

Матеріали для підготовки до ЗНО з УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(у двох частинах)

Частина I ДОВІДКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ББК 83.3(4Укр)
Ш 83

*Затверджено до друку науково-методичною радою ОШПО
Протокол №1 від 3 березня 2017 р.*

Автор-упорядник: Шпільчак Марія Василівна – учитель української мови і літератури Івано-Франківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 24, учитель-методист

Рецензенти:

Слоньовська О. В. – професор кафедри української літератури Інституту філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»;

Уманців Н. С. – завідувач лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Семенів Н. Л. – учитель української мови і літератури Івано-Франківської гімназії № 2, учитель-методист.

Шпільчак М. В.

Ш 83   Матеріали для підготовки до ЗНО з української літератури (у двох частинах). Частина I. Довідковий матеріал / М. В. Шпільчак. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. – 132 с.
ISBN 978-966-284-113-8

Матеріали посібника укладено відповідно до вимог чинної програми ЗНО з української літератури.

Видання допоможе поповнити чи удосконалити набуті знання з української літератури та якісно підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання. Матеріали посібника також можуть використовувати вчителі під час проведення уроків.

Для старшокласників, вступників до вищих навчальних закладів, учителів.

ББК 83.3(4Укр)

ISBN 978-966-284-113-8

© Шпільчак М. В., 2017
© ТзОВ «Симфонія форте», макет, 2017

Івано-Франківськ
«Симфонія форте»
2017

Освіта – це процес перманентний. Він починається, але не закінчується – ніколи і на жодному рівні.

С. Кримський

Молодіж повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчоло, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і ублагороднює серце...

І. Франко

Знання – зовсім не пасивний відвідувач, який самостійно прийде до нас незалежно від бажання, його потрібно шукати перед тим, як воно буде нам належати. Це результат величезної праці і тому – величезної жертви.

Г. Бокль

Маючи в запасі терпіння і проявивши завзятість, з насіння посіяних знань неодмінно отримаєш хороші сходи. Гіркий корінь учення, але плоди його солодкі.

Леонардо да Вінчі

Художній твір потрібно не тільки зрозуміти – ним потрібно насолодитися, пережити, відчувати.

Ю. Лотман

На кожен твір ми повинні дивитися як на вікно, через яке можемо показати дітям той чи інший бік життя.

К. Ушинський

Доклади серця свого до навчання і вуха свої до розумних слів.

Соломон

Чого б ти не навчався, ти навчаєшся для себе.

Петроній

Рецензії

на навчально-методичний посібник «Матеріали для підготовки до ЗНО з української літератури (у двох частинах)», розроблений учителем ЗОШ І–ІІІ ст. № 24 м. Івано-Франківська, учителем вищої категорії, вчителем-методистом Шпільчак М. В.

Шпільчак Марія Василівна запропонувала рукопис посібника у двох частинах, який стане важливою книгою як для вчителів-практиків, які працюють у старших класах, так і для випускників шкіл, які готуються до ЗНО з української літератури. Такого посібника дуже бракувало раніше й бракує нині, незважаючи на величезну кількість різних методичних рекомендацій та зразків правильного оформлення тестів ЗНО.

Перша частина посібника виконана особливо сумлінно й на високому рівні. Шпільчак М. В. пропонує практично увесь курс літератури, якою згідно з відповідною програмою вимагається володіти для успішного складання тестів ЗНО. Така наповненість книги важлива не лише тому, що потенційні вступники у виз отримують можливість належно повторити вивчене в старшій школі, а й тому, що посібник вдало охоплює найважливішу інформацію з трьох підручників української літератури (9-го, 10-го, 11-го класів), які не завжди можуть бути у випускників під рукою.

На самому початку посібника подається чинна програма зовнішнього незалежного оцінювання (2017 р.). Навіть найпростіший перегляд цього документа вчителем чи випускником дає чіткі орієнтири, що саме треба знати і якою мірою вивчити. Розділи «Аналіз композиції творів», «Художні засоби», «Тропи (визначення, приклади)», «Стилістичні фігури», «Фонетичні засоби», «Літературні стилі, течії, їхні ознаки й твори» належно проструктуровані й містять чимало надзвичайно цінної і важливої інформації.

Наступними розділами є «Фольклор» (з текстами програмових творів), література Київської Русі, дав-

ня українська література (з персоналіями, уривками текстів, додатковими відомостями), нова та новітня українська література. У новій та новітній літературі є надзвичайно цінна інформація про письменників, а також подана у вигляді таблиці-схеми інформація, яку неможливо в настільки компактному й доступному вигляді знайти в жодній з інших чинних навчальних книг. Сторінки посібника Шпільчак М. В. мають зумисно залишені «порожні» рядки для нотаток реципієнтів: й тих, хто готує учнів, і для тих, хто самостійно готується до ЗНО. Це дає можливість власникам посібника власноруч вписувати інформацію, почерпнуту з інших джерел.

Перша частина книги надзвичайно цінна, розроблена вдало й високо професійно.

Друга частина посібника – це тести різного рівня й специфіки. Практичне спрямування цієї частини посібника – явне. Тести доступні, цікаві, важливі. Щоби реципієнти змогли перевірити правильність власних розв'язань, подано наприкінці посібника відповіді до тестових завдань, своєрідний «ключ».

Навчально-методичний посібник Шпільчак Марії Василівни «Матеріали для підготовки до ЗНО з української літератури (у двох частинах)» відповідає усім вимогам до такого виду продукції і за슬уговує рекомендації вченої ради Івано-Франківського ОППО й відповідного грифа Міністерства освіти й науки України.

Ольга Слопцьовська
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри української літератури
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
поетеса, прозаїк, літературознавець,
член Національної спілки
письменників України

Передмова

Посібник «Матеріали для підготовки до ЗНО з української літератури (у двох частинах)» створено з огляду на необхідність якісної та оптимальної підготовки випускників до зовнішнього незалежного оцінювання. Видання допоможе самостійно або за допомогою вчителя поповнити чи удосконалити пабути знання з української літератури. У посібнику представлено матеріали, що за своїм змістовим наповненням відповідають вимогам ЗНО.

Посібник складається з двох частин: «Частина I. Додатковий матеріал» і «Частина II. Тестові завдання».

Частина I допоможе учневі вивчити те, що найбільш потрібне для високого рівня підготовленості. Цьому сприятимуть подані повні тексти ліричних творів, сюжети епічних, ліро-епічних і драматичних творів. З метою сприйняття твору в єдності змісту і форми запропоновано цитати, а також логічно впорядковані таблиці, що містять максимум необхідної інформації. Саме в таблицях подано обов'язкові для засвоєння учнями теоретичні відомості про твір.

Для вибору найнеобхіднішої інформації про життя і творчість митців, для компаративного аналізу, а також для практичного застосування під час написання власного висловлення (як приклад із суспільного життя) підібрано матеріали-повідомлення про письменників (біографічні відомості).

Загалом структура посібника вміщує:

- програму зовнішнього незалежного оцінювання з української літератури (2017 р.)
- основні теоретико-літературні поняття
- загальну характеристику усної народної творчості
- повні тексти фольклорних творів (за програмою ЗНО)
- відомості про письменників
- повні тексти ліричних творів
- сюжети епічних, ліро-епічних і драматичних творів
- цитати з епічних, ліро-епічних і драматичних творів
- короткі відомості про твори
- елементи аналізу художніх творів
- висловлювання письменників і висловлювання про письменників та їхні твори
- загальний огляд сучасного літературного процесу, основні тенденції.

Частина II посібника містять тестові завдання, які допоможуть учням перевірити знання і розуміння основних положень навчального матеріалу, зміст вивчених творів (за програмою ЗНО), рівень володіння навчальним матеріалом, навички аналізу літературного твору, які вишлюють з основних вимог до знань та умінь учнів. Підбір тестів здійснено за класичною схемою зошита ЗНО. У посібнику не подано зразків тестових зошитів, а запропоновано велику кількість завдань з курсу української літера-

тури, що відповідають програмі зовнішнього незалежного оцінювання. Тест ЗНО містить 36 завдань з української літератури – у посібнику їх запропоновано більше двох тисяч (серед них і завдання попередніх років ЗНО).

Усі вони погруповані блоками: вивчене у 5-8 класах; вивчене у 9, 10, 11 класах; а також матеріал, який об'єднує вивчене в 9-10, 10-11 класах. Окрім того, **узгальнено тестові завдання всього курсу, що винесений на ЗНО.**

Необхідно зважити на кілька технічних особливостей:

1. При позначенні літерами варіантів відповідей навмисно пропущено літеру Г з метою спростити сприйняття графічно подібних літер.

2. Після варіантів відповідей не розставлено розділових знаків, що допоможе візуально легше сприймати матеріал.

3. До назви поеми Тараса Шевченка «Сон» не додається рядок «У всякого своя доля...», щоб цей варіант відповіді не виділявся серед інших графічно і не відволікав уваги.

4. На позначенні скорочення імені Григора Тютюнника подається Гр. Тютюнник, оскільки скорочення Г. Тютюнник подається на ім'я івшого письменника – Григорія Тютюнника, брата Григора Тютюнника.

5. На позначенні псевдонімів письменників використовують скорочення імені тільки в тому випадку, якщо ім'я залишилося, а замість прізвища взято псевдонім: Микола Хвильовий – М. Хвильовий (бо Микола Фітільов). Якщо ж повністю ім'я й прізвище замінено псевдонімом, то скорочення не відбувається: Лариса Косач – Леся Українка (не можна Л. Українка).

Також потрібно зауважити, що будь-які авторські тестові завдання є суб'єктивними і можуть бути використані лише для підготовки, тоді як тести сертифікованого зошита проходять процедури апробації та стандартизації і є об'єктивними.

Для цілеспрямованої тренувальної роботи в посібнику запропоновано тестові завдання, подані за певною структурою. Структура посібника (частина II) включає такі складники:

- програму зовнішнього незалежного оцінювання з української літератури (2017 р.)

- тестові завдання за темами, які вивчаються у 5-8 класах («Теорія літератури», «Усна народна творчість»)

- тестові завдання за темами «Повість минулих літ», «Слово про похід Ігорів», «Сучасний літературний процес»

- узгальнювальні тестові завдання (9 кл., 10 кл., 9-10 кл., 11 кл., 10-11 кл., узгальнення)

- правильні відповіді для контролю виконання завдань. Усі тестові завдання погруповано: 1) з вибором однієї правильної відповіді; 2) на встановлення відповідності.

Навчальний посібник (частина II) якнайкраще допомо-

же учням підготуватися до ЗНО, оскільки укладений з метою систематизації і узгальнення набутих у школі знань. Він дасть змогу завдяки виконанню тестових завдань, побудованих за зразком реального тесту ЗНО, ефективно й за короткий час повторити програмовий матеріал, вивчений на уроках української літератури, й більш упевнено почувати себе під час тестування. Структура посібника дає можливість користуватися ним як самостійно, так і на заняттях, зокрема під час підготовки до семестрового контролю знань.

Посібник може бути використаний учителем для укладання тренувальних завдань і завдань для контролю навчальних досягнень учнів 9, 10, 11 класів.

Як працювати з посібником «Матеріали для підготовки до ЗНО з української літератури (у двох частинах)»? Спершу прогляньте книжку, погортайте сторінки, ознайомтеся з розташуванням і назвами тем. Розпочніть систематичну роботу з опрацювання матеріалу, запропонованого в частині I. Зверніть особливу увагу на те, що вивчалось кілька років тому й, мабуть, призабулось. Опрацьовуючи опорний довідковий матеріал у частині I, погрупуйте його за темами, вивченими у 5-8 класах, та за темами, які об'єднують матеріал, вивчений упродовж 9-го класу (твори І. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша), потім вивчене у 10-му класі (твори І. Печуя-Левицького, П. Мирного, І. Карпенка-Карого, І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, О. Олеся, М. Вороного) й окремо – в 11 класі (твори Б.-І. Антонича, П. Тичини, М. Рильського, М. Зерова, М. Хвильового, В. Підмогильного, Ю. Яновського, М. Куліша, Остапа Вишні, О. Довженка, В. Симоненка, В. Сосюри, А. Малишка, І. Дриги, В. Стуса, Гр. Тютюнника, О. Гончара, Л. Костенка, І. Бігрянного, Є. Маланюка).

Виконайте ретельно всі тестові завдання частини II, адже для випускників є важливим потренуватися в тестуванні, відчути логіш та психологічні закони побудови завдань, простежити, як формулюються інструкції, будується основа завдання, розташовуються варіанти відповіді. Стійкі навички виконання таких завдань є запорукою високого результату в зовнішньому незалежному оцінюванні.

Виконавши тестові завдання, обов'язково проаналізуйте результати своєї праці, зверніть особливу увагу на те, що виконано неправильно. Обов'язково перечитайте відповідний довідковий матеріал, з'ясуйте причину невдачі, додатково попрацюйте над подібними завданнями.

Нам'ятайте, що необхідно вчитися не тільки здобувати перемогу, а й отримувати задоволення від подолання тих перешкод, які випадають на шляху до успіху. Нехай же праця і вчителів, і учнів завжди буде винагороджена високим результатом.

З повагою автор.

Зміст

Іван Франко. «Гімн».....	63
«Чого являєшся мені у сні?...».....	64
«Мойсей».....	65
Михайло Коцюбинський. «Intermezzo».....	67
«Тіні забутих предків».....	69
Ольга Кобилянська. «Земля».....	71
Леся Українка. «Лісова пісня».....	73
«Contra spem spero!».....	76
Олександр Олесь. «Чари ночі».....	77
«О слово рідне! Орле скутий!..».....	78
Микола Вороний. «Блакитна Панна».....	79
11 клас	
Богдан-Ігор Антонич. «Різдво».....	80
Павло Тичина. «Ви знаєте, як липа шелестить...».....	81
«О пашо Іно...».....	82
«Пам'яті тридцяти».....	83
Максим Рильський. «Молось і вірю».....	85
Микола Зеров. «Київ – тридипін».....	86
Микола Хвильовий. «Я (Романтика)».....	87
Валер'ян Підмогильний. «Місто».....	89
Юрій Яновський. «Дитинство».....	93
Микола Куліш. «Мина Мазайло».....	95
Остап Вишня. «Моя автобіографія».....	97
«Сом».....	99
Володимир Сосюра. «Любіть Україну!».....	101
Олександр Довженко. «Україна в огні».....	103
«Зачарована Десна».....	107
Василь Симоненко. «Задивляюсь у твої зіниці...».....	109
«Ти знаєш, що ти – людина?».....	110
Василь Стус. «О землі втрачена, явися!..».....	111
«Як добре те, що смерті не боюсь я...».....	112
Андрій Малишко. «Пісня про рушник».....	113
Іван Драч. «Балада про соняшник».....	114
Олесь Гончар. «Залізний острів».....	115
Григор Тютюнник. «Три зозулі з поклоном».....	117
Ліна Костенко. «Страшні слова, коли вони мовчать...».....	119
«Українське альфреско».....	120
«Маруся Чурай».....	121
Іван Багряний. «Тигролови».....	123
Євген Малашок. «Стилет чи стилос?».....	127
Сучасний літературний процес.....	129
Представники.....	129
Постмодернізм як літературне явище.....	130
Використана література.....	131

Українська література. Програма зовнішнього незалежного оцінювання (2017 рік).....	5
З теорії літератури	
Літературні роди, жанри (за програмою ЗНО).....	7
Основні теоретико-літературні поняття.....	8
Аналіз композиції творів (теорія літератури).....	11
Особливості композиції драматичних творів.....	12
Особливості композиції ліричних творів.....	13
Художні засоби (теорія літератури).....	14
Тропи (визначення, приклади).....	15
Стилістичні фігури (визначення, приклади).....	14
Фонетичні засоби (визначення, приклади).....	16
Літературні стилі, течії, їхні ознаки й твори.....	17
З історії літератури	
Усна народна творчість (фольклор).....	21
Народна лірика (загальна характеристика жанрів).....	22
Маруся Чурай. «Засвіт встали козаченьки».....	23
«Віють вітри, віють буйні».....	24
Історична пісня. «Чи не той то хміль...».....	25
Історична пісня. «Ой Морозе, Морозенку».....	26
«Дума про Марусю Богуславку».....	27
Балада. «Ой летіла стріла».....	28
Літописи.....	29
Нестор Літописець. «Повість минулих літ».....	29
Оповідь про помсту княгині Ольги древлянам.....	30
Автор невідомий. «Слово про похід Ігорів».....	31
9 клас	
Григорій Сковорода. «Всякому місту – звичай і права».....	33
«De libertate».....	34
«Бджола та Шершень».....	35
Іван Котляревський. «Енеїда».....	37
«Наталка Полтавка».....	39
Григорій Квітка-Основ'яненко. «Маруся».....	41
Тарас Шевченко. «Катерина».....	43
«Гайдамаки».....	45
«Кавказ».....	47
«Сон (У всякого своя доля...)».....	49
«І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм...».....	51
«Заповіт».....	52
Пантелеймон Куліш. «Чорна рада».....	53
10 клас	
Іван Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я».....	55
Панас Мирний та Іван Білик. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».....	57
Іван Карпенко-Карий. «Мартин Боруля».....	61

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Програма зовнішнього незалежного оцінювання (2017 рік)

Назва розділу	Зміст літературного матеріалу (письменники, твори)	Предметні вміння та навички учнів			
Усна народна творчість	<p>Загальна характеристика календарно-обрядових, суспільно-побутових і родинно-побутових пісень.</p> <p>Пісні Марусі Чурай. «Віють вітри», «Засвіт встали козаченьки».</p> <p>Історичні пісні. «Ой Морозе, Морозенку», «Чи не той то хміль...».</p> <p>Тематика, образи, зміст народних дум і балад. «Дума про Марусю Богуславку». Балада «Ой летіла стріла».</p>	<p>Учасник (ця) ЗНО: Аналізує літературний твір чи його уривок; розрізняє види і жанри усної народної творчості; розрізняє і називає різновиди календарно-обрядових пісень; аналізує зміст, образи, настрої суспільно-побутових і родинно-побутових пісень; визначає провідні мотиви історичних пісень, характеризує образи їх героїв – історичних осіб; визначає тематику й художні особливості балад і дум, пісень Марусі Чурай; виділяє у фольклорних творах анафори, рефрени, постійні епітети, персоніфікацію, символи, гіперболи, визначає їхню художню роль.</p>			
Давня українська література	<p>«Повість минулих літ» (уривки про заснування Києва, про помсту княгині Ольги).</p> <p>«Слово про похід Ігорів».</p> <p>Григорій Сковорода. «De libertate», «Всякому місту – звичай і права», «Бджола та Шершень», афоризми.</p>	<p style="text-align: center;">Учасник (ця) ЗНО:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td data-bbox="1167 743 1742 1070" style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ художній образ; ➤ прототип; ➤ тема, ідея, мотив художнього твору; ➤ проблематика та конфлікт у художньому творі; ➤ сюжет і композиція літературного твору; ➤ позасюжетні елементи. </td> <td data-bbox="1742 743 2123 1070" style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>Знає та вміє визначити в літературному творі тропи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ епітет ➤ порівняння ➤ метафору ➤ алегорію ➤ гіперболу </td> </tr> </table>		<p>Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ художній образ; ➤ прототип; ➤ тема, ідея, мотив художнього твору; ➤ проблематика та конфлікт у художньому творі; ➤ сюжет і композиція літературного твору; ➤ позасюжетні елементи. 	<p>Знає та вміє визначити в літературному творі тропи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ епітет ➤ порівняння ➤ метафору ➤ алегорію ➤ гіперболу
<p>Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ художній образ; ➤ прототип; ➤ тема, ідея, мотив художнього твору; ➤ проблематика та конфлікт у художньому творі; ➤ сюжет і композиція літературного твору; ➤ позасюжетні елементи. 	<p>Знає та вміє визначити в літературному творі тропи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ епітет ➤ порівняння ➤ метафору ➤ алегорію ➤ гіперболу 				
Література наприкінці XVIII – на початку XIX ст.	<p>Іван Котляревський. «Енеїда», «Наталка Полтавка».</p> <p>Григорій Квітка-Основ'яненко. «Маруся».</p> <p>Тарас Шевченко. «Катерина», «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон (У всякого своя доля...», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Заповіт».</p> <p>Пантелеймон Куліш. «Чорна рада».</p> <p>Іван Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я».</p> <p>Панас Мирний. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».</p> <p>Іван Карпенко-Карий. «Мартин Боруля».</p> <p>Іван Франко. «Гімн», «Чого являєшся мені у сні?», «Мойсей».</p>	<p>Учасник (ця) ЗНО: Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ сентименталізм, романтизм, реалізм, їхні ознаки; ➤ епос та його жанри (новела, оповідання, повість, роман, різновиди повісті та роману); ➤ лірика, її тематичні різновиди та жанри (сонет, гімн, послання, поема); ➤ драма та її жанри (комедія, трагедія, трагікомедія, власне драма, містерія, драма-фесрія); ➤ види комічного: гумор, іронія, сатира, сарказм, гротеск, бурлеск, травестія. 			

Назва розділу	Зміст літературного матеріалу (письменники, твори)	Предметні питання та навчальні цілі
Література ХХ ст.	<p>Михайло Коцюбинський. «Тіні забутих предків», «Intermezzo».</p> <p>Ольга Кобилянська. «Земля».</p> <p>Леся Українка. «Contra spem spero!», «Лісова пісня».</p> <p>Микола Вороний. «Блакитна Панна».</p> <p>Олександр Олесь. «Чари ночі», «О слово рідне! Орле скутий!...».</p> <p>Павло Тичина. «О панно Інно», «Пам'яті тридцяти», «Ви знаєте, як липа шелестить...».</p> <p>Максим Рильський. «Молось і вірю...».</p> <p>Микола Зеров. «Київ – традиція».</p> <p>Микола Хвильовий. «Я (Романтика)».</p> <p>Юрій Яновський. «Дитинство».</p> <p>Володимир Сяюра. «Любіть Україну!».</p> <p>Валер'ян Підмогильний. «Місто».</p> <p>Остап Вишня. «Моя автобіографія», «Сом».</p> <p>Микола Куліш. «Мина Мазайло».</p> <p>Богдан-Ігор Антонич. «Різдво».</p> <p>Олександр Довженко. «Україна в огні», «Зачарована Десна».</p> <p>Андрій Малишко. «Пісня про рушник».</p> <p>Василь Симоненко. «Ти знаєш, що ти – людина?», «Задивляюсь у твої зіниці...».</p> <p>Олесь Гончар. «Залізний острів».</p> <p>Григор Тютюнник. «Три зозулі з поклоном».</p> <p>Василь Стус. «Як добре те, що смерті не боюсь я...», «О земле втрачена, явися!...».</p> <p>Іван Драч. «Балада про соняшник».</p> <p>Ліна Костенко. «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Українське альфреско», «Маруся Чурай».</p>	<p>Учасник (ця) ЗНО:</p> <p>Визначає місце і роль митця в літературному процесі</p> <p>Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ український модернізм і його особливості; ➤ модерністські напрями та течії: імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, експресіонізм. <p>Знає основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ поетичний синтаксис (інверсія, тавтологія, антитеза, анафора, епіфора, паралелізм); ➤ риторичні звертання і запитання; ➤ алітерація, асонанс; ➤ різновиди роману (роман у новелах, роман у віршах); ➤ кіноповість; ➤ усмішка. <p>Уміє пояснювати поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «розстріляне відродження»
Твори укр. письменників-емігрантів	<p>Іван Багряний. «Тигролови».</p> <p>Євген Маланюк. «Стилет чи стилос?».</p>	<p>Учасник (ця) ЗНО:</p> <p>Орієнтується у творчості українських письменників-емігрантів: знає особливості пригодницького роману</p>
Сучасний літературний процес	<p>Загальний огляд, основні тенденції.</p> <p>Постмодернізм як літературне явище.</p>	<p>Учасник (ця) ЗНО:</p> <p>Орієнтується у основних тенденціях розвитку сучасної літератури; визначає найхарактерніші ознаки постмодернізму</p>

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Літературні роди, жанри (за програмою ЗНО)

За способом зображення життя художні твори поділяють на три літературні роди: епос, лірику і драму. Твори кожного літературного роду бувають різних жанрів.

Епос	Лірика	Драма
<p>До епосу належать здебільшого прозові твори, які обов'язково мають сюжет. В епічних творах письменник в описово-розповідній формі зображує події, людей і їхні вчинки.</p>	<p>До лірики належать переважно віршовані твори, які не мають сюжету. У ліричних творах автор передає почуття, переживання, думки, настрої людей, викликані певними життєвими обставинами.</p> <p>Лірика поділяється на такі види:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ інтимна (особиста) ➤ пейзажна ➤ громадянська (патріотична) ➤ філософська (також виокремлюють політичну й медитативну) 	<p>До драми належать твори, які призначені для постановки на сцені, у них життя й характери показано через діалоги й монологи дійових осіб. Ці твори характеризуються єдністю місця, часу й дії.</p> <p>За формою вони бувають як прозові, так і віршовані. За основу сюжету драматичного твору взято конфлікт.</p>
<p>Жанри (які винесені на ЗНО):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ новела ➤ гумореска ➤ усмішка ➤ повість ➤ роман 	<p>Жанри (які винесені на ЗНО):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ вірш ➤ послання ➤ романс ➤ пісня ➤ сонет 	<p>Жанри (які винесені на ЗНО):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ комедія ➤ драма ➤ трагікомедія ➤ драма-феєрія
<p>Ліро-епос</p>		
<p>До ліро-епосу належать твори, що поєднують ознаки лірики й епосу.</p> <p>Жанри ліро-епічних творів (які винесені на ЗНО):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ байка ➤ балада ➤ поема ➤ роман у віршах 		

Для нотаток _____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Основні теоретико-літературні поняття

Поняття	Визначення
Художній образ	особлива форма естетичного освоєння дійсності, коли зберігається життєва конкретність предмета – людини, події, явища, картини природи, окремої речі. Саме в образах письменник створює власний художній світ, близький до реального, але не тотожний йому. У художньому творі всі картини мають образний характер. У ньому наявні <i>образи-персонажі, образи-пейзажі, образи-інтер'єри, образи-символи, мікрообрази (деталі, тропи)</i> .
Прототип	реальна людина, зовнішність, характер, життєві події, вчинки якої автор описав, створюючи літературний образ.
Тема	основний предмет розповіді, те, про що йдеться у творі; основне питання, яке висвітлює письменник у творі на певному життєвому матеріалі відповідно до своїх світоглядних позицій; коло життєвих явищ, обраних письменником для зображення.
Ідея	головний принциповий задум, який автор висловив у творі, основна думка твору. Це те, що хотів сказати автор своїм твором, ті думки та прагнення, які, власне, і змусили взятися автора за перо, ідеали та переконання, які він прагне донести до читача.
Мотив	художнє відтворення образу, деталі, яка ілюструє ідею її героя-носія і яка іноді розвивається до самодостатності теми, але ніколи їй не дорівнює. Мотив супроводжує, доповнює, ілюструє основну тему твору. Мотив характерний для ліричних творів.
Проблема	основне питання, порушене у творі, той бік життя, що особливо цікавить письменника.
Проблематика	коло проблем, які автор порушує у творі.
Конфлікт	суперечність, зіткнення, що лежить в основі боротьби між персонажами і зумовлює розвиток подій у творі (сюжет).
Епічні жанри:	оповідання, новела, усмішка, гумореска, повість, кіноповість, роман.

Поняття	Визначення
Оповідання	невеликий епічний твір про одну або кілька подій у житті персонажа, що відіграють важливу роль у його долі. Для оповідання характерні відсутність широкої мотивації подій, стислість або відсутність описів, представлення персонажів переважно у сформованому вигляді.
Новела	коротке оповідання про незвичайну подію з несподіваним фіналом, складними настроями, переживаннями персонажів. Один із видів епічних творів, близький за розміром до оповідання, але відмінний від нього надзвичайною стислістю у викладі, напруженістю розвитку сюжету, несподіваністю розв'язки; властивий глибокий психологізм у розкритті внутрішнього світу персонажів, відступи від норм усталеної будови.
Усмішка	різновид фейлетону й гуморески, уведений в українську літературу Остапом Вишнею. Своєрідність жанру усмішки полягає в поєднанні побутових замальовок і жанрових сценочок із частими авторськими відступами; їй властиві дотепність і лаконізм.
Гумореска	невеликий художній твір, у якому події та люди зображені в жаргівливому тоні.
Фейлетон	невеликий художньо-публіцистичний твір у періодичному виданні, у якому злободенні події зображені сатирично або гумористично.
Повість	розповідний прозовий твір, більший за обсягом від оповідання, менший від роману, що має однолінійний сюжет, головних і другорядних персонажів. Перша українська повість, написана українською мовою, – «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка (1833).
Кіноповість	сценарій, перероблений для читання; жанр художнього твору, що поєднує ознаки кіно (фрагментарність і динамізм оповіді, багатство асоціативних моментів і зорових вражень, монументалізм образів) і повісті (епічність і психологізм, метафоричність і потяг до гіперболи, широкі пейзажні картини та авторські відступи).
Роман	великий і складний за будовою епічний прозовий твір, у якому широко охоплені історичні події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів.

Поняття	Визначення
Різновиди роману:	роман-хроніка, історичний роман, соціально-психологічний роман, роман у новелах, роман у віршах, пригодницький роман, урбаністичний (міський) роман.
Роман-хроніка	складний за будовою і великий за обсягом епічний твір, у якому розкривається історія широко охоплених суспільних і родинних подій за певний проміжок часу. В українській літературі до цього жанру належить роман «Чорна рада» П. Куліша.
Історичний роман	літературний твір про історичну подію.
Соціально-психологічний роман	жанровий різновид роману, у якому широко охоплені події, розкрито своєрідність суспільного життя різних соціальних груп людей через внутрішній світ персонажів, їхні думки, переживання, зумовлені зовнішніми і внутрішніми чинниками (Панас Мирний та Іван Білик «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»).
Роман у новелах	один із різновидів роману, який використовує як основну композиційну одиницю новелу. Ця форма зародилася в європейській літературі (<i>круґійський роман</i>). Вирізняють кілька способів побудови роману в новелах – ланцюговий, паралельний та інші.
Роман у віршах	різновид змішаного жанру, якому властива багатопроблемність, поєднання епічного й ліричного начал; дія у творі цього жанру, як правило, концентрується навколо долі одного чи кількох головних героїв.
Пригодницький роман	прозовий твір, сюжет якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій з динамікою розгортання.
Ліричні жанри:	ліричний вірш, сонет, послання, романс.
Сонет	ліричний вірш, який складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба, тобто з двох чотиривіршів (катренів) з перехресним римуванням та двох тривіршів (терцип) тернарного римування за основною схемою (ababababbdggd), хоча можливі й інші конфігурації рим.
Послання	ліричний вірш, написаний у формі листа-звернення до певної особи чи багатьох осіб (Т. Шевченко «І мертвим, і живим...»).

Поняття	Визначення
Романс	невеликий ліричний вірш пісенного типу, переважно на тему кохання, призначений для сольного співу з інструментальним акомпанементом.
Ліро-епічні жанри:	поема, байка, роман у віршах, балада
Поема	ліро-епічний сюжетний твір із розгорнутим сюжетом і широким розвитком образу ліричного героя, який активно характеризує персонажів, оцінює їх, співчуває їм. У поемах зображуються важливі події, яскраві, сильні людські характери, причому зображення подій супроводжується авторськими ліричними відступами й роздумами.
Байка	невелике (віршоване або прозове) алегоричне оповідання, що має повчальний зміст. Цей літературний жанр належить до ліро-епосу.
Алегорія	інакомовлення; спосіб двошланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями. Під алегоричним образом Бджоли в байці Г. Сковороди розуміємо людину, яка працює за покликанням і дістає від цього задоволення.
Драматичні жанри:	власне драма, комедія, трагікомедія, драма-фесрія.
Драма	літературний рід, характерними особливостями якого є те, що життєві події і характери персонажів розвиваються не описово, як в епосі, а через показ їхніх дій і вчинків та розмов, що ведуться між ними. Драматичні твори позначені сконцентрованістю змісту, гостротою конфліктів, тобто зіткнень протилежних сил, інтересів, ідей, моральних принципів тощо. Характер героя в драматичному творі розкривається у безпосередніх стосунках з іншими дійовими особами. Життя людини в драмі показане так, щоб було видно, як вона долає перешкоди при прямуванні до певної мети, як виходить зі складних життєвих ситуацій.
Власне драма	драматичний твір, в основу якого покладено гострий життєвий конфлікт, напружену боротьбу й складні переживання персонажів, але розв'язка не має трагічного характеру, відсутня свідома настанова на комічне.

Поняття	Визначення
Комедія	драматичний твір, у якому засобами сміху тавруються негативні явища суспільства або гостро висміюються негативні риси характеру головного персонажа.
Трагікомедія	драматичний твір, у якому поєднані риси трагедії і комедії. Трагікомедія характеризується насамперед тим, що водночас трагічно і комічно виокремлює одні й ті самі явища, при цьому трагічне і комічне взаємно посилюються, а співчуття автора до одного персонажа суперечить співчуттю до іншого (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»).
Драма-феєрія	драматичний твір з казково-фантастичним сюжетом і персонажами, в якому відбуваються неймовірні з реального погляду перетворення, поряд з людьми діють створені уявою письменника фантастично-міфічні істоти (Леся Українка «Лісова пісня»).
Види комічного:	бурлеск, травестія, гумор, різновиди іронії: власне іронія, сарказм, інвектива, сатира, гротеск, карикатура.
Бурлеск	жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається тим, що героїчний зміст викладається навмисно вульгарно, грубо, знижено або ж, навпаки, про «низьке» говориться піднесено, урочисто.
Травестія	різновид жартівливої бурлескної поезії, коли твір із серйозним чи героїчним змістом і відповідною формою переробляється на твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів.
Гумор	різновид комічного, доброзичливий сміх, відображення смішного в життєвих ситуаціях і людських характерах. Висміює здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини.

Поняття	Визначення
Іронія	художній троп, який виражає тонке, приховане глузування, коли якесь явище характеризується позитивно чи навіть піднесено, а насправді мають на увазі протилежне, і навпаки.
Сатира	гостра критика окремих осіб, людських груп чи суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках індивідуального, суспільного й політичного життя, суперечних із загальнообов'язковими принципами чи встановленими ідеалами (поема Тараса Шевченка «Сон (У всякого своя доля...)»).
Сарказм	їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства. Сарказм, на відміну від іронії, виражається прямо й не має подвійного, прихованого значення.
Інквектива	пряме, найгостріше засудження певної вади, гнівний виступ проти чогось дуже негативного і суспільно шкідливого (Т. Шевченко «Кавказ»).
Гротеск	сатиричний художній прийом у літературі, заснований на явному спотворенні, на перебільшенні чи применшенні зображуваного, на поєднанні різних контрастів: фантастичного з реальним, трагічного з комічним. Гротеск – вищий ступінь комічного. Сцену «генерального мордобиття» (з поеми «Сон» Т. Шевченка) вважають класичним зразком гротеску, адже в її зображенні наявні й перебільшення, і контраст трагічного й комічного.
Карикатура	сатиричний малюнок загостреного критично-викривального характеру; переносно-смішне наслідування, перекошування оригіналу.

Для нотаток _____

_____

_____

Аналіз композиції творів (теорія літератури)

Композиція (грец. *складання, створення*) – побудова літературного твору, розташування у певній послідовності та взаємозв'язку всіх його частин (розділів, епізодів, сцен, картин та образів), продумане розгортання подій і групування та розстановка персонажів. Композицію художнього твору поділяють на *зовнішню та внутрішню*.

Зовнішня композиція – це кількість частин, розділів, наявність або відсутність прологу та епілогу тощо.

Внутрішня композиція складається із сюжету та позасюжетних елементів. Саме аналізуючи внутрішню композицію, ми відстежуємо хронологічну послідовність зображуваних подій, групування персонажів за певними ознаками і показ взаємин між ними, те, від чийого імені ведеться розповідь у творі.

Своєрідність композиції твору – це, відповідно до задуму автора, відсутність одного, рідше кількох елементів сюжету.

Надтекстові елементи (належать до позасюжетних елементів)	Сюжетні елементи	Позасюжетні елементи («уповільнюють розвиток дії»)	Ліричний відступ (належить до позасюжетних елементів)
Заголовок Епіграф Присвята Пролог Епілог Передмова Післямова	Експозиція Зав'язка Розвиток дії Кульмінація Розв'язка	Заспів, зачин, екскурси в минуле та майбутнє, ліричні авторські відступи, літературно-філософські, публіцистичні роздуми, історичні сцени, статичні описи (розгорнутий пейзаж, інтер'єр, екстер'єр, портрет, авторські характеристики), різноманітні передісторії та міжісторії, спогади героїв, вставні епізоди (повели, сні, листи тощо), повтори однорідних епізодів з поступовим підсиленням	Письменник, перериваючи розповіді про події, виявляє своє ставлення до героїв, висловлює їм співчуття чи дає пораду.

Сюжет (фр. *тема, предмет*) – це основна подія чи кілька подій, які описані чи про які розповідається у творі та у яких розкриваються характери персонажів і зміст твору. Сюжет складається із зачину (**зав'язки**) – початку розповіді у творі; **розвитку дії** (основної частини) – послідовного розгортання наступних подій; **кульмінації** – найвищого напруження подій; **розв'язки** (кінцівки) – завершальної, підсумовуючої події.

Експозиція – вихідна частина сюжету художнього твору, в якій стисло подається ситуація, що логічно випереджає зав'язку. Як правило, у ній *читач знайомиться* з головними учасниками майбутніх подій, із середовищем, часом та місцем дії. Тут подається тема твору: **пряма** (передую в тексті), **затримана** (подається після зав'язки окремими деталями впродовж усього тексту), **зв-**

ротна (подається наприкінці твору), **розпорошена (фрагментарна)** (подається фрагментами протягом твору).

Зав'язка – епізод чи декілька епізодів, з яких починається дія твору, фіксується початок конфлікту, виявляються основні сили, що конфліктують, причини їх зіткнення, протилежність поглядів, інтересів, устремлінь. Тут розкривається проблематика твору.

Розвиток дії змальовує загострення у стосунках конфліктуючих осіб, яке охоплює не лише головних, а й другорядних дійових осіб. Найяскравіше виявляються риси характерів персонажів, їх світорозуміння й життєва позиція. Ведеться гостра боротьба між персонажами. Тут розкривається *ідея твору*, *авторське ставлення* до зображуваного, **інтрига** – політична, пригодницька,

любовна, детективна, психологічна тощо, **ретардація** (досягається позасюжетними елементами).

Кульмінація (лат. *вершина*) – найдраматичніша точка твору. Це момент найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту, момент вирішального зіткнення характерів, мить перелому в сюжеті, з якої починається розв'язка. Кульмінація стає для персонажів найбільш складним випробуванням, котре вирішує їхнє майбутнє. Тут подається основна проблема в узагальненому, оновленому вигляді.

Розв'язка – вирішення конфлікту, показ наслідків конфлікту (чи конфліктів). Тут відбувається остаточне вирішення долі персонажів.

Постпозиція (лат. *після*) – це місце у творі, де автор після розв'язки показує подальшу долю героїв твору, коротко інформує читача, що з ними сталося пізніше, іноді доводячи таку розповідь аж до кінця їхнього життя. Іноколи автор оформляє експозицію чи постпозицію в окремі розділи твору, які називають відповідно **прологом** чи **епілогом**.

Пролог (грец. *передслово, передмова*) – окремий розділ твору, в якому автор ознайомлює читача з фактами, що були задовго до початку змальованих подій; або створює загальний настрій, готує читача до сприймання твору.

Епілог (грец. *післяслово, підсумок*) – заключна частина твору, в якій розповідається про долю героїв після розв'язки.

Особливості композиції драматичних творів

П'єса поділяється на дії, дії поділяються на яви (сцени, картини). Основу драматичних творів становлять монологи, діалоги, полілоги (тобто репліки) персонажів і авторські ремарки. Портрети, пейзажі, авторські відступи, інтер'єри, екстер'єри відсутні або винесені в ремарки. Розв'язку розміщено ближче до кінця драми.

Діалог (грец. *розмова, бесіда*) – розмова двох або кількох персонажів.

Монолог (грец. *одне слово, мовлення*) – тривале висловлювання одного героя, не розраховане на словесну реакцію інших.

Полілог (грец. *багато*) – розмова кількох учасників.

Репліка (лат. *повертаю назад, відбиваю*) – кожне окреме висловлювання персонажа п'єси.

Ремарка (фр. *зауваження, пояснення, помітка*) – авторське пояснення для режисера й акторів, у якому описано обстановку на сцені, зовнішність героїв, їхні дії, жести, інтонації тощо.

Особливості композиції ліричних творів

Перевага розвитку почуттів, настроїв (на відміну від сюжетної основи епічних і драматичних творів). Сюжет витіснений на другий план (або відсутній).

Етапи розвитку ліричного сюжету (почуття):

– вихідний момент (спостереження, враження, думки або стан, що стали поштовхом до розвитку почуття);

– розвиток почуття;

– можлива кульмінація (точка найвищого напруження);

– авторський висновок (резюме).

Художні засоби (теорія літератури)

Тропи	Стилістичні фігури	Фонетичні засоби поетичної мови	Лексичні засоби
<ul style="list-style-type: none"> ➤ епітети ➤ порівняння ➤ метафори: <ul style="list-style-type: none"> • <i>власне метафора</i> • <i>уособлення</i> • <i>персоніфікація</i> • <i>алегорія</i> • <i>символ</i> ➤ метонімія ➤ синекдоха ➤ перифраз ➤ гіпербола ➤ літота 	<p>Поетичний синтаксис:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ інверсія ➤ оксюморон (оксиморон) ➤ паралелізм ➤ антитеза (протиставлення) ➤ анафора ➤ епіфора ➤ симплока ➤ градація ➤ тавтологія <p>риторичні фігури:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>риторичне звертання</i> • <i>риторичне питання</i> • <i>риторичне ствердження</i> • <i>риторичне заперечення</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ звуконаслідування ➤ алітерація ➤ асонанс 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ okazіоналізм ➤ архаїзм ➤ історизм ➤ зменшувально-пестливі слова ➤ експресивно забарвлені слова

Тропи (визначення, приклади)

Поняття	Визначення	Приклади
Тропи	слово або вираз, вжитий у переносному чи образному значенні.	
Епітет	художнє означення, що виділяє в зображуваному предметі рису або деталь, індивідуалізує предмет. Виражається прикметником (найчастіше), рідше – прислівником.	<i>Шовковий степ, солодкі слова, посміхнулась ясно.</i>
Порівняння	троп, заснований на зіставленні одного предмета з іншим, подібним до нього. При порівнянні використовуються сполучники <i>як, мов, немов, немовби, немовбито, ніби, нібито, наче, начебто, неначе, неначебто</i> та ін.; іноді – орудний відмінок.	<i>Мов сонце, дівчина усміхнена.</i> Море <i>горами</i> хвилі підійма (як гори).
Метафори	троп, слово або сполучення слів, яке розкриває сутність, особливість одного явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого. Найчастіше виражається дієсловом. Можуть бути і два іменники.	Літо вмивається, плывуть дзвони. Берег любові.

Поняття	Визначення	Приклади
Уособлення (оживлення)	надання предметам і явищам рис живої природи.	Трави заворушилися.
Персоніфікація (олюднення)	надання предметам і явищам рис людини.	Дерева розмовляють.
Алегорія	абстрактне поняття, передається за допомогою конкретного образу в казках і байках.	Хитрість – лисиця.
Символ	троп, який в образі конкретного предмета умовно виражає сутність якогось явища. Складна метафора, яка в образі конкретного предмета виражає людські уявлення, переживання, почуття.	Прометей – символ нескореності, калина – символ дівочої краси.
Метонімія (перейменування)	перенесення назви одного предмета на інший, що перебуває з ним у певному зв'язку.	З'їв усю миску; читаємо Шевченка; театр зашлодував; увесь Львів був на площі.
Синекдоха (різновид метонімії)	кількісна заміна понять, вживання однини в значенні множини і навпаки, частини замість цілого, видового поняття замість родового.	На Січі мудрий німець картопельку садить; наша копійка кров'ю обкипіла; попереду ішла червона хустка.
Перифраз	власне ім'я або явище називається не прямо, а у формі опису його характерних рис і ознак.	І. Франко – Великий Каменярь, син Яця Коваля, Івась Рудоволосий.
Гіпербола	перебільшення.	Море сліз, не бачились сто років; «і потече сторіками кров у синє море...».
Літота	зменшення.	Бабуся малесенька, ледве од землі видно.

Стилістичні фігури (визначення, приклади)

Назва	Визначення	Приклад
Інверсія (непрямий порядок слів)	незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб підкреслити найбільш значуще слово або увиразнити ритмізованість фрази.	І рушник вишиваний на щастя, на долю дала. (А. Малишко)
Еліпс (еліпса)	пропуск у реченні слова чи словосполучення, яке легко поновлюється з контексту.	Орлом сизокрилим Літає, ширяє, Аж небо блакитне / Широкими б'є [крилами].
Оксиморон (оксюморон)	поєднання протилежних або контрастних за значенням понять, що разом дають нове уявлення (поєднання непоєднуваного).	Гарячий сніг. Дзвінка тиша.

Назва	Визначення	Приклад
Паралелізм	зіставлення двох чи кількох явищ із різних сфер життя шляхом паралельного їх зображення у подібних синтаксичних конструкціях (явище природи і явище людське). Широко використовується в усній народній творчості.	Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється, Ой той то Хмельницький, що з ляхами б'ється (проводиться паралель між світом природи і світом людини).
Патетичні (риторичні) фігури:		
1) звертання	звертання до неживих предметів як до живих або до відсутніх осіб як до присутніх.	Спасибі, земле, за твої щедроти! (Л. Костенко).
2) запитання	виражає якісь емоції, відповідь впливає вже з нього самого, не потребує окремого вираження.	Де голубів вільготні лети і бризки райдуги в крилі? (В. Стус).
3) оклик (вигук)	вислів почуття в коротких, емоційно перенасичених словах.	Народ мій є! Народ мій завжди буде! (В. Симоненко).
4) заперечення	зосередження уваги читача на певній думці через пояснення її у формі заперечення або застереження можливого іншого погляду.	Вдатися до втечі? Ні. Вистояти. Вистояти. Ні – стояти (В. Стус).
5) ствердження	особливе підкреслення незаперечності сказаного мовцем.	Так! Я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні (Леся Українка).
Анафора (єдинопочаток)	повторення на початку віршованих рядків, строф або речень чи розділів (у прозі) однакових слів або синтаксичних конструкцій.	Тим паче зараз, як така розруха, Тим паче зараз, при такій війні... (Л. Костенко).
Епіфора (єдинозакінчення)	повторення однакових слів або синтаксичних конструкцій у кінці віршованих рядків, строф або речень, розділів (у прозі).	Усмішка твоя – єдина, Мука твоя – єдина, Очі твої – одні (В. Симоненко).
Симплока	поєднання анафори з епіфорою.	Я сьогодні не прийду додому – де я? Я сьогодні в Київ не приїду – де я? (М. Вінграновський).
Кільце	повторення однакових слів чи синтаксичних конструкцій на початку і в кінці твору або його частини.	В Україну ідіть, діти! В нашу Україну (Т. Шевченко).
Антитеза	особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, думок.	Кров людська – не водиця (Нар. прислів'я).
Асиндетон (безсполучниковість)	навмисне пропускання сполучників між однорідними членами з метою відтворення швидкого руху, раптової зміни в явищах.	Пропало, пройшло, пролетіло, Минулося, щезло, сплигло... (І. Драч).

Назва	Визначення	Приклад
Полісиндетон	пагромадження у фразі або строфі великої кількості сполучників з метою уповільнення розповіді, посилення наспівності, підкреслення роздумів мовця.	... І виноград, і водоспад удоли, І сад, і дзвінокдзвонні солов'ї, І їх пісні, немов фонема «і...» (Б.-І. Антонич).
Градація	поступове підсилення, зіставлення мовних одиниць за принципом наростання їхнього смислового та емоційного значення.	Вона у зірках, і у вербах вона, і в кожному серця ударі, у квітці, в пташині, в електровогнях, у пісні у кожній, у думі... (В. Сосюра).
Повтор (рефрен)	повторення однакових слів чи виразів, віршорядків чи строф у творі з метою звернути на них особливу увагу читача або підкреслити мелодійність, ритмічність.	Ой роде ж мій, роде, / Ой роде ж мій милий, Розійшовся по Україні, / Як туманець сивий. (Нар. пісня).

Фонетичні засоби (визначення, приклади)

Поняття	Визначення	Приклади
Евфонія	сукупність звукових явищ, що роблять мову милозвучною, мелодійною.	У синьому морі я висіяв сни, / У синьому морі на синьому глеї. (М. Вінграновський)
Алітерація	зумисне надмірне повторення однакових приголосних звуків з метою створити звуковий образ зображуваного або посилити інтонаційну виразність мови.	Сипле, стеле сад самотній / Сірий смуток – срібний сніг, – / Сумно стогне сонний струмись. / Серце слуха смертний сміх. (В. Кобиляцький)
Асонанс	зумисне надмірне повторення голосних звуків для посилення милозвучності мови.	Було червоне поле бою. (О. Лятуринська)
Дисонанс	неблагозвучність у віршованому тексті.	...Сиве павутиння в'є павук й в вікні від дотиків охлялих рук блідо-рожеві спіють баклажани. (Б.-І. Антонич)
Какофонія	безладне хаотичне поєднання звуків мови, різновид дисонансу, доведений до абсурду. Використовувався авангардистами, зокрема футуристами.	Карл украв у Клари коралі, А Клара у Карла вкрала кларнет.
Звуконаслідування (ономатопея)	імітація засобами мови різних позамовних звукових явищ (крику тварин, співу пташок, звучання предметів).	Чути: кру! кру! кру! В чужині умру, Заки море перелечу, Крилонька зітру. (Б. Лепкий)

Літературні стилі, течії, їхні ознаки й твори
(винесені на ЗНО)

Літературний стиль	Основні ознаки	Представники	Твори
Монументалізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ увага до змісту ➤ простота форми ➤ культ держави ➤ християнський оптимізм 	Нестор Літописець	«Повість минулих літ» (Початковий літопис)
		Автор невідомий	Київський літопис
		Автор невідомий	Галицько-Волинський літопис
Орнаменталізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ускладненість (символіка, тропи, ускладнена композиція) ➤ аскетизм 	Автор невідомий	«Слово про похід Ігорів»
Бароко	<ul style="list-style-type: none"> ➤ урочистість ➤ пишність ➤ поєднання релігійних і світських мотивів ➤ метафоричність ➤ контрасти 	Григорій Сковорода	«Всякому місту – звичай і права» «De libertate» «Бджола та Шершень»
Класицизм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поділ жанрів («низькі» – гумористично-сагіричні бурлескного стилю) ➤ використання античних тем ➤ почуття громадянського обов'язку ➤ єдність часу, місця, дії 	Іван Котляревський	«Енеїда» «Наталка Полтавка»
Сентименталізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зображення внутрішніх почуттів простих людей ➤ емоційний тон розповіді, який розчулює читача ➤ герої ідеальні ➤ смерть героя від стихійного лиха, хвороби, нещасного випадку ➤ увага до описів природи 	Григорій Квітка-Основ'яненко	«Маруся»
Романтизм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ «незвичайний герой у незвичайних обставинах» ➤ пасивний герой ➤ щастя вважається недосяжним ➤ звернення до історії ➤ звернення до фольклору 	Тарас Шевченко	«Катерина» «Гайдамаки»
		Пантелеймон Куліш	«Чорна рада»
Реалізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ «типовий герой у типових обставинах» ➤ щастя після довгої боротьби все ж досяжне ➤ активний герой ➤ взаємини людини й суспільства ➤ вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу, характеру особистості, героя твору 	Іван Нечуй-Левицький	«Кайдашева сім'я»
		Панас Мирний та Іван Білик	«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
		Іван Карпенко-Карий	«Мартин Боруля»

Літературний стиль	Основні ознаки	Представники	Твори	
Модернізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ психологізм ➤ прагнення нової форми ➤ антиреалістична спрямованість ➤ періоди: I – ранній модернізм-декаданс (к. XIX – п. XX ст.), II – власне модернізм (20-ті – 60-ті рр. XX ст.), III – авангардизм – мистецтво протесту і руйнування (від Першої світової війни до кінця XX століття) ➤ особливості українського модернізму: поєднання романтичного та реалістичного типів творчості, синтез різноманітних стилів модернізму, тісний зв'язок з національним, соціальним життям 	Іван Франко	«Мойсей» «Гімн» «Чого являєшся мені у сні?»	
Течії модернізму	Імпресіонізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ імпресія – «враження» ➤ психологізм, ліричність ➤ зображення найтонших змін у настрої, почуттях людини ➤ багатство зорових (кольори) і слухових (звуки) вражень 	Михайло Коцюбинський	«Intermezzo»
			Микола Хвильовий	«Я (Романтика)»
	Неоромантизм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зосередження на чуттєвій сфері людини, емоційно-інтуїтивному пізнанні світу ➤ у центрі – яскрава, неповторна особистість, що протистоїть «сірій масі» ➤ підвищений інтерес до сильної особистості, культ героя – мужньої людини 	Леся Українка	«Лісова пісня» «Contra spem spero!»
	Експресіонізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ експресія – «вираження» ➤ гіперболізація почуттів, переживань, емоцій ➤ підвищена емоційність, ірраціональність, гротескність ➤ відчуття повсякденного болю, страх за майбутнє людини ➤ «крик душі» ➤ «не можна навіть зірвати квітку, щоб при цьому не стривожити зорі» 	Василь Стефаник	«Камінний хрест» (не винесено на ЗНО)
Символізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ посилена увага до позасвідомого ➤ ідеалізм ➤ створення особливої мови символів ➤ музичальність вірша ➤ головне у творі – естетичне начало ➤ конкретний художній образ перетворюється на багатозначний символ 	Олександр Олесь	«Чари ночі» «О слово рідне! Орле скутий!..»	
		Ольга Кобилянська	«Земля»	
		Микола Вороний	«Блакитна Панна»	
		Павло Тичина	«Ви знаєте, як липа шелестить...» (кларнетизм) «Пам'яті тридцяти» «О панно Інно»	

Літературний стиль		Основні ознаки	Представники	Твори
Течії модернізму	Нєокласицизм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ звернення до вершин світової культури (особливо часів античності) ➤ орієнтація на загальнолюдські цінності та ідеали ➤ глибока афористичність ➤ підвищена увага до композиції ➤ використання класичних форм, образів, сюжетів ➤ увага до національних та суспільних проблем ➤ висока естетичність, культура мислення та поетичне мовлення 	Максим Рильський Микола Зеров	«Молюсь і вірю...» «Київ – традиція»
	Сюрреалізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ несподіване асоціювання ➤ інтуїтивне, часто несмислене сприйняття світу ➤ відтворення плину думок, не скутих логікою, людськими законами, законами розуму тощо 	Богдан-Ігор Антонич	«Різдво»
	Екзистенціалізм	<ul style="list-style-type: none"> ➤ екзистенція (існування) передє есенції (сутності) ➤ протидія суспільству, державі, середовищу, ворожому «іншому» ➤ життєва цінність у свободі особистості ➤ існування людини як драма свободи 	Василь Стус	«Як добре те, що смерті не боюсь я...» «О земле втрачена, явися!..»
Постмодернізм (80-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.)		<ul style="list-style-type: none"> ➤ гіперрецептивність (поєднання різних елементів форми/змісту: сюжетів, жапрів, образів, цитат тощо) ➤ пародія, ілюзія, гра, містифікація, карнавалізація, іронія ➤ інтертекстуальність (використання в тексті образів з інших творів національної та світової літератур) ➤ зрідка нехтування національним ➤ бачення повсякденного життя як театру абсурду (життя окремої людини й цілого суспільства перетворюється на страшну безперервну гру, що не має жодного відношення до реального буття; ця гра непомітно примушує людину втрачати саму себе) ➤ наскрізна іронічність та пародійність ➤ антиідеологічність, відмова від активного докорінного перетворення світу ➤ відкладення абсолютних об'єктивних істин, встановлення істин «малих», «локальних» 	Ю. Андрухович О. Забужко І. Римарук Угрупування: «Бу-Ба-Бу» «Нова дегенерація» «Пропала грамота» «Червона фіра» «ЛуГоСад» «Західний вітер»	

3 історії літератури

Назва	Представники
Кирило-Мефодіївське братство (вишикло в грудні 1845 – січні 1846 рр. у Києві)	Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров та інші.
«Братство тарасівців»	Михайло Коцюбинський, Микола Чернявський та інші.
Київська школа неокласиків (30-ті роки ХХ ст.)	Микола Зеров (лідер), Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, Юрій Клен (Освальд Бургарт), Максим Рильський («п'ятірне гроно неокласиків» – вислів із сонета «Лебеді» Михайла Драй-Хмари).
ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). Харків, 1926–1928 рр.	Микола Хвильовий, Микола Куліш, Юрій Яновський, Павло Тичина, Олександр Довженко.
«Розстріляне відродження» (літературно-мистецький рух 20–30-х років ХХ ст., який дав високохудожні твори в галузі літератури, живопису, театру, де відтворилися кращі риси українського національного характеру; покоління митців, знищене більшовицьким тоталітаризмом).	Микола Вороний, Микола Хвильовий, Микола Куліш, Микола Зеров, Остап Вишня, Валер'ян Підмогильний.
«Празька школа» (об'єднання українських прозаїків та поетів в еміграції, яке діяло здебільшого в Празі та Подєбрадах з 1921 року до Другої світової війни)	Євген Маланюк (лідер), Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Олег Ольжич, Олена Теліга, Наталя Лівицька-Холодна, Леонід Мосендз.
«Вісниківська квадрига» (крило еміграційної поезії, яке гуртувалося навколо журналу «Вісник»)	Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олена Теліга.
МУР (Мистецький український рух – об'єднання українських еміграційних письменників, які після Другої світової війни (з 1945 року) опинилися в таборах для переміщених осіб на західнонімецьких землях)	Улас Самчук, Євген Маланюк, Святослав Гординський, Тодось Осьмачка.
Нью-Йоркська група поетів (з 1954 року)	Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Тарнавський, Патриція Калина, Емма Андіївська, Віра Вовк та інші.
«Слово» (об'єднання українських письменників у діаспорі, що існувало в 1954–1997 роках)	Іван Багряний, Євген Маланюк, Богдан Бойчук, Наталя Лівицька-Холодна, Оксана Лятуринська, Тодось Осьмачка, Богдан Рубчак, Улас Самчук, Юрій Шевельов (Юрій Шерех) та інші.
Шістдесятники (творче молоде покоління 60-х років ХХ ст.)	Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Григор Тютюнник, Василь Стус (дисидент).
«Київська школа» поетів (60-ті роки ХХ ст.)	Василь Голобородько, Віктор Кордун, Василь Рубан, Микола Воробйов, Михайло Саченко, Валентина Отрошенко та інші.
Національна спілка письменників України (НСПУ) оновлена в 1991 р.	Понад 1,5 тис. членів. До 2001 р. очолював Юрій Мушкетик.
Асоціація українських письменників (АУП) з 1997 року	Понад 100 письменників. Президент – Юрій Покальчук, згодом – Тарас Федюк.

Усна народна творчість (фольклор)

Розрізняють такі фольклорні роди:

Усна народна творчість – це різножанрові твори, що виникають у певному середовищі, передаються з уст в уста із сивої давщини, зазначаючи певних змін, мають ритуально-магічне, обрядове, естетичне, розважальне, виховне значення.

Слово **фольклор** походить з англійської мови (**folk lore** – «народна мудрість, народні знання») і означає колективну усну народну творчість.

Осн. ознаками фольклору є:

- колективне творення
- усність
- анонімність
- варіантність
- імпровізаційність
- різножанровість.

Найпопулярніші весільні пісні:
«Горіла сосна, палала», «Летять галочки у три рядочки», «Добру, старости, до бору», «А брат сестрицю та й розлітає», «Розвий, сосно, сімсот квіток, рано, рано».

Народний епос	Народна лірика	Народний ліро-епос	Народна драма
Жанри: > казки > перекази > легенди > міфи > анекдоти > прислів'я > приказки	Жанри: 1) трудові пісні 2) календарно-обрядові (колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, жниварські) 3) родинно-обрядові (весільні, голосіння) 4) родинно-побутові (пісні про кохання, пісні про сімейне життя, коліскові) 5) суспільно-побутові (козацькі, чумацькі, кріпацькі, рекрутські, заробітчанські, бурлацькі, стрілецькі)	Жанри: > історичні пісні > балади > думи	Жанри: > вертеп > ігри-пісні

На ЗНО винесено загальну характеристику календарно-обрядових, суспільно-побутових і родинно-побутових пісень, тобто загальну характеристику жанрів народної лірики.

Окремо винесено дві історичні пісні («Чи не той то хміль...», «Ой Морозе, Морозенку»), «Думу про Марусю Богуславку»), баладу («Ой летіла стріла»). Ці твори є жанрами народно-ліро-епосу.

Додаткові відомості		
1	Календарно-обрядові пісні – один з найдавніших жанрів (виписки ще в первісному суспільстві) усної народної творчості, пов'язаної зі звичаями, традиціями і циклами хліборобської праці в різні пори року.	
2	Розрізняють календарно-обрядові пісні зимового, весняного та літнього циклів (осіннього циклу календарно-обрядових пісень немає).	
3	Родинно-обрядові пісні – це ще один жанр народної лірики. Різновидами цього жанру є весільні пісні й голосіння. Часто весільні пісні відносять до родинно-побутових.	
4	Родинно-побутові пісні – різноманітний за тематикою жанр народної лірики. Це пісні про кохання, про сімейне життя, жаргівливі, танцювальні пісні, коліскові.	
5	Суспільно-побутові пісні (інший термін – соціально-побутові пісні) – жанр фольклору, що відтворює настрій певної соціальної групи, викликані певними явищами суспільного життя. До таких соціальних груп належали козаки, чумаки, кріпаки, наймити, ремісники, солдати та ін.	
6	Стрілецькі пісні відносять до літературно-народної творчості, оскільки це пісні стрільців (йдеться про Українське січове стрілецтво, яке діяло від 1913 до 1922 рр.), які перейшли в уста народу й стали його власністю.	
7	Для пісень різних жанрів характерним є використання постійних епітетів, порівнянь, паралелізмів, тавтології, метафор, метонімії.	

Найпопулярніші календарно-обрядові пісні:

«Нова радість стала», «Щедрик, щедрик, щедрівочка», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Ой весна, весна – днем красна», «Подоланочка», «А ми просо сіяли», «Ой кувала зозуленька», «Заплету віночок», «У ржі на межі», «Маяло житечко, маяло».

Найпопулярніші родинно-побутові пісні:

«Місяць на небі, зіроньки сяють», «Цвіте терен», «Сопце низенько, вечір близенько», «Чом ти не прийшов», «Ой на горі два дубки», «Ой чий то кінь стоїть», «В кінці греблі шумлять верби», «Світи, світи, місяченьку», «Ой ти, коте, коточок», «Ходить соп коло вікон».

Найпопулярніші суспільно-побутові пісні:

«Ой на горі да женці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Ой у степу криниченька», «Розлилися круті бережечки», «Вилітали орли з-за крутої гори», «Гомін, гомін по діброві».

Народна лірика (рід) Загальна характеристика жанрів

Календарно-обрядові пісні	Родинно-побутові пісні	Суспільно-побутові пісні
<p>До різновидів календарно-обрядових пісень належать: колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, русальні, купальські та жнивварські пісні.</p> <p>Зимовий цикл представляють: колядки (виконують під час обряду колядування на Різдвяні свята (7-9 січня)); щедрівки (виконують під старий Новий рік (у ніч з 13 на 14 січня), бо в окремих регіонах України вечір 13 січня називають Щедрим. У Західній Україні щедрують 18 січня (у Щедрий Святвечір) перед Богоявленням – Хрещенням Господнім у річці Йордан (19 січня). Щедрувальники величають господарів, бажають їм уселяких щедрот і достатку, а за це, жартуючи, просять винагороду. Іноді щедрівки супроводжує водіння «кози» (один із щедрувальників у вивернутому кожусі і з дерев'яною головою кози).</p> <p>До пісень весняного циклу належать: веснянки (закличні пісні), які закликають весну і добрий урожай, а також гаївки, які виконують на Великдень.</p> <p>Літній цикл представляють: русальні пісні, які виконували під час «русального тижня», наприкінці травня – на початку червня (Зелені свята), мамі пращурі хотіли вплинути на міфічних русалок, аби вони не шкодили посівам та не ловили й не залоскотували дівчат і хлопців; купальські пісні (виконували в ніч перед святом Івана Купала (7 липня): хлопці й дівчата збиралися біля вогнищ, стрибали через них, співали, влаштовували ігри. Дівчата плели вінки, пускали їх на воду й дивилися, куди вони шливуть, аби дізнатися, звідки прийде суджений). Також спалювали на вогнищі опудало Купала (в уявленнях слов'ян – бог літнього сонцевороту (сонцестояння), покровитель шлюбу, кохання, продовження роду), щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік; жнивварські пісні – це обрядові величальні пісні, які виконували під час жнив. На початку жнив – зажинкові, потім – власне жнивварські, а в день закінчення жнив – обжинкові, що перетворювали завершення польових робіт зі збирання врожаю на свято. Воно супроводжувалося цікавими діями й піснями. Женні дякували ниві за врожай і висловлювали побажання нового врожаю в наступному році.</p>	<p>Різновидами родинно-побутових пісень є: пісні про кохання; про сімейне життя; жартівливі; танцювальні пісні; колискові.</p> <p>У піснях про сімейне життя відображені всі перипетії родинних стосунків між чоловіком і жінкою, невісткою і свекрухою. Це пісні про сімейну злагоду і сварки, подружню вірність та невірність, жіпочу недолю, материнські почуття. Сюди можна долучити лірично-побутові пісні та романси, пісні колискові та сирітські.</p> <p>У піснях про кохання відображено всі етапи і всі нюанси історії взаємин двох закоханих: залицяння, побачення, суперництво, чарування, чекання мішлого, тугу в розлуці, перешкоди з боку батьків, ворогів-розлучників, зраду одного із закоханих.</p> <p>У піснях засуджуються козак, котрі люблять одночасно чорняву, біляву та руду, не схвалюється намір парубка заради великих статків одружитися з цelloбою. Майже кожна пісня несе в собі морально-етичні ідеали, що вироблялися впродовж століть: поетизуються щирість, вірність, піклування одне про одного.</p> <p>Відтворюючи різні моменти людського життя, родинно-побутові пісні викликають співчуття до сироти чи вдови, звеличують благородство страждання і красу вірності.</p>	<p>Виділяють такі різновиди суспільно-побутових пісень: козацькі, чумацькі, кріпацькі, бурлацькі, наймитські, заробітчанські, солдатські, рекрутські, жовнірські.</p> <p>Суспільно-побутові пісні не зображують конкретну подію, факт чи особу. У таких піснях головне завдання – висловити емоційне ставлення до події, а не детально розповісти про неї. Герої суспільно-побутових пісень – узагальнені образи багатьох людей із подібною долею.</p> <p>Козацькі пісні оспівують героїзм захисників рідної землі, їхню готовність пожертвувати родинним затишком і навіть життям; відтворюють розставання з рідними, прощання з матір'ю та коханою, героїчну загибель козака.</p> <p>Чумацькі пісні передають смуток чумаків, вимушених покинути рідну домівку. Чумаки (їх ще називали солениками) здебільшого торгували сіллю та рибою, яку привозили волами з берегів Азовського й Чорного морів та з Дону (розквіт чумацтва в Україні припадає на XVIII – початок XIX ст.). Відтворюють чумацьке життя в дорозі, напади грабіжників, розлуку з родиною, смерть у дорозі.</p> <p>Кріпацькі пісні зображують тяжке підневільне життя селян, які були залежні від поміщика й прикріплені до певного земельного наділу. Кріпацькі пісні відтворювали протести проти приниження людської гідності й безправ'я.</p> <p>У рекрутських, солдатських і жовнірських піснях оспівано тяжку долю рекрута (солдата-новобранця), солдата (на східноукраїнських землях) чи жовніра (на західноукраїнських землях), відтворено тугу за домівкою, ріднею, висловлено прокльони на адресу панів, які силоміць віддавали кріпаків у солдати.</p> <p>Бурлацькі пісні відтворювали попеняння бурлаки на чужині, зневажливе ставлення до нього хазяїна, злидні, нарікання на тяжку долю. Тематично близькими до бурлацьких пісень є наймитські й заробітчанські, у яких теж ідеться про лиху долю наймита – заробітчанина.</p> <p>Кількісно меншими розрядами суспільно-побутових пісень є ремісничі та переселенські, в яких ідеться про українських селян, переважно із Західної України, котрі смігували за океан у кінці XIX – на початку XX ст.</p>

Маруся Чурай

- Дівчина з легенди
- Українська Сафо (Сафо)
- Легендарна українська піснетворка XVII ст. з Полтавщини
- «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа» (Л. Костенко)

Реальність існування Марусі Чурай поки що документально не підтверджено. Достовірні дані про українку з Полтави, яка складала чудові пісні, не збереглися, адже все знищила пожежа в цьому місті в 1658 році.

Культурні діячі, які вірять в існування Марусі Чурай, спираючись на народні перекази та приписувані їй твори, наводять доволі детальну біографію легендарної піснярки. На їхню думку, вона народилася 1625 року в Полтаві в родині урядника Полтавського козацького полку Гордія Чурая, якого стратили поляки після поразки в битві проти польського гетьмана Потоцького. Вражена загибеллю батька, Маруся починає писати пісні, які співає вся Україна. Дівчина закохалася в молодого козака Бобренка. І, коли він ішов на війну (Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького 1648–1654 років), вважають дослідники, Маруся склала пісню «Засвіт встали козаченьки» (інший варіант «Засвістали козаченьки»).

Маруся Чурай «Засвіт встали козаченьки»

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

– Прощай, милий мій синочку,
Та не забаряйся,
За чотири неділеньки
Додому вертайся!

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернись,
Чи ляжу у полі!

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, це журися
Та за свого миленького
Богу помолися.

– Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось кінь мій вороненький
В воротах спіткнувся.

– Яка ж бо то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводжас.

Ой Бог знає, коли вернись,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

– Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький.
Назад сподівайтесь!

	Рід:	лірика	Жанр:	лірична пісня
Тема	Зображення прощання сина-козака, який вирушас боронити рідний край, з матір'ю та коханою дівчиною.			
Ідея	Возвеличення моменту прощання козака з матір'ю і коханою заради громадянського обов'язку; уславлення козаків, для яких обов'язок перед багьківщиною є вищим, ніж сімейне щастя.			
Особливості композиції	Пісню побудовано у формі діалогу між матір'ю і козаком, який вирушас в дорогу захищати рідний край. Твір передає тривогу героїв і передчуття недоброго, адже «кінь вороненький в воротах спіткнувся» (а це поганий знак). Війна для козака – усвідомлена трагічна необхідність, самотність матері та коханої – висока плата за свободу народу. Остання строфа звучить оптимістично, бо уже «заграв кінь вороненький». Отже, мати і кохана можуть сподіватися на щасливе повернення козака.			
Додаткові відомості	1	Пісня є авторською, але стала народною, тому її можна віднести до суспільно-побутових пісень, адже події відтворено узагальнено, немає вказівки на конкретну історичну подію чи історичну особу (різновид жанру: козацька пісня).		
	2	Ліризм пісні підсилюють зменшувально-пестливі суфікси в словах («козаченьки», «Марусенька», «миленький», «доріженьку», «вороненький», «матусенько»); звертання («Марусенько», «милих мій синочку», «матусенько»), постійні епітети («ясні очі», «кінь вороненький»); паралелізм у третій строфі; порівняння («як рідну дитину»).		
	3	Уперше пісню надруковано 1834 року в збірці М. Максимовича «Українські народні пісні».		

Марусі приписують авторство таких пісень:

«Засвіт встали козаченьки»
«Віють вітри, віють буйні»
«Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці»
«Шумить, гуде дібровонька»
«Сидить голуб на березі»
«Котилися вози з гори»
«В огороді хмелинонька грядки устилас»

Є думка, що їй належить і пісня «Грицю, Грицю, до роботи» (хоча дослідники творчості Григорія Квітки-Осноряненка стверджують, що цю пісню написав він).

Маруся Чурай «Віють вітри, віють буйні»

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться,
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Не поправлять сльози пастя,
Серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок,
По смерть не забуде...

Що на полі, що на пісках,
Без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого
І в своїй сторонці!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу.
Тільки тоді і полегша,
Як нишком поплачу.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі,
Чи щаслива та билінка,
Що росте на полі?

Де ти, милий, чорнобривий?
Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю,
Прийди подивися.

До кого я приторнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер того нема,
Який мене любить?

Маруся дуже сумувала за коханим, свій смуток вилила у пісні «Віють вітри, віють буйні».

Грицько, повернувшись із походу, за наполяганням матері одружився з дівчиною (Галею Вишняк) доволі обмеженою, але із заможної сім'ї. Дізнавшись про вчинок зрадливого коханого, Маруся намагалася накласти на себе руки. Урягував її Іван Іскра (можливо, син відомого гетьмана Якова Іскри-Острянина (Остряниці)).

Тоді в розпачі дівчина приготувала для себе трунок, який випив Гриць. Марусю як убивцю коханого ув'язнили і вже мали стратити, проте Іван Іскра знову врятував її, привізши гетьманський наказ (від Б. Хмельницького) про помилування злочинниці в пам'ять заслуг і героїчної смерті батька дівчини та заради її чудових пісень. Іван Іскра урятував Марусю, в яку був закоханий, але не змігвилікувати її душевного болю. Вона захворіла на сухоти (туберкульоз легень). Через рік Марусі не стало.

	Рід:	лірика	Жанр:	лірична пісня
Тема	Відтворення страждань дівчини через розлуку з коханим.			
Ідея	Возвеличення щирого почуття кохання.			
Мотив	Зображення почуття самотньої дівчини, яка порівнює себе з билінкою в полі, що росте на піску без роси й на спеці, страждає через розлуку з милим.			
Особливості композиції	Пісня має струнку будову. Паралелізм у першій строфі допомагає передати душевний стан ліричної героїні. Риторичні питання («Чи щаслива та билінка, що росте на полі?», «Де ти, милий, чорнобривий?», «Де ти?»), риторичне звергання («милий, чорнобривий») відображають глибокі переживання героїні, а разом з риторичним окриком («Озовися!») емоційно підсилюють фінал пісні.			
Додаткові відомості	1	Цією піснею починається драма І. Котляревського «Наталка Полтавка» (виконує Наталка вступну арію).		
	2	Автором пісні вважають Марусю Чурай, але пісня стала пародною, тому належить до родинно-побутових пісень (різновид жанру: пісня про кохання).		

«Такі легендарні герої, як Маруся Чурай, належать до числа тих, про кого кажуть: якби їх навіть не було, їх би неодмінно вигадали, настільки повно в їхньому образі сконцентрувалися певні народні уявлення» (Є. Кононенко)

Для нотаток _____

_____

_____

_____

Усна народна творчість

Історична пісня «Чи не той то хміль...»

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой, той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.

Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой, той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.

Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой, той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.

Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду, –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.

«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води, –
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».

«А я ляхів не боюся
І гадки не маю –
За собою великую
Потугу я знаю,

І ще й орду татарськую
За собою веду, –
А все того, вражі ляхи.
На вашу біду».

Ой, втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,
Вищеривши зуби!

Становили собі ляхи
Дубові хати, –
Ой, прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.

Утікали вражі ляхи,
Деякі повки, –
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.

Гей, там поле,
А на полі цвіти –
Не по однім ляшку
Заплакали діти.

Гей, там річка,
Через річку глиця –
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

Історична пісня – це ліро-епічний твір, у якому відтворено історичні події чи конкретні історичні постаї та висловлено ставлення народу до них.

Історичні пісні поділяють на три тематичні групи:

- пісні про боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників;
- пісні про Національно-визвольну війну 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького;
- пісні про стихійні селянські повстання та їх героїв (XVIII–XX ст.).

Історичні пісні, які належать до ліро-епосу, відрізняються від козацьких, які належать до соціально-побутових пісень, тобто до лірики.

В історичних піснях відтворено справжню історичну подію, зображено конкретних історичних осіб, а **в козацьких** – переважає побутова ситуація (приводн козаків у похід, прощання з родиною, загибель і оплакування померлого козака).

	Рід: <i>народний ліро-епос</i>	Жанр: <i>історична пісня</i>
Тема	Зображення першої збройної перемоги козаків над поляками під Жовтими Водами в травні 1648 року (подія Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького).	
Ідея	Оспівування мужності та героїзму українського гетьмана Богдана Хмельницького, його прагнення здобути волю і щастя народу в боротьбі з ляхами.	
Додаткові відомості	1	Ідейному змісту твору підпорядковане використання художніх засобів. Прийом заперечного паралелізму використано на початку (у 3 строфах), що допомагає уявити народного героя. Обігруючи прізвище гетьмана, колективний автор (народ) дає йому оцінку: Богдан Хмельницький – молода потужна сила.
	2	Паралелізм використано і в двох останніх строфах пісні. Для перших трьох строф і двох останніх характерним є використання анафори .
	3	Заміна в географічній назві Жовті Води прикметника « <i>жовтий</i> » на епітет « <i>золотий</i> » (Золотий Брід і Золота Вода) створює в уяві яскраве враження перемоги.
	4	Епітет « <i>вражій ляхи</i> », який повторюється кілька разів, емоційно передає ставлення народу до ворогів.
	5	Використано у пісні і постійні епітети : « <i>хорошої вроди</i> », « <i>сірії вовки</i> ».
	6	Риторичне звертання у рядку « <i>Не пий, Хмельницький, дуже Золотої Води</i> » використано, щоб застерегти гетьмана, закликати його бути обачним.
	7	Гіпербола « <i>а я ляхів (сорок тисяч) не боюся</i> » змальовує силу й відвагу народного улюбленця.
	8	Метафори (« <i>вражій ляхи погубили шуби</i> », лежать « <i>вищеривши зуби</i> » (тобто мертві), « <i>становили собі ляхи дубові хати</i> » (тобто загинули і їх будуть хоронити в дубових трунах) звучать сагірично і виражають зневажливе ставлення народу до загарбників.

Найвідоміші історичні пісні:

«Зажирилась Україна»
«Чи не той то хміль...»
«Ой Морозе, Морозенку»
«Пісня про Байду»
«Та ой як крикнув же та козак Сірко»
«Максим козак Залізняк»
«За Сибіром сонце сходить»

Дійсність, охоплена історичною піснею, уключає сферу історичного життя народу, життя політичного, як внутрішнього, так і зовнішнього. Народ не тільки відтворює події, але й дає їм свою оцінку.

В. Пропп

Усна народна творчість

Історична пісня «Ой Морозе, Морозенку»

Пісню «Ой Морозе, Морозенку» створено в 40–60-х роках XVII ст. – період боротьби нашого народу проти Речі Посполитої. Союзниками козаків у цьому протиставленні іноді виступали татари, але навіть після переможних боїв спільно з козаками вони, повертаючись до Криму, плюндрували українські землі. Тому татари протягом XIV–XVII ст. залишалися запеклими ворогами нашого народу.

В основу пісні лягла історична подія: бій козаків, очолюваних Морозенком, із татарами під час Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Ой Морозе, Морозенку!
Ти славний козаче,
За гобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
Буйне військо виступає.
Попереду Морозенко
Сивим конем витраває.

То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила –
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бились напі козаченьки
До ночі глухої, –
Полягло напих чимало,
А татар утросе.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята.
Замучили молодого
Татари прокляті.

Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з нього, молодого,
Живцем серце виривали.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу!
«Дивись тепер, Морозенку,
Та на свою Україну!»

Вся ти єси, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем, та сльозами,
Та кров'ю полита!

І поки над білим світом
Світять сонце буде –
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

¹Савур-могила – височина в східній частині Донецької області.

	Рід: <i>народний ліро-епос</i>	Жанр: <i>історична пісня</i>
Тема	Зображення героїчної боротьби й загибелі козацького полковника Станіслава Морозенка в бою з татарами (загинув 1649 року).	
Ідея	Возвеличення мудрості та сміливості козацького ватажка; ушляхетлення подвигу патріотів, що віддали життя за визволення народу; засудження жорстокості й підступності татарських поневолювачів.	
Особливості композиції	Композиційно пісня складається з трьох частин. Перші дві строфи – це своєрідний вступ – плач за загиблим Морозенком його матері та всієї України. Друга частина починається з протиставлення: виступають дві непримиренні сили (козаки на чолі з Морозенком та численні загоны татарської орди). Стихило й драматично описано бій. Кульмінації оповідь досягає в епізоді знущань татар із Морозенка, коли «з нього, молодого, живцем серце виривали» і поставили «на Савур-могилу». Третя частина – це болісні роздуми про трагедію Батьківщини та про те, що народ ніколи не забуде героїв, які віддали своє життя за рідну землю. А вже поки співатимуть історичні пісні, у народній пам'яті житимуть подвиги патріотів.	
Додаткові відомості	<p>1 У пісні використано чимало художніх засобів. Метонімія «вся Україна плаче» (тобто всі українці) допомагає передати, наскільки великою втратою для народу є смерть Морозенка.</p> <p>2 Прийом заперечного паралелізму у четвертій строфі та аняфору використано, щоб зобразити нерівні сили супротивників.</p> <p>3 Пісня багата на постійні епітети: «славний козаче», «стара мати», «буйне військо», «сивим конем», «білим світом». Іноді при використанні постійних епітетів застосовано інверсію: «ночі глухої», «голова завзята».</p> <p>4 У передостанній строфі поєднанням риторичного звертання («Україно»), метафори («славою покрита») та гіперболи («горем, сльозами, кров'ю полита») передано болісні роздуми народу про трагедію Батьківщини.</p> <p>5 В останній строфі інверсія використана, щоби переконати, що народ вічно пам'ятатиме героїв, оспіваних у піснях.</p>	

На думку вчених, прототипом образу козацького ватажка Морозенка є полковий осавул Нестор Морозенко, а ще ймовірніше – полковник Станіслав Морозовицький (Мрозовицький), якого називали в народі Морозенком.

Станіслав Мрозовицький – військово-політичний діяч часів Хмельниччини. Походив з галицько-подільського шляхетського роду, був освіченою людиною (навчався в Краківському (Польща) й Падуанському (Італія) університетах). Морозенко був полковником реєстрового козацького війська, організатором військових дій на Поділлі, керував кіннотою у війську Богдана Хмельницького під Збаражем, де героїчно загинув у бою в 1649 році.

Водночас існують припущення, що Морозенко – це узагальнений образ українського козака, хороброго й відважного воїна, який увібрив у себе найкращі риси козаків-патріотів, котрі мужньо й самовіддано боролися проти турецько-татарських орд завойовників, проти польсько-шляхетського гніту.

Усна народна творчість

«Дума про Марусю Богуславку»

Що на Чорному морі,
 На камні біленькому,
 Там стояла темниця кам'яна.
 Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
 Бідних невольників.
 То вони тридцять літ у неволі пробувають,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
 То до їх дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Приходжає, / Словами промовляє:
 «Гей, козаки, Ви, бідні невольники!
 Угадайте, що в нашій землі християнській за
 десь гешера?»
 Що тоді бідні невольники чуovali,
 Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку,
 По річах познавали, / Словами промовляли:
 «Гей, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко!
 Почім ми можем знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера?
 Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
 То ми не можемо знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера».
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка, / Тес зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой, козаки, Ви, бідні невольники!
 Що сьогодні у нашій землі християнській
 Великодний субота,

А завтра святий празник, роковий десь Великдень».
 То годі ті козаки тес зачували,
 Білим лицем до сирій землі припадали,
 Дівку-бранку, / Марусю, попівну Богуславку,
 Кляли-проклинали: / «Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславку,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам святий празник, роковий день Великдень
 сказала!»
 То тоді дівка-бранка, / Маруся, попівна Богуславка,
 Тес зачувала, / Словами промовляла:
 «Ой, козаки,
 Ви, бідні невольники!
 Та не лайте мене, не проклинайте,
 Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
 То буде меш, дівці-бранці,
 Марусі, попівні Богуславці,
 На руки ключі віддавати;
 То буду я до темниці приходжати,
 Темницю відмикати,
 Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».
 То на святий празник, роковий день в
 Великдень.
 Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
 Став дівці-бранці,
 Марусі, попівні Богуславці,
 На руки ключі віддавати.
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка, / До темниці приходжає,

Темницю відмикає, / Всіх козаків,
 Бідних невольників, / На волю випускає
 І словами промовляє:
 «Ой, козаки,
 Ви, бідні невольники!
 Кажу я вам, добре дбайте,
 В городи християнські утікайте,
 Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава
 не минайте,
 Моєму батьку й матері знати давайте:
 Та нехай мій батько добре дбає,
 Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
 Великих скарбів не збирає,
 Та нехай мене, дівки-бранки,
 Марусі, попівни Богуславки,
 З неволі не викупає,
 Бо вже я потурчилася, побусурменилася
 Для розкоші турецької,
 Для лакомства нещасного!»
 Ой визволи, Боже, нас, всіх бідних невольників,
 З тяжкої неволі,
 З віри бусурманської,
 На ясні зорі,
 На тихі води,
 У край веселлий,
 У мир хрещенний!
 Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
 У нещасних молитвах
 Нас, бідних невольників!

Дума це великий віршований народний ліро-спічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується *речитативом* (протяжне мелодійне проказування, наближене до співу) у супроводі кобзи, бандури чи ліри. Дума не ділиться на строфи, має різну кількість складів у рядках, дієслівне римування складається із трьох частин:

- 1) зачин, або заспів («заплачка», як називали кобзарі);
- 2) основна розповідь із ліричними відступами («жалощами»);
- 3) величальна частина (закінчення – «славословіє»).

Рід: <i>народний ліро-епос</i>	Жанр: <i>дума невольницького циклу</i>	Додаткові відомості:
Тема: зображення визволення невольників (українських козаків), які перебували в турецькому полоні протягом 30 років. Ідея: засудження поневолення, страждань, яких зазнали українці під час нападу турків; віра в щасливе вільне життя.		1. Маруся Богуславка символізує тих полонянок, які змушені були покинути Україну, "потурчилися, побусурманилися", але все ще мали незбориме почуття любові до рідної землі. 2. Думи відрізняються від історичних пісень тим, що мають більший обсяг, не мають чітких строф, виконуються речитативом, є елемент імпровізації, а пісня має чітко окреслену мелодію.
Особливості композиції: <i>експозиція</i> – розповідь про те, що у темниці пробуває 700 невольників; <i>зав'язка</i> – Маруся Богуславка у Великодню суботу приходить до невольників і обіцяє їх визволити; <i>кульмінація</i> – дівчища на Великдень звільняє 700 козаків; <i>розв'язка</i> – козаки втікають, а Маруся залишається.		3. Думи відрізняються від балад тим, що в думах немає нічого фантастичного.

Усна народна творчість Балада «Ой летіла стріла»

Балада – віршований ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом і співчутливо-сумним звучанням.

Характерні ознаки балади:

- напруженість сюжету
- незвичайність і загадковість подій
- гострота, а часто й трагічність у розв’язанні конфлікту
- похмурий колорит
- ліризм
- наявність казкових чи фантастичних елементів (часто використовується прийом *метаморфози*, в основі якого – *перетворення людини на рослину чи тварину*)

Основні тематичні групи балад:

- легендарні (фантастичні)
- історичні
- любовні
- соціально-побутові
- родинно-побутові (сімейні)

Ой летіла стріла
З-за синього моря.
– Ой де ж вона впала?
– На вдовинім полі.
– Кого ж вона вбила?
– Вдовиного сина.
Немає нікого
Плакати по ньому.
Летять три зозуленьки,
І всі три рябелі:
Одна прилетіла,
В головоньках сіла,
Друга прилетіла,

Край серденька сіла;
Третя прилетіла,
Та в ніженьках сіла.
Що в головках сіла –
То матінка рідна;
Сіла край серденька –
То його миленька;
А в ніжечках сіла –
То його сестриця.
Де матінка плаче,
Там Дунай розлився;
Де плаче сестриця,
Там слізок криниця;

Де плаче миленька,
Там земля сухенька.
Ой матінка плаче,
Поки жити буде;
А сестриця плаче,
Поки не забуде;
А миленька плаче,
Поки його бачить.
В суботу сваталась,
В неділю вінчалась,
А у понеділок
Пагайка шуміла
Коло її тіла.

	Рід: <i>народний ліро-епос</i>	Жанр: <i>балада</i>
Тема	Зображення оплакування вбитого козака (вдовиного сина), який гине від стріли, що прилетіла з-за синього моря (ймовірно, що це натяк на Чорне море, яким прибували турецькі загарбники).	
Ідея	Зіставлення почуттів людей різних родинних зв'язків у трагічній ситуації.	
Особливості композиції	У тексті балади фантастичні мотиви тісно переплітаються з мотивами родинно-побутовими та історичними. Початок твору нагадує народні голосіння з їх риторикою, вигуками, уявним діалогом, тужливим настроєм. Фінал балади несподіваний, але він пояснює, чому овдовіла дружина недовго пам'ятатиме свого чоловіка.	
Додаткові відомості	1	Балада «Ой летіла стріла» є однією з найдавніших в українському фольклорі. Вважають, що вона походить від часів, коли наш народ відбивав нападів від турецько-татарських загарбників (про що свідчать слова «летіла стріла з-за синього моря»).
	2	У тексті балади використано поетичні епітети («синього моря», «матінка рідна»), гіперболи («Дунай розлився», «слізок криниця»), літоту («земля сухенька»).
	3	Три рябелі зозулі символізують матір, сестру і дружину вбитого козака.
	4	Стріла – символ людяності, зозуля – символ самотності, печалі.
	5	Балада відрізняється від історичної пісні тим, що дає узагальнення і містить фантастичні елементи, а історична пісня відтворює якусь конкретну історичну подію та особу.

Сюжет балади:

До вбитого козака прилітають три зозулі (його матінка, його миленька, його сестриця). Матінка сідає в головах і плаче вона так, що розливається Дунай, бо її горе певичерпне, як річка, адже втрата сина – то не лише втрата захисту від ворогів, то втрата надії на продовження роду, на підтримку й опіку в старості. Сестриця сідає в ногах, з її сліз збирається ціла криниця, бо не втрата товариша, сердечного друга, помічника в справах житейських і в стосунках родинних. Миленька зозулю сідає біля серденька вбитого, але плаче молода вдова так, що земля лишається сухою. Балада пояснює, чому короткою є вдовина пам'ять, тим, що в її родинному житті достатньо було причин для сліз, які вона виплакала ще за життя чоловіка («пагайка шуміла коло її тіла» вже на третій день після весілля).

Найвідоміші балади:

«Бондарівна», «Лимерівна»,
«Ой чие ж то жито, чий ж то покоси»,
«Ой летіла стріла», «Козака несуть»,
«Ой на горі вогонь горить».

ЛІТОПИСИ

Нестор Літописець (близько 1055–1113)

Нестор жив у другій половині XI – на початку XII ст. Відомостей про нього дуже мало. Його життя вперше з'являється у виданні патерика 1661 р. Нестор – один із найавторитетніших пещерських старців свого часу. В «Іконописному подлиннику» його зовнішність описано так: «Сивий, борода на зразок Богослова – не роздвоїлась. На плечах – клубок, у правій руці – перо, а в лівій – книга і чотки...». За антропологічними ознаками святий мав зріст 163–164 см, належав до жителів Подніпров'я. Присвятив своє життя релігійній справі: до кінця своїх днів був ченцем Києво-Печерської лаври. Помер святий літописець, як вважають дослідники його творів, у 1113–1115 рр., коли мав, на думку антропологів, 60–65 років.

«Повість минулих літ» – перший літопис, який дійшов до нас. Його ще називають «Початковим літописом».

Оригінал «Повісті минулих літ» не зберігся, текст літопису дійшов до нас у Лаврентійському та Іпатьївському списках (переписаних копіях).

ЛІТОПИСИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ
1. «Повість минулих літ» (Початковий літопис), автор – Нестор Літописець (події з 852 року до 1113 року) – уривки про заснування Києва, про помсту княгині Ольги древлянам.	1. «Літопис Самовидця» (охоплює події 1648–1702 років) автор невідомий (пя пам'ятка надихнула Пантелеймона Куліша на написання історичного роману «Чорна рада»).
2. Київський літопис (1118–1200 роки), автор невідомий.	2. «Літопис Григорія Граб'янки» (охоплює події 1648–1709 років).
3. Галицько-Волинський літопис (1201–1292 роки), автор невідомий.	3. «Літопис Самійла Величка» (складається з 4 частин; зображує козацько-гетьманську добу).
!!! Усі три літописи називають Літопис Руський.	

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

Рід:	епос	Жанр:	літопис	Літературний стиль:	монументалізм
Провідний мотив	Захоплення героїчним минулим Київської держави й глибокий сум із приводу княжих міжусобиць і лиха, заподіяного ординцями.				
Ідея	Возвеличення давності слов'янського роду, уславлення патріотизму.				
Герої	Кий, Щек, Хорив, Либідь; Андрій Первозваний, княгиня Ольга, древляни, князь Ігор, син Святослав (син Ольги), Мал (князь древлян), Асмуд, Свенельд.				
Особливості композиції	Єдиної композиції в «Повісті...» немає, властива жанрова неоднорідність. У літописі зібрано богословські трактати, життя святих, фольклорні й топонімічні легенди, історичні перекази, ділову документацію за роками, військові повісті, обрядову поезію, повчання й славослов'я, свідчення очевидців.				

Починаючи від запису перемоги князя Святослава над хозарами, де зазначена перша дата (852 рік), літописець намагається дотримуватись певної хронологічності подій. Докладно автор розповідає про походи київських князів, про Олега та його похід на столицю Візантії Царгород (сучасний Стамбул), на воротах якого він повісив свій щит на знак перемоги. Одним із найвідоміших фрагментів є розповідь про войовничого Святослава, який не знав страху і ніколи не відступав перед ворогом. Його вислів «Іду на Ви!» став афоризмом.

Цитати з легенди «Про заснування Києва»

І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хорєвицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата і нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й пильні, а називалися вони полянами, від них поляни і донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Київ був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Київ був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Київ князював у своєму роду і ходив до царя зречького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почетом.

«Повість минулих літ»

(до 1113 року)

Сюжет твору:

Літопис починається біблійними легендами про «світовий потоп» та синів Ноя – Сима, Хама і Яфета. Від племені Яфета походять слов'яни. Потім подається розповідь про східнослов'янські племена, про визначні події з історії Руської землі: події починаються у 852 році. Наступними в літописі є оповіді про княгиню Ольгу, князя Святослава, сказання про Бориса і Гліба, опис невдалого походу Ігоря Святославовича; закінчується «Повість минулих літ» смертю Святополка (1113 р.)

Короткий зміст легенди про заснування Києва.

Апостол Андрій Первозваний під час подорожі по Дніпру пророкував, що тут постане місто: «*Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог*». Засновниками міста вважають братів Кия, Щека, Хорива і їх сестру Либідь.

Короткий зміст легенди про помсту княгині Ольги древлянам.

За загибель чоловіка Ігоря Ольга помстилася древлянам жорстокою розправою близько 946 р. Коли древляни надіслали до Києва послів, які запропонували княгині стаги дружиною древлянського князя Мала, княгиня одних живцем поховала в човні, а інших спалила в бані. Третьою помстою був похід на землю древлян, де під приводом тризни над могилою Ігоря київські дружинники вбили п'ять тисяч древлян. Потім близько року тривала облога міста Ікоростень, що завершилась його спаленням.

Оповідь про помсту княгині Ольги древлянам

Ольга ж перебувала в Києві з сином своїм, малим Святославом, і кормилець його тут був Асмуд, і воєвода тут був Свенельд, той самий отець Мстишин.

І сказали древляни: «Осе князя руського ми вбили. Візьмемо жопу його Ольгу за князя свого Мала і Святослава візьмемо і зробимо йому, як ото счочем». І послали древляни ліпших мужів своїх, числом двадцять, у човні до Ольги, і пристали вони під Боричевим узвозом у човні, бо тоді вода текла біля Гори київської, і на Подолі не сиділи люди, а на Горі.

Город же Київ був тут, де є нині двір Гордятин і Никифорів, і двір княжий був у городі, де є нині двір Ворониславів і Чудинів, а перевізище було поза городом, поза городом був і двір теремний другий, де є двір доместиків, – за святою Богородицею над горою, – саме тут був терем кам'яний.

І розповіли Ользі, що древляни прийшли, і позвала їх Ольга до себе, і мовили їм: «Добрі гості прийшли». І сказали древляни: «Прийшли, княгине». І мовила їм Ольга: «Говоріть-но, заради чого ви прийшли сюди?» І сказали древляни: «Послала нас Древянська земля, кажучи так: «Мужа твого ми вбили, бо був муж твій, як той вонк, що обкрадав і грабував. А наші князі добрі є, бо пильно вони подбали про Древянську землю. Іди-но за нашого князя за Мала», – бо їм'я йому було Мал, князю древянському. Мовила тоді їм Ольга: «Люба мені є річ ваша. Мужа свого мені вже не воскресити, а вас хочу я завтра вшанувати перед людьми своїми. Тож нині ідіте в човен свій і ляжте в човні, величаючись. Завтра я поплию по вас, а ви скажіте: «Не поїдемо ми ні на конях, ні пішки не підемо, а понесіте нас у човні». І вознесуть вас у човні». І відпустила вона їх у човен.

Ольга тим часом звеліла викопати яму велику й глибоку на дворі теремному, поза городом. І назавтра Ольга, сидючи в теремі, послала по гостей. І прийшли до них княгиня, кажучи: «Зове вас Ольга на честь велику». Вони ж сказали: «Не поїдемо ми ні на конях, ні на пішках, ні пішки не підемо, а понесіте нас у човні». І сказали княгиня: «Прийдеться нам нести. Князь наш убитий, а княгиня наша хоче йти за вашого князя». І понесли їх у човні. Вони ж сиділи, взирили у бок, величаючись і вигорджуючись, у великих застібках. І прпнесли їх на двір до Ольги, і, місши їх, так і вкинули з човном у яму. І, привикнувши до ями, Ольга мовила їм: «Чи добра вам честь?» Вони ж сказали: «Приша нам смерть, ніж Гореві». І повеліла вона засипати їх живими, і засипали їх.

І, пославши Ольга послів до древлян, сказала: «Якщо ж ви мене щиро просите, то пришліте до мене знатних мужів, хай у великій честі піду я за вашого князя. А то не пустять мене шодя київські». Це почувши, древляни вибрали ліпших мужів, які держать Древянську землю, і послали по неї.

Коли ж древляни прийшли, звеліла Ольга притотувати мийню, кажучи їм так: «Помившись, прийдіте до мене». Вони, слуги, тоді розпалпи мийню, і ввійшли древляни туди, і стали митися. І заперли мийню за ними, і повеліла Ольга заплити її од дверей, і тут згоріли вони всі.

І послала вона послів до древлян, кажучи так: «Се вже йду я до вас. Тож зготуйте медів много коло города, де ото вбили ви мужа могого. Хай пошлату я над гробом його і вчипо тризну мужеві моему». Вони ж, почувши це, звели медів вельми багато. А Ольга, взявши трохи дружини і йдучи без нічого, прийшла до гробу його і плакала по мужеві своєму. І повеліла вона людям своїм насипати могилу велику, а як вони насипали, звеліла триз-

ну чинити. Після цього сіни древляни пити, і звеліла Ольга отрокам своїм прислужувати перед ними. І сказали древляни Ользі: «Де є друзі наші, що їх ми послали по тебе?» А вона відповіла: «Ідуть вслід за мною з дружиною мужа могого». І як упились древляни, звеліла вона отрокам своїм пити за них, а сама відійшла звідти і потім наказала отрокам сісти їх. І посікли їх п'ять тисяч. А Ольга вернулася до Києва і спорядила воїв на рештки їх.

У рік 6454 (946). Ольга з сином Святославом збрала воїв багатьох і хоробрих, і пішла на Древянську землю. І вийшли древляни насупротив. І коли зішлись обидва війська докоти, кинув списом Святослав на древлян, а спис пролетів між ушима коня і вдарив під ноги коневі, бо був Святослав зовсім малим. І сказав воєвода Свенельд і кормилець Асмуд: «Князь уже почав. Ударимо, дружино, вслід за князем». І перемогли вони древлян. Древляни ж побігли й заперлися в городах своїх. А Ольга кинулася з сином своїм на Коростень-город, бо ті городяни вбили були мужа її, і стала довкола города з сином своїм. А древляни заперлися в городі і кріпко боролися з городських стін, бо знали вони, що самі вбили князя і на що довелось б їм здатись. І стояла Ольга літо ціле, і не могла вона взяти города. І намислила вона так: послала послів до города, кажучи: «Чого ви хочете досидітись? Адже всі ваші городя здались мені, і згодились на данину, і обробляють ниви свої і землю свою. А ви хочете з голоду померти, не згоджуючись на данину?» Древляни ж їй сказали: «Ми раді б згодигись на данину, але ти будеш мстити за мужа свогого». І сказала їм Ольга, мовляв: «Я вже одомстила за мужа свогого, коли прийшли ви до Києва, і вдруге, і втретє тоді, коли чинила тризну мужеві моему. Тому я вже не буду помсту чинити, а хочу взяти потрохи данини і, помирившись з вами, піду назад». Запитали тоді древляни: «Чого ти хочеш од нас? Ми раді дати і медом, і хутром». Вона ж сказала їм: «Нині у вас нема ні меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і три горобці. Бо не хочу я тяжкі данини накласти на вас, як ото муж мій, а сього прошу у вас малого. Знемоглись бо ви єсте в облозі, тож дайте мені се мале». Древляни ж раді були цьому. Зібрали отож вони од двора по три голуби і по три горобці і послали до Ольги з поклоном. Ольга тоді сказала їм: «Се вже покорились ви єсте мені й моїй дитині. Ідіть-но в город, а я завтра відступлю од города і піду в город свій». Древляни ж раді були цьому, увійшли в город і розповіли про все людям. І обрадувалися люди в городі. Ольга тим часом, роздаючи воям кому ото по голубові, а другим по горобцеві, звеліла їм кожному голубові й горобцеві прив'язати труг, обгортаючи його в маленькі шаточки і питкою прив'язуючи до всіх голубів і горобців. І звеліла Ольга, коли смерклося, воям своїм пустити голубів і горобців. Голуби ж і горобці полетіли в гнізда свої, – ті в голубники свої, а горобці під стріхи, – і тоді загорялися голубники, а од них хижі і стодали. І не було двора, де б не горіло, і не можна було гасити, бо всі двори загорілися. І побігли люди з города, і повеліла Ольга воям своїм хапати їх. А як узяла вона город, то спалила його. І старійшин же города спалила, а інших людей – тих побігла, а других оддала в рабство мужам своїм, а решту їх змусила платити данину. І наклала вона на них данину тяжку, і дві частини її ішли Києву, а третя – Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Древянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи устами і уроки. І донині є становища її і ловища її. І прийшла вона в город свій Київ із сином своїм Святославом.

Автор невідомий

«Слово про похід Ігорів»

Автор «Слова...»

Питання авторства «Слова...» залишається дискусійним дощві. Літературознавці вважають, що автор був учасником походу, високоосвіченою людиною, імовірно представником княжого роду. Деякі вчені припускають, що написав поему київський князь Святослав, інші – що автором є сам Ігор або його син Володимир. Можливо, автором був один із учасників походу – виходець із Черпигово-Сивершини. *Леонід Махновець* і *Степан Пушик* доводять, що автором «Слова...», найімовірніше, був Володимир Ярославович (син Ярослава Осмомисла, брат Ярославни).

Рукопис «Слова...» було знайдено графом Олександром Мусінім-Пушкіним на початку 90-х років XVIII ст. у бібліотеці Спасо-Ярославського монастиря.

Віднайсний текст «Слова...» був написаний скорописом, збито, без проміжків між словами, з надрядковими літерами і знаками (титлами), що ставилися замість пропущених літер для економії дорогого пергаменту. Згодом текст був подлений на слова, речення, абзаци. Були зроблені його копії.

1792 р. – час відкриття рукопису.

1800 р. – перше видання «Слова...».

Упродовж двох століть було здійснено більше ста перекладів «Слова...» багатьма мовами світу.

Одним із найкращих постигнених перекладів вважають «Слово про похід Ігорів» Максима Рильського.

За сюжетом «Слова...» композитор О. Бородін написав оперу «Князь Ігор», а М. Лисенко написав композицію «Плач Ярославни».

Рід:	ліро-епос	Жанр:	героїчна поема	Літературний стиль:	орнаменталізм
Тема	Зображення невдалого походу повгород-сіверського князя Ігоря проти половців у 1185 році.				
Ідея	Заклик руських князів до єднання для спільної боротьби проти зовнішніх ворогів.				
Особливості композиції	Зображення подій другої половини 12 ст., розгортання подій без хронологічної послідовності; багатство символів, епітетів, порівнянь, гіпербол; сон як композиційна особливість; ритмічність рядків твору. Поема містить: 1. Заспів (роздуми автора над манерою описування подій – як у пісні Бояна). 2. Розповідь про збір Ігоревого війська. 3. Перша битва з половцями – перемога. 4. Друга битва – поразка. 5. Тужіння за Ігоревим військом. 6. «Муген сон» і «золоте слово» Святослава. 7. Плач Ярославни. 8. Втеча Ігоря з полону і повернення додому. 9. Закінчення (величання Ігоря, князів і дружини).				
Герої	Ігор (князь повгород-сіверський), Всеволод (брат Ігоря – князь курський і трубецький), Святослав (батько Ігоря та Всеволода – князь київський), Володимир (син Ігоря – князь лугивський), Святослав Ольгович (племінник Ігоря – князь рильський), Ярославна (дружина Ігоря – справжнє ім'я Єфросинія – дочка галицького князя Ярослава Осмомисла), половці: Овлур (допоміг утекти Ігорю з полону), Ізак та Кончак (половецькі хани).				
Додаткові відомості	<p>1. Центральний образ у творі – Руська земля. Цей образ персоніфіковано. Глибоким патріотизмом сповнені слова, які кілька разів повторюються: «<i>О Руськая земле, уже за горами сси!</i>».</p> <p>2. У творі згадується співець Боян. Вислів «<i>розтікався мислю по дереву</i>» означає «стрибав білякою по деревах».</p> <p>3. Вислів «<i>Випускає десять соколів та на зрано лебедичюю</i>» означає «кладе 10 пальців на струни».</p> <p>4. Природне явище (затемнення сонця) – поганий знак, який передвіляє поразку.</p> <p>5. Цейний центр – «золоте слово Святослава зі сльозами змішане», в якому київський князь засуджує легковажну славолюбність Ігоря і Всеволода, що не погодили своїх дій з іншими князями, і разом з тим сумує, висловлює співчуття розбитим полкам та їх воєначальникам, намагається своїм закликом підняти всіх русичів для нового походу проти половців, а для цього усім об'єднатися, щоби помститися «<i>за землю Руськую, за рани Ігореві</i>».</p> <p>6. Ярославна плаче в місті Путивлі, звертається до сил природи: сонця, вітру і Дніпра-Славутича, щоб вони допомогли Ігорю, каже, що полетить «зигицею» (тобто зозулею) або чайкою – вдовицею, аби втерти милому «криваві рани на душою його тілі» (плач Ярославни нагадує пісні-голосіння).</p> <p>7. Вислів «<i>натисся шоломом із Дону</i>» означає перемоги.</p> <p>8. Словами «<i>Тут кривавого впа не достало, тут тир (бенкет) докінчили хоробрі русичі...</i>» зображено поразку Ігоря в бою з половцями (на річці Каялі).</p>				

«Слово про похід Ігорів» (XII ст.)

Сюжет твору:

Автор твору (ліричний герой) переймається, як розповісти про похід повгород-сіверського князя Ігоря на половців: так, як це робив славетний співець Боян, чи по-сучасному? Ігор повів своїх хоробрих воїнів за землю Руську. Він чекає свого брата Всеволода, копії якого вже стоять під Курськом, а вправні воїни чекають для себе честі, для князя – слави. Ігор, лягнувши на сонце й лобачивши, що воно тьмою всіх його воїнів прикрило, сказав своїй дружині, що хоче або загинути в бою, або ж палятися шоломом із Дону (перемогти).

Ранком у п'ятницю дружина (військо) Ігоря перемогла, забрала в половців коптованості, одяг. Наступного дня зорі стали червоними, а хмари – чорними, вони хочуть прикрити чотири сонця (маються на увазі чотири князі) на річці Каялі, що біля Дону Великого. Недалеко вже земля Руська.

Увесь день земля гуде, ріки мутно течуть, князь Всеволод стоїть в обороні, але надають його стяги. Ігореві стало жаль брата, тож він завертає свою дружину на поміч. Три дні тривав бій, третього дня під полудень упали стяги Ігореві. Князь Ігор потрапив у полон. Навіть природа засмутилася: трави її дерсва з жалощів цахилилися.

Між князями почалися чвари, вороги ж тим часом прийшли з перемогою на Руську землю. Батько Ігоря, великий київський князь Святослав, бачив у Києві «муген сон» (поганий сон). Бояри сказали йому, що військо Ігоря полягло, а Всеволод загинув, самого ж Ігоря взяли в полон. Тоді київський князь Святослав зронив «золоте слово, во сльозми змішане»: зарапо брати вирушили на половців, шукаючи собі слави. Однією із причин поразки є те, що колишні князі більше дбали про славу й багатство, ніж про рідну землю.

Далі читач переноситься до Путивля, в якому на зорі плаче дружина Ігоря Ярославна. Вона просить допомоги й захисту у вітру, Дніпра, сонця.

Полонений Ігор думає про втечу. Половець Овлур допомагає йому. Ігор тікає з полону. Київ радо зустрічає Ігоря, який спускається по Боричевім узвозі до церкви Святої Богородиці Парогощії.

Закінчується поема величанням Ігоря, князів і дружини.

Додаткові відомості		Цитати з поеми «Слово про похід Ігорів»	
1	Поема починається заспівом, у якому згадується співець Боян: - Чи не гоже було б нам, браття, почати старими словами ратних повістей про похід Ігорів, Ігоря Святославича? Початися ж тій пісні по білицях часу нашого, а не за вимислом Бояна.	Боян-бо віщий, якщо кому хотів пісню творити, то розтікався він мислю по древу, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами.	
2	У творі автор використав приказки Бояна: 1) «Ні хитрому, ні скритному, ні чаклуну спритному – суда Божого не минути».	2) «Хоть і тяжко тій голові бути без пліч – зле і тілу без голови», – Руській землі без Ігоря.	Споминав він, кажуть, давніх часів уособиці – тоді напускав десять соколів на стадо лебедів: котрого сокіл настагає, той спершу пісню співає (мисль – давня назва білки).
3	Ігорю належать слова: «Лучче ж бо потягтим бути, аніж полоненим». «Хочу-бо, – сказав, – списа приломити кінець поля Половецького; з вами, русичі, хочу голову свою положити або напитися шоломом з Дону!»	І сказав йому буй-гур Всеволод: «Один брат, один світ світлий – ти, Ігорю! Оба ми с Святославичі! Сідлай, брате, свої борзії коні, а мої вже готові, осідлані під Курськом, попереду.	А мої ті куряни – воїни вправні: під грубами повіти, під шоломами злеліяні, кінцем списа згодовапі, путь їм відомі, яруги їм знайомі».
4	У поемі про князів, які потрапили в полон, сказано: «Уже соколам крильця повтинали поганими шаблями, а їх самих опутали у пута залізні».	Билися день, билися другий; третього дня під полудень упали стяги Ігореві. Тут два брати розлучились на березі бистої Каяли; тут кривавого виша не достало; тут пир докінчили хоробрі русичі: сватів напоїли (сватів – тут: половців, адже руські князі часто родичалися з половецькою знаттю, зокрема хан Кончак доводився Ігорю сватом) і самі полягли за землю Руськую. Никне трава жалощами, а дерево з тугою к землі приклонилось (опис поразки Ігоря).	
5	У творі згадується похід київського князя Святослава на половців у 1183 році, коли він разом з іншими князями розгромив ворогів: «Грозою був він: розгромив своїми сильними полками і харалужними мечами, наступив на землю Половецькую, притоптав горби і яруги, змутив ріки і озера, висушив потоки і болота. А поганого Кобяка із лукомор'я, од залізних великих полків половецьких, як анхор, вихопив».	«О мої синовці, Ігорю і Всеволоде! Рано есте почали Половецькую землю мечами разити, а собі слави шукати. Та без честі одоліли, без честі-бо кров поганую ви пролляли. Ваші хоробрі серця в жорстокім харалужі сковані, а в смілості згартовані. Що ж ви вчинили моїй сріберній сідині?» (князь Святослав звертається до синів та їх соратників).	
6	У поемі поєдналися християнські та язичницькі мотиви: згадуються імена язичницьких богів (Дажбог, Хорс, Стрибог, Велес), східнослов'янські міфологічні образи (Обида, Жля, Карна) і в кінці твору згадано християнського Бога, який показує Ігореві шлях із землі Половецької на землю Руську.	Мовить Гзак Кончаківі: / «Коли сокіл до гнізда летить – / соколича розстріляємо своїми золоченими стрілами». / Каже Кончак до Гзи: ««Коли сокіл до гнізда летить – то ми сокільця опутаємо красною дівцею» / (Гзак і Кончак хочуть повернути князя Ігоря, який утік).	
7	Топографічні назви, використані у творі: річки Дон, Дінець, Дніпро-Славути. Каяли. Дунай; міста Київ, Путивль, Новгород, Чернігів, Тмутарокань.		
8	«Сонце світить на небесах – / Ігор князь в Руській землі», – / дівчата співають на Дунаї, в'ються голоси через море до Києва. / Ігор їде по Боричевім до святої Богородиці Пирогощої. / Землі раді, городи веселі / (Ігор повертається до Києва).		

Для нотаток _____

_____

_____

_____

_____

_____

Григорій Сковорода «Всякому місту – звичай і права»

**Григорій Савич
Сковорода**
(1722–1794)

- *Мандрівний філософ*
- *Український Сократ, Езоп, Гоґрації*

Найвідоміші твори: «Всякому місту – звичай і права»; «Бджола та Шершень»; «De libertate»; «Вступні двері до християнської добродравності» (філософський трактат)
Найвідоміші збірки: «Сад божественних пісень», «Байки харківські»

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи, піо на Полтавщині, у сім'ї малоземельного козака. Початкову грамоту здобув у дяка, потім навчався в Чорнухинській церковно-парафіяльній школі. У 1734 році став студентом Києво-Могилянської академії, де навчався з перервами близько 10 років. Тут Григорій Савич здобув ґрунтовні знання з мов – грецької, латинської, польської, старосврейської, німецької. Оскільки іонак мав чудовий бас, грав на флейті, сопілці, бандурі, скрипці, то його в 1741 році (коли хлопцеві було 19 років) зарахували до Петербурзької придворної капели (придворного хору імператриці Єлизавети Петрівни). У 1744 році Сковорода повертається з швейцарської столиці в чині диригента. У 1745 році Григорій Савич у складі російської мисії як знавець музики та деяких іноземних мов вирушив у світ. Побував в Угорщині, Словаччині, Австрії, Польщі, мав нагоду відвідувати кращі європейські університети, слухати лекції відомих професорів, працювати в бібліотках, дискутувати з науковцями.

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш, що єгав народною пісню	Вид лірики:	філософсько-сатирично-громадянська	Літературний стиль:	бароко
		Провідний мотив	Викригтя суспільних вад; щасливий той, хто має чисте сумління.				
		Тема	Сатиричне зображення панів, купців, дворянсько-бюрократичної системи управління; порятунок людської душі від гріховних спокус – у чистій совісті.				
		Ідея	Висміювання і засудження моральних вад суспільного життя (здирництва, підлабузництва, розпусництва, лицтва, лицемірства); у житті потрібно послуговуватися двома орієнтирами: ясним розумом і чистою совістю.				
		Основна думка	Як вважав Сковорода, у світі людину обступають усілякі спокуси життя: службова кар'єра, розкішні будинки, комерція, фермерство, мисливецьтво, розваги, науки, кохання, які відволікають людину від роздумів над своїм призначенням на землі та необхідністю духовного удосконалення. Потрібно ж (і цю думку висловлює ліричний герой вірша) думати не про маєтки, чини та інші спокуси, а про те, щоб мати чисту совість, жити мудро й померти з ясьм розумом.				
		Додаткові відомості	1	Вірш «Всякому місту – звичай і права» є Піснюю 10-ою у збірці «Сад божественних пісень» (ця поетична збірка містить тридцять пісень і має повну назву «Сад божественних пісень, що проросли із зерен Священного Писання»). Перед кожною пісню автор подав епіграфи, показуючи ті зерна, тобто рядки із біблійних книг, які дали поштовх для його поетичних роздумів).			
			2	Кожна строфа побудована на антитезі: у перших чотирьох рядках автор вказує на суспільні вали, а останніми двома протиставляє недолікам суспільного життя ідеал ясного розуму й чистої совісті.			
			3	Останні рядки перших трьох строф є рефреном (цввтором), у якому сконденсований неспокій митця: <i>«Лише одне непокоїть мій ум»</i> .			
			4	У першій строфі використано анафору , яка допомагає передати особисті роздуми автора про різну вдачу людей, уподобання, які в кожного свої.			
			5	У другій, четвертій, п'ятій строфах використано інверсію , яка допомагає автору розгорнути яскраві картини тогочасного життя, потворні явища сучасної йому дійсності. Перед читачем постають типові образи підлабузників (Петро, який заради чинів витирає панські кутки), шахраїв (Фелір – купець, який заради важиви готовий облурити), панів і підпанків, поміщиків-кріпосників (<i>«стягає поля», «іноземних заводить телят»</i>).			
			6	Порівняння (<i>«дім, як вулик, гуде від гуляк»</i>) викриває панський спосіб життя.			
			7	У 4 строфі висміюється несправедливе судочинство тих часів (<i>«Ладить юриста на смак свій права»</i>), тобто юрист повертає закони так, як йому вигідно), засуджуються схоластичні науки (<i>«З диспутів учню тріщить голова»</i>).			
			8	Остання строфа передає основну ідейну спрямованість твору. Порівняння (<i>«смерть – як коса замашна, все пожере, як солону пожар»</i>) стверджує, що перед смертю всі рівні: і мужик, і цар. Риторичне запитання <i>«Хто ж бо звеважить страшну її сталь?»</i> підводить нас до висновку, що в оксамі життєвської суєти, де стільки спокус і неправди, тільки людина, яка має совість, як чистий кришталь, не боїться смерті.			

«Всякому місту – звичай і права» (XVIII ст.)

(із збірки «Сад божественних пісень»)

Епіграф:
Из зерна: «Блажен муж, который в премудрости умрет и в разуме своем поучается святыне»
Сирах

Всякому місту – звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова;
Всякому серцю – любов і тепло,
Всяке горло свій смак віднайшло.
**Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.**

Панські Петро для чинів тре кутки,
Фелір-купець облурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гондлює, візьми перевір!
**Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.**

Той безперервно стягає поля,
Сеї іноземних заводить телят.
Ті на повецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк.
**Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.**

Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин амур.
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.

Знаю, що смерть – як коса замашна,
Павіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар, –
Все пожере, як солону пожар.
Хто ж бо звеважить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь...

**Григорій Савич
Сковорода**
(1722-1794)

Восени 1750 року Григорій Сковорода повернувся з-за кордону, працював у Переяславському колегіумі викладачем піітики (поетики), написав підручник з цього предмета. За нетрадиційний підхід до викладання предмета педагога-вільнодумця було звільнено з посади.

1751 року Сковорода повертається до Києва і ще два роки навчається в академії, у класі богослов'я. У січні 1754 року Григорій Савич став домашнім учителем сина поміщика Степана Томаря в селі Коврої на Переяславщині. У цих краях митець-мислитель прожив до 1759 року і написав ряд поезій, що увійшли до збірки «Сад божественних пісень». З 1759 року Сковорода працював викладачем поетики, синтаксису, етики та грецької мови в Харківському колегіумі, дотримуючись свого новаторського способу навчання студентів. Це дало підстави керівництву закладу звільнити оригінального викладача з посади. Останні 25 років життя (аж до смерті) Григорій Савич вів мандрівний спосіб життя. Не маючи сім'ї, власного пристанища й постійного прибутку, Сковорода жив то в одних, то в інших знайомих селян чи дрібних шляхтичів по селах, на пасіках, у лісах, степах. Тут писав він свої філософські праці та художні твори. Усе його майно вмішалося в торбі, за поясом – соплка, в руках – посох, на плечах – селянська свита.

Григорій Сковорода «De libertate»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид:	громадянська лірика: (патріотична)	Літературний стиль:	бароко					
Провідний мотив	Воля – найбільше багатство; уславлення Богдана Хмельницького.											
Тема	Міркування ліричного героя над питанням, що таке свобода.											
Ідея	Оспівування волі як найбільшого багатства людини; утвердження свободи людини як найвищої суспільної цінності; уславлення Б. Хмельницького як символу вольності, адже Богдан – народний герой, який присвятив своє життя боротьбі за волю і щастя українського народу.											
Основна думка	Тільки за умови дотримання волі людина почуватиме себе щасливою; ніяке золото не замінить «вольності», бо «все золото» «проти свободи – воно лиш болото».											
Додаткові відомості	1	Історичні передумови написання вірша «De libertate»: 1. Г. Сковорода переймався долею закріпачених селян, які були віддані у довічне рабство поміщикам (запровадили кріпацтво в Україні 1783 року – проблема свободи в закріпаченій Україні була особливо актуальною). 2. У ті часи нерідко траплялося, що вільних людей поміщики самочинно приписували до своїх кріпаків. Цілком природними були побоювання мандрівного філософа, вихідця з селян, «вольності... лишитись». 3. Сковорода в реальному житті практикував власну свободу і оспівував її в поезії. Він оспівував свободу від усього того, що пригнічувало людину: від грошей, майна, кар'єри тощо. Свобода була найвищою цінністю його життя, філософії і творчості, тому й заповів написати на надгробку: «Світ мене ловив, та не спіймав». 4. Автор висловив свою позицію про втрату Україною в цей час політичних прав (тобто свободи держави), здобутих для українців Богданом Хмельницьким у Національно-визвольній війні 1648–1654 років: на цю обставину вказує згадка у вірші імені гетьмана як символу української державності.					2	Вірш належить до громадянської лірики, різновид – патріотична лірика, оскільки у вірші поет пов'язує волю з боротьбою за національне й соціальне визволення українців.				
	3	Вірш «De libertate» – це вияв громадянської мужності поета в період посилення кріпацтва.					4	Вважають, що це єдиний політичний вірш Сковорода. Вчені припускають, що написано його в 50-х роках XVIII ст.				
	5	У творі використано такі художні засоби: риторичні питання («Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золотее?»), риторичне звертання («Вольності отче, Богдане-герою!»), порівняння («золото» – «болото»), епітет («золотее»), фразеологізм («в дурні не пошитись»).										

«De libertate» (Про свободу) (XVIII ст.)

Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотіє: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.

О, як би в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

Не бажано наук нових,
крім здорового ума,
Крім розумностей Христових,
бо солодкість там сама.

Григорій Сковорода

Григорій Сковорода «Бджола та Шершень»

Григорій Савич
Сковорода
(1722–1794)

Сковорода обійшов майже всю Україну. Багато разів світські й церковні чиновники, знаючи про його освіченість і різноманітні талапти, пропонували йому вигідні посади, чини, багатство, але Сковорода завжди відмовлявся.

Вірші, байки, філософські трактати й статті Г. Сковороди ніколи не друкувалися за життя автора, але поширювалися в численних рукописних списках, завдяки чому його творча спадщина збереглася для прийдешніх поколінь.

Кажуть, що Сковорода передбачив власну смерть. У 1794 році Григорій Савич прибув у село Пан-Іванівка (тепер Сковородишівка) на Харківщині до свого знайомого. До господаря зібралися гості послухати повчань філософа. Він багато цікавого розповідав, а потім вийшов. Знайшли його тільки надвечір – на узвишші біля діброви конав глибоку і довгу яму. На запитання «Для чого?» відповів: «Та копаю собі могилу, бо прийшов мій час». Закінчивши роботу, Сковорода виклав дно ями дубовим листям з рідних Чорлух. Потім повернувся до кімнати, умився, одягнув чисту сорочку, поклав під голову книжки та рукописи, ліг і вкрився свитиною. Заснувши, він більше не прокинувся. Сталося це 29 жовтня 1794 року. Згідно з його власним заповітом, на надмогильному камені висічено: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Рід:	ліро-епос	Жанр:	байка	Літературний стиль:	бароко
Тема	Розповідь про призначення праці в житті кожної людини на прикладі діалогу Бджоли і Шершня (розкриття суперечності між трудовим способом життя й паразитичним існуванням).				
Ідея	Праця має стати для людини природною потребою і «найсолідшою потребою», бо лише тоді праця « <i>потрібне робить неважким, а важке непотрібним</i> » (ідея сродної праці – спорідненої праці); возвеличення праці, яка є смыслом щасливого життя; засудження лінї, ледарства, крадіжки.				
Основна думка	Щастя людини залежить від того, чи в «природженому ділі» вона трудиться, тобто чи займається справою, яка приносить їй задоволення.				
Особливості композиції	Оповідна частина байки в кілька разів коротша за підсумкову, яка має назву «сила» (мораль байки).				
Зміст	В оповідній частині передано розмову прателюбної Бджоли і ледачого Шершня. З їхніх слів ніби відразу все стає очевидним: Шершень засуджує працю Бджоли, якою користуються люди, він припускає, що малі й дурні бджоли до пестями закохані в мед. Бджола пояснює, що вони найбільшу радість та насолоду дістають від самого процесу збирання меду, бо без праці – життя не життя. У підсумковій частині, тобто в «силі», Сковорода навчає, що праця має стати для людини природною потребою.				
Додаткові відомості	1	Байка – це невелике (віршоване або прозове) алегоричне оповідання, що має повчальний зміст.			
	2	Алегоричність образів Бджоли і Шершня: бджола – « <i>символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться</i> », бачить щастя у « <i>сродній праці</i> »; Шершень – « <i>образ людей, які живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити...</i> ».			
	3	Вислів Сковороди «сродна праця» (споріднена праця) означає працю за покликанням, працю у «природженому ділі».			
	4	Байка містить посилання на таких античних філософів, як Сіраха, Катон, Ціцерон, Епікур.			
	5	Байка як літературний жанр може бути написана віршованою мовою або прозовою, але завжди належить до ліро-епосу . Тому, хоч байка Сковорода написана прозою, родовою ознакою є ліро-епос.			
	6	Байка «Бджола та Шершень» входить до збірки «Байки харківські», яка містить тридцять творів.			
	7	Байки Григорія Сковороди стислі й лаконічні, вони складаються з двох частин: у першій частині коротко розповідається про якийсь випадок, а у другій подано мораль, яку автор називає силою. Інколи друга частина байки – «сила» – у кілька разів об'ємніша за основну частину й сцриймається як філософський трактат (наукова праця, у якій докладно розглянуто якесь конкретне питання чи проблему).			

«Бджола та Шершень» (XVIII ст.)

(із збірки «Байки харківські»)

– Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; однак не переставш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

– Ти поважний дурень, папе раднику – відповіла Бджола. – Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-людийському добувати, як часом ваша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки це помremo. А без сього жити, цавить кунаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила: Шершень – це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола – це символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться. Багато шершів без пуття кажуть: нащо сей, до прикладу, студент учився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися, коли не матимете достатку?.. Кажуть се, незважаючи на слова Сіраха: «Веселість серця – життя для людини» – і не тямлять, що природжене діло є для неї найсолідша втіха. Подивіться на життя блаженної природи і навчіться. Спитайте вашого хорта, коли він веселіший? – Тоді, – відповідь вам, – коли полює зайця. Коли заєць смачніший? – Тоді, – відповідь мисливець, – коли добре за ним полює.

Подивіться на kota, що сидить перед вами, коли він куражніший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нори, хоча, зловивши, й не їсть миші. Замкни в достатку бджолу, чи не помре з туги, в той час, коли можна їй літати по квітконосних лугах? Що гірше, піж купатися в достатку і смертельно каратися без природженого діла? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла. І немає більшої радості, аніж жити за покликанням. Солідка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішається природженим ділом. Або так жити, або мусити умерти. Старий Катон чим мудрий і щасливий? Не достатком, не чином тим, що йде за природою, як видно з Ціцеронової книжечки «Про старість»...

Але ж розкусити треба, що то значить – жити за природою. Про се сказав древній Епікур так: «Подивись на блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним».

Цікаві історії з життя Сковороди	Вислови Г. Сковороди (афоризми)	Висловлювання про Г. Сковороду
<p>Слава про Сковороду йшла так далеко, що про нього довідалась і цариця Катерина II і забажала його побачити. Через свого поручника Потьомкіна вона послала Сковороді запрошення переселитись з України в Петербург. Посланець цариці застав Сковороду на краю дороги, де він відпочивав і грав на флейті, а недалеко нього паслася вівця того господаря, в якого філософ затримався. Посланець передав йому запрошення цариці, але Сковорода, просто й спокійно дивлячись в очі посланцеві, заявив: «Скажіть цариці, що я не покину України – мені моя сопілка й вівця дорожчі царського вінця».</p>	<p><i>Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця.</i></p> <p><i>Світ ловив мене, та не спіймав.</i></p> <p><i>Світ подібний до театру.</i></p> <p><i>Байка тоді нікчемна та баб'яча, коли в простаму та чудному луштинні не ховає зерна істини.</i></p> <p><i>З усіх утрат втрата часу найтяжча.</i></p> <p><i>Бери вершину – і матимеш середину.</i></p> <p><i>Не все те отрута, що неприємне на смак.</i></p> <p><i>Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.</i></p> <p><i>Не за обличчя судить, а за серце.</i></p>	<p>«Добрими старими шляхами, обминаючи казенні «стовпи неотесані», але не обминаючи доріг європейської науки, мандрував по Україні і сіяв у людських серцях мудрість, любов та самопізнання, задоволення в середній праці та совісті – як чистий кришталі...»</p> <p>«Його мандрівне життя є предметом оповідань і легенд» (Микола Костомаров).</p> <p>«Протягом усього життя Сковорода послідовно уникав усього того, що могло уярмити його дух і волю до свободи, і з повним правом заповів написати на могилі слова: «Світ ловив мене, та не впіймав» (Іван Іванько).</p>
<p>Сковороду спокушали високими світськими посадами. Харківський губернатор пропонував: «Чесний чоловіче! Чому ти не візьмеш собі якогось певного стану?» У відповідь – сквородинське: «Шановний пане! Світ подібний до театру. Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. У театрі актора хвалять не за знатність діючої особи, а за те, як він вдало грав її. Я довго міркував про це і після великого випробування себе побачив, що не можу представляти в театрі світу жодної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я обрав собі цю роль – і задоволений».</p>	<p><i>Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений.</i></p> <p><i>Не вчи яблуню родити яблука.</i></p> <p><i>Любов виникає з любові.</i></p> <p><i>Не змагай до того, що не дано від природи.</i></p> <p><i>Людина – коваль свого щастя.</i></p> <p><i>Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.</i></p> <p>Ця невидима натура, чи Бог, усю твар пронизує й утримує: скрізь завжди був, є і буде. Наприклад, тіло людське видно, а пронизуючого й утримуючого його розуму не видно. Через це у стародавніх (людей) Бог звався «Розум всевітній». Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін. А в християн найвідоміші Йому імена такі: Дух, Господь, Цар, Отець, Розум, Істина.</p>	<p>«І, виламавши палицю із тину, / він темними байраками пішов / кріпацьким дітям викладати латину» (Дмитро Павличко).</p> <p>«Він свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ» (Павло Тичина).</p> <p>«Уставав дуже рано, їв раз на день, без м'яса і риби, був завжди веселий, сильний, рухливий, з усього задоволений, до всіх добрий, усім готовий послужити. Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану, навідувався до хворих, розважав сумних, ділився останнім з тим, хто нічого не мав» (Михайло Ковалинський).</p>
<p>Зверталися до Сковороди ченці Києво-Печерської лаври, знаючи його як ученого: «Доволі бітукати по світу! Час причалити до гавані: нам відомі твої таланти, святи лаври прийме тебе, як мати своє чадо, ти будеш стовпом церкви і прикрасою обителі». У відповідь – виклик: «Ох, преподобій! Я стовпотворіння собою умножати не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому... Риза! Риза! Як небагато ти отпреподобила, як багато окаянствовала!»</p>	<p>Зневажати Біблію – означає надто мудрувати, ніби ми щось краще вигадали... Бог і премудрість не мають початку (у перекладі Валерія Шевчука – «Вхідні двері до християнського добродія»).</p>	<p>«Не вибравши собі жодного стану, він твердо поклав на своєму серці, що посвятить своє життя стириманості, задоволенню малим, цнотливості, смиренню, працелюбності, терпінню, добродушності, простоті манер, щирості, облишить всі суєтні намагання, всі турботи надбання майна, всі труднощі надмірностей» (Михайло Ковалинський).</p>

Для нотаток _____

_____

_____

Іван Котляревський «Енеїда»

«Енеїда»
(1798)

Сюжет твору:

Іван Петрович
Котляревський
(1769–1838)

- Зачинатель нової української літератури
- Зачинатель української літературної мови
- Поет, драматург

Найвідоміші твори: поема «Енеїда», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник»

Іван Котляревський народився 9 вересня 1769 року в Полтаві в родині канцеляриста міського магістрату, вихідця з дрібного дворянства. Учився спочатку в дяка. 1780–1789 роки – навчався в духовній семінарії, псовдився, бо помер батько і Котляревський змушений був узяти на себе обов'язки тодувальника родини. Для цього вступив на державну службу до канцелярії в Полтаві. З 1793 року вчителював у поміщицьких маєтках на Полтавщині. У 1796–1806 роках Котляревський перебував на військовій службі (причиною стало те, що Іван Петрович покочав дочку заможного золотоніського поміщика, яка відповіла йому взаємністю. Проте дялько-оніку дівчини не дав згоди на їхній шлюб. Іван Петрович глибоко пережив цю прикру нещастя, залишив учителювання і став кадєтом Сіверського полку). У 1806–1807 роках брав участь у російсько-турецькій війні, у 1812 році – у російсько-французькій війні. У 1810 році став директором Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян. З 1816 по 1821 рік Іван Петрович був директором і режисером Полтавського театру. У 1835 році пішов у відставку. Передсудуючи смерть, митиць відпустив на волю своїх кріпаків, частину майна подарував родичам. 10 липня 1838 року письменник помер. У 1903 році у Полтаві Іванові Петровичу Котляревському відкрито пам'ятник.

Рід:	ліро-епос	жанр:	бурлескно-травестійна поема	Літературний напрям:	класицизм
Тема	Глузливе зображення папівного класу України XVIII ст. з його хабарництвом, жорстокістю, паразитизмом, пияцтвом, соціальною та моральною нікчемністю.				
Ідея	Утвердження безсмертності українського народу, його ментальності, культури, мови, волелюбного духу, засудження жорстокості панів, морального звиродніння, хабарництва чиновників.				
Особливості композиції	Складається із 6-ти частин (вихід перших трьох частин відбувся в Петербурзі в 1798 р. 1842 р. – повне видання (6 частин)). Запозичено сюжет для «Енеїди» у Вергілія.				
Герої	Еней, Анхіз, Венера, Зевс, Меркурій, Еол, Нептун, Юнона, Аїст, Дідона, Сивілла, Цирцея, Латин, Амага, Лавінія, Низ, Евріал, Турн, Еванд, Іллант, Іул, Вулкан.				
Додаткові відомості	1	Історична причина написання «Енеїди»: зруйнування Катериною II Запорозької Січі в 1775 році. «Енеїда» – перший твір нової української літератури.			
	2	3 історії написання поеми: 1. Над «Енеїдою» Котляревський працював близько 30-ти років (з перервами). 2. Почав працювати над твором у 1794 році. Охоче читав поему своїм знайомим. Усі захоплювалися «Енеїдою», дехто переписував її. Один із списків твору потрапив до багатого конотопського поміщика Максима Пурпури, який, цінуючи високий мистецький рівень твору, вирішив за свій кошт видати його. Приятель Пурпури Йосип Камінецький був редактором і уклав невеличкий російсько-український словник до твору. Так у 1798 р. в Петербурзі побачили світ три частини «Енеїди», з чого і почалася нова доба української літератури. Оскільки це було зроблено без відома й дозволу автора, то в пізнішому виданні «Енеїди» Іван Котляревський додає уривок, в якому Максима Пурпуру називає «мапанурою» і поміщає в пекло. 3. У 1809 році Котляревський перевидав «Енеїду», додавши четверту частину. 4. П'ята частина побачила світ у 1822 році. 5. Повністю твір завершено в 1825–1826 роках. 6. Видано «Енеїду» (усі шість частин) в 1842 році після смерті письменника.			
	3	У поемі можна виділити три групи персонажів: 1) Енея і троянців, в образах яких змальовано козаків-запорожців; 2) олімпійських богів, в образах яких зображено великосвітське чиновне панство, феодально-поміщицьку верхівку; 3) земних героїв, царів та їх родини, образи яких відтворюють українських поміщиків, їхні взаємини та побут.			
	4	Юнона ненавидить Веперу (а відповідно і її сина Епея), бо з трьох богинь-красунь (Гери, Венери, Юнони) найвродливішою визнано Венеру: «Ларіс, Пріамове дитятко, пугітвочку (яблуко) Венері дав», на якому було написано: «Найкращій».			
	5	Особливості мови «Енеїди»: жива розмовна мова, мова фольклору, прислів'я та приказки, жаргівливого тону розповіді надає макаронічна мова.			
	6	Новаторство твору: показано життя й побут різних суспільних верств українського народу, у тому числі й простого люду.			

Частина I. Початок подорожі Енея після затибелі Трої. Бог вітрів Еол (за намовлянням Юнони – дружини Зевса) втручається в мандрівку троянців («вель погашій бутъ погоді»). Бог моря Нептун за хабар від Енея («я Нептуну ніякоти грашей в руки суну, аби на морі шпорти утис») розігнав вітри. Венеря, мати Енея (позашлюбна дочка Зевса), звертається до Зевса, щоби той влаштував майбутнє її сина. Зевс обіцяє, що «Еней збуде сильне царство». Поплававши по морю, троянці прибувають до Карфагена. У цьому місті живе Дідона – вдова. Еней гостює в цій («содів два там просидів»). Меркурій (бог торгівлі, посланець богів, син Зевса) нагадує Енеєві, на прохання Зевса, про його призначення – прибути до Риму і заснувати державу. Еней покидає Карфаген. Дідона, яка закохалася в Енея, спалиє себе.

Частина II. Еней прибуває до Сицилії, зустрічається в паря Аїста і справляє поминки по батькові своєму Анхізу («Анхіз з горілочки умер»). Поминки виходять дуже гучними, так що боги на Олімпі почули про них. Юнона знову вирішує нашкодити Енеєві – за її намовлянням жінки троянців влаштувають пожежу: горять троянський флот. Еней нагадує Зевсові, що він його вилуч, і вимагає допомоги. Дош гасить пожежу, чимало кораблів порятовано. Енеєві приснився батько, Анхіз заспокоює сина і просить відвідати його в пеклі. Еней з острова Сицилії знову вирушає в подорож.

Частина III. Троянські човни пристали до берста – на Кумську землю. Еней зустрічається з пророчицею Сивіллою, яка живе в хатині на курячій ніжці і нагадує Бабю Ягу. Сивілла обіцяє Енеєві провестися його в пекло, але для цього потрібно взяти з собою гілку з яблуні, на якій ростуть «золоті кисліці». Еней дістає цю гілку, і разом з Сивіллою подорожують на той світ, піднімають пекло, але батька Енеєвого там не знаходять, бо він, виявляється, живе в раю (за будинками Плутоний й Прозерпіни). Анхіз був чоловіком богині Венери, а отже, має «блати» з богами і може жити, де хоче. Батько зустрічається з сином, намагається заспокоїти його щодо майбутнього і веде в пекло на вечорниці, де врожать. Енеєві пророкують, що код його має розплотитися великий і звязаний рід». Батько з сином прощаються, і Еней із Сивіллою повертаються на землю.

Частина IV. Троянці знову вирушають у подорож. Пливуть по морю, оминають острів царши Цирцеї, яка перетворює людей на звірів, і пристають до берега Латинської землі. Тут править цар Латин із дружиною Агатою. Їхня дочка Лавінія, дуже красива дівчина, була заручена з Турном – царем рутулів.

Цитати з поеми «Енеїда» Івана Котляревського		Висловлювання про письменника
Прямий, як сосна, ведличавий, Бувалий, здатний, гертій, жвавий (Еней).	Не в шутку молодець був жвавий, Товстий, високий, кучерявий, Обточений, як огірок; І війська мав свого чимало, І грошків таки бряжчало, Куди не кинь, був Турн царьок (Турн).	«Сто літ минуло, як те занедбане і закинуте під сільську стріху слово, мов Феніке з понелу, воспряло знов і в устах бацька нової літератури І. П. Котляревського голосно залунало по широких світах» (М. Коцюбинський).
Була на йому біла свита / Із шаповальського сукна, / Гясомкою кругом обшита, / Сім кін стоялася вона, / Набакир шапочка стрімїла, / Далекю дуже червоїла. / В руках же довгий був батіг; / Їм грімко ляскав він із лиха, / Скакати коні без оддыха (опис манталіра, що правив кіньми, якими їхала до Нептуна Венера).	Хоть молоді були, та гожі І кріпкі, храбрі, як харциз В них кров текла хоть не троянська, Якась чужая – бусурманська, Та в службі вірні козаки (Низ та Евріал).	«Він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мову літературною, і українська мова, яку тоді вважали місцевою говіркою, з його легкої руки залунала так голосно, що звуки її рознеслись по всій Росії...» (В. Короленко).
Трудяща, дуже працьовита, Весела, гарна, сановита, Бідняжка – що була вдова... (Дідона).	Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду, На сто смертей піду з тобою (Евріал).	«Сміх Котляревського – очиндувальна сила, що робить людей крапцями, чеснішими, людянішими» (Є. Шаблій-ський).
Енея так вона любила, Що аж сама себе знавила, Послала душу к чорту в ад (Дідона).	Де общє добро в упадку, Забудь отця, забудь і матку, Лети повинність ісправлять (Евріал).	«Будеш, батьку, панувати, Поки живуть люди, Поки сонце з неба сяє. Тебе не забудуть» (Т. Шевченко).
Крива, горбатая, сухая, / Запліснявіла, вся в шрамах; / Сіда, ряба, беззуба, коса, / Розхристана, простоволоса, / І, як в намисті, вся в жовпах (Свілла).	Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там грудь сильніша од гармат (Евріал).	«Він урахував те, що біля колиць нової української літератури були вічно свіжі джерела – римські класики, яких у нас тоді знали, читали в оригіналах, а бурсаки-семінаристи мали звичай перелицьовувати та пересаджувати їх на український ґрунт...»
...Люта чарівниця і дуже злая до людей; Які лише не остережуться, А їй на острів понадуться, Тих переверне на звірей (Цирцея).	Ти знаєш, він який суцїа, Паливода і горлоріз; По світу як іпе побіга, Чийсь багачько виліє сліз (Юнона про Енея).	«В античні умови, у прадавні міфи повів він своїх запорожців, та вони від того не перестали бути запорожцями. У мешканцях Олімпу читачі легко впізнавали українських селян, козаків, старшину...» (О. Гончар).
Земелька ся була Латинська, Завзятий цар в ній був Латин; Старий скуїпидя – скурвасинська, Дрижав, як Каїн, за алтїп (Латин).	Якусь особу манапуру Там шкварили на шашлику. Гарячу мідь лили за шкуру І розпинали на бику. Натуру мав він дуже бридку, Кривив душею для прибутку, Чужєє оддавав в печать; Без сорому, без Бога бувши І всьому заповідь забувши, Чужим пустився промяшлять. (під «манапуру» в пеклі І. Котляревський мав на увазі М. Пурпуру)	«Енеїда» – перша ластівка українського національного відродження» (С. Єфремов). «сміховина на московський кшталт» (Т. Шевченко); «енциклопедія української старожитності» (М. Сумцов).
Дочка була зальотна птиця Іззаду, спереду, кругом; Червона, свіжа, як кислиця, І все ходила навичом. Дородна, росла і красива, Пристапна, добра, не спесива, Гнучка, юрлива, молода... (Лавінія)		

Для нотаток _____

Еней змусив троянців вивчити латинську мову, а тоді відправив царю Латині різні подарунки, зокрема принісши «кислим-симольот чудесний», скагертину самобранку і сеп'яні (чоботи)-самоходи. Так Еней заприятелював із Латином. Про це дізнався Юнона. Вона послала свою служницю до Турна, і та навіяла йому сон про те, що Лавінія вибирає Енея, а від Турна відмовляється. Турн вирішує битися з Енеєм. Служниця Юнони втручається і в стосунки троянців з латинцями. Одного разу троянці вибралися на полювання і їхні хорти розірвали дупця, що належав нянці Аматі. Це послужило причиною війни між латинцями і троянцями. Аматі змовляється з Турном, який підмовляє всіх сусідніх королів, і вони разом з латинцями починають воювати проти Енея і троянців.

Частина V. Енеєві присяє сон, у якому старий Тїбр (який ще води річки Тїбр) порадив звернутися за допомогою до аркалян, у яких за царя був Евандр. Аркаляни ворогували з латинцями, тому можуть пристати на бік Енея. Венера в цей час звертається за допомогою до Вулкана, який кохав її і був уже її чоловіком, щоб той викував обладунки і зброю для Енея. На шпїт Вулкан зобразяє герію українських пародич казок (Телешива, змію, Копіороха, Твала-царевича, Копця з Яглю...). Юнона через свою служницю підмовляє Турна, і той ставлю троянський флот. Венера звертається за допомогою до Цїбелли – матері усіх богів і Зевса. Цїбелла просить Зевса покарати Турна і рутульців за те, що спалили троянські кораблі, виготовлені з дубів і сосен, що росли на горі Іда, де жила Цїбелла. Зевс зупиняє пожежу тим, що топить кораблі в річці Тїбр. Але чудо, коли «із кораблів – стирени стали і різні пісні підняли», налякало рутульське військо та їх союзників, і вони повтікали. На стиріжї у троянців стояли Низ (сирота) та Евріал (мав матір – «Так годїс з дев ятинадцять мак»). Друзі пробралися в рутульський стан, звищили удвох силу-силенну ворогів, але, коли вже покинули рутульський габір, їх помітили латинці і вбили. Їхні голови Турн наказав поставити на цюпті перед троянським валом. Війни продовжувалася, троянці стояли в осаді. Турну допомагали Юнона. У троянців усім верховодив (поки Енея не було, бо він відправився за підмогою до аркалян) Тул – син Енея.

Частина VI. На Олімпї Зевс забороняє богам втручатися в земні справи. Венера просить батька посприяти, щоб живими залишилися Еней та Тул. Еней тим часом по морю прибув з підмогою до троянців. Відбувається бій, у якому Турн вбиває Палланга – сина царя аркалян, які допомагали троянцям. Латин вирішує віддати частину землі на річці Тїбр Енеєві (на р. Тїбр стоїть Рим). Аматі бачить, що перевага на Енеєвому бої, тому вішається. Лавінія не дуже-то сумує, готова вийти заміж за Енея. Війна продовжується. Юнона знову втручається в земні справи, заступається за Турна. Розгніваний Зевс зупиняє її: «Без смертного ж хто має убити? Або хто може рану дати?», тобто пояснює, що Енея неможливо вбити, бо він син богині і його вшук. Відбувається двобій Енея з Турном. У поєдинку перемагає Еней.

Іван Котляревський «Наталка Полтавка»

**Іван Петрович
Котляревський**
(1769–1838)

*Він між нами тепер!
Він зібрав нас усіх!
Хто ж на поклик його не
озветься?
З-поміж довгих ста літ
чи ви чуєте сміх?
То Іван Котляревський сміється!*

М. Воропий

Іван Котляревський, ставши директором Полтавського театру, був недоволеним репертуаром. Тому, на відміну від «високої» класицистичної трагедії, яка за допомогою узагальнення показувала подвиги й страждання великих людей, та комедії, де об'єктом смішного виступав народ, у п'єсах Котляревського представники простого народу виходять на сцену як герої, гідні поваги й наслідування.

У п'єсі «Наталка Полтавка» яскраво відтворено народні обряди, пов'язані зі сватанням. Згідно з обрядом сватання в ньому повинні брати участь жених і два свати. Проте, щоб не вводити ще одного персонажа, І. Котляревський «залішив» другого свата (Бориса) в хаті Терпилихи. Той так паврався «окаянної варенухи», що й не тримався на ногах. Цим сюжетним ходом автор дотримав правдивого зображення народного обряду й уникнув ускладненості тексту п'єси, бо для Бориса (по суті зайвої дійвової особи) потрібно було розробляти окрему роль.

Рід: драма	жанр: соціально-побутова драма (за визначенням автора, «малоросійська опера»)	Літературний напрям: класицизм
Тема	Зображення життя й побуту українських селян на початку ХІХ ст., вірність у коханні людей з народу.	
Ідея	Оспівування духовної величч людини з народу.	
Особливості композиції	Твір має дві дії, кульмінація в кінці твору, дія відбувається впродовж одного дня. Авторські коментарі й ремарки до драми написані І. Котляревським російською мовою, хоч герої розмовляють українською. Винятком є возний, який говорить суржиком (любив уживати слівце-паразит «тес-то як його»).	
Дійові особи (герої)	У драматичному творі присутні дійові особи: Наталка, Горшча Терпилиха (її матір-вдова), Петро (коханий Наталки), возний Тегерваковський (возний – дрібний судовий чиновник, який розвозив різні папери до повітових судів), виборний Макогоненко (виборний – обраний голосуванням), Микола (далекий родич Терпилихи), Терпшло (батько Наталки, про якого розповідає виборний).	
Додаткові відомості	<p>1 Прем'єра п'єси «Наталка Полтавка» 1819 р. у Полтаві вважають початком нового українського театру. «Наталка Полтавка» – перший драматичний твір нової української літератури.</p> <p>2 Новаторство драми: вперше головною героїнею введено просту дівчину з народу, яка уособлює найкращі риси української жінки, що відстоює людську гідність, борється за своє щастя – ідеал молодої українки.</p> <p>3 Особливості твору: 1. Якщо тогочасні політичні опери мали переважно розважальний характер, то п'єса І. Котляревського – серйозний твір про прекрасну душу народу і його шедре серце, світлий розум і гідне безталання. 2. Письменник реалістично зобразив життя «простолоду», критично засудив тодішнє суспільство (хабарництво, обдурювання, зверхність багатих над бідшими та ін.). 3. Автор змалював взаємини між простими людьми, використав невичерпні скарби народної розмовної мови і піснотворчості.</p> <p>4 Складові сюжету: експозиція – знайомство з Наталкою, її перший монолог про тугу за Петром; зав'язка – зустріч Наталки з возним, який пропонує їй вийти заміж за нього; розвиток дії – виборний допомагає возному перекопати Наталку, Микола сприяє Петрові, Наталка подає рушники возному; кульмінація – Наталка відмовляється вийти заміж за возного, а Петро віддає їй всі зароблені гроші; розв'язка – возний відрикається від Наталки, мати благословляє Петра і Наталку.</p> <p>5 Події у драмі відбуваються впродовж одного дня у селі поблизу Полтави, неподалік річки Ворскли (сидіть часу, місяця і дії – ознаки класицизму).</p> <p>6 П'єса починається пісню «Віють вітри, віють буйні» (після Марусі Чурай), закінчується пісню «А я дівчина Полтавка» (співає Наталка).</p> <p>7 У драмі використано пісню Григорія Сковороди «Всякому городу – нрав і права» (співає возний).</p> <p>8 У п'єсі використано 22 пісні (зазumerовано 19).</p>	

«Наталка Полтавка» (1819) Сюжет твору

I дія.

Наталка співає пісню «Віють вітри...» і згадує свого коханого Петра, якого давно не бачила. З'являється возний, якому дівчина дуже сподобалася, і він їй освідчується в коханні. Вона йому відмовляє. Виборний розказує возному про Наталку, її батька Терпилиха, який був заможним чоловіком, але почав водитися «пе з рівнею», пив, гуляв і «розточив своє добро». Терпило вигнав з дому Петра-сироту, якого раніше прийняв за годовання, а незабаром у бідності помер. Возний просить виборного допомогти йому в «сердечному ділі». Терпилиха докоряє Наталку за те, що вона відмовляє всім женихам. Наталка обіцяє даги згоду на одруження першому-ліпшому хлопцеві, який прийде її сватати, зазначає, що женихи, яким вона відмовила, і возний вже не придуть свататися. Наталка помилилася; у цей же вечір виборний прийшов до Терпилихи, щоб допомогти в «сердечному ділі» возному. Виборний умовляє Наталку послухати матір, яка мріє, щоб її дочка жила в достатку.

II дія.

Микола й Петро відразу ж після знайомства заприятелювали. З хати Терпилихи виходять після сватання возний і виборний, а ще один сват Борис залипився у хаті, бо набрався «окаянної варенухи». Петро розповідає виборному й возному про те, що був у театрі. Від Миколи Петро дізнається, що возний засватав його кохану. Микола вирішує допомогти Петрові, іде до Наталки й розповідає їй про повернення Петра.

Терпилиха дуже засмучується. Наталка відмовляється вийти заміж за возного. Петро не хоче, щоб дівчина порушувала своє слово, тому віддає зароблені гроші Наталці, щоб їй ніколи не дорікнув возний. Приголомшеним вчинком хлопця, возний бере за руку Наталку та її коханого й просить Терпилиху благословити їх.

У 1890 році Микола Лисенко поклав твір на музику і його опера «Наталка Полтавка» стала шедевром світового мистецтва, класичним зразком українського оперного репертуару.

Вислови про письменника Івана Котляревського та про його твір	Цитати з драми «Наталка Полтавка» Івана Котляревського
<p>1 Таки то, мисливий, земляче наш милий, Таке з нами диво робив: До простого слова та рідної мови Ти перший своїх прихилив. Із того почину на всю Слав'ящину Пішло наше слово гулять; А твої нащадки своїм рідним батьком Тебе почали величати (Панас Мирний).</p>	<p>Золото не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, – яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою: шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить (виборний про Наталку).</p> <p>Знайся кінь з конем, а віл з волом (Наталка возному).</p> <p>Лучче сишиця в жмєні, як журавель в небі (возний про себе, Наталку й Петра).</p> <p>Лучче живий хорунжий, як мергвий сотник (виборний про возного, Наталку й Петра).</p> <p>Один собі живу па світі, як билинка на полі; сирота без роду, без племені, без талану і без приюту... Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене... Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити (Микола).</p>
<p>2 І. Котляревський показав, що і «під грубою свитою б'ється людське серце» (Михайло Коцюбинський).</p>	<p>...чоловік і добрий був би, так біда – хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається; де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то попши Макогоненка, зараз докаже (Микола про виборного Макогоненка).</p>
<p>3 Від часів Котляревського «українське письменство приймає характер повочасної літератури, стає чимраз відповідніше до його потреб» (Іван Франко).</p>	<p>... вмiсто багатого батька найшов матір і дочку в бідності і без допомоги. Все, здається, близило мене до щастя; но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! (Петро).</p>
<p>4 «П'єса «Наталка Полтавка» – праматір українського театру» (Іван Карпенко-Карий).</p>	<p>Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири; з нею вигодувався і зріс вкупі (виборний про Петра).</p>
<p>5 «...насичена елементами сентименталізму, п'єса пробуджує в читача “довічну правду духовної краси”, її сила в “простоті, в правді і, найголовніше, – в любові автора до свого народу”, “світла незаймана квітка народної поезії”» (Максим Рильський).</p>	<p>Пив, гуляв і шахровав гроші; покинув свій промисел і мало-помало розточив своє добре, розпився, зовсім ізвівся; в бідності умер... (виборний Макогоненко про Наталчиного батька Терпила).</p>
<p>6 «Спадщина Котляревського протягом десятиліть допомагала зрозуміти національні риси українського народу через живі образи, в яких б'ється серце наших пращів... «Наталка Полтавка» є дорочоцінною перлиною культури» (Олександр Корнійчук).</p>	<p>Я – возний, і признаюсь, що от рожденія моего расположен к добрим ділам: но, за недосужностію по должности і за другими клопотами, доселі ні одного не зділал (возний говорить суржиком про свою антигуманність).</p>
<p>7 Так Котляревський у щасливий час Українським словом розпочав співати, І спів той виглядав на жарт не раз, Та був у нім завдаток сил багатий, І огник, ним засвічений, не згас, А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати (Іван Франко).</p>	<p>...бач возний – так і бундочиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що із рідного батька злупить! (Микола про возного Тетерваковського).</p> <p>Нема у мене ні родичів, ні знайомих! Які будуть знайомі або родичі у сироти?... Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут (Петро розказує Миколі про себе).</p> <p>Не багата я і проста, но чесного роду, Не стиджуся прости, шити і носити воду (співає Наталка).</p> <p>Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший от м'яккої булки, неправдою нажитої (Наталка відповідає матері).</p> <p>... я і в театрі був... На комедії одні виходять – поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть – те ж роблять; деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колотяться і вмирають... Мені полюбилась наша малоросійська комедія; там була Маруся, був Климовський, Прудіус і Грицько (Петро розказує виборному і возному про театр).</p>

Для нотаток _____

_____

_____

Григорій Квітка-Основ'яненко «Маруся»

**Григорій Федорович
Квітка**
(1778–1843)

- *Перший прозаїк нової української літератури*
- *Заснував жанр повісті*
- *«Батько» української прози*
- *«Творець людської повісті»*
- *Найвідоміший представник сентименталізму в українській літературі*

Найвідоміші твори: повісті

«Маруся», «Сердешна Оксана», «Конотопська вільма», п'єса «Сватання на Гончарівці»

Григорій Федорович Квітка, який згодом до власного прізвища додав псевдонім Основ'яненко, народився 23 листопада 1778 р. в слободі Основа (у наш час частина міста Харкова) в сім'ї знатного поміщика-дворянина, який належав до давнього роду козацької старшини. У дитинстві внаслідок хвороби (золотухи) втратив зір. Не бачачи світу, хлопець захопився музикою: грав на клавесині, флейті, творив власні музичні твори. Наприкінці є автором пісень «Гришко, Гришко, до роботи...». Проте через деякий час, після прощі до Озерянського монастиря, зір до Григорія повернувся. Прозріння було прийнято як чудо, як милість Божу. Навчався з 12 років у школі при Курязькому монастирі. Вищої освіти не здобув. Г. Квітка організував «Товариство добродіяння», на кошти якого відкрив Інститут шляхетних дівчат. Був засновником професійного театру в Харкові (з 1812 р. — його директор). У 1816–1828 роках був предводителем дворянства, а з 1825 року — головою цивільного суду. У липні 1843 року Григорій Федорович захворів на запалення легенів.

Помер 20 серпня 1843 року в Харкові.

Рід:	епос	Жанр:	сентиментально-реалістична, соціально-побутова повість	Літературний напрям:	сентименталізм
Тема	Зображення життя українського селянства; праця, побут і звичаї народу.				
Ідея	Оспівування високих морально-етичних якостей простої людини; засудження соціальної нерівності, яка перешкождала щасливому життю героїв; возвеличення ширості, доброти, гуманізму, палкого почуття кохання.				
Особливості композиції	Розповідь у повісті ведеться від 3-ї особи. Композиційною своєрідністю повісті є обрамлення її сюжету: початок і кінець тексту стають художньою рамкою, в якій оповідач висловлює повчальні сентенції, міркування, що допомагають збагнути ідею твору. Композиція традиційна: експозиція (знайомство з головними героями — сім'єю Наума Дрота), зав'язка (кохання з першого погляду Василя і Марусі), розвиток дії (сватання, відмова, Василь іде на заробітки, Маруся застуджується), кульмінація (смерть Марусі), розв'язка (Василь постригся в ченці і незабаром теж помер).				
Герої	Наум Дрот, Настя Дрот (його дружина), Маруся (їхня дочка), Василь (коханий Марусі), Олена Кубраківна (подруга Марусі), Левко Цюмкало (товариш Василя).				
Додаткові відомості	1	В основі сюжету лежить кохання молодої дівчини Марусі, дочки заможних селян, і бідного міського ремісника (святника) хлопця-сироти Василя, якому загрожує рекрутчина впродовж 25 років.			
	2	«Маруся» — перший прозовий твір нової української літератури, перша україномовна повість нової української літератури.			
	3	В образі головної героїні — Марусі — втілено найкращі риси української дівчини-селянки.			
	4	Найбільшими перешкодами на шляху закоханих у повісті «Маруся» були соціальна нерівність і рекрутство (солдакчина).			
	5	На згадку про Василя Маруся в розлуці береже його подарунок — горішки, які він їй дав на весіллі, коли вперше зустрілися й познайомилися.			
	6	Риси сентименталізму найяскравіше втілені в образі Василя: психологічний став закоханого хлопця, віщування серця під час розставання на кладовищі, переживання смерті Марусі, добровільний відхід від мирського життя.			
	7	У повісті є багато позасюжетних елементів: українські народні звичаї, обряди (весілля, сватання, похорони, народні голосіння); пейзажі української ночі, елегантна картина ранку: розлогі портретні характеристики персонажів; повчальні авторські відступи, репліки.			
	8	Перед останнім прощанням Марусі з Василем (яке відбулося на кладовищі) описано у повісті сватання Василя до Марусі (батько вже дає згоду).			

«Маруся» (1832)

Сюжет твору:

— Християнський роздум про минулість усього земного.

— Розповідь про сім'ю Наума Дрота.

— На весіллі подруги Марусі й Василя знайомляться й закохуються з першого погляду.

— Василь просить у Наума Дрота руки його дочки, проте дістає відмову.

— Наступного дня Наум Дрот пояснює Василеві причину відмови (Василя заберуть у солдати).

— Хлопець іде на заробітки, щоб на зароблені гроші знайти собі заміну в солдати.

— На Великдень повертається в село, читає у церкві Апостола (це свідчить про те, що він став грамотний), посилає до Марусі старостів, заручається з коханою, прощається з нею на кладовищі, де поминають померлих.

— Маруся, збираючи в лісі гриби, потрапляє під зливу, застуджується й раптово помирає (за день до повернення Василя).

— Тяжко переживаючи втрату, Василь іде до Києва в монастир, стає ченцем — отцем Венедиктом, а згодом помиряє з туги за коханою.

— Батьки Марусі знаходять утіху в праці, молитвах, смиренні й у спілкуванні з Богом.

Висловлювання Г. Квітки-Основ'яненка:

1. *«Щоб довести одному панові, який не вірив, що малоросійською мовою можна написати ніжне, зворушливе, я написав "Марусю"».*

2. *«Живучи в Україні, привчившись до мови жителів, я навчився розуміти думки їхні і примусив їх своїми словами переказувати їх публіці. Ось причина уваги, якої удостоєна "Маруся" та інші, тому що написані з натури».*

3. *«Бачачи, що моїх Марусь читають наші добрі земляки за прилавками, продаючи перець, тютюн... читають по хатах, у колі родин у місті й селищах, мавши депутацію з подякою, що пишу по-нашому... я вирішив написати для цього класу людей що-небудь повчальне».*

Цитати з повісті «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка	Висловлювання про письменника Г. Квітку-Основ'яненка та про його твір
1 Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивався і п'яниць не терпів, з лодачими не водивсь, а до церкви? Так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін – він вже й там: свічку обмінить, старцям грошенят роздасть і приймається за діло (Наум Дрот).	«Вас не бачив, а вапу душу, вапе серце так бачу, як може піхто на всім світі. Ваша "Маруся" мені так розказала» (Т. Шевченко). «Ми не спроможні висловити тієї насолоди, з якою прочитали її. Загальне захоплення публіки, одностайні похвали всіх журналів цілком виправдовують враження, яке справила на нас ця чудова повість» (В. Беліпський).
2 ...усе йому (Наумові Дроту. – Авт.) Господь і послав. Наградив його жінкою доброю, роботяшою, хазайкою слухняною; і що, було, Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить, і достане, чого мужикові хотілось (Настя Дрот).	«Повість "Маруся" є найкращою серед прозових творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, і вона завойовувала схвальні відгуки як української, так і російської критики. Грицька Основ'яненка після його "Марусі" ми зараховуємо до наших визначних сучасних письменників» (М. Полєвой).
3 Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум, і Настя...	«Хто з нас "малоросіян", не плакав, читаючи цю чудову повість, що просту, непримхливу драму, але драму, яка розворушить пайзачерствілішу душу» (О. Афанасьєв-Чужбинський).
4 Та що то за дівка була! Висока, прямиесенька, як стрілочка, чорнявенька, очіці, як тернові ягліки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, по у саду цвіте... на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна (Маруся).	«Образи Марусі, Василя, Наума Дрота представляють типові образи українців, загалом "цвіт національного життя народу". Головним персонажем "Марусі" є поетичний образ України, "з її поетичною природою, з її поетичним життям простого народу, з її поетичними звичаями. Саме цей герой і становить усю привабливість, всю поетичну чарівність повісті» (В. Беліпський).
5 Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; зуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами (Василь).	Григорій Квітка-Основ'яненко – «основоположник української сільської повісті» (І. Франко).
6 «...А як прийде набор, то, певно, тобі лоб збріють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись... А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова...» (Наум Дрот пояснює Василю свою відмову).	Григорій Квітка-Основ'яненко – «творець людової повісті, один із перших того роду творців у європейських письменствах» (І. Франко).
7 От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки й укупи з нею побігли ховатись меж крутими берегами (пейзаж).	Григорій Квітка-Основ'яненко першим в історії української літератури утвердив оповідну манеру п'ясама, за що Т. Шевченко назвав його «батьком української прози».
8 Старший староста і каже: – Ми є люди німецькі, а йдемо із землі турецької. Ми собі ловці, удалі молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша... (свагання Василя до Марусі).	<p style="text-align: center;">...А ти, батьку, Як сам здоров знаєш; Тебе люди поважають, Добрий голос маєш... Утти, батьку, щоб нехотя На весь світ почувли, Що діялось в Україні... Т. Шевченко</p>
9 «Василію! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш! Поминай мене, не удавайся у тугу ... прощай на віки вічні!.. там побачимось!» (пророча деталь).	
10 Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишніі рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька... Запасака шовкова, морсва; каламайковий пояс, та як підпережеться, так рукою і обхватиш. – ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами... (опис Марусі).	

Для нотаток _____
 _____
 _____

Тарас Шевченко «Катерина»

**Тарас Григорович
Шевченко**
(1814-1861)

- Великий Кобзар
- Основоположник нової української літератури
- Основоположник української літературної мови
- Пророк національного відродження в Україні
- Народний поет України

Найвідоміші твори: поеми «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон (У всякого своя доля...)», «Катерина», «Наймичка», «Марія»; балада «Тополя»; послання «І мертвим, і живим, і ненародженним...», «До Основ'яненка»; вірші «Заловіт», «Мені однаково...», «На пам'ять Котляревському», «Садох вишневий коло хати», «Ісаія. Глава 35».

Основні моменти з життя й творчості Т. Шевченка:

1) народився 9 березня 1814 року в селі Моринці в сім'ї кріпаків. Згодом сім'я переїхала до села Кирилівка (Керелівка), де минуло дитинство поета, тому саме це село Тарас Григорович вважав своєю батьківщиною;

2) 22 квітня 1838 року Тарас Шевченко був викуплений з кріпацтва (участь у викупі брали Карл Брюллов, Василь Жуковський, Євген Гребінка, Василь Григорович, Олексій Венетіанов);

3) 1840 року в Петербурзі був надрукований «Кобзар» – перша збірка творів Тараса Шевченка;

4) усього було три подорожі Шевченка в Україну: у 1843–1844, 1845–1847 роках. 1859 році;

Рід:	ліро-епос	Жанр:	соціально-побутова поема	Літературний стиль:	романтизм
Тема	Зображення трагічної долі жінки-покритки й дитини-безбаченка в тогочасному кріпосному суспільстві.				
Ідея	Засудження поведінки пана-москаля, який збездистин бідну дівчину і відмовився від власної дитини; осмислення можливостей вирішення складної життєвої ситуації.				
Особливості композиції	Композиція традиційна: зав'язка (знайомство й кохання Катерини з москалем Іваном), розвиток дії (вигнання зганьбленої дочки з дому), кульмінація (випадкова зустріч Катерини з офіцером Іваном на чужині), розв'язка (самогубство героїні), епілог (зустріч Івася-підлітка з батьком, який вдруге відшурався рідної дитини).				
Герої	Катерина, її батько й мати, москаль Іван, син Івася.				
Додаткові відомості	1	Поему «Катерина» Т. Шевченко присвятив Василю Жуковському на пам'ять про ликуп з кріпацтва 22 квітня 1838 року.			
	2	«Катерина» написана в Петербурзі наприкінці 1838 – на початку 1839 років (належить до раннього періоду творчості). Поема була вміщена в «Кобзарі» – першій книжці Тараса Шевченка.			
	3	Сюжет твору становить ланцюжок сцен, поєднаних авторськими розповідями (спос) й ліричними відступами (лірика), тому є поемою ліро-епічною.			
	4	Ліричним відступом є роздуми ліричного героя про гірку долю байстрят.			
	5	Кульмінацією є зустріч Катерини з офіцером на зимовій дорозі, коли москаль Іван каже: «Возьміте прочь безумную...» Покинуте на засніженій дорозі Катериною дитя підбрали лісничі, а згодом син Катерини став поводитирем сліпого кобзаря.			
Цитати з твору					
	1	Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами.	Москаль шобить жартуючи, Жартуючи кише; Піде в свою Московщину, А дівчина гине...		
	2	Не слухала Катерина Ні батька, ні неньки, Полубила москалика, Як знало серденько.	Полубила молодого, В садочок ходила, Поки себе, свою долю Там занастила.		
	3	«Нехай тебе Бог прощає: Та добрії люде; Молись Богу та йди собі – Мені легше буде» (батько каже).	Ледве встала, поклонилась, Вийшла мовчки з хати; Осталися сиротами Старий батько й мати.		
	4	«Прийми, Боже, мою душу, А ти – моє тіло!» Шубовесь в воду!.. Попід льодом Геть загуркотіло.	Чорнобрива Катерина Найшла, що шукала. Дунув вітер понад ставом – І сліду не стало.		

«Катерина» (1839)

Присвята: *Василю Андреевичу
Жуковському на пам'ять 22 апреля 1838 года*

Сюжет твору:

Кохання Катрі з офіцером.
Від'їзд москаля.
Народження нешлюбного сина.
Вигнання батьками доньки з дому.
Поневіряння Катрі на чужині.
Зустріч із москалем Іваном, який відмовився від Катерини та сина.
Лісничі взяли немовля.
Самогубство героїні.
Зустріч Івася-підлітка з батьком-паном.

«Кобзар» (перша збірка 1840-го року)

містив 8 творів:

- «Думи мої...»
- «Іеребендя»
- «Катерина»
- «Тополя»
- «Думка»
- «До Основ'яненка»
- «Іван Підкова»
- «Тарасова ніч»

Цікаво знати	Висловлювання про письменника Тараса Шевченка та про його творчість
<p>Тарас Шевченко провів в Україні надзвичайно мало часу: два роки і дев'ять місяців! У травні 1843 р. він з Петербурга приїхав в Україну і перебував на Батьківщині близько восьми місяців. Весною 1845 р., після закінчення Академії мистецтв, Т. Шевченко вдруге прибув в Україну і жив тут довше вже. 5 квітня 1847 р. його арештували. Після десятилітньої солдатчини, котра закінчилася влітку 1857 р., Тарас Шевченко приїхав в Україну в 1859 р. на якихось два тижні.</p>	<p>«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій. Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко» (Іван Франко).</p>
<p>Несанкціоноване, сповнене таємниць перепоховання Тараса Шевченка в 1939 році мало кому відоме. Тоді в Каневі до 125-річчя від дня народження Т. Шевченка на його могилі мали встановити монумент, котрий височіє донині. Тодішня могила була високим курганом, дощі розмивали землю, люди підсипали, і ніхто не знав напевне, де саме лежить труна з тілом Т. Шевченка. Під вагою гранітного пам'ятника домовина могла розламати, тому вирішили розкопати курган і знайти склеп із труною. Спеціально створена урядова комісія, куди входили партійні діячі, наркоми, енкавесівці, місцеві владоможці, мала чітку мету – знайти могилу. Коли ж кирка наткнулася на склеп, членам комісії закортіло подивитися, що всередині. Далі почалася, як кажуть, самодіяльність. Ніхто не мав права виймати труну, відкривати її. Але відкрили. І побачили, що Тарас Шевченко лежить у трьох домовинах! Одна в одній! Сталося так не випадково. Поки у 1861 р. виробляли дозвіл на перепоховання, академіка Т. Шевченка з почесними поховали на Смоленському цвинтарі російської столиці. Тоді, спускаючи дубову домовину в землю – а Петербург, відомо, стоїть на болотах, – побоялися, що ґрунтові води зруйнують труну, і поставили гріб у другий – свинцевий. Коли ж за два місяці дістали дозвіл на перепоховання, домовину витягли з землі, але ж не пасувало везти відомого поета через усю Росію в металевому ящику. Так з'явилася третя, пишно оздоблена соснова труна.</p>	<p>«Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю» (Остап Вишня).</p> <p>«Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять своє безсмертя» (Олесь Гончар).</p>
<p>Творча спадщина Тараса Шевченка складається із збірки його поезій під загальною назвою «Кобзар», драми «Назар Стодоля», фрагментів двох незакінчених драм, 9 повістей, щоденника, автобіографії, близько 250 листів і 835 картин, малюнків та ескізів (зокрема 150 портретів, з них 43 – автопортрети). Рукописи-оригінали більшості творів Т. Шевченка зберігаються в Києві, в Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Твори Т. Шевченка перекладені близько 100 мовами світу.</p>	<p>«Я радий, що можу додати свій голос до тих, які вшановують великого українського поета Тараса Шевченка. Ми вшановуємо його за великий вклад у культуру не тільки України, яку він дуже любив і так промовисто описував, а й культуру світу. Його творчість є благородною частиною нашої історичної спадщини» (Джон Кеннеді).</p>
<p>Національний музей Тараса Шевченка знаходиться у місті Києві за адресою – бульвар Т. Шевченка, 12. Це головний шевченківський музей країни. Більш ніж чотири тисячі експонатів розміщені у 24 залах. До експозиції музею ввійшли оригінали малярських робіт Тараса Шевченка, документи про його життя і творчість, рукописні списки віршів, рідкісні фотографії поета та його друзів, першодруки книг із автографами. Зібрані майже всі видання творів, розпочинаючи із прижиттєвих. У музеї знаходяться понад 800 картин, портретів, малюнків, офортів Тараса Шевченка, особисті речі поета, фотокопії його рукописів і 533 одиниці архівних справ. Книжковий фонд музею налічує 34 867 примірників, з них шевченківської тематики – 8 181 екземпляр.</p>	<p>«Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприйняття, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять...» (Євген Сверстюк).</p> <p>«Він – поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе... Він вийшов з народу, жив з народом і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний» (Микола Добролюбов).</p>

Для нотаток _____

_____

_____

Тарас Шевченко «Гайдамаки»

**Тарас Григорович
Шевченко**
(1814–1861)

5) творчість Т. Шевченка поділяється на періоди:

- 1838–1843 – рання творчість;

- 1843 (1844, 1845, 1846)

1847 – період «трьох літ»;

- 1847–1857 – період заслання;

- 1857–1861 – останній період творчості;

6) 2 вересня 1860 року Рада Академії мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка гравюри «на повагу майстерності та пізнань у мистецтвах»;

7) 10 березня 1861 року Тарас Шевченко помер у Петербурзі;

8) 13 березня 1861 року поховано на кошти друзів на Смоленському кладовищі в Петербурзі;

9) 8 травня 1861 р. розпочалася процедура перепоховання. Домовина перенесена через увесь Петербург до Московського (Миколаївського) вокзалу і залізницею доставлена до Москви, а звідти до Києва. Лаштунковим мостом, випрягши коней з воза, студенти провезли прах до університету Святого Володимира і дали набережною до церкви Різдва Христового на Подолі;

10) 20 травня 1861 р. продовжилася процедура перелоховання. З Києва прах потрапив до Канева на пароплаві «Кременчук». Дні доби домовина знаходилась в Успенському соборі;

11) 22 травня 1861 р. завершилася процедура перепоховання. В Успенському соборі відслужена панахида, і домовину віднесли на Чернечу гору. На місці встановили дерев'яний хрест.

Рід:	ліро-епос	Жанр:	історико-героїчна, соціальна, революційно-романтична поема	Літературний стиль:	романтизм
Тема	Зображення боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування в Україні, змалювання широкої картини народного повстання під назвою Коліївщина 1768 року на чолі з Іваном Гонтаю та Максимом Залізнякам.				
Головні ідеї твору	Необхідність перегорнути трагічну сторінку історії, по-сучасному оцінити минуле.				
	Заклик до єднання слов'янських народів; осмислення можливостей вирішення конфліктів між народами-сусідами, історичного примирення народів.				
	Усвідомлення того, що здобуття незалежності – ідеал історичного розвитку нації. Складність долі українського народу, певдворотність його боротьби за визволення. «Крила» особи – у злитості її боротьби з боротьбою свого народу.				
Особливості композиції	2 вступу, 10 розділів, епілог, відсутність розв'язки, прозова передмова і «приписи»; дві сюжетні лінії: історична (повстання) і любовна (кульмінацією любовної лінії є розділ «Лебедина» (вінчання Яреми й Оксани)); кульмінацією історичної лінії є розділ «Гонта в Умані» (страшні наслідки повстання, трагедія Гопи – убивство синів). Використано композиційний прийом антитези, коли найліричніший розділ «Титар» подано в обрамленні жорстоких зпущань шляхтичів над народом і катування Оксаниного батька.				
Герої	Ярема Галайда, Оксана Титарівна, титар, жид Лейба, конфедерати, Максим Залізник, Іван Гонта, кобзар Волох, гайдамаки.				
Додаткові відомості	1	Основою для написання поеми стали особисті враження Шевченка від розповідей діда Івана й фольклорні твори (через це в поемі допущено кілька історичних неточностей). У «Передмові» до твору Шевченко зазначив: «Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей».			
	2	«Гайдамаки» за жанровою ознакою можна вважати першим історичним романом у віршах.			
	3	Основною метою написання поеми було не представити колекцію точних деталей, а передати атмосферу трагедії, її духовний сенс.			
	4	Головним героєм поеми є повсталий народ, який конкретизується в образах.			
	5	Ліричний герой (оповідач) у вступі зустрічається у своїй хатині з витворами його уяви, його «дїтьми»-гайдамаками. Звідси вони вирушають в Україну, в довгу дорогу до свого читача. Ліричний герой не є персонажем чи дійовою особою поеми. Проте він усе бачить й активно співпереживає, виражаючи свої почуття ліричними вигуками, запитаннями.			
	6	Поема має спільні ознаки з історичним романом «Чорна рада»: 1) в обидвох творах є дві сюжетні лінії, з яких одна історична, а друга – любовна; 2) порушена тема осмислення історичного минулого України.			
	7	Максим Залізник постає у народній пісні «Гей, літа орем!».			
	8	У розділі «Гонта в Умані» в сцені дітовбивства Т. Шевченко відходить від історичної правди, проте тут вражає художня правда – довші психологічні сцени страждань героя, який має вибирати між вірністю присязі та життям власних дітей.			

«Гайдамаки» (1839–1841)

Присвята: *Василію Івановичу Григоровичу на пам'ять 22 апреля 1838 года*

Сюжет твору:

Лірично-філософський вступ: роздуми надплинністю часу, вічними змінами в природі і в людському суспільстві (*«Все йде, все минає»*); звернення до гайдамаків.

«Інтродукція» (вступ): характеристика політичного стану в суспільстві, розкриття причин повстання – *експозиція першої сюжетної лінії (СЛ)*.

«Галайда»: знайомство з наймитом Яремою, його коханою дівчиною Оксаною – *експозиція другої СЛ*.

«Конфедерати»: напад конфедератів на жида Лейбу, вимагання в нього грошей; Лейба вказує на титаря у Вільшаній, який зберігає церковні гроші, та його дочку Оксану – *зав'язка*.

«Титар»: зустріч Яреми з Оксаною в гаю; конфедерати закатували титаря, Оксану забрали із собою – *розвиток подій*.

«Свято в Чигирині»: туга поета за гетьманським ладом в Україні; гайдамаки зібралися в Чигирині перед повстанням освятити ножі; **елементи драматичного твору (полілог старшин, запорожця, кобзаря, гайдамаків) – розвиток подій**.

«Треті півні»: початок загальнонародного повстання (*«Гомоніла Україна // довго гомоніла»*); Ярема приєднується до гайдамаків – *розвиток подій*.

«Червоний бенкет»: розгортання повстання (*«Задзвонили в усі дзвони // По всій Україні; закричали гайдамаки: «Гине шляхта, гине!»*); Ярема дізнається про смерть титаря й полон Оксани, записується в гайдамаки, тужить за коханою – *розвиток подій*.

Додаткові відомості	Цитати з поеми «Гайдамаки»	
Топографічні назви у творі: Чигирин, Лисянка, Лебедин, Умань, Вільшана, Холодний Яр, річки Сміла та Дніпро.	Все йде, все минає – і краю немає, Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає, Живе... умирає... Одно зацвіло, А друге зав'яло, навіки зав'яло... (початок поеми).	
Ярема Галайда, який був наймитом жиди Лейби, перетворився на безстрашного повстанця, народного месника, бо «не знав, сіромаха, що вирости крила, що неба достане, коли полетить». Прізвисько Галайда (яке цілком відповідало становищу Яреми) йому дібрав гайдамацький ватажок.	Сини мої, гайдамаки! Сини мої! орли мої! Світ широкий, воля – Летить в Україну – Ідіть, сини, погуляйте, Хоч і лихо зустрінеться. Пошукajte долі... Так не на чужині.	
Шевченко в поемі розвіяв міф багатьох істориків про гайдамаків як розбійників, лиходіїв, які в жадобі крові втратили людські якості.	(звернення ліричного героя до гайдамаків).	
Історична довідка: Протягом XVIII ст. майже безперервно тривали повстання українського народу проти польсько-шляхетського гніту. Повстанців називали гайдамаками. У травні 1768 року повстання спалахнуло на Черкащині і швидко поширилося на Смілянщину, Корсунь, Канів, Чигирин. Керував повстанням енергійний, здібний і відважний Максим Залізняк, син селянина з села Ведмедівки на Чигиринщині.	У моєї хатині, як в степу безкраїм, Козацтво гуляє, байрак гомонить, У моєї хатині синє море грає, Могила сумує, тополя шумить, Тихесенько <i>Гриця</i> дівчина співає – Я не одинокий, є з ким вік дожить (роздуми ліричного героя).	
У кінці травня 1768 року загони М. Залізняка вирушили на Умань – місто, яке вважалося тоді неприступною фортецею на Правобережжі. Переляканий Потоцький послав назустріч гайдамакам значну частину свого війська – загони надвірних козаків (представників козацького стану, що служили у приватному війську при дворах магнатів Речі Посполитої). Але сотник Іван Гонти, який очолював загони Потоцького, разом з козаками перейшов на сторону повстанців. Це значно полегшило боротьбу, і 9-10 червня військо Залізняка і Гонти взяло Умань і розправилося з запависною шляхтою.	Сирота Ярема, сирота убогий: Ні сестри, ні брата, нікого нема! Попихач жидівський, виріс у порогу; А не клене долі, людей не займа (про Ярему Галайду).	
Повстання швидко охопило Київщину, Поділля, Волинь, перекинулося на західноукраїнські землі, докотилося до Львова і досягло Закарпаття. Царські офіцери скористалися довір'ям повстанців до російського війська і по-зрадницькому захопили ватажків повстання. Залізняка як російського підданого покарали батогом, таврували і заслали до Сибіру, а Гонту передали в руки польській шляхті для розправи. За вироком суду йому повинні були здерти тринадцять пасів шкіри зі спини, поступово відрубати руки, вуха, ніс, язик, виколоти очі тощо. Кара мала тривати 14 днів. На третій день Гонти відрубали голову і дальшу кару чинили на трупі. Так само жорстоко розправлялася шляхта і з іншими повстанцями.	Гомоніла Україна, Текла, текла та й висохла. Довго гомоніла, Степи зеленіють; Довго, довго кров степами Діди лежать, а над ними Текла-червоніла. Могили синіють.	
	А онуки? їм байдуже, Жито собі сіють. Багато їх, а хто скаже, Де Гонти могила, Мученика праведного Тяжко! важко! Кат панує, А їх не згадають.	
	Нема Гонти; нема йому Хреста, ні могили...	
	Залізняк... Умер неборака. Нудьга його задавила На чужому полі (смерть ватажків, за народними джерелами).	
	А тим часом стародавню Січ розруйнували: Хто на Кубань, хто за Дунай, Тільки і осталися.	

Сюжет твору:

«Гупалівщина»: загальнонародний характер повстання; Ярема з гайдамаками мандрує повстанською Україною; зустріч із підлітком із Керелівки – *розвиток подій*.
«Бенкет у Лисянці»: Гонти й Залізняк на чолі повстання; жорстока помста гайдамаків («Кари ляхам, кари!»); бенкет серед групів; зустріч із Лейбою, який показує, де Оксана; Ярема рятує Оксану – *розвиток подій*.

«Лебедин»: Оксана перебуває в Лебедині під наглядом черниці; вінчання Яреми й Оксани – *кульмінація* другої СЛ.

«Гонти в Умані»: продовження повстання («минає літо, // А Україна, знай, горить»); страшні наслідки руйнування; трагедія Гонти – убивство синів – *кульмінація* першої СЛ.

ЕПІЛОГ: наслідки повстання; основне джерело написання поеми – народні перекази; долі керівників повстання – за народною версією.

* * * * *

Історія написання та видання твору.

Працював Т. Шевченко над «Гайдамаками» впродовж 1839–1841 років у час, вільний від занять в Академії мистецтв. Допоміг молодому автору Євген Гребінка, який помістив першу главу («Галайда») у своєму альманасі «Ластівка» за 1841 рік. Поема видана окремою книжкою в Петербурзі в 1842 році. Поет присвятив свій твір Василю Григоровичу – конференц-секретареві Академії мистецтв, викладачу теорії мистецтва, одному з учасників викупу поета з кріпацтва.

Для нотаток _____

_____

_____

Тарас Шевченко «Кавказ»

**Тарас Григорович
Шевченко**
(1814–1861)

У 1838–1845 рр. Т. Шевченко навчався в Петербурзькій академії мистецтв у художника К. Брюллова. Закінчив з отриманням звання «некласного художника».

Оповідючи про долю Т. Шевченка, слід згадати про Петра Мартоса – поміщика Полтавської губернії, який відіграв значну роль у виході першої книжки Тараса Григоровича. Шевченко малював портрет П. І. Мартоса, коли той помітив на підлозі аркуш списаного паперу, підняв і прочитав: «Червоною гадюкою несе Альта вісті...» Це був уривок з «Тарасової ночі». Петро Іванович подікався, чи багато такого написано ще є в Шевченка, а потім попросив дозволу забрати папери з собою. Разом з Євгеном Гребінкою Петро Мартос впорядкували їх та прочитали. А невдовзі в 1840 році коштом П. Мартоса вийшов «Кобзар».

Знаменним у житті Т. Шевченка був 1846 рік, коли поет познайомився з Миколою Костомаровим і увійшов до Кирило-Мефодіївського братства. За доносом одного зі студентів членів братства було заарештовано. З 17 квітня до останніх чисел травня 1847 року поет перебував за ґратами каземату в Петербурзі.

Рід:	ліро-епос	Жанр:	сатирична поема з елементами лірики та героїки	Присвята:	Якову де Бальмену
Тема	Зображення загарбницької політики російського самодержавства та прогнітої дворянської моралі.				
Головні ідеї твору	Засудження загарбницької політики російського самодержавства; заклик до об'єднання зусиль народів для боротьби проти спільного ворога – російського царату (співчуття поневоленим, схвалення патріотичної, мужньої боротьби горців, утвердження безсмертя народів).				
Особливості композиції	Своєрідністю композиції поеми є обрамлення (образ Якова де Бальмена з'являється у вступній посвяті та в заключному поетичному посланні-епітафії).				
	Поема складається зі вступу, основної частини і послання-епітафії.				
	Основну частину становить монолог російського колонізатора, звернений до горця. Закінчується поема зверненням до загиблого друга Якова де Бальмена, який «випив з московської чаші московську отруту».				
Герої-образи	Прометей, орел, російський колонізатор (самодержавство), горць.				
Додаткові відомості	1	У символічному образі Прометея Т. Шевченко показав незламність, титанізм народів, а в образі неситого орла – царат, який карає «що день Божий добрі ребра й серце розбиває».			
	2	Приводом для написання поеми була смерть близького знайомого Тараса Шевченка офіцера Якова де Бальмена, який загинув у 1845 році в одному з походів царського війська на Кавказ. Поема – світлий реквієм по загиблому другу.			
	3	Епіграф викладає суть авторського ставлення до зображуваного: «Хто дасть голові моїй воду й очам моїм джерело сліз, бо плачу я день і ніч над забутими...» (епіграф узятий із книги улюбленого біблійного пророка Ієремії).			
	4	Твір написаний у Переяславі в 1845 році, належить до періоду «трьох літ».			
	5	Як гімн нездоланності народів звучать патхненні слова: «Не змірає душа наша, не змірає воля».			
	6	У поемі звучать революційні мотиви (звернення до всіх народів, уявлених паратам): «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагас! / За Вас правди, за вас слава / І воля святая!»			
	7	Вислів з поеми «Сибір неісходима» використав Гр. Тютюнник у новелі «Три золузі з поклоном» (цей вислів означає безмежність незамкненої порми).			
	8	Ліричний сюжет вступу складають два тематичні фрагменти. У центрі першого – символічний образ титана Прометея, покараного Зевсом за любов до темного людського роду й за благодіяння йому. Прометей викрав з Олімпу вогонь і віддав його людям, навчив їх ремесл, письма й читання, астрономії й медицини. За це Зевс наказав богіві ковальства Гефесту прикувати Прометея до скелі на Кавказі. Щодня прилітав Зевсів орел і клював йому печінку. За ніч вона гоїлася, а наступного дня розпочиналися ті самі муки. І лише через багато років Геракл (Геркулес) звільнив Прометея.			
	9	У творі слова «чурек» і «сакля» означають «хліб» і «хата».			

«Кавказ» (1845)

Присвята: *Искреннему моему Якову де Бальмену*

Епіграф: *Кто дасть главе моей воду,
И очесем моим источник слезь,
И плачуся и день и ночь о побиенных...
Иеремии. Глава 9, стих 1.*

Сюжет твору:

Поема починається похмурим пейзажем гір, оновитих темними хмарами і засіяних горем, політих кров'ю горців. «Спокоєвіку Прометей / Там орел карас, / Що день Божий добрі ребра / Й серце розбиває» (Прометей символізує незламність і титанізм народів, а орел – царат). Пост радіє з приводу того, що серце народу «знову оживає і сміється знову».

Головна частина поеми – це монолог російського колонізатора, звернений до горця. Колонізатор облудно запевняє, що хліб і хату («чурек» і «сакля») ніхто в черкеса не відбере, а його самого «не поведе в кайданах». Загарбник обмовився, що він хотів бачити кинути горцеві його ж хліб, «як тій собаці». Колонізатор мріє про час, коли підкорені будуть платити податок навіть за сонце. Підступні завойовники закликають горців до «дружби» й обіцяють, що ті від них «багато б дечого навчилися!». У пориві захоплення собою загарбник вихваляється своєю культурою, християнськими чеснотами, а насправді демонструє власне варварство. Віп з гордістю повторює: «Усе добро... у нас!». Яке ж то добро в російських можновладців? Багатозначна фраза «од глибокої тюрми та до високого престоло – усі ми в золоті і голі» свідчить, що в Росії два антагоністичні класи: один – у золоті, а інший – голий у злиднях. У царату є ще «Сибір неісходима!» Закінчує поему Шевченко ігнорним зверненням до загиблого друга, «доброго», «пезабутнього» Якова де Бальмена, який загинув не за рідну Україну, а «випив з московської чаші московську отруту». Отже, його вбивця – царат, а не горці.

* * * * *

Поема «Кавказ» – «... це огниста інвектива проти темного царства...»

Іван Франко

Цитати з поеми «Кавказ» Тараса Шевченка

<p>За горами гори, хмарою повиті, Засіяні горем, кровію политі. Спокопвіку Прометея Там орел карає, Що день Божий добрі ребра Й серце розбивас. Розбивас, та не вил'є Живущої крові – Воно знову оживас І сміється знову. Не вмирає дуна наша, Не вмирає воля. І неситий не виоре На дні моря поле. Не скує душі живої І слова живого. Не попесе слави Бога, Великого Бога.</p>	<p>А в нас!.. На те письменні ми, Читаєм Божії глаголи!.. І од глибокої тюрми Та до високого престола – Усі ми в золоті і голі.</p>	<p>По закону апостола Ви любите брата! Суєслови, лицеміри, Господом прокляті, Ви любите на братові Шкуру, а не душу!</p>	<p>І тебе загпали, мій друже єдиний, Мій Якове добрий! Не за Україну, А за її ката довелось пролити Кров добру, не чорну. Довслось випить З московської чаші московську отруту! О друже мій добрий! друже незабутий! Живою душею в Україні витай, Літай з козаками понад берегами, Розриті могили в степу назирай. Заплач з козаками дрібними сльозами І мене з неволі в степу виглядай. А поки що мої думи, Моє люте горе Сіятиму – нехай ростуть Та з вітром говорять. Вітер тихий з України Понесе з росою Мої думи аж до тебе!.. Братньою сльозою Ти їх, друже, привітаєш, Тихо прочитаєш... І могили, степи, море, І мене згадаєш.</p>
<p>За горами гори, хмарою повиті, Засіяні горем, кровію политі. Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо. Лягло костями Людей муштрованих чимало. А сльоз, а крові? Напоїть Всіх імператорів би стало З дітьми і внуками, втопить В сльозах удов'їх. А дівочих, Пролитих тайно серед почі! А магерних гарячих сльоз! А батькових старих, кровавих, Не ріки – море розлилось, Огненне море! Слава! Слава! Хортам, і гончим, і псарям, І нашим батюшкам-царям Слава.</p>	<p>До нас в науку! ми навчим, Почому хліб і сіль почім! Ми християне; храми, школи, Усе добро, сам Бог у нас! Нам тільки сакля очі коле: Чого вона стоїть у вас, Не нами дана; чом ми вам Чурек же ваш та вам не кишем, Як тій собаці! Чом ви цам Платить за сонце не повинні! Та й тільки ж то! Ми не погане, Ми настоящі християне. Ми малим ситі!.. А зате! Якби ви з нами подружили, Багато б дечому навчилися! У нас же й світа, як на те – Одна Сибір неісходима, А тюрм! а люду!.. Що й лічить! Од молдованина до фіна На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує! (монолог колонізатора).</p>	<p>За кого ж Ти розіп'явся, Христе, Сину Божий? За нас, добрих, чи за слово Істипи... чи, може, Щоб ми з Тебе насміялись? Воно ж так і сталось. Храми, каплиці, і ікони, І ставники, і мирри дим, І перед образом Твоїм Неутомленіє поклони. За кражу, за війну, за кров, Щоб брашно кров пролити, просять І потім в дар Тобі приносять З пожару вкрадений покров!! Просвітитись! та ще й хочем Других просвітити, Сонце правди показати Сліпим, бачиш, дітям!.. Все покажем! тільки дайте Себе в руки взяти. Як і тюрми муровати, Кайдани кувати, Як і носити!.. і як плести Кнути узловаті – Всьому навчим; тільки дайте Свої сині гори Остатнії... бо вже взяли І поле, і море.</p>	<p>І вам слава, сині гори, Кригою окуті. І вам, лицарі великі, Богом не забуті. Борітєся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля свята!</p>

Для нотаток _____

_____

_____

Тарас Григорович Шевченко
(1814–1861)

Тарас Шевченко «Сон (У всякого своя доля...)»

Рід:	ліро-епос	Жанр:	сатирична поема (політична сатира)	Авторський підзаголовок:	комедія
Тема	Зображення справжньої суті імперського режиму.				
Ідея	Засудження самодержавства й кріпосництва в Російській імперії, вірнопідданства й аморальності земляків-перевертнів.				
Особливості композиції	Складається зі вступу і трьох частин: політ над Україною, Сибіром і перебування ліричного героя в Петербурзі. Композиційний прийом – подорож уві сні (форма сну дає можливість авторові у відносно невеликому творі зобразити широку панораму життя в тогочасній Росії).				
Герої-образи	Сова, декабристи, цар, цариця, землячок, чиновники, папи.				
Додаткові відомості	1	Сам Т. Шевченко визначив, що жанр твору «Сон» – комедія. Цей авторський підзаголовок – комедія – вказує не стільки на його жанр, скільки на спосіб відображення дійсності, на комічний і сатиричний характер твору.			

Т. Шевченко в 9 років залишився без матері, а в 11 став круглим сиротою. Після смерті батька Тарас став наймитувати в дяків, учився в них малярства.

У 1828 році став козачком (службою) в панському дворі Павла Енгельгардта в селі Вільшана. З осені 1828 р. перебував з паном у м. Вільно, а у 1831 р. переїхав з П. Енгельгардтом до Петербурга, де пан віддав хлопця на навчання малювати до живописця В. Ширяєва, щоби зробити з Тараса власного художника. Важливою подією в житті молодого кріпака стало знайомство з художником Іваном Сошенком, а через нього з Євгеном Гребінкою, Василем Григоровичем, Олексієм Вещіановим, Карлом Брюлловим, котрі перейняли сумним становищем юнака.

К. Брюллов написав портрет придворного поета Василя Жуковського. Цей портрет купила царська сім'я за дві тисячі п'ятсот рублів. Саме стільки запросив за кріпака Тараса Шевченка пан Енгельгардт. Так майбутнього Кобзаря було викуплено з кріпацтва.

2	У третій частині поеми «Сон» ліричний герой переноситься до Петербурга – міста, збудованого на кістках козаків. Дупні померлих на будівництві столиці символізують білі птахи (білий птах – символ Нового Заповіту, уособлення Святого Духа, а одна з пташок символізує Павла Полуботка).
3	У рядках « <i>Це той первий, що розпинав // Навиу Україну, // А вторая доконала // Вдову сиротину</i> » йдеться про Петра I й Катерину II, які зруйнували Запорізьку Січ і запровадили кріпацтво.
4	Образ сови у поемі має символічне навантаження: це символ тривоги та провіщення чогось лихого.
5	Автор поеми піддає різкому висміюванню свого землячка, якого зустрів перед царським палацом. Цей дрібний чиновник-хабарник відцурався рідної мови, так і не навчившись літературної російської (говорить суржиком).
6	Поема «Сон» належить до періоду «трьох літ».
7	У поемі використано гротеск – епізод у царському палаці (Іван Франко назвав цю картину « <i>генеральним мордобиттям</i> »).
8	У творі є й інший сатиричний засіб – карикатура (цариця « <i>мов оленьок засушений, / Тонка, довгонога</i> »).
9	Інвектива (« <i>Іє той первий, що розпинав / Навиу Україну, / А вторая доконала / Вдову-сиротину / Катю! Катю! Людоїду!</i> ») передає осуд оповідачем Петра I й Катерини II.
10	Гротесковим є і кінцевий епізод поеми, у якому від безглузкого крику царя провалюється під землю його челядь, без якої він стає жалогідцем, безсилим і смішним (в цей момент розкривається примарна сила царизму): « <i>Мій медведик! Стоїть собі, / Голову понурич, / Сіромаха. Де ж ділася / Медвежжа натура? / Мов кошеня, такий чудний</i> ».

«Сон (У всякого своя доля...)»

Комедія
(1844)

Епіграф: *Дух истинны, его же мир не может принять, яко не видит его, ниже знает его.*
Иоанна глава 14, стих 17

Сюжет твору:

У вступі міститься роздум ліричного героя про різні варіанти суспільного зла. Геросві розповіді сниться, як він, із сумом попрошавившись із землею, летить за совою, пролітає на світанку над Україною, її просторами. На його очах прокидається природа. Уся Україна «шовита красою», але замилювався ліричний герой цим чарівним пейзажем тільки на мить, бо вражений людськими стражданнями «*Он глянь, – у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Князят недорослик; а он розпинають / Вдову за подушце, а сини кують, / Сдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військю оддають! / Бо його, бач, трохи! а онде під тином / Опухла дитина – голоднее мре, / А мати тивеницю на панцичні жєпе*».

Ліричний герой памагається втекти від людського горя в далекий Сибір. Чус підземний брязкіт кайданів на царських рудниках, де видобували золото, щоб «*пельку залити неситилу*» самодержавцю. Знесилені й замучені люди виглядають мерцями, які встали на Страшний суд. Політичним і карним злочинцям тут однакова доля. Шевченко малює величний образ засланого на каторгу борця із самодержавством, який між двома розбійниками був розп'ятий Ісус. Автор називає цього борця із царатом «*Царем волі*». Політ пад імперією тривав. Ось нарешті столиця. Святкові ілюмінації на вулицях здаються йому пожежею. І місто, і люди постають у сприйнятті оповідача мовби очудненими. Серед чиновницької «*братії*» траплявся оповідачсві й «*землячок... з циновими гудзиками*», тобто чиновник. Він пропонує свої послуги – провести в царський палац, але за гроші.

Цитати з поеми «Сон» Тараса Шевченка

<p>У всякого своя доля І свій шлях широкий, Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать і з собою Взять у домовину.</p>	<p>Заворушилася пустиня. Мов із тісної домовини На той останній Страшний суд Мерці за правдою встають. То не вмерлі, не убиті, Не суда просити! Ії, то люди, живі люди, В кайдани залиті.</p>	<p>Так от де рай! Уже нащо Золотом облиті Блюдолизи; аж ось і сам, Високий, сердитий, Виступає; обок його Цариця небога, Мов опеньок засушений, Тонка, довгонога, Та ще, на лихо, сердешне, Хита головою.</p>	<p>А тим часом тихо, тихо Та сумно співає Щось таке невидиме: «Із города із Глухова Полки виступали З заступами на лінію, А мене послали На столицю з козаками Наказним гетьманом! О Боже наш милосердий! О царю поганый, Царю проклятий, лукавий, Аспиде неситий! Що ти зробив з козаками? Болота засипав Благородними костями; Поставив столицю На їх трупах катованих! І в темній темплиці Мене, вольного гетьмана, Голодом замучив У кайдавах. Царю! царю!»</p>
<p>Отак, ідучи попідтипно З бенкету п'яний уночі, Я міркував собі ідучи, Поки дошлетавсь до хатини. А в мене діти не кричать І жішка не лас, Тихо, як у Раї, Усюди Божа благодать – І в серці, і в хаті. Отож я ліг спати. А вже підпилий як засне, То хоч коти гармати – І усом не моргне. Та й сон же, сон, напричуд дивний, Мені приснився...</p>	<p>Із нор золотого виносять, Щоб пельку залити Неситому!.. То каторжні. А за що? Те знає... Вседержитель... А може, ще Й Вія не добачає.</p>	<p>Так оце-то та богиня! Лишенько з тобою. А я, дурний, не бачивши Тебе, цяце, й разу, Та й повірив тупорилим Твоїм віршомазам.</p>	<p>То не хмара - біла пташка Хмарою спустилась Над царем тим мусянджовим І заголосила: «І ми сковані з тобою. Людоїде, змію! На Страшному на судиці Ми Бога закриєм Од очей твоїх неситих. Ти нас з України Загнав, голих і голодних, У сніг на чужину Та й порізав; а з шкур наших Собі багрянлицю Пошив жилами твердими І заклав столицю...»</p>
<p>Летим. Дивлюся, аж світає, Край неба палає, Соловейко в темнім гаї Сонце зострічас. Тихесенько вітер віє, Степи, лани мріють, Меж ярами над ставами Вербі зеленіють. Сади рясні похилились, Тополі по волі Стоять собі, мов сторожа, Розмовляють з полем. І все то те, вся країна, Повита красою...</p>	<p>Онде злодій штемпований Кайдани волочить; Он розбойник катований Зубами скрегоче, Недобитка товариша Зарізати хоче! А меж ними, запеклими, В кайдани убранний, Цар всесвітній! Цар волі, цар, Штемпом увінчаний! В муці, в каторзі не просить, Не плаче, не стогне! Раз добром нагріте серце Вік не прохолоне!</p>	<p>Дивлюсь, цар підходить До найстаршого... та в пику Його як затопить!.. Облизався неборака; Та меншого в пузо – Аж загуло!.. А той собі Ще меншого туза Межи плечі; той меншого, А менший малого, А той дрібних, а дрібнота Уже за порогом Як кинеться по улицях, Та й давай місити Недобитків православних, А ті голосити; Та вершать; та як ревнуть: «Гуля наш батюшка, гуля! Ура!.. ура!.. ура! а-а-а...»</p>	<p>То не хмара - біла пташка Хмарою спустилась Над царем тим мусянджовим І заголосила: «І ми сковані з тобою. Людоїде, змію! На Страшному на судиці Ми Бога закриєм Од очей твоїх неситих. Ти нас з України Загнав, голих і голодних, У сніг на чужину Та й порізав; а з шкур наших Собі багрянлицю Пошив жилами твердими І заклав столицю...»</p>
<p>Летим. Дивлюся, аж світає, Край неба палає, Соловейко в темнім гаї Сонце зострічас. Тихесенько вітер віє, Степи, лани мріють, Меж ярами над ставами Вербі зеленіють. Сади рясні похилились, Тополі по волі Стоять собі, мов сторожа, Розмовляють з полем. І все то те, вся країна, Повита красою...</p>	<p>Штовхаюся я; аж землячок, Спасибі, признався, З чиновими гудзиками: «Де ты здесь узялся?» «З України...» «Я тут служу; коли хочеш, В дворец понытаюсь Ввесеть тебе. Только, знаешь, Мы, брат, просвищенны, – Не поскупись полтинкою...»</p>	<p>А на коні сидить охляп, У світі – не світлі, І без шапки. Якимсь листом Голова повита.</p>	<p>То не хмара - біла пташка Хмарою спустилась Над царем тим мусянджовим І заголосила: «І ми сковані з тобою. Людоїде, змію! На Страшному на судиці Ми Бога закриєм Од очей твоїх неситих. Ти нас з України Загнав, голих і голодних, У сніг на чужину Та й порізав; а з шкур наших Собі багрянлицю Пошив жилами твердими І заклав столицю...»</p>

Незримий оповідач сам потрапляє до палацу й стає очевидцем урочистого виходу паря з царицею до натовпу придворних. Царський прийом закінчується сценою: «...*цар підходить / До найстаршого... та в пику / Його як затопить!..*» (цю картину І. Франко назвав «генеральним мордобитієм»). Оповідач з палацу йде оглядати місто, зупиняється біля пам'ятника, де написано: «Первому Втория», тобто Петру I від Катерини II. Коло Мідного вершника – пам'ятника Петру I – чує голос замученого царем гетьмана Павла Полуботка, який оскаржує злочини Петра I. Скаргу підтримує хор тисяч цевинно загублених у невських болотах козацьких душ, уособлених у поемі в образі хмари білих пташок.

Почався ранок. На світлашкових вулицях поспішають на працю злидарі, муштруються солдати, нарешті синнула у сенат чиновна братія. Між цими чиновниками чимало «дітей України», що зрадили рідну матір і не хочуть знати української мови. Ліричний герой-оповідач стає невидимим і повертається в палати. Бачить царя, який кричить на своїх підданих.

Від крику паря один за одним на очах в оповідача зникають ті, на кому тримається царський престол: «всі пузаті», а далі й «менші» і «дрібні» царедворні, челядь, військова охорона. Позбавлений свого оточення й підпори, цар, який за хвилину до цього здавався всемогутнім (ведмедем), має вигляд жалюгідного кошеняти. Бачачи цю метаморфозу, герой поеми розсміявся; тоді цар на нього «як зиркце» – віш і прокинувся. Бала ашпе дійство (вся ця «комедія» з царем) раптом зникає, як лихе видіння.

* * * * *

Поема «Сон» – «сміливий маніфест слова проти темного царства», «перший у Росії сміливий і прямий удар на гниль і неправду кріпацтва».

Іван Франко

Тарас Шевченко

«І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...»

(цитати)

І смеркає, і світає,
Депь божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає –
Оглухи, не чують;
Кайданами міняються,
І правдою торгують.
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Оріють лихо,
Лихом засівають,
А що врхдить? побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, не дожди,
Діти кородиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Па-нобіте ширим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте

Того, що немає
І на себі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесь на чужину
Шукати доброю добра.
Добра святого. Воли! воли!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви несправді поклонились!..
І хиліться, як і хилілись!
І знову пкуру дерете
З братів незришних, гречкосіїв...
...Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуйтеся незабаром
Заковані люди,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками

Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурасться брат брата
І дитини мати...
...Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пскла, ані Раю.
Немає й Бога, тільки я!
Та кудий німень узловатий,
А бідьлі нікого!...»..
...І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофши
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду –
Всі знаєте. А своєї
Дасть Бог... Колись будем
І по-своєму плагольніть...
...У нас Брути! і Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,

У голови гори слапа,
Степом укривалась!..
...Прочитайте знову
Туо славу. Та читайте
Од слова до слова,
Пе минайте ані тигли,
Ніже ті коми.
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – вапі пани
Ясповельможні гетьмани.
Чого ж ви чващитесь, ви!
Сили сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й дїй топили...
...Доборалась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Ті рознинають.

Замість пива праведнуо
Кров із ребер точать...
...Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому паучайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто магір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають...
...Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата –
Псхай мати усміхнється,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаяю!

Епіграф: *Аще кто речет, яко люблю Бога,
а брата своего ненавидит, ложь есть.
Соборное послание Иоанна Павла 4, с. 20*

Рід:	лірика	Жанр:	Послання (поема-послання)	Вид лірики:	громадянська (патріотична) лірика
Тема	Зображення прагнення поета змусити земляків чесно оцінити себе й усвідомити своє національне, соціальне й культурне призначення як справді української еліти, зобов'язаної дбати про добро всієї пації.				
Ідея	Критика української еліти, байдужої до свого цароду. Заклик до соціального примирення заради відродження нації.				
Особливості композиції	Послання складається з 5 частин: епіграф; вступ (заклик до інтелігенції полюбити народ); критика української еліти (проповідницький монолог автора); узагальнення; заклик до інтелігенції повести народ праведним шляхом.				
Додаткові відомості	1	До жанру послання Т. Шевченко звернувся, щоб через пересторогу й прохання пробудити в українців почуття національної гідності й честі.			
	2	Повна назва послання – «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє».			
	3	Особливість назви твору: «мертві» – українські поміщики-кріпосники; «живі» – інтелігенція, про яку поет найбільше говорить у творі, «ненарожденні» – простий народ, поневолений, не готовий до участі в боротьбі. У заголовку цього твору автор звертається не тільки до своїх сучасників, а й до «ненарожденних» земляків, тобто до наступних поколінь українців.			
	4	Поема-послання написана в грудні 1845 року і належить до періоду «трьох літ». Епіграф («Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидит – брехня це» (Соборное послание Иоанна. Глава 4. стих 20)) розкриває головну ідею твору.			
	5	Поема-послання – це своєрідний другий заповіт поета – його заклик до відродження рідної культури, освіти шляхом усунення соціального визиску та об'єднання прогресивних сил нації заради її незалежності й вільного розвитку.			

Тарас Григорович Шевченко
(1814–1861)

*Тарас гранітний дивиться суворо:
– А ви гартуйте ваші голоси!..
Бо пам'ятайте, що на цій планеті,
Відколи сотворив її пан Бог,
Ще не було епохи для поетів,
Але були поети для епох!*

**Ліпа Костенко,
«Кобзарю, знаєш...»**

У казематі Т. Шевченко на берегах (на полях) дозволеної йому для читання книжки записав **тринадцять поезій**, виніс смужки паперу із в'язниці в чоботях і привіз на заслання, давши пізніші циклові віршів заголовки «В казематі». Слідство закінчилося у травні 1847 року, і суд виніс вирок: заслати безстроково рядовим до першого Окремого Оренбурзького корпусу. Цар Микола I власноручно дописав: «под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать». Однак Тарас Григорович нішком віршував, записуючи рядки на окремих аркушиках, які ховав за халявою чобота. Так виникла «Захалявна кийжечка» – невеликі саморобні зшитки, куди **Тарас Шевченко** у 1847–1850 рр. записував свої поезії.

23 квітня 1850 року Т. Шевченко пережив ще один арешт внаслідок доносу про порушення заборони писати й малювати. Заслання тривало до 1857 року. У 1858 році офіційно дозволили приїхати до Петербурга. У 1860 році вийшов друком другий «Кобзар» поета. Згодом здоров'я митця почало помітно погіршуватися, хвороба серця прогресувала, перекинулася на легені. Вдосвіта 10 березня 1861 року великого гетія не стало.

Тарас Шевченко «Заповіт»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш-монолог	Вид лірики:	громадянська
Тема	Зображення останнього прохання поета – поховати його в рідному краї, а потім скинути із себе кайдани й боротися за краще життя, пам'ятати його в новій вільній сім'ї народів.				
Ідея	Заклик до повалення експлуататорського ладу й розбудови нового вільного суспільства.				
Особливості композиції	Три частини, кожна з яких має свою провідну ідею: I – пробудження патріотизму, II – заклики до боротьби, III – побудова нової, вільної сім'ї народів.				
Додаткові відомості	1	Спочатку вірш був без заголовка, пізніше в різних передруках називався «За-віщанням» та «Думкою», а лише після смерті поета вірш дістав сучасну назву.			
	2	З історії написання: причиною написання поезії стало те, що в 1845 році, перебуваючи на Переяславщині, Т. Г. Шевченко захворів на запалення легенів. У ті часи ця хвороба була смертельною, тому поет вирішив написати прощального вірша. Ним і став «Заповіт».			
	3	У вірші найбільш поширеним художнім засобом є інверсія (непрямий порядок слів): «степу широкого», «Україні милій», «лани широкополі», «кров ворожу», «в сім'ї великій», «в сім'ї вольній, новій».			
	4	У поезії використано тавтологію «рече ревучий».			
	5	Вірш багатий на епітети : «широкого», «милій», «широкополій», «синіс», «ворожу», «великій», «вольній, новій», «незлим тихим».			
	6	У вірші використано асонанс та алітерацію («І вражою злою кров'ю волю окропите»).			
	7	Жанрова ознака твору – ліричний вірш, форма – монолог-звернення.			
	8	«Заповіт» перекладено більш ніж на 100 мов народів світу, на текст створено понад 60 музичних композицій.			
	9	Музику до «Заповіту» писало багато композиторів, але найвідоміші варіанти М. Лисенка та Г. Гладкого.			

«Заповіт» (1845)

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори –
Все покину, і долину
До самого Бога.
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропите.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

У «Заповіті» «перед нашим духовним зором уся Україна, огріта любов'ю поета»
Іван Франко

Пантелеймон Куліш «Чорна рада»

**Пантелеймон
Олександрович Куліш**
(1819–1897)

► *Письменник, перекладач, літературний критик, етнограф, історик, мовознавець*

Найвідоміші твори: роман «Чорна рада»; поетичні збірки «Досвідки», «Хуторна поезія»; оповідання «Орися».

Пантелеймон Куліш народився 7 серпня 1819 року на хуторі поблизу м. Воронежа, що на Сумщині, у козацькій родині. Своє ім'я він дістав тому, що народився на Паликопу – жнивне свято – день святого Пантелеймона. Навчався в повітовому училищі, пізніше в Новгород-Сіверській гімназії, був студентом філософського та юридичного факультетів Київського університету. Однак 1841 року Куліша виключили з університету, оскільки він не зміг документально засвідчити своє дворянське походження. Куліш працював учителем російської словесності та історії в Луцькому дворянському училищі, згодом в Київській та Рівненській гімназіях. З 1845 року працював у Петербурзькому університеті викладачем російської мови. За участь у Кирило-Мефодіївському братстві був заарештований і засланий на службу до Тули. Наприкінці 1850 року повернувся із заслання і розгорнув різнобічну культурницьку діяльність. Помер Пантелеймон Олександрович 14 лютого 1897 року на хуторі Мотрошівка (нині Чернігівська область).

Рід:	епос	Жанр:	перший історичний роман-хроніка	Літературний стиль:	романтизм
Тема	Зображення історичних подій у Ніжині 1663 року (боротьба за гетьманування); доба Руїни.				
Ідея	Утвердження думки про необхідність національної злагоди українців: провідною силою для розумної організації українського суспільства є його національна еліта.				
Особливості композиції	Складається з 18 частин, 2 сюжетних ліній: політичної і любовної.				
	Композиційний прийом – наскрізний образ дороги (тому жанрова своєрідність твору – роман-подорож), якою їдуть полковник Іван Шрам і його син Петро з Правобережжя на Лівобережжю України.				
	Розповідь у романі ведеться від 3-ї особи (третьособовий оповідач).				
Герої	Яким Сомко, Іван Брюховецький (Іванцьо), полковник Іван Шрам (справжнє прізвище Чепурний), Петро Шрам (син), Кирило Тур, Богдан Чорногор, Золотаренко, Михайло Черевань, Меланія, Леся, Матвій Гвинтовка, Божий чоловік (сліпий старець-кобзар), батько Пугач, Василь Невольник, князь Гагіч, Вуяхевич.				
Додаткові відомості	1	П. Куліш обирає ганебний момент в історії України, бо прагне напоумити нападків, що розрізненість і міжусобиці гублять державність України			
	2	Центральний образ у романі – образ народу (запорізькі козаки (січовики), городові козаки («кармазапшики»), старшини, шляхта, міщани і селяни).			
	3	Козацьку раду назвали «чорною», бо в ній брала участь міська і сільська біднота, тобто «чорнь», як їх зневажливо іменувала запаніла козацька старшина.			
	4	«Чорна рада» – це перший україномовний історичний роман-хроніка .			
	5	Під час роботи над романом П. Куліш використав матеріали козацького «Літопису Самовидця» (і частково «Літопису Григорія Граб'янки»).			
	6	Історичний роман «Чорна рада» має підзаголовок: Хроніка 1663 року.			
	7	Історичною основою твору є складні часи II половини XVII ст. після смерті Б. Хмельницького – період Руїни як символ деградації козацької епохи.			
	8	Топографічні назви, використані у творі: хутір Хмарище, Київ, урочище Романовського Кут, Ніжин, Павлоч (місто, де Іван Шрам боровся проти ставленика Польщі Павла Тетері і де його стратили).			
	9	Захисником традицій Січі у романі виступає батько Пугач – «січовий дід».			
	10	Роман має спільні ознаки з поемою «Гайдамаки» Т. Шевченка: 1) в обидвох творах є дві сюжетні лінії, з яких одна історична, а друга – любовна; 2) порушена тема осмислення історичного минулого України.			
	11	Написати роман доби козацтва Куліша спонукала повість «Тарас Бульба» Миколи Гоголя. Митець не вважав історичним твір Гоголя, адже в ньому змальовані не реальні історичні особи і події, а вигадані.			
	12	Ідеал натурального життя людини в повній гармонії з природою і совістю втілено в образі хутора Хмарище.			
	Прототипом полковника Івана Шрама був павлопільський полковник Попович.				

«Чорна рада»

Хроніка 1663 року
(1845–1846, 1857 друк)

Сюжет твору:

Приїзд батька й сина Шрамів на хутір Хмарище до Череваня, знайомство Петра Шрама з родиною Череваня, спілкування з Божим чоловіком.

Бажання Шрама заручити Петра й Лесею. Шрами й Черевані в Києві, розмова з незадоволеними міщанами.

Знайомство Лесі з Кирилом Туром. Зустріч Череваня й Шрама з Якимом Сомком у Києво-Печерській лаврі.

Вечеря Сомка, Шрама, Череваня, Тура й Лесі в Києві, натяк Тура на викрадення Лесі. Нічне викрадення Лесі, двобій Кирила Тура з Петром Шраменком.

Гостини Шрама на хуторі у Матвія Гвинтовки, недалеко від Ніжина; зустріч Петра Шраменка з Кирилом Туром, сніданок у нього вдома.

Покарання біля стовпа Кирила Тура княми (порушив звичай) в урочищі Романовського Кут, повернення Кирила й Петра додому.

Церипетії в Ніжині – Чорна рада в Ніжині, обурення обдуреної черні, розчарування її в Брюховецькому.

Пропозиція Тура порятувати ціною свого життя Сомка (у в'язниці) й відмова останнього.

Засудження на смерть старого Шрама («як бунтівника»).

Одруження Петра Шраменка й Лесі.

* * * *

«Це була досить на той час смілива думка – дати українською мовою історичний роман, а надто після Гоголівського «Тараса Бульби»...» (С. Єфремов)

«Чорна рада» – найліпша історична повість в нашій літературі» (І. Франко)

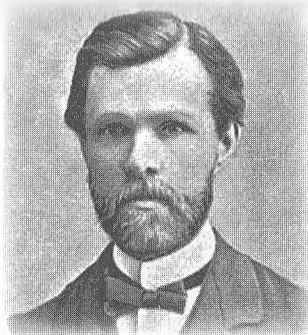
«Цю книгу [«Чорну раду»] скоро напам'ять буду читати. Вона мені так чарівно живо нагадала мою прекрасну бідну Україну... Пречудова і вельми благородна праця! Брильянт в сучасній історичній літературі» (Т. Шевченко)

Додаткові відомості	Цитати з роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша
<p>1 Історична основа твору «Чорна рада»: після смерті Б. Хмельницького у 1657 році настає затяжна політична боротьба за владу. Козацька старшина загарбує для себе величезні земельні угіддя, збагачується, бореться за гетьманську булаву. Внаслідок цього на Правобережній Україні владу захопив прибічник польсько-шляхетської орієнтації Павло Тетеря. Тут змищується польська шляхта, яка гнобить народ. Лівобережна Україна знає утисків з боку царських воявод, які, порушуючи Переяславську угоду, посилюють залежність України від Московського царства. На Лівобережній Україні було обрано наказним (тимчасовим) гетьманом Якимом Сомком (брат першої дружини Хмельницького), який прагнув об'єднати Україну і вимагав від російського царя не порушувати автономних прав козацької держави. Проте московський уряд не затвердив Сомка, зазісав на його в прагненні відірвати Україну від Москви. Прихильники Івана Брюховецького (який був колишнім джурою Хмельницького, а став запорозьким кошовим) випросили у царського уряду дозвіл зібрати «чорну раду», в якій візьме участь і простолуд. Брюховецький підкупамі і лестошамі схилив на свій бік царських воявод, а народові пообіцяв різні полегкості. Саме кошового Запорозької Січі буде обрано гетьманом. Ці події лягли в основу роману «Чорна рада».</p>	<p>...високий, огрядшій собі пан, кругловидий, русавий; голова в кучерях, як у золотому віпку, очі ясні, веселі, як зорі; і вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи (Яким Сомко).</p> <p>«...зложити докуди обидва береги Дніпрові, щоб обидва ... приклонились під одну булаву! Виженем недоляника з України, одтиснем ляхів до самої Случі – і буде велика одностайна Україна» (Яким Сомко).</p> <p>«Позаволимо правнії суди, школи, академії, друкарні, підніmemo Україну вгору» (Сомко)</p> <p>Здоровенний козарлюга. Пика широка, засмилена на соплі; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявлись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз позакручувані, аж на жувані звисали; очі так і грають, а чорні, густі брови аж геть піднялись над тими очима (Кирило Тур).</p> <p>Чоловічок сей був у короткій старенькій свитині, у помотіяних штаних, чоботи шкапові попротоптувані – і пучки видно. Хіба по шаблі можна б здогадуватися, що воно щось не просте: шабля аж горіла од золота; да й та на йому була мов чужа. І постать, і врода в його була зовсім не гетьманська. Так наче собі чоловік простеський, тихенький (Іван Брюховецький).</p> <p>«Діти мої! Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас Господь ізнов огнем да мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, кади буде на те ваша воля» (слова Івана Шрама перед військовою радою на Запоріжжі).</p> <p>Темний він був на очі, а ходив без поводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рапи (Божий Чоловік).</p>
<p>2 У 1847 році П. Куліш одружився з панною з козацького роду Олександрою Білозерською, згодом письменницею, відомою під псевдонімом Ганна Барвінок. У зв'язку з арештами кирило-мефодіївців Пантелеймона Олександровича у Варшаві (був у науковому відрядженні) було взято під варту і перевезено до каземату в Петербурзі. У розпачі Ганна Барвінок повернулася додому сама, тяжко захворіла, втратила дитину. Так і не довелося подружжю мати дітей.</p>	<p>«...чужою смертю не куплю собі волі» (Яким Сомко до Кирила Тура, який хотів ціною свого життя визволити побратима).</p> <p>«Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасти вдвох на одного» (Кирило Тур про козацьку честь).</p> <p>Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті – так усякому на душі, мов сонечко світить (Лесь).</p> <p>Був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами (Черевань).</p> <p>«Пехай там хоть догори ногами Ніжин перевернуть. Моя хата скраю, я нічого не знаю» (життєве гасло Череваня). «А що нам, брате, до України? Хіба нам нічого їсти, або пити, або ні в чому хороніе походити? Слава тобі, Господи, буде з нас, поки нашого віку».</p> <p>Він добрий був син і щирий козак: лучче йому з нудыи загинути, ніж панотця навк преогорчити і золоту свою славу гряззю закаляти (Петро Шраменко).</p>
<p>3 Після смерті царя Миколи в 1856 році Кулішеві було повернуто право друкувати твори. У 1856–1863 роках він став помітною постаттю серед українських діячів Петербурга, організатором літературного процесу:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) заснував «Друкарню П. О. Куліша»; 2) заснував серію «Сільська бібліотека», в якій побачили світ понад 40 книжок; 3) видав «Граматику» – перший у Східній Україні український буквар – і читанку; 4) писав свої твори новим правописом, згодом названим «кулішівком»: замість «в» писав «и», замість старослов'янської букви «ѣ» (ять) – «і» та інші зміни, загалом дотримуючись фонетичних засад написання слів; 5) завідував відділом критики й публіцистики в першому загальноукраїнському журналі «Основа» (1861–1862). 	<p>...ввелів посадити верхи на свиню та й провезти по всьому Гадачу (Сомко Івана Брюховецького).</p> <p>...тільки похитувався, глядячи черево; а шоки – як кавуни: сміявся од щирого серця. Така була в його вдача (Черевань).</p>
<p>4 П. Куліш зробив повний переклад Біблії (але в останні місяці життя митець зазнав лиха: згорів його будинок, вогонь знищив бібліотеку і рукописи, зокрема переклад Біблії). Куліш облаштував кабінет в уцілілій клуні і взявся творити переклад по-новому. Проте завершити свою працю не встиг.</p>	

Для підготовки _____

_____

_____

**Іван Семенович
Левицький**
(1838–1918)

- > «Творець живих типів»
- > «Великий артист зору, колосальне всеобіймаюче око Правобережної України» (Іван Франко)
- > Великий майстер реалістичної прози та українського пейзажу

Найвідоміші твори: романи «Хмарі», «Князь Єрмія Вишневецький»; повісті «Дві московки», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я»; оповідання «Баба Параска та баба Палажка», «Афонський пройди-віт»; п'єси «Маруся Богуславка», «На Кожум'яках».

Іван Левицький народився 25 листопада 1838 року в селі Стебліві, що на Черкащині, у родині священика.

Навчався в Богуславському духовному училищі, Київській духовній семінарії, нарешті, в Київській духовній академії, яку закінчив, отримавши звання магістра богослов'я. Але не став священиком, а став учителем. Викладав російську словесність у Полтавській духовній семінарії, а потім у гімназіях Каліша і Седлеця (в Польщі). Професійна кар'єра Івана Семеновича складалася вдало, як письменник він теж здобував усе більшу популярність, однак всієї повноти щастя не зазнав: одружитися йому не судилось. Незреалізовані можливості особистого щастя вилилися у високу продуктивність творчої праці. Перший твір – повість «Дві московки» – написав у Полтаві 1868 року, використавши псевдонім Нечуй. У віці 47 років Нечуй-Левицький переїхав до Києва, де проживав до смерті. 15 квітня 1918 року письменник помер у будинку для самотніх старих людей, куди його помістили за наполяганням рідної сестри. Поховано митця в Києві на Байковому кладовищі.

Іван Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»

Рід:	епос	Жанр:	перша соціально-побутова повість	Літературний напрям:	реалізм
Тема	Зображення життя українського села в пореформену добу (II половина XIX ст. – після відміни кріпацтва 1861 року) з усіма його складнощами та суперечностями на прикладі однієї родини.				
Ідея	Засудження індивідуалізму егоїстичних натур і норм народної моралі, що є головними причинами духовної роз'єднаності в родині; мотив національної самокритики.				
Особливості композиції	9 частин, сюжет розгортається за принципом нагнітання епізодів і сцен. Експозиція – розмова братів про одруження. Зав'язка – одруження Карпа з Мотрею. Розвиток дії – сварки в сім'ї, одруження Лавріна, смерть Кайдаша. Кульмінація (єдиної кульмінаційної вершини немає) – усі сварки у творі. Розв'язка – всихання груші.				
Герої	Омелько та Маруся Кайдаші, Карпо і Лаврін (сини), Мотря (дружина Карпа), Довбиші (родина Мотрі), Мелашка (дружина Лавріна), Балаші (родина Мелашки), баба Палажка та баба Параска, проскурниця (у якої в Києві служила Мелашка).				
Додаткові відомості	1	Найчастіше письменник вдається до таких позасюжетних елементів, як описи, портрети, пейзажі.			
	2	Прототипом сім'ї Кайдашів стала сім'я Мазурів , які проживали на кутку Солоному біля церкви й прославилися неспокійною вдачею, постійними колотнечами в родині. Їх по-вуличному звали Кайдашами.			
	3	Сюжет твору «рухають» діалоги, у яких розкриваються характери героїв.			
	4	З історії написання: повість «Кайдашева сім'я» написана 1878 й уперше надрукована 1879 року в десяти номерах Львівського журналу «Правда». У тому ж році твір вийшов у Львові окремою книжкою. Автор двічі звертався до царської цензури, аби надрукувати твір у Росії, але дозволу не одержав. Лише 1886 року було дозволено друкувати його з деякими змінами. У 1887 році повість вийшла в Києві в новій редакції: автором було перероблено початок й закінчення твору. У першій редакції повісті розв'язка була іншою: груша все розросталася і призводила до сварок між сім'ями братів Кайдашів.			
	5	Твір цілком реалістичний, тому що правдиво, об'єктивно й усебічно відображає дійсність, типові характери в типових обставинах; відтворює життя «у формах самого життя».			
	6	Змалювання деталей життя, побуту, звичаїв українського села дає підстави для визначення твору як соціально-побутової повісті.			
	7	Топоніми у творі: села Семигори, Западинці, Біївці, Київ.			
	8	У творі маємо контрастне змалювання пар героїв: у Карпа батьківські гострі карі очі – Лаврін схожий на матір; Карпо кремезний – Лаврін тендітний. Карпо сердитий, мовчазний, інколи жорстокий – Лаврін веселий, ніжний, балакучий. У Мотрі «серце з перцем», «кусюча, як муха в Спасівку», а Мелашка ніжна, поетична.			

«Кайдашева сім'я»

(1878, 1879 друк)

Сюжет твору:

Розділ I

Починається повість поетичним описом місцевості, серед якої розкинулось село Семигори. Далі йдуть портретні характеристики старого стельмаха Омелька Кайдаша, синів Карпа й Лавріна, Кайдашихи; розмова братів про дівчат; розмова в шинку про крутий горб і потребу його розкопати.

Розділ II

Карпо залицяється до Мотрі Довбишівни; брати вирішують не розкопувати горб, як звелів батько. Старі Кайдаші йдуть на розглядини до Мотрі. Кайдашиха хвалиться своїми «слухняними» синами.

Розділ III

Карпо й Мотря одружуються. Свекруха стала повчати Мотрю, як хазяйнувати, командувати нею, звалила на невістку всю важку роботу. Мотря перестала коритися. Сварка через недодарений обід і неметену хату. Кайдашиха забрала собі полотно, яке прями разом.

Розділ IV

Восени у Мотрі народився син, який трохи помирило невістку й свекруху. Коли стали шити сорочки, Маруся відрізала собі тонкого полотна, а Мотрі – грубого. Тоді невістка стала прости собі окремо. Сварка за мотовило. Бійка Карпа з батьком. Мотря почала варити обід окремо для своєї сім'ї. Нова сварка. Кайдаш відділяє синову сім'ю, добувавши хату.

Розділ V

По дорозі до млина Лаврін знайомиться з дівчиною своєї мрії. Побачення з Мелашкою. Сватання. Кайдаші їдуть на оглядини до Балашів на Западинці. Весілля.

Розділ VI

Спочатку Мелашка жила як у раю. Далі свекруха почала ляяти Мелашку, яка не справлялася з важкою хатньою роботою. Кайдаш сварився із жінками за те, що обід не був готовий вчасно. Мелашка скаржиться своїй матері, свариться з Мотрею. Мелашка йде на прощу й не повертається, залишається там у наймах. Кайдаші вирушають у Київ і повертають Мелашку.

Цитати з повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького	Висловлювання про письменника Івана Нечуя-Левицького та про його твір
...широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лица з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті (Карпо).	«І. Нечуй-Левицький малює в "Кайдашевій сім'ї" гірку картину розпаду українського патріархально-го устрою під впливом індивідуалістичних змагань кожного її члена» (І. Франко).
...молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі, сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи – все підихало молодою парубочою красою. Він був схожий з виду на матір (Лаврін).	«З простої речі виробив таку дзвінку та співучу мову, немовби то велика музика на чудовій скрипці грає і своєю грою вражає думку і серце» (П. Мирний).
...дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і поститись; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає... не їв од самого ранку; він вірив, що, хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде у воді потопати (Омелько Кайдаш).	«Жодна література світу, скільки мені відомо, не має такого правдивого, дотепного, людяного, сонячного, хоч дещо і захмареного тугою за кращим життям, твору про селянство... Тут усе виконує свою визначену автором роль, веде свою мистецьку партію, як інструмент у хорошому оркестрі чи хорі» (М. Рильський).
«Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину з твоєю проклятою матір'ю, з твоїм іродовим кодлом!» (Мотря).	«З серії кумедних подій виростає реальна і трагічна за своєю суттю картина життя селянства, яке потрапило з кріпосницького ярма у безвихідь нових пореформених відносин» (Н. Крутікова).
Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокi яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк... Вона (Авт.) була з поетичною душею, з ласкавим серцем. Часом вона у своїй розмові несамохить вкидала слова пісень (Мелашка).	«Силою і правдивістю художнього відтворення побуту... селянства – безправного, обтяженого податками, розпорошеного, роз'єданого, пригніченого темрявою і нещастям, ... цей твір займає почесне місце серед інших творів світової літератури на селянську тему» (Н. Крутікова).
Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні. Загоріле рум'яне лице ще виразніше малювалось з чорними тонкими бровами, з темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима. В лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, гаряче, було видно розум із завзяттям і трохи зі злістю (Мотря).	«"Кайдашева сім'я" – це модель усієї України. Змінилися часи, а повість Нечуя-Левицького не "постаріла". Це означає, що справа не в прив'язках до певного історичного часу і до "соціальних умов". Нечуй-Левицький блискуче розкрив деякі небажані, негативні риси нашої національної вдачі, української ментальності, які належать не тільки українцям середини ХІХ ст.» (В. Панченко).
«У мене свекруха – люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кисне» (Мотря про Кайдашиху).	«Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знання народних звичаїв, народного життя!» (М. Коцюбинський).
«Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами» (Мелашка в Києві про Лавріна).	«Наш сміх над сторінками Кайдашевої сім'ї – це своєрідний виклик безглуздість тієї домашньої війни, яка, по суті, знищує родину» (В. Панченко).
Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами й блідим лицем... замолоду довго служила у дворі, у пана, куда її взяли дівкою. Вона вмiла дуже добре куховарити, і ще й тепер її брали до панів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства... До природної звичайності української селянки до неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне... (Маруся Кайдашиха).	

Свекруха й невістка помирилися, але Лаврін перестав слухати батька, хотів сам господарювати. Старий Кайдаш запиячив до «білої гарячки» й утопився.

Розділ VIII

Старого Кайдаша поховали й стали ділити спадщину. Сварка за землю, позов у волость. Сварка Мелашки й Мотрі за сміття в сінях. Сварка за курей, що неслися на чужому горіщі. Сварка за розбитий дитиною кухоль. Побиті горщики. Мотря виколола свекрусі око. Позов у волость. Відділення хати Карпа. Тимчасове перемир'я, спільна робота братів у полі. Карпа обирають десятицьким. Грамада розкопує «клятий горб». Історія з громадським шинком.

Розділ IX

Зима й весна, прожиті в злагоді. Покульовані Мелашчині огірки. Стара Кайдашиха перебила ногу півневі Мотрі. Мотря перебила спину Лавріновому кабанчику. Маруся прибила Мотриноного півня і вкинула собі в борщ. Сварка між сім'ями: закриті в хлів Лаврінів кабан і Карпів кінь, Карпо піднімає руку на матір. Суд у волості. Карпо просить вибачення. Сварка за грушу. Примирення, коли груша всохла.

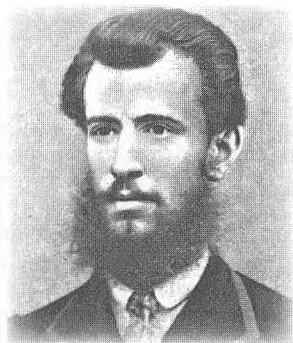
* * * * *

«Кайдашева сім'я» –

- «це повість, у якій крізь сміх про- биваються сльози» (В. Панченко)
- «арена людських пристрастей» (Є. Гуцало)
- «належить до найкращих оздоб українського письменства» (І. Франко)
- «це сміх зі сльозами»
- «енциклопедія народознавства»

Для нотаток _____

Панас Мирний та Іван Білик «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

**Панас Якович
Рудченко**
(1849–1920)

- *Прозаїк, драматург*
- *«Перший симфоніст української прози»*
- *«Суворий літописець епохи» (О. Гончар)*

Найвідоміші твори: романи «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія»; п'єса «Лимерівна»; повість «Лихо давне й сьогочасне»; оповідання «Морозенко».

Панас Рудченко народився 13 травня 1849 року в м. Миргороді на Полтавщині в сім'ї дрібно чиновника.

Спершу навчався в Миргородському парафіяльному училищі, а згодом, з переїздом батьків до Гадяча, – у повітовому училищі. У 1862 році закінчив його з похвальним листом. Хлопець мріяв про гімназію, університет, але на заваді стала відсутність коштів. У 14 років Панас поступає на службу і тягне цю важку чиновницьку лямку понад півстоліття. Він пройшов шлях від канцеляриста, помічника бухгалтера до дійсного статського радника в губернському казначействі, що дорівнювало військовому чинові генерала. Вперше Панас Рудченко надрукував свій вірш «Україна» та оповідання «Лихий попутав» у 1872 році у львівському часописі «Правда». З цього року починає систематичну письменницьку діяльність. Обидва твори були підписані псевдонімом Панас Мирний. Оскільки за часів Панааса Мирного українську мову було заборонено, то його твори під псевдонімом виходили тільки за кордоном. Усього за час діяльності прозаїка упродовж 1872–1919 рр. світ побачили понад 30 його творів. Перу письменника належить й оригінальний пере-

Рід:	епос	Жанр:	<i>перший соціально-психологічний роман</i> («роман з народного життя»)	Літературний стиль:	реалізм
Тема	Зображення майже столітньої історії села Піски і, зокрема, долі правдошукача-бунтаря, «пропащої сили» Чіпки Варениченка.				
Ідея	Заперечення боротьби з несправедливістю через злочин, пролиття крові.				
Особливості композиції	Складна композиція: 4 частини (I – дорослий Чіпка і перше кохання; II – історія села Піски, історія Максима Гудзя; III – складна доля хлібороба Чіпки, добро і зло; IV – підсумок життя Максима, Чіпки), 30 розділів , зміщення часових площин (академік Білецький назвав твір «будинком з багатьма прибудовами і надбудовами» через його композиційну складність).				
	Порушено хронологію викладу подій, подано історію покріпачення одного села, на тлі якого змальовано життя багатьох персонажів.				
Герої	Чіпка Варениченко (Нечипір), Іван Вареник (батько, він же Іван Притика, Остап Хрущ, Хрущов), Мотря Жуківна (мати Чіпки), баба Оришка, дід Улас, Грицько Чупруненко (товариш Чіпки), Христя (дружина Грицька), Галя Гудзь (дружина Чіпки), Максим Гудзь (прізвисько Махамед, батько Галі), Явдоха Гудзь (мама Галі), Мирон Гудзь (останній січовик у Пісках – дід Максима Гудзя), Іван Гудзь (батько Максима), москаль Сидор, пани Польські, Василь Порох, Лушня, Матня, Пацюк (поплічники Чіпки), Шавкун, багатий Бородай, голова повіту Кряжов, шинкар Лейба, жид Гершко, Чижик (судовий секретар, що за 50 рублів обіцяв владнати Чіпчину справу), родина Хоменків.				
Додаткові відомості	1	Слова «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» взято з Біблії (Книга Йова, глава 6, стих 5).			
	2	Історія написання роману (основні етапи): 1. Нарис «Подоріжжя від Полтави до Гадячого» із почутої від візника історії про відомого на Полтавщині Василя Гнидку, який зі своїми поплічниками вбив цілу сім'ю. 2. Повість (на основі нарису) «Чіпка», прототипом якого був Василь Гнидка. 3. Роман (у співавторстві з братом Іваном Біликом) «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» уперше надрукований у Женеві в 1880 р., при перевиданні в Україні (1905 р.) назву змушені були змінити на «Пропаща сила».			
3	Панас Мирний після написання повісті «Чіпка» відгукнувся на заклик брата Івана створити «народний роман на основі широкого реалізму» . Іван Рудченко (літературний псевдонім – Білик) також включився в роботу над новою версією твору. У ході його доопрацювання автори все більше відходили в глиб історії, унаслідок чого і з'явилися «прибудови», про які писав О. Білецький.				
4	У творі згадуються такі ключові події: скасування гетьманщини; гайдамаччина; зруйнування Січі генералом Текелієм; зруйнування Очакова турками; польське повстання під проводом Костюшка; запровадження Катериною II кріпацтва на землях України; повстання декабристів («тоді саме царська гвардія з масонами				

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1875)

Сюжет твору:

Частина перша.

I. Польова царівна. Чіпка навесні пішов подивитися на свою ниву й побачив там загадку дівчину. Вона запала йому в душу.

II. Двужон. За двадцять років до кріпацької волі в село Піски прийшов невідомий чоловік, назвавшись небожем Карпа Окуя. Купив хатку на околиці й одружився з бідною дівчиною Мотрею. Жили тихо, мирно, працювали, та Остапові Хрущу (так він себе називав) незабаром усе це набридло, і він покинув сім'ю, пішов на заробітки. Незабаром з Дону прийшла звістка, що Хрущ – це не Хрущ, а Вареник, ще й жонатий. Мотря згоряла від сорому. Остапа віддали в солдати, а Мотря народила у важких муках сина Нечипора.

III. Дитячі літа. Мотрю цуралися люди. Жили вони з матір'ю й сином дуже бідно, тяжко працювали. Баба Оришка доглядала онука, розповідала казки. Однолітки ж не приймали хлопця, називали «байстроком». Мати часто ляляла й біла Чіпку, за це він її не любив.

IV. Жив-жив! Чіпка 12 років жив без друзів, ласки. Тому й росло лихо в серці, бажання помсти. Коли його здали в найми до багатія Бородая, за свою образу він ледь того не спалив. Навесні найняли Чіпку до діда Уласа пасти овець. Там хлопець подружився із сиротою Грицьком, полюбив діда. Били з другом горобців, бо, як казали, ці птахи раділи мукам розп'ятого Христа.

V. Тайна-невтайна. Чіпці подобалася робота в діда. Радість матері – дістала в спадщину від родича шматок землі. Померла баба Оришка, і це стало для хлопця справжнім горем. Дід Улас розповів Чіпці про його батька, і той задумав помститися панові.

VI. Дізнався. Громада відмовила Чіпці, не взяла пастухом, чим тяжко образила. Чіпка став працювати на своїй землі, завів господарство. На полі зустрів дівчину Галю, дочку багатого хуторянина, й закохався в неї.

VII. Хазяїн. Грицько Чупруненко пішов на заробітки, тяжко працював, заробив грошей і, повернувшись у село, купив хату й землю. Одружився з наймичкою Христею, зажили вони в любові та злагоді. *«Отак треба на світі жити!»*

...широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лица з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті (Карпо).	«І. Нечуй-Левицький малює в "Кайдашевій сім'ї" гірку картину розпаду українського патріархально-го устрою під впливом індивідуалістичних змагань кожного її члена» (І. Франко).
...молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі, сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи – все походило молодою парубочою красою. Він був схожий з виду на матір (Лаврін).	«З простої речі виробив таку дзвінку та співучу мову, немовби то велика музика на чудовій скрипці грає і своєю грою вражає думку і серце» (П. Мирний).
...дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і поститись; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає... не їв од самого ранку; він вірив, що, хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде у воді потопати (Омелько Кайдаш).	«Жодна література світу, скільки мені відомо, не має такого правдивого, дотепного, людяного, сонячного, хоч дещо і захмареного тугою за кращим життям, твору про селянство... Тут усе виконує свою визначену автором роль, веде свою містецьку партію, як інструмент у хорошому оркестрі чи хорі» (М. Рильський).
«Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину з твоєю проклятою матір'ю, з твоїм ірдовим коблом!» (Мотря).	«З серії кумедних подій виростає реальна і трагічна за своєю суттю картина життя селянства, яке потрапило з кріпосницького ярма у безвихідь нових пореформених відносин» (Н. Крутікова).
Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобок і яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк... Вона (Авт.) була з поетичною душею, з ласкавим серцем. Часом вона у своїй розмові несамохіть вкидала слова пісень (Мелашка).	«Силою і правдивістю художнього відтворення побуту... селянства – безправного, обтяженого податками, розпорошеного, роз'єданого, пригніченого темрявою і нещастям, ... цей твір займає почесне місце серед інших творів світової літератури на селянську тему» (Н. Крутікова).
Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні. Загоріле рум'яне лице ще виразніше малювалось з чорними тонкими бровами, з темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима. В лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, гаряче, було видно розум із завзяттям і трохи зі злістю (Мотря).	«"Кайдашева сім'я" – це модель усієї України. Змінилися часи, а повість Нечуя-Левицького не "постаріла". Це означає, що справа не в прив'язках до певного історичного часу і до "соціальних умов". Нечуй-Левицький блискуче розкрив деякі небажані, негативні риси нашої національної вдачі, української ментальності, які належать не тільки українцям середини ХІХ ст.» (В. Панченко).
«У мене свекруха – люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кисне» (Мотря про Кайдашиху).	«Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знання народних звичаїв, народного життя!» (М. Коцюбинський).
«Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами» (Мелашка в Києві про Лавріна).	«Наш сміх над сторінками Кайдашевої сім'ї – це своєрідний виклик безглуздості тієї домашньої війни, яка, по суті, знищує родину» (В. Панченко).
Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами й блідим лицем... замолоду довго служила у дворі, у пана, куда її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити, і ще й тепер її брали до панів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства... До природної звичайності української селянки до неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне... (Маруся Кайдашиха).	

Івана Нечуя-Левицького та про його твір

Лаврін перестав слухати батька, хотів сам господарювати. Старий Кайдаш запиячив до «білої гарячки» й утопився.

Розділ VIII

Старого Кайдаша поховали й стали ділити спадщину. Сварка за землю, позов у волость. Сварка Мелашки й Мотрі за сміття в сінях. Сварка за курей, що неслися на чужому горищі. Сварка за розбитий дитиною кухоль. Побиті горщики. Мотря виколола свекрусі око. Позов у волость. Відділення хати Карпа. Тимчасове перемир'я, спільна робота братів у полі. Карпа обирають десяцьким. Громада розкопує «клятий горб». Історія з громадським шинком.

Розділ IX

Зима й весна, прожиті в злагоді. Покльовані Мелашчині огірки. Стара Кайдашиха перебила ногу півневі Мотрі. Мотря перебила спину Лавріновому кабанчику. Маруся прибила Мотриного півня і вкинула собі в борщ. Сварка між сім'ями: закриті в хлів Лаврінів кабан і Карпів кінь, Карпо піднімає руку на матір. Суд у волості. Карпо просить вибачення. Сварка за грушу. Примирення, коли груша всохла.

* * * * *

«Кайдашева сім'я» –

- «це повість, у якій крізь сміх про- биваються сльози» (В. Панченко)
- «арена людських пристрастей» (Є. Гуцало)
- «належить до найкращих оздоб укра- їнського письменства» (І. Франко)
- «це сміх зі сльозами»
- «енциклопедія народознавства»

Для нотаток _____

Панас Мирний та Іван Білик «Хіба режуть воли, як ясла повні?»

**Панас Якович
Рудченко
(1849–1920)**

- *Прозайк, драматург*
- *«Перший симфоніст української прози»*
- *«Суворий літописець епохи» (О. Гончар)*

Найвідоміші твори: романи «Хіба режуть воли, як ясла повні?», «Повія»; п'єса «Лимерівна»; повість «Лихо давне й сьогочасне»; оповідання «Морозенко».

Панас Рудченко народився 13 травня 1849 року в м. Миргороді на Полтавщині в сім'ї дрібного чиновника.

Спершу навчався в Миргородському парафіяльному училищі, а згодом, з переїздом батьків до Гадяча, – у повітовому училищі. У 1862 році закінчив його з похвальним листом. Хлопець мріяв про гімназію, університет, але на заваді стала відсутність коштів. У 14 років Панас поступав на службу і тягнув цю важку чиновницьку лямку понад півстоліття. Він пройшов шлях від канцеляриста, помічника бухгалтера до дійсного статського радника в губернському казначействі, що дорівнювало військовому чиніві генерала. Вперше Панас Рудченко надрукував свій вірш «Україна» та оповідання «Лихий попутив» у 1872 році у львівському часописі «Правда». З цього року починає систематичну письменницьку діяльність. Обидва твори були підписані псевдонімом Панас Мирний. Оскільки за часів Панааса Мирного українську мову було заборонено, то його твори під псевдонімом виходили тільки за кордоном. Усього за час діяльності прозаїка упродовж 1872–1919 рр. світ побачили понад 30 його творів.

Рід:	епос	Жанр:	перший соціально-психологічний роман («роман з народного життя»)	Літературний стиль:	реалізм
Тема	Зображення майже столітньої історії села Піски і, зокрема, долі правдошукача-бунтаря, «пропащої сили» Чіпки Варениченка.				
Ідея	Заперечення боротьби з несправедливістю через злочин, пролиття крові.				
Особливості композиції	Складна композиція: 4 частини (I – дорослий Чіпка і перше кохання; II – історія села Піски, історія Максима Гудзя; III – складна доля хлібороба Чіпки, добро і зло; IV – підсумок життя Максима, Чіпки), 30 розділів , зміщення часових площин (академік Білецький назвав твір «будинком з багатьма прибудовами і надбудовами» через його композиційну складність).				
	Порушено хронологію викладу подій, подано історію покріпачення одного села, на тлі якого змальовано життя багатьох персонажів.				
Герої	Чіпка Варениченко (Нечипір), Іван Вареник (батько, він же Іван Притика, Остап Хрущ, Хрущов), Мотря Жуківна (мати Чіпки), баба Оришка, дід Улас, Грицько Чупруненко (товариш Чіпки), Христя (дружина Грицька), Галя Гудзь (дружина Чіпки), Максим Гудзь (прізвисько Махамед, батько Галі), Явдоха Гудзь (мама Галі), Мирон Гудзь (останній січовик у Пісках – дід Максима Гудзя), Іван Гудзь (батько Максима), москаль Сидор, пани Польські, Василь Порох, Лупня, Матня, Пацюк (поплічники Чіпки), Шавкун, багатий Бородай, голова повіту Кряжов, шинкар Лейба, жид Гершко, Чижик (судовий секретар, що за 50 рублів обіцяв владнати Чіпчину справу), родина Хоменків.				
Додаткові відомості	1	Слова «Хіба режуть воли, як ясла повні?» взято з Біблії (Книга Йова, глава 6, стих 5).			

	2	Історія написання роману (основні етапи): 1. Нарис «Подоріжжя від Полтави до Гадячого» із почутої від візника історії про відомого на Полтавщині Василя Гнидку, який зі своїми поплічниками вбив цілу сім'ю. 2. Повість (на основі нарису) «Чіпка», прототипом якого був Василь Гнидка. 3. Роман (у співавторстві з братом Іваном Біликом) «Хіба режуть воли, як ясла повні?» уперше надрукований у Женеві в 1880 р., при перевиданні в Україні (1905 р.) назву змушені були змінити на «Пропаща сила».			
	3	Панас Мирний після написання повісті «Чіпка» відгукнувся на заклик брата Івана створити «народний роман на основі широкого реалізму» . Іван Рудченко (літературний псевдонім – Білик) також включився в роботу над новою версією твору . У ході його доопрацювання автори все більше відходили в глиб історії, унаслідок чого і з'явилися «прибудови», про які писав О. Білецький.			
	4	У творі згадуються такі ключові події: скасування гетьманщини; гайдамаччина; зруйнування Січі генералом Текелієм; зруйнування Очакова турками; польське повстання під проводом Костюшка; запровадження Катериною II кріпацтва на землях України; повстання декабристів («тоді саме царська гвардія з масонами			

«Хіба режуть воли, як ясла повні?» (1875)

Сюжет твору:

Частина перша.

I. Польова царівна. Чіпка навесні пішов подивитися на свою ниву й побачив там загадку дівчину. Вона запала йому в душу.

II. Двужон. За двадцять років до кріпацької волі в село Піски прийшов невідомий чоловік, назвавшись небожем Карпа Окуня. Купив хатку на околиці й одружився з бідною дівчиною Мотрею. Жили тихо, мирно, працювали, та Остапові Хрущу (так він себе називав) незабаром усе це набридло, і він покинув сім'ю, пішов на заробітки. Незабаром з Дону прийшла звістка, що Хрущ – це не Хрущ, а Вареник, ще й жонатий. Мотря згоряла від сорому. Остапа віддали в солдати, а Мотря народила у важких муках сина Нечипора.

III. Дитячі літа. Мотрю цуралися люди. Жили вони з матір'ю й сином дуже бідно, тяжко працювали. Баба Оришка доглядала онука, розповідала казки. Однолітки ж не приймали хлопця, називали «байстрюком». Мати часто лаяла й била Чіпку, за це він її не любив.

IV. Жив-жив! Чіпка 12 років жив без друзів, ласки. Тому й росло лихо в серці, бажання помсти. Коли його здали в найми до багатія Бородая, за свою образу він ледь того не спалив. Навесні найняли Чіпку до діда Уласа пасти овець. Там хлопець подружився із сиротою Грицьком, полюбив діда. Били з другом горобців, бо, як казали, ці птахи раділи мукам розп'ятого Христа.

V. Тайна-невтайна. Чіпці подобалася робота в діда. Радість матері – дістала в спадщину від родича шматок землі. Померла баба Оришка, і це стало для хлопця справжнім горем. Дід Улас розповів Чіпці про його батька, і той задумав помститися панові.

VI. Дізнався. Громада відмовила Чіпці, не взяла пастухом, чим тяжко образила. Чіпка став працювати на своїй землі, завів господарство. На полі зустрів дівчину Галю, дочку багатого хуторянина, й закохався в неї.

VII. Хазяїн. Грицько Чупруненко пішов на заробітки, тяжко працював, заробив грошей і, повернувшись у село, купив хату й землю. Одружився з наймичкою Христею, зажили вони в любові та злагоді. *«Отак треба на світі жити!»*

Протягом багатьох років ніхто не знав справжнього прізвища письменника. Розшукуючи 1915 року злочинця на ім'я Панас Мирний, який нелегально проживав на Полтавщині, не могли запідозрити, що ним був статський радник і кавалер урядових відзнак. По всій Полтавщині жандармерія розшукувала неблагонадійного російського підданого Рудчана. Насправді йшлося про Панаса Рудченка, чії листи до Львова з творчих питань у роки Першої світової війни були розцінені як ворожа діяльність. Що цікаво, Панасові Яковичу особисто доводилося давати письмову відповідь, що в його відомстві Рудчан не працює.

Прихід радянської влади Панас Мирний зустрів без ентузіазму. Письменника вражала зневага нової влади до селян та до безцінних духовних скарбів нації. Помер Панас Якович 28 січня 1920 року. Похований митець у Полтаві.

* * * * *

Цікава історія привселюдного розкриття таємниці про те, хто ховався за псевдонімом Панас Мирний.

У 1890 р. Полтаву відвідала театральна труппа М. Садовського. Захоплений грою Марії Заньковецької, Панас Мирний підніс їй рукопис своєї драми «Лимерівна» з присвятою. Подаровану п'єсу Марія Костянтинівна зуміла провести через театральну цензуру, а в жовтні 1891 року запросила Панаса Яковича на прем'єру до Курська. Письменник через службу не зміг поїхати. Через багато років він усе ж таки побачив свій твір на сцені, уже в Полтаві. Лимерівну грала М. Заньковецька. Вистава пройшла з великим успіхом. Зворушений митець, слухаючи овації, забув про свій припис не розкривати псевдоніма і під вигуки публіки: «Автора! Автора!» піднявся на сцену. Перед здивованими очима полтавців стояв багатьом відомий полісільий, худий, «засмоктаний бомагами», трохі зняковільий і розчулений колезький радник Панас Рудченко. М. Заньковецька надягла на нього вінка (за книгою В. Черкаського «Панас Мирний. Біографія». – К., 1973).

Додаткові відомості	
5	Співавторство Івана Білика виявляється у наповненні роману історичним і «суспільствознавчим» змістом. Білик працював над другою частиною роману, у якій кризь призму історії села Піски показано столітню українську історію. Ідеться про перетворення козаків на «покірних волів» (кріпаків).
6	Оповідь у другій частині ведеться за законами хроніки. Загалом друга частина сюжетно мало пов'язана з трьома іншими. «Прив'язкою» виступає та обставина, що Максим Гудзь – батько Галі, майбутньої дружини Чіпки Вареника.
7	У другій частині на перший план все помітніше виступає Максим Гудзь із його неспокійною вдачею, баламутством, історією перебування в «некрутах» (тобто у москалях) і потім повернення в рідне село. Максим є онуком Мironа Гудзя – останнього січовика, чия туга за волею передалась онукові.
8	У другій частині з хроніки села Пісків вириває історія Чіпчиного батька Івана Вареника, незаконнонародженого сина пана Василя Польського. Мамою Івана була кріпачка Уляна, яку звів колись пан.
9	Сюжетним епіцентром роману є Чіпка (Нечипір). Його історія займає три частини роману. Злеті і падіння Чіпки: народження – <u>дитинство. змушення дітей. бійка й лайка матері</u> – підпасичем у діда Уласа – відмова бути громадським настухом – господарювання на своїй землі (земля перейшла у спадок від далекого родича) – <u>вдбирають землю – пияцтво – лихі товариші</u> – <u>вбвство сторожа</u> – каяття – на своєму господарстві – <u>нічна компанія</u> – <u>знайомство з Галею, одруження</u> (платить 50 рублів москалю Сидору, щоб той відмовився від Галі) – <u>вибори в земство</u> – <u>виганяють із гласних</u> – <u>пияцтво</u> – <u>розбійництво</u> – <u>вбвство на хуторі</u> .
10	Основні причини падіння Чіпки: нещасне, голодне дитинство; озлоблена мати, що не виявляла любові, несприйняття позитивної народної мудрості баби Оришки; потрясіння від розповідей діда Уласа; батько-«двужон», кріпак-утікач; глузування ровесників (називали «виродком», «чортеням», «байстрюком»), втрата землі. Чіпка – нешлюбний онук пана Василя Польського, правнук Семена Польського.
11	Про героїв: 1) У творі названо «польовою царівною» і «розбишацькою дочкою» Галю Гудзь, дружину Чіпки, яка, дізнавшись, що він з поплічниками вирізав усю сім'ю Хоменків, поставила чоловікові останнє запитання: «Так оце та правда?» і наклала на себе руки (повісилась). 2) Мотря Луківна – мама Чіпки, яка навіть до одруження й хати власної не мала, не приділяє належної уваги синові в дитинстві, бо змушена працювати, щоби прогодувати себе, сина та бабу Оришку; дізнавшись про злочин Чіпки, доносить на нього у волость. 3) Іван Вареник (він же Остап Хрущ, Хрущов, Іван Притика) – батько Чіпки, позашлюбний син пана Василя Семеновича Польського, кріпак, який утік, змушений був переховуватися, одружився (тому й назвали його «двужоном»), а коли піймали, віддали в москалі. 4) Максим Гудзь – батько Галі, вуличне прізвище Махамед, нащадок козаків, «красень на усе село», «співун-реготун», буйний, охочий до чарки й бійки, дбає про збагачення, але нечесним шляхом; перебуваючи у москалях, отримує за службу Георгіївський знак (привласнив собі подвиг Чіпчиного батька, який врятував Максимові життя).

Частина друга.

VIII. Січовик. Півтора століття тому на місці великого села Піски були хуторці. Туди приїхав і оселився січовик Мiron Гудзь. Одружився з дочкою багатого хutorянина Мариною. Народився в них син Іван. Мironові було прикро, що занепадають козацькі традиції. Син став хліборобом, не мріяв про лицарство. Одружився, народилося в Івана троє синів. Дід Мiron найбільше полюбив онука Максима, який перейняв його козацький дух.

IX. Піски в неволі. Село дісталось панові Польському. Почалося закріпачення. Мiron швидко зорієнтувався і роздобув папери, що вони із сином – вільні козаки. Селяни побунтували проти закріпачення, але пан прислав москалів і селяни полякалися. Потім залишив на господарстві управителя Лейбу. Жид відкрив шинок, і пішани потяглися до нього.

X. Пани Польські. Минуло десять років. Пан помер, а його дружина-генеральша приїхала із синами жити в село. Для пані збудували палац, позносивши селянські хати. З кожним днем додавалися утиски, зростала неволя. Поприбжджали дочка генеральші. Їх треба було утримувати, готувати посаги до весілля. Коли дочки повиходили заміж, пані завела котів, берегла більше, ніж людей. За недогляд жорстоко карала. Як пані померла, приїхав старший син. Залишився до дівчата-кріпачок, зваджував їх, а потім кидав з дитям. Приїхав ще один син генеральші, поділили батьківщину й стали дерти з кріпаків на дві родини. Пан Василь Семенович не забув дівчину Уляну, яку звів колись, узав сина Івана до двору. Це й був майбутній Чіпчин батько. У панів Польських разом було десять дочок, усіх треба прилаштувати. Отже, розростався панський рід. Це був "золотий вік" їхнього панування, який не скінчився й після реформи. Василь Семенович став предводителем, а на всіх інших значних посадах – його родичі.

XI. Махамед. Онук Мironа Гудзя Максим виріс "талким, як порох, сміливим, як голодний вовк", усіх побивав, над усіма верховодив – дідовою вдачі. Пив, гуляв, батьків не слухав. Оддали його в москалі.

XII. У москалях. Погналі рекрутів у Московщину, і ті дуже дивувалися бідності сіл, багатству міст, тамтешнім звичаям. Максим став і в казармі заводієм: взяли його старші із собою "на прокорм": ходили по селах, крали й продавали, пили й з начальством ділилися. Так Максим став унтер-офіцером.

XIII. Максим – старший. Як став старшим, Максим записався, але товариші від нього відвернулися. Тоді почав самотужки вчитися читати. Під час заворушень Максим виявив сміливість у бою, його нагородили орденом і залишили фельдфебелем. Максим покинув пийти, став складати гроші й одружився з Явдошкою – красивою, але злодійкуватою дівчиною. Через десять років у них народилася дочка Галія. Звільнився Максим зі служби, повернувся в Піски, збудував собі хутір.

Вислови про письменника та про твір	Додаткові відомості
«Панас Мирний залишив нам художній синтез своєї доби, галерею повнокровних образів, народних характерів, що мають велику силу соціального узагальнення» (О. Гончар).	5) Явдоха Гудзь – мама Галі, дружина Максима Гудзя, дитина п'яниць і ледарів, з ранніх літ почала просити милостиню, навчилася красти, в юності мати продала Явдошку до будинку розпусти; до народження Галі вела безпутній й паразитичний спосіб життя, пізніше перепродувала полотно.
«Спадщина Панаса Мирного належить до тих здобутків гуманістичної літератури, які підносяться над своїм часом, виходять за межі однієї мови, стають невичерпним джерелом, з якого п'ють люди всієї землі» (П. Хропко).	11) 6) Грицько Чупруненко – Чіпчин товариш з дитячих літ, убогий сирота, яким опікувалася громада. Мріяв про «хату тешлу, жінку любу та малу дитину», під час заробітків на Херсонщині наскладав чимало грошей, купив хату, одружився з Христею і зажив, не переймаючись проблемами громади, тому вважають, що він жив за принципом «Моя хата скраю».
«"Хіба ревуть воли, як ясла повні?" – перший "роман з народного життя", у якому змальовано майже столітню історію українського села» (І. Франко).	12) У романі зображено події, які охоплюють більш ніж сто років: до реформи 1861 року (скасування кріпацтва) і після реформи. 13) Філософська проблема злочину й кари єднає роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика з повістю «Земля» Ольги Кобилянської.
«Саме духовна анемія робила вчорашнє козацтво "пропащою силою", і воно, подібно до Чіпки... або вдавалося до анархічного бунту, деградувало до антисоціальної діяльності, або, як мати Чіпки та Галя, сублімувало енергію лише для збереження сім'ї, пристосовувалося до обставин» (П. Кононенко).	14) У романі введено дві головні сюжетні лінії (життя Чіпки Варениченка і життя Максима Гудзя); твір ускладнено багатьма другорядними лініями (життя Мотрі, Івана Вареника, Явдохи, Грицька Чупруненка, Христі, панів Польських, Лушні, Матні, Пащока), розгорнуто цікавими позасюжетними елементами (екскурсами в минуле, авторськими відступами, численними пейзажами, яскравими портретами).
«Головні герої історичного екскурсу в романі – Мирон Гудзь та його онук Максим. Їхні біографії – втілення боротьби козацького світогляду з селянським світом...»	15) Художній виклад ведеться у романі від імені третьоособового оповідача. 16) У творчості Панаса Мирного поєдналися дві тенденції розвитку реалізму в українській літературі другої половини XIX ст.: соціальна і психологічна.
«З появою романів і повістей Панаса Мирного в українську художню прозу ринула повільно народне життя з усім розмаїттям людських характерів, із істинністю народного мислення, з надзвичайно багатим емоційним світом простих людей» (О. Гончар).	17) До «пропащої сили», крім Чіпки, його батька, Максима Гудзя, в романі можна зарахувати й панських байстрюків – Лушню (позашлюбний син пана Совинського), Матню і Пащока (вони, як і батько Чіпки, були позашлюбними синами пана Польського, тобто рідними дядьками Чіпки).
<p><i>Ти вчив любити народ, любив голодних, гнаних, І словом огненним за них ти воював. Ти в творчості своїй, подібний океану, І гаю в бурі час, у клетоті заграв, Що грізно так стають на синій оболоні. Ти рідний нам без меж, між нами, як живий, Ти з нами в час новий і з нами в гromі броні, І в дзвоні молотів, за щасття йдеш на бій. Встають в уві знов Полтава й Ворскли води, І Гадяча сади, воли й мантачки дзвін... Безсмертний, славний син вкраїнського народу, У праці й боротьбі ти всіх народів син.</i></p>	18) Пани Польські у романі названі «людськими п'явками». У селі Піски вони опинилися, бо генерал Семен Польський отримав село з рук Катерини II у власність. Генеральша всю любов свого серця віддавала котам. Цінність котячого життя в розумінні старої пані набагато вища за життя кріпаків. Син генерала Василь Семенович влодобав собі кріпачку Уляну і незабаром «дозволив їй покинути наладу, жити, де сама знає; дав на нове хазяйство 50 карбованців грошей. Через місяць Уляна виїшла заміж за Петра Вареника... а через три місяці послав Бог Петрові сина Івана!».
	19) Характерними ознаками реалізму у творі є: історизм, соціальний аналіз взаємодії людини і середовища, викривальний пафос, змалювання згубного впливу антигуманного суспільства на долю людини, нагромадження речових подробиць та деталей, панорамне, епічне змалювання дійсності, психологізм, тобто глибоке зображення внутрішнього світу особи, гуманізм.

В. Сосюра

Частина третя.

XIV. **Нема землі!** Восени прийшов з Дону чоловік і заявив, що Чіпчина земля – його. За рішенням суду землю відібрали. Чіпка взяв п'ять карбованців і пішов у Гетьманське добиватися правди.

XV. **З легкої руки.** Щоб повернути землю, треба було дати *хабара* у 50 карбованців (секретарю Чижиску). Чіпка таких грошей не мав, озлився й почав пити.

XVI. **Товариство.** У шинку Чіпка знайшов друзів – Лушню, Матню та Пащока, колишніх дворових кріпаків, які не звикли до важкої хліборобської праці. Були вони байстрюками, панськими синами й повиростали розбійниками. Чіпка пропив усе господарство, а мати пішла жити до сусідів.

XVII. **Сповідь і покута.** Чіпка прийшов до Грицька, щоб продати йому хліб, бо не хотів свою працю віддавати шинкареві. Вдома була лише дружина Грицька Христя. Чіпка позаздрив сімейному щастю свого давнього товариша. Коли прийшов ще раз, його запросили обідати. Зворушений, Чіпка став сповідуватися перед Грищем і Христею, просив узяти хліб задарма, щоб не пропити його.

XVIII. **Перший ступінь.** Мати страждала через чутки про сина. Хлопці пропили все й вирішили пограбувати пана.

XIX. **Слизька дорога.** Біля комори був сторож, і Чіпка змушений був його дрибити. Братчиків посадили в холодну, але, не довівши провини, випустили. З того часу пішли по околицях розбійницькі напади – на голову, на писаря та інших.

XX. **На волі.** Оголосили волю. Але кріпакам треба було відпрацювати два роки. Селяни стали домогатися, щоб ім за це заплатили. Пан відмовився платити й викликав москалів. Зчепилася бійка. Упав дід Улас. Чіпка кинувся на допомогу, а його товариші втекли. Хлопця вхопили й дуже сильно відшмагали.

XXI. **Сон у руку.** Побитому Чіпці наснився сон про вбитого ним сторожа, зганьблену матір, забуту Галю. Прокинувшись, став плакати, лягати й молитися. Товариші, які нагодилися, посміялися з нього. Потім стали викривуватися, пояснюючи, чому втекли. Чіпка повірив їм і став говорити про кривду та помсту.

XXII. **Наука не йде до бука.** Чіпка пішов до матері й попросив пробачення. Найнявся на роботу й завзято працював. Почав відновлювати разом із матір'ю господарство. Потоваришували знову з Грицьком та Христею. Вдень працював, а вночі десь зникав. А в краї заговорили про лихих розбійників.

Частина четверта.

XXIII. **Невзначай свої.** Чіпка вдень завзято працював, а ввечері гайнув у поле, зустрівся з друзями-розбійниками, й пішли вони "ловити рибу". Потім повернулися до хутора Максима Гудзя з возами награбованого.

Цитати з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика

<p>На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній борідці де-де поп'ялось тонке, як павутиння, волоссячко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений; темні карі очі – теж гострі; лице довгообразе – козаче; ні високого, ні низького зросту, – тільки плечі широкі та груди високі... Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в нього неабияке – дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюю хижою тугою (Чіпка).</p>
<p>Низенька, чорнява, завітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротких дівчат. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою. Парубок спершу, мабуть-таки, чи й не прийняв її за ту польову царівну, бо стояв, як укопаний, розтягши й без того довгообразе лице, широко розкривши здивовані очі (Галя).</p>
<p>... мав добру пам'ять: з неї ніколи не виходила думка, що він «виродок»; він ніколи не забував бабиної ради... Собі на лихо, рядом з добрими думками, у малому серці ворушилося щось недобре, невпокійне... Розбуджене, воно не давало йому забутись, ніколи не прощало нікого, коли бачило яку помилку... І росло лихо в його серці – і виростало до гарячої відплати, котра не знає ні впину, ні забороны... Не було тоді нічого, перед чим би він оступився; яка б страховина перед ним не вставала – не злякати їй його відважного духу, упертої думки, палкого серця (Чіпка).</p>
<p>Високого зросту, станкий, бравий, широкоплечий, як із заліза збитий, а до того ще меткий, як заєць, співун-реготун... Хороший з лица – повновидий, рум'янець на всю щоку, з чорними веселими очима, з чорним лискучим усом, – він був перший красень на селі (Максим Гудзь).</p>
<p>Палкий, як порох, сміливий, як голодний вовк, він усіх побивав, над усім верховодив (Максим Гудзь).</p>
<p>Моторний, сміливий, він скрізь давав усьому привід; оступався за товаришів, коли ті де на гулянках заводили спірку; говіркий, він завжди вибіхувався перед начальством, як де попадалось товариство... Бувши на всьому казенному, не маючи великої недостачі в одязі, він не жалував нічого свого. Лучалося що-небудь роздобути – все те йшло на гурт, на товариські пропої... Товариші душі в йому не чули (Максим Гудзь у солдатах).</p>
<p>Швендяння змалку по дворах, простягання христа-ради руки попідвіконню привчали дівчину не до праці, а до біганини, до невоваги на чуже добро, часом тяжкою працею чесно зароблене (про формування злодійської натури Явдохи).</p>
<p>Знаючи красі своїй ціну, вона торгувала нею, як жид крамом, не пропускаючи случаю зірвати найбільше, а то й підголити (Явдоха, підрісши).</p>
<p>Не страшні їй ні походи, ні переходи; завжди моторна, весела, до гулянок удатна. Щоб не даром жити, немарно тратити час, вона узялась то тим, то сим перепродувати (Явдоха, коли жила з Максимом).</p>
<p>Лушня був широкоплечий парнище, високий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними усами, з карими веселими очима... Вони так і говорили в його!.. Та, здається, на йому й шкура говорила – такий балакучий (Лушня).</p>
<p>Пацюк собі худощавий, низький, мишастий – справжній пацюк, такий і прудкий, говіркий, співучий – на селі перший співака (Пацюк).</p>
<p>Матня одрізнявся од усього товариства і норовом, й околом. Який завтовшки, такий завбільшки; неповоротний, неохайний. Голова величезна, обличчя татарське, кругле, як гарбуз, ноги короткі та товсті, як стовпці. Не любив він ні балакати, ні співати, а любив на світі одну тільки горілку: дудлив її, як воду, і в тому покладав усю свою утіху (Матня).</p>

Для нотаток

Розповідали, як Чіпка придушив одного чоловіка, виручив Максима. Явдоха пригощала братчиків. І раптом вийшла Галя, здивилася на Чіпку.

Після вечері поділили гроші та лягли спати. Чіпка вийшов надвір. І тут з'явилася Галя. Парубок обняв її, зізнався в коханні. Коли від'їжджали, Галя подарувала Чіпці кисет.

XXIV. Розбишацька дочка. Чіпка прийшов до Галі. Та, сумуючи, сказала, що батько видає її заміж за москаля Сидора й дав за Галю "відступне". Галя погодилася, але якщо він покине розбійницьке ремесло, бо вона хоче жити чесно.

XXV. Козак – не без щастя, дівка – не без долі. Чіпка пішов до Сидора й дав за Галю "відступне".

XXVI. На своїм добрі. Чіпка заслав старостів до Гудзя. Відбулися оглядини. Свахи не сподобались одна одній. Зіграли весілля. Галя привезла великий посаг. У Чіпчиній хаті стало весело, гарно й мирно. Галя поважала свекруху, годила чоловікові. Дружили з Грицьковою сім'єю. Чіпка обновив господарство, став їздити по ярмарках, скуповувати полотна й перепродувати його.

XXVII. Новий вік. Старий пан Василь Семенович Польський помер, місце предводителя зайняв його слабовільний син, а за його спиною упрямий усім спиритний Шавкун. Чіпка стали поважати люди, назвали його своїм представником у земстві.

XXVIII. Старе – та поновлене. На Чіпку, як на мужицького представника, скося дивилися в управі. Захотіли його позбутися. Згадали давню справу про вбивство сторожа й вигнали Варениченка "по неблагонадєжності". Чіпка озлився на весь рід людський. А тут тестя Максима дуже побили під час його нічного "походу", і він помер.

XXIX. Лихо не мовчить. Явдоха продала хутір і перебралася до Чіпки. З Мотрею вони не мирилися, почалися лайки та сварки. Чіпці це набридло, став він пиячити. Спізнався з колишніми товаришами. Мотря лаяла сина, а Явдоха підохувала. Почав знову розбійничати.

XXX. Так оце та правда! Настала зима. Братчики зібралися в Чіпки й надумали йти на хутір Хоменків. Повернулися всі в крові. Мотря заголовила. Раптом почула дитячий голос. Надворі була закривавлена дівчинка в одній сорочці. Сказала, що на хутір напали розбишаки, всіх побили й хату запалили, а вона випадково врятувалася. Мотря заявила у волость, Чіпку й братчиків заарештували. Галя, побачивши таку "правду" Чіпчину, повісилася. Восени йшла через село валка каторжан. Серед них був і Чіпка. Мотрю взяв догодовувати Грицько, незабаром вона й померла. А безневинно убитим в одну ніч "страшним чоловіком" насипано високу могилу й поставлено хрест.

Іван Карпенко-Карий «Мартин Боруля»

**Іван Карпович
Тобілевич**
(1845–1907)

► *Драматург*
► «Один із батьків новочасного українського театру» (І. Франко)
Найвідоміші твори: комедії «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн»; драми «Бурлака», «Безталанна»; трагедії «Бондарівна», «Сава Чалий».

Іван Тобілевич народився 29 вересня 1845 р. в селі Арсенівці (нині село Веселівка Кропивницької області) у родині управителя поміщицького маєтку. Мати була крпачкою, яку майбутній батько Івана викупив з неволі, а потім одружився з нею. В 11 років Іван Тобілевич вступив до Бобринської повітової школи, яку закінчив через 3 роки. На цьому його офіційна освіта й закінчилась через брак коштів. Довелося працювати спочатку писарчуком, потім канцеляристом. У Бобринці був аматорський театральний гурток, і молодий Тобілевич активно включився в його діяльність. Служба давала засоби для існування, а душа належала театрові й літературі. Іван Карпович брав активну участь у гуртку місцевої різночинної інтелігенції, за що потім, 1883 року, його звільнили зі служби як людину політично неблагонадійну. 1884 року Івану Тобілевичу було наказано виїхати з міста через заборону проживати в Україні й у великих містах Росії. Довелося як політичному засланцеві жити у місті Новочеркаську під пильним «гласним наглядом» поліції. Щоб заробити на прожиття, Тобілевич змушений був працювати в кузні, у палітурній майстерні. У 1887 році драматургові дозволили оселитися на хуторі Надія біля Єлисаветграда. Повернувся драматург і на сцену. У 1905 році лікарі виявили у драматурга невиліковну хворобу. На жаль, не допомогли найкращі спеціалісти в Берліні, де помер письменник 15 вересня 1907 року. Похований неподалік від хутора Надія.

«Мартин Боруля» (1886)

Сюжет твору:

Мартин Боруля збирається подати позов до суду на пана Красовського, який Мартин назвав «бидлом», а його сина «телям». Цю справу він доручає повіреному Трандалеву, що одночасно працює і на Красовського, тобто «на двох фронтах» заробляє гроші. Також Боруля домагається документально підтвердити втрачене дворянство (у відновленні дворянства полягає основний конфлікт твору). Мартин просить сина Степана, щоб він привіз із міста чиновника Націєвського, аби видати за нього свою доньку Марисю. Багатий шляхтич-селянин Гервасій Гуляницький приходить до Борулі, щоб засватати Марисю для свого сина Миколи (Марися і Микола вже давно закохані). Боруля відмовляє, оскільки його дочка, без п'яти хвилин дворянка, не може одружитися з мужицьким сином. Мартин заводить у себе вдома дворянські порядки: Марисю змушує сісти за п'яльця («панське заняття»), від дітей вимагає звертатися до себе та дружини «папінька», «мамінька», від наймитів – величати сина паничем, а себе – паном. Мартин умовляє Палажку, що Марисі краще буде вийти за Націєвського, і посилає до сусідів дізнатися, як вживати «кофій» (каву): до борщу чи на ніч. Боруля посилає в місто за паничем найкращих коней і повозку, але наймит Омелько повертається і каже, що в місті в нього покрали коней.

З міста приїжджає Націєвський з гітарою, Марися пояснює, що не любить його, каже, що в неї вже є коханий, проте Націєвський відповідає, що жінки від нього «тануть» і батько дає за неї великий посаг. На самоті Націєвський починає сумніватися, чи не підсунути йому наречену, яка чекає дитину, а підслухавши розмову Мартин з дружиною про вибір майбутніх кумів, остаточно вирішує тікати із заручин. Розлючений Боруля бере коня і, наздогнавши Націєвського, лушдє його. Земський суд, де працював канцеляристом Степан, скасовано, тому хлопець повертається додому безробітний, батькові про це боїться сказати (після випадку з Націєвським і листа від Красовського про те, що Боруля має виселитися з орендованої землі). Мартин занедужав.

Марися й Степан звернулися до Гервасія по допомогу – Мартин ледь вийшов до світлиці, його всі почали вмовляти покинути добиватися дворянства, адже із сенату надійшла відмова (в одному з документів написано не «Боруля», а «Беруля»). Мартин палить папку з паперами. Гервасій просить благословити Миколу і Марисю до шлюбу, Боруля їх благословляє.

Рід:	драма	Жанр:	трагікомедія	Літературний стиль:	реалізм
Тема	Дворянство як міф про краще життя.				
Ідея	Викриття бюрократизму й судової системи, заснованої на хабарництві, засудження підміни особистісних цінностей становою належністю.				
Особливості композиції	Жанр твору – трагікомедія; за визначенням автора, «комедія в п'яти діях».				
Дійові особи (герої)	Мартин Боруля (заможний хлібороб), Палажка (його дружина), Степан (син), Марися (дочка), Гервасій Гуляницький (багатий шляхтич), Микола (його син), Націєвський (реєстратор з ратуші, жених для Марисі), повірений Трандалев, Омелько й Трохим (наймити Борулі), пан Красовський (жодного разу у драмі не з'являється, про нього лиш говорять).				
Додаткові відомості	1	У творі присутній автобіографічний мотив (в основі сюжету справжній факт багаторічного клопотання батька письменника про відновлення втраченого предками дворянства: Карпо Адамович Тобілевич був прототипом головного героя. У частині родових паперів стояло не Тобілевич, а Тобелевич (у комедії Боруля – Беруля)).			
	2	В образі молодого канцеляриста Степана Борулі помітні деякі автобіографічні риси (адже Іван Карпович теж був канцеляристом).			
	3	Мартинові Борулі відмовили у дворянстві, бо в одному з документів написано не «Боруля», а «Беруля».			
	4	Повірений Трандалев (його спеціалізація – махінації з документами) уособлює бюрократичне суспільство, морально звиродніле й охоплене корупцією.			
	5	Мартин Боруля прагне документально підтвердити втрачене дворянство, щоби відстояти як свою гідність, так і своїх дітей, щоб хоч онуки його «були дворяне, не хлоти, що не всякий на них крикне: било! теля». Бо саме «бидлом» назвав його пан Красовський, для якого Мартин Боруля намагається будь-що домогтися покарання.			
	6	Трагікомедія «Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого тематично споріднена з комедією «Міщанин-шляхтич» Мольєра та тематично близька із комедією «Мина Мазайло» Миколи Куліша.			
	7	Мартин Боруля і Омелько (його наймит) представляють два абсолютно протилежні світи: перший – дисгармонійний світ сучасної індустріальної цивілізації (на стадії його становлення) з хворобливими амбіціями, пристосуванством, нещирістю, хибними цінностями тощо; другий – гармонійний світ традиційної української сільської цивілізації з простим природним устроєм життя, пошаною до традицій, до праці, з веселою й ліричною вдачею.			
	8	Драму вперше було надруковано у Львівському журналі «Зоря» у 1891 році. Цю п'єсу ставили на сцені актори трупи Марка Кропивницького під час гастролей 1887 року в Новочеркаську і Москві та 1888 року в Петербурзі.			

Додаткові відомості	Цитати з твору «Мартин Боруля»	Висловлювання про письменника Івана Карпенка-Карого та про його твір
В історію національного театру й українського красною письменства Іван Карпенко-Карий увійшов як талановитий актор, батько української комедії та української трагедії, митець, велич творчого доробку якого досі викликає щире подивування. Написавши вісімнадцять п'єс, Карпенко-Карий став найяскравішою зіркою в сузір'ї українських драматургів.	«Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи – не тужи! Все одно що лікар: чивилічив, чи залічив, – плати!» (Трандалев про себе).	«Чим він був для України, для розвою її громадського та духовного життя, се відчуває кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се розуміє кожний, хто знає, що він був одним із батьків новочасного новоукраїнського театру, визначним артистом та притім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширини та багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів» (І. Франко).
Історія псевдоніма Івана Карпенка-Карого: «Карпенко» – на честь батька Карпа; «Карий» – прізвище побратима головного героя драми «Назар Стодоля» Тараса Шевченка (Іван Тобілевич зіграв роль Гната Карого, це був його акторський дебют).	«О!.. Виходить, я – не бидло і син мій не теля!..» (Боруля про себе).	«Іван Карпенко-Карий дав початки серйозної комедії, цінної і з громадського, і з художнього погляду, як галерея типів, як образ справжнього, неспододженого життя, перетвореного глибоким і дужим талантом» (С. Єфремов).
Іван Карпенко-Карий належав до театру корифеїв («корифей» у давньогрецькому театрі – керівник хору або заспівувач). Таку назву отримала професійна труппа українських акторів, до складу якої входили Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Марія Заньковецька, Олександра Вірина, три брати Тобілевичі (Микола Садовський, Панас Саксаганський, Іван Карпенко-Карий) та їхня сестра Марія Садовська-Барілотті . Театр корифеїв знаменує собою розквіт українського професійного театру ХІХ століття.	«Та чоботи чисть раз у раз, щоб блищали, як у засідателя, – одежа перве діло» (Боруля навчас сина Степана).	«Поряд з п'єсами М. Кропивницького і М. Старицького драматичні твори І. Карпенка-Карого стали основою репертуару українського реалістичного театру, що дав таких визначних майстрів сцени, як М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька, М. Садовська, Г. Затиркевич-Карпинська, Л. Ліницька та інші, театру, що здобув широку славу не тільки на Україні, а й далеко за її межами і посів помітне місце в історії культури нашого народу».
У монолозі Івана Барильченка з п'єси «Суєта» Іван Карпенко-Карий викладав свої власні думки про завдання театру й драматургії: «Сцена ж – мій кумир, театр – священний храм для мене! Тільки з театру, як з храму крмарів, треба гнать і фарс, і оперетку; вони – позор іскуства, бо смак псують і тільки тішаться пороком! Геть їх з театру! Мітлою слід їх замести. В театрі грать повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожать кам'яні серця...»	«Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом бути, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала...» (Мартин Боруля звергається до Марисі).	«Внесок І. Карпенка-Карого в українську класичну драматургію наповняє нас почуттям подиву до його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким množеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя » (І. Франко).
Першим глибоким й незгасним коханням Івана Карпенка-Карого була Надія Карлівна Тарковська, з якою одружився в 1871 році. Іменем коханої дружини (після її смерті) назвав хутір. І донині хутір Надія (Надежда, Надеждівка) є історико-культурним заповідником.	«Любов – ета злодійка приходить зря, сьогодні нет ей, а завтра – вот она!» (Націєвський).	«Відгуки карпенківської драматургії чуємо в усьому кращому, що маємо ми нині в українському театрі» (М. Рильський).
	«Бог дасть, дочку пристрою, тоді заживу настоящим дворянином: собак розведу, буду на охоту їздить, у карти грать» (суть дворянства, на думку Борулі).	«Згадаю Борулю, хоч люди сміються з нього, бо їм здається, що вони не такі чудаки, як Боруля, а коли гарненько придивиться, то й сміятись нічого: хто б не хотів вивести своїх дітей на дворянську лінію, щоб вони не черствий кусок хліба мали?!» (Іван Карпенко-Карий)
	«Нащо ж дворянство нам здалося, коли воно горе приносе? І краще жить на світі щасливим мужиком, ніж нещасним паном – це всяке знає!» (Марися).	
	«Душа моя до вас не лежить, і очі мої не стрінуться з вашими... люблю другого, йому слово дала, і не розлучить нас ніхто – хіба могила, а за вас я тоді заміж вийду, як у Спасівку соловейко заспіває» (Марися пояснює свою відмову Націєвському. Марися своїм характером та здатністю відстояти своє право на особисте щастя нагадує Наталку Полтавку із п'єси І. Котляревського).	
	«Чина, дворянство треба любить, а другої любові нема на світі!» (Боруля дочці).	
	«Поки ти не ганявся за дворянством, був чоловік, як і всі люде; тепер же десь тебе вкусила шляхетська муха...» (Гервасій Гуляницький Мартину Борулі).	
	«Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала. Візьми, Омельку, попіл і розвій по вітру!..» (Боруля говорить у фіналі твору).	
	«Дворянство без розуму й без науки хліба не дасть» (Гервасій Гуляницький каже Мартинові Борулі).	

Для нотаток _____

Іван Франко «Гімн»

Іван Якович Франко
(1856-1916)

- Великий Каменяр
- Український Мойсей
- «Лірик високої проби»
(М. Коцюбинський)
- Перший професійний письменник

Найвідоміші твори: поетичні збірки «З вершин і низин», «Зів'яле листя»; поеми «Мойсей», «Іван Вишенський»; повісті «Захар Беркут», «Перехресні стежки»; драма «Украдене щастя».

Народився Іван Якович Франко 27 серпня 1856 року в сім'ї коваля села Нагуєвичі Дрогобицького повіту в Східній Галичині. Тут минуло його дитинство. Спочатку навчався в школі села Ясениця Сільна (1862–1864), потім у нормальній школі при василіанському монастирі у Дрогобичі та Дрогобицькій гімназії (1867–1875). Будучи гімназистом, зібрав власну бібліотеку, яка нараховувала близько 500 томів. Тоді ж почав писати вірші та друкувати їх у журналі «Друг». Новий етап у житті Івана Франка розпочався 1875 року, коли він став студентом філософського факультету Львівського університету, увійшов до складу редколегії журналу «Друг», налагодив листування з видатним українським діячем Михайлом Драгомановим, брав активну участь у роботі студентського гуртка. 1876 року виходить його перша збірка «Баяди і розкази».

Яскрава особистість Франка привернула до себе увагу влади. У 1877 році його заарештували, звинувативши в приналежності до неіснуючого таємного товариства «з соціалістичними цілями».

Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш-алегорія, гімн	Вид лірики: громадянська	Літературний стиль: модернізм
Провідний мотив	Боротьба народних мас за світле майбутнє, несхитна віра в їхню перемогу.		
Ідея	Утвердження думки, що немає у світі сили, яка б перемогла волелюбні прагнення мільйонів і погасила полум'я революційного ентузіазму народу.		
Особливості композиції	Ліричний сюжет побудований на контрасті.		
Образи-символи	«Попівській тортурі», «тюремні царські мури», «війська муштровані», «гармати лаштовані», «шпійонське ремесло», «слово сильне», «курні хати мужицькі», «верстати ремісницькі», «місця недолі й сліз», «дух, наука, думка, воля».		
Додаткові відомості	<p>1 За жанром «Гімн» – вірш-алегорія (алегоричним є образ «вічного революціонера», у якому постає безсмертний волелюбний дух народу в його боротьбі за свободу). Цей дух є силою, що «тіло рве до бою, / Рве за поступ, щастя й волю», тобто є вічним духом неспокою, руху вперед, до нового щасливого життя.</p> <p>2 «Гімн» називають вершиною політичної лірики І. Франка.</p> <p>3 Анафора «ні» (використана у першій строфі) підсилює ідею незламності бажання й пошуків волі і правди, невпинного зростання визвольного руху; темним силам не подолати цей дух свободи.</p> <p>4 У творі використано рефрен «Він живе, він ще не вмер», який увиразнює волю ліричного героя, його впевненість у досягненні мети.</p> <p>5 Для підсилення художньої виразності ліричної оповіді у вірші використано градацію, тобто нагнітання образів.</p> <p>6 Є у вірші розгорнута метафора («голос духа чути скрізь...», «щезнуть сльози, сум, нещастя», «сила родиться й завзяття»).</p> <p>7 Життєствердність твору підсилює алітерація «р», яка повторюється 34 рази.</p> <p>8 У вірші поет ставить науку та думку в один ряд із духом і волею.</p> <p>9 У тексті вірша є багато дієслів, які надають творові динамізму.</p> <p>10 У кінці твору звучить розгорнуте риторичне та водночас алегоричне запитання, відповідь на яке дана всім віршем: немає у світі сили, яка б перемогла волелюбні прагнення мільйонів і погасила полум'я революційного ентузіазму народу.</p> <p>11 Вперше вірш було надруковано в польській робітничій газеті «Ргаса» (1882), а в 1905 році він був покладений на музику М. Лисенком і перетворився на революційну пісню «Вічний революціонер».</p>		

«Гімн»
(1880)

(із збірки «З вершин і низин»)

Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівській тортурі,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпійонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніше,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов
трубою,
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя.
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Крашу долю в боротьбі.

Вічний революціонер –
Дух, наука, думка, воля –
Не уступить п'їтьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючий день?

Іван Якович Франко
(1856-1916)

- > Великий Каменяр
- > Український Мойсей
- > «Лірик високої проби»
(М. Коцюбинський)
- > Перший професійний письменник

Найвідоміші твори: поетичні збірки «З вершин і низин», «Зів'яле листя»; поеми «Мойсей», «Іван Вищеський»; повісті «Захар Беркут», «Перехресні стежки»; драма «Украдене щастя».

Народився Іван Якович Франко 27 серпня 1856 року в сім'ї коваля села Нагуєвичі Дрогобицького повіту в Східній Галичині. Тут минуло його дитинство. Спочатку навчався в школі села Ясениця Сільна (1862–1864), потім у нормальній школі при василіанському монастирі у Дрогобичі та Дрогобицькій гімназії (1867–1875). Будучи гімназистом, зібрав власну бібліотеку, яка нараховувала близько 500 томів. Тоді ж почав писати вірші та друкувати їх у журналі «Друг». Новий етап у житті Івана Франка розпочався 1875 року, коли він став студентом філософського факультету Львівського університету, увійшов до складу редколегії журналу «Друг», налагодив листування з видатним українським діячем Михайлом Драгомановим, брав активну участь у роботі студентського гуртка. 1876 року виходить його перша збірка «Баляди і розкази».

Яскрава особистість Франка привернула до себе увагу влади. У 1877 році його заарештува-

Іван Франко «Гімн»

Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш-алегорія, гімн	Вид лірики: громадянська	Літературний стиль: модернізм
Провідний мотив	Боротьба народних мас за світле майбутнє, несхитна віра в їхню перемогу.		
Ідея	Утвердження думки, що немає у світі сили, яка б перемогла волелюбні прагнення мільйонів і погасила полум'я революційного ентузіазму народу.		
Особливості композиції	Ліричний сюжет побудований на контрасті.		
Образисимволи	«Попівській тортурі», «тюремні царські мури», «війська муштровані», «гармати лаштовані», «шпійонське ремесло», «слово сильне», «курні хати мужицькі», «верстати ремісницькі», «місяця недолі й сліз», «дух, наука, думка, воля».		
Додаткові відомості	<p>1 За жанром «Гімн» – вірш-алегорія (алегоричним є образ «вічного революціонера», у якому постає безсмертний волелюбний дух народу в його боротьбі за свободу). Цей дух є силою, що <i>«тіло рве до бою, / Рве за поступ, щастя й волю»</i>, тобто є вічним духом неспокою, руху вперед, до нового щасливого життя.</p> <p>2 «Гімн» називають вершиною політичної лірики І. Франка.</p> <p>3 Анафора «ні» (використана у першій строфі) підсилює ідею незламності бажання й пошуків волі і правди, невпинного зростання визвольного руху; темним силам не подолати цей дух свободи.</p> <p>4 У творі використано рефрен «Він живе, він ще не вмер», який увиразнює волю ліричного героя, його впевненість у досягненні мети.</p> <p>5 Для підсилення художньої виразності ліричної оповіді у вірші використано градацію, тобто нагнітання образів.</p> <p>6 Є у вірші розгорнута метафора («голос духа чути скрізь...», «щезнуть сльози, сум, нещастя», «сила родиться й завзяття»).</p> <p>7 Життєствердність твору підсилює алітерація «р», яка повторюється 34 рази.</p> <p>8 У вірші поет ставить науку та думку в один ряд із духом і волею.</p> <p>9 У тексті вірша є багато дієслів, які надають творові динамізму.</p> <p>10 У кінці твору звучить розгорнуте риторичне та водночас алегоричне запитання, відповідь на яке дана всім віршем: немає у світі сили, яка б перемогла волелюбні прагнення мільйонів і погасила полум'я революційного ентузіазму народу.</p> <p>11 Вперше вірш було надруковано в польській робітничій газеті «Ргаса» (1882), а в 1905 році він був покладений на музику М. Лисенком і перетворився на</p>		

«Гімн» (1880)

(із збірки «З вершин і низин»)

Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівській тортурі,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпійонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов
трубою,
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чути.

Голос духа чути скрізь:
По курних хагах мужицьких,
По верстагах ремісницьких,
По місягах недолі й сліз.
І де тільки він роздається,
Щезнуть сльози, сум, нещастя.
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Крашу долю в боротьбі.

Вічний революціонер –
Дух, наука, думка, воля –
Не уступить п'їтьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючий день?

Іван Якович Франко
(1856–1916)

Поет просидів у в'язниці майже дев'ять місяців, тут написав вірші «Товаришам із тюрми», «Каменярі». У «неблагонадійного» Франка в університеті забрали стипендію, тому він залишає навчання, сподіваючись «вернутись сюди коли-небудь, поки найде якийсь заробок і будуть сплачені борги». Тільки в 1891 році Франко завершить навчання в Чернівецькому університеті. У 1892 році Іван Франко прослухав лекції з класичної філософії у Віденському університеті й захистив докторську дисертацію. Це дало йому можливість викладати у Львівському університеті, на засіданні вченої ради якого він блискуче прочитав пробну лекцію. Однак Франка не допустили до викладацької праці, боячись його прогресивних поглядів. Народні віча по селах тричі висували хлопського сина до Австрійського парламенту і Галицького сейму, проте щоразу внаслідок фальсифікацій на виборах та урядового терору, зокрема переслідування і побиття селян-виборців, видатного письменника не було обрано. Він ще тричі був заарештований (у березні та листопаді 1880 року й у серпні 1889 року). Проте життєві неприємності не применшували творчої енергії, працелюбства, громадської активності Івана Яковича. Про багатогранність таланту й діяльності Франка свідчить хоча б такий перелік: він був поетом, прозаїком і драматургом, перекладачем і літературним критиком, істориком і теоретиком літератури,

Іван Франко «Чого являєшся мені у сні?..»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	інтимна	Літературний стиль:	модернізм
Тема	Муки розбитого серця, зумовлені нерозділеним коханням.						
Ідея	Оспівування почуття кохання навіть тоді, коли на нього не відповідають взаємністю.						
Особливості композиції	Досконала єдність змісту і форми. Поезія написана у формі монологу-сповіді героя. Вірш – свого роду ліричний портрет, змальований крізь призму сну.						
Образи-символи	«Сон», «криниці дно студене», «уста німі», «серце», «пісні-ридання», «зіронька».						
Додаткові відомості	1	Особисті почуття, настрої Івана Франка вилилися в збірку «Зів'яле листя», яка створювалася більше десяти років (1886–1896) і вийшла 1896 року друком. Вона має підзаголовок «Лірична драма» й складається з трьох частин – «жмутків».					
	2	У назві поезії використано риторичне запитання «Чого являєшся мені у сні?»					
	3	У вірші змальовано складний внутрішній світ безнадійно закоханої людини, де спогади про зародження кохання, його руйнацію приходять до ліричного героя уві сні.					
	4	Важливу естетичну функцію у моделюванні поетичної картини світу і відтворенні гами почуттів ліричного героя відіграють тропи.					
	5	Загадковий образ милої малюють епітети «чудові», «ясні», «сумні» очі, «німі уста», порівняння «немов криниці дно студене».					
	6	Анафора (єдинопочаток) увиразнює емоційну насаженість твору.					
	7	Мелодика вірша твориться за допомогою асонансів (повторення голосних звуків) та алітерацій (зокрема повторення приголосного «н»).					
	8	Вірш багатий на риторичні запитання та риторичні оклики .					
	9	Лірична оповідь у третій строфі створює контраст з двома попередніми: герой не лише не може, а не бажає вирвати з серця омріяний образ, прагне, аби він жив у його серці завжди, пестив його нездійсненні мрії: « <i>О ні! / Являйся, зіронько, мені! / Хоч в сні!</i> »					
	10	У поезії «Чого являєшся мені у сні?..» письменник використав форму, коли між багатостопними рядками розміщуються одностопні.					
	11	Цей вірш є вершиною не тільки української, а й світової інтимної лірики.					

«Чого являєшся мені у сні?..»

(1896)

(із збірки «Зів'яле листя»)

Чого являєшся мені у сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?
Чого являєшся мені
У сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні –
Пісні.
В житті мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці – минаєш,
Вклонюся – навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тям,
Як мучуся довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.
О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити –
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, –
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалоцях живіше грає.
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

Іван Франко «Мойсей»

Іван Якович
Франко
(1856–1916)

театру, мистецтва; відомий як публіцист, філософ, фольклорист, мовознавець, етнограф та економіст; журналіст; один із найвизначніших політиків Галичини кінця XIX – початку XX ст. Майже легендою постає працьовитість Франка: писав і в тюрмах, і майже непритомний від голоду; писав і в затемнених кімнатах, через що ледве не втрапив зір; коли параліч скував праву руку, писав лівою; коли відмовили обидві руки – диктував (був хворий на ревматоїдний артрит). Повне зібрання його творів – 50 томів. Планується 100-томник. Через події Першої світової війни роз'єдналася і зазнала втрат родина Івана Франка. Старший син Андрій помер, а молодші Тарас та Петро воювали. Дочка Анна виїхала до тітки в Київ. Дружина з тяжкою хворобою перебувала в лікарні. Іван Франко залишився наодинці з паралізованими руками, безсонням, фізичними й душевними болями. Останні місяці свого життя перебував у притулку для хворих. До нього навідувалися студенти й чергували біля ліжка, а опікувався ним 17-річний племінник Василь. У години полегшення поет диктував вірші, переклади. Українська громадськість Відня 26 листопада 1915 року висунула кандидатуру Івана Франка на здобуття Нобелівської премії. Проте 28 травня 1916 року Івана Франка не стало, тому не був номінований. Вічний спочивок письменник знайшов на Личаківському цвинтарі в Львові.

Рід:	ліро-епос	Жанр:	філософська поема	Літературний стиль:	модернізм
Тема	Зображення «смерті Мойсея як пророка, не признаного "своїм народом", – так визначає тему сам автор і далі наголошує: "Ця тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні"».				
Ідея	Заклик вірити у свій народ, у своє майбутнє, позбутися рабської психології й будувати нове життя; роздуми над долею рідного народу.				
Особливості композиції	Складається з прологу і 20 пісень (4 композиційні картини): I (1–11 пісні): змалювання наростання і загострення конфлікту між народом і пророком, до повного розриву; II (12–18 пісні): Мойсей у вигнанні; філософські роздуми, розмова з Азазелем; сумніви Мойсея; III (19 пісня): зустріч Мойсея з Єговию; покарання Мойсея за сумніви; IV (20 пісня): смерть Мойсея – поштовх, що розбудив народ).				
Герої	Мойсей, Єгова (Бог), князь конохів Єгошуа, єврейський народ; супротивники Мойсея – Датан і Авірон; Азазель (демон пустелі), Оріон (велетень-сліпець).				
Додаткові відомості	1	На створенні поеми «Мойсей» І. Франка позначилась така подія, як відвідання І. Франком римської церкви Сан-П'єтро й ознайомлення з роботою Мікеланджело «Мойсей» (послужила зовнішнім імпульсом до написання поеми). Джерелом натхнення стала російська революція 1905 року, а також особиста трагедія І. Франка.			
	2	Цікава історія створення прологу. Він був написаний на замовлення за одну ніч. Існуючі 20 пісень поеми вже були здані в друк. Коли їх набрали, з'ясувалося, що через друкарські негаразди перші кілька сторінок лишилися порожніми. Щоб зарадити справі, Франка попросили написати якусь передмову. Так виник пролог.			
	3	Композиційно пролог складається з двох частин: меншої й більшої. Перша частина – це болоча думка про рабський стан рідного народу, який став у сусідів «гноєм», «тяглом», перетворився на паралітика, покірного й німого. Друга частина – це надія і тверда віра в майбутнє українського народу.			
	4	Основне ідейне навантаження прологу: звернення-заповіт українському народові.			
	5	Образом Мойсея розкрито ідею ролі визначної особистості в долі народу, нації.			
	6	Поема ускладнена реалістичними описами побуту кочового народу, вставною притчею про терен, міфом про Оріона, діалогами, монологами-зверненнями Мойсея, його молитвами.			
	7	Мойсей розповідає народові алегоричну притчу-казку про те, як дерева вибирали собі короля (кедр, пальма, рожа, дуб, береза не погодилися служити для захисту, честі, надії, підмоги інших дерев... лише терен згодився).			
	8	У поемі вміщено міф про велетня-сліпця Оріона, який прямує до сонця, намагаючись повернути собі зір. На його плечі сидить хлопчик, який весь час дурить велетня, вказуючи йому дорогу в інший бік. Образ сліпця алегоричний: це одурений лжепророками народ.			

«Мойсей» (1905)

Пролог. За змістом це вступна частина, яка передує основним подіям. Пролог поеми звучить як звернення-заповіт українському народові.

Сюжет твору:

40 років єврейський народ, який вийшов з єгипетської неволі, шукав землю обітовану, але за лічені дні до досягнення бажаного краю він зневіряється і втрачає оптимізм, у високу світлу мрію вірить лише провідник народу Мойсей. Датан і Авірон пропонують закидати Мойсея камінням. Мойсей виходить на широкий майдан, стає на камінь і виголошує промову (невже доведеться розтоптати, «як гнилу колоду», того, кого «батьки звали батьком народу»?); Мойсей застерігає народ від Божого гніву, адже йому долею написано йти вперед. Мойсей розповідає притчу про дерева і розтлумачує її зміст. Авірон насміхається і наводить контраргументи (він не вірить в Єговию й пропонує євреям поклонитися іншим богам – Ваалу й Астарті). Датан почав звинувачувати Мойсея (євреїв з Єгипту вийшло сотні тисяч, а сьогодні залишилася «жменька») і закликав народ закидати камінням пророка, проте ніхто не наважився зробити це. Юрба виганяє з табору Мойсея, пророк підкоряється, прощається з народом і йде в степ. Мойсей звертається до Бога, але у відповідь чує голос злого духа пустелі Азазеля, котрий намагається довести йому марність справи, якій пророк присвятив життя. Мойсей упадає в розпач, і на якусь мить його охоплюють сумніви. У цей час з'являється Єгова і пояснює Мойсею, для чого він вивів синів Ізраїлю з Єгипту. Оскільки Мойсей «на момент» засумнівався, йому призначено, вже побачивши обіцяний край, не ступити до нього і вмерти перед самим порогом своєї мети. Вихор у степу, раптом в оточенні парубочтва з'являється князь конохів Єгошуа й закликає євреїв: «До походу! До зброї! До бою!». Ще мить – і всі зірвуться, й ліниві кочівники перетворяться на завойовників, героїв. Авірона поб'ють камінням, а Датана повісять.

Цитати з поеми «Мойсей» Івана Франка	Висловлювання про письменника Івана Франка та про його твір
Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорозжжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий! Твоїм будучим душу я тривожу, Від сорому, який нащадків пізніх Палитиме, заснути я не можу (З прологу-звернення до українського народу) .	«Був таким, яким родила його мужицька хата в Нагуєвичах. Завзятим, роботящим, розумним, тверезо думачим, ворогом брехні, а тому й гризьким, дотепним, саркастичним. Пострахом паничів, «патріотів» з печі, неширих, кар'єристів, фарисеїв. А понад усе був скромний» (П. Карманський) . «Він був середнього росту, а йшов, як велетень, не на людську міру ставив кроки, мало хто встигав за ним, а головою сягав хтозна-як високо. Спокійної вдачі, а вибухав, як порох, коли йшлося про добро трудящих, і кидав громи. Щоб Русь не спала. З війська відпустили за слабкий зір, а бачив краще від інших, з низин далі сягав оком, ніж інші з гори. Влада гнобителів не пустила його викладати у вищій школі, а він став учителем усього народу. Напрацювався за десятьох, життя йому було дано лише одне, та й те недовге. Таким був Іван Франко, робітник пера, Каменяр, чарівник слова» (Тарас Франко) .
Невже тобі на таблицях залізних Записано в сусідів бути гноєм, І тяглом у поїздах їх бистроїзних? (З прологу-звернення до українського народу) .	«Він дав поетичні обробки багатьох європейських та східних тем і мотивів, створив великий цикл поезій за мотивами історії стародавнього світу, найбільше римської історії, перекладав вавилонські гімни й молитви, індійські легенди з "Махабхарати", великі цикли староарабської, давньогрецької та давньоримської поезії, епічну поезію народів світу, зокрема старошотландські, староанглійські, старонорвезькі, староісландські балади, іспанські романи, албанські, португальські, італійські, німецькі, єврейські, китайські, болгарські, сербо-хорватські народні пісні, уривки з угорського народного епосу, дав цикл "Циганські мелодії", переклав "Слово про похід Ігорів" і "Краледвірський рукопис"» (В. Шевчук) .
Та прийде час, і ти огнистим видом Засяєш у народів вольнім колі, Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, Покотиш Чорним морем гомін волі І глянеш, як хазяїн домовитий, По своїй хаті і по своїм полі (З прологу-звернення до українського народу) .	«Подібно до легендарного Данко, розірвавши свої груди, він дістав вогненне серце і освятив ним шлях до визволення свого народу» (А. Кримський) .
Все, що мав у житті, він віддав Для одної ідеї, І горів, і яснів, і страждав, І трудився для неї (опис Мойсея) .	«Іван Франко – це розум і серце нашого народу. Це боротьба, мука і передчуття щастя України і людськості» (М. Рильський) .
Ті слова про обіцаний край Для їх слуху – се казка; М'ясо стад їх, і масло, і сир – Се найвищя ласка (про молоде покоління єврейського народу) .	«Обов'язок національної інтелігенції, інтелектуальної еліти нації – пробуджувати почуття національної гідності, формувати історичну й політичну свідомість українців, визначити національні інтереси й пріоритети, зберігати національну ідентичність і духовно й морально консолідувати націю. Великі українці, такі як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Грушевський, присвятили себе виробленню дороговказів пригнобленій українській нації, яка одвічно поривалася звільнитися із пут рабства і приниження» (М. Жулинський) .
Той на пострах безумцям усім Між отсим поколінням Най опльований буде всіма І побитий камінням (Датан про пророка) .	«Цей твір ("Мойсей") сягає корінням історичної долі українського народу, зачерпнувши при цьому страдницьку долю геніального творця» (М. Неврлий) .
Дерева – се народи землі, А король у їх колі – Божий вибранець, син і слуга Господевої волі (Мойсей розкриває алегоричне значення образів із казки про те, як дерева вибирали собі короля) .	...Я син народа, Що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щастя і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог. І. Франко
Сорок літ я трудився, навчав, Весь заглиблений в тобі, Щоб з рабів тих зробити народ По твоїй уподобі (Мойсей Єгови про свою місію) .	
А що ти усомнився на момент Щодо волі моєї, То, побачивши сю вітчину, Сам не вступиш до неї (Єгова Мойсесві) .	

Для нотаток _____

Михайло Коцюбинський

«Intermezzo»

Михайло Михайлович Коцюбинський
(1864–1913)

► Письменник-новатор

► Прозаїк-імпресіоніст

► Великий Сонцеклонник

Найвідоміші твори: оповідання «Харитя», «Ялинка»; новели «Intermezzo», «Цвіт яблуні»; повісті «Дорогою ціною», «Fata morgana», «Тіні забутих предків».

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 року в м. Вінниці в сім'ї дрібного чиновника. Як було прийнято в ті часи, у родині Коцюбинських розмовляли російською мовою. Йось у дитинстві, тяжко занедужавши, як згадував пізніше Михайло Коцюбинський, «я в гарячці почав говорити по-українському, чим не мало здивував батьків». Несподівано українське мовлення стало ніби тим пророчим знаком, що віщував дитині долю українського патріота. Михайло навчався спочатку вдома, а потім в початковій школі містечка Бар на Поділлі, куди переїхала сім'я. Коли Коцюбинський був у четвертому класі, учитель російської словесності, прочитавши один з його учнівських творів, захоплено вигукнув: «Це майбутній письменник!».

Митець навчався в Шаргородському духовному училищі, потім у духовній семінарії в Кам'янці-Подільському. Втім, довго вчитися не довелося: після батькової смерті він став єдиним годувальником матері й чотирьох молодших дітей. Мати осліпла, і в 16 років юнак на власні плечі взяв важкий тягар.

Рід:	епос	Жанр:	новела	Літературний стиль:	імпресіонізм	Присвята:	Кононівським полям
Тема	Відносини між митцем і суспільством						
Ідея	Служіння митця суспільству; людина щаслива й повноцінна лише в гармонії з природою; заклик до народу створити справедливий суспільний лад.						
Особливості композиції	Композиційний прийом – розповідь від першої особи; кульмінацією є зустріч із селянином.						
	Особливістю новели є безфабульний сюжет (без подій), химерна гра настроїв, складається з 3 фаз: 1) депресія (душевна втома ліричного героя, потреба самотності), 2) спокійно-споглядальний стан (гармонія з одухотвореною природою), 3) обурення, гнів, нетерпіння (сповідь селянина, герой повертається до міста).						
Дійові особи	Моя втома, Ниви у червні, Сонце, Три білі вівчарки (Пава, Трепов, Оверко), Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города, Людське горе, селянин.						
Додаткові відомості	1	В основу новели лягли автобіографічні факти. Завершивши повість "Fata morgana" страшною картиною селянського самосуду, письменник виснажив нервову систему. Крім того, був вкрай змучений службою, громадською роботою, знесилений хворобою. Для покращення стану здоров'я лікар порадив тривалий відпочинок на лоні природи.					
	2	У червні 1908 року Коцюбинський приїхав на Полтавщину, куди його запросив давній знайомий Євген Чикаленко, відомий меценат, який фінансував видання творів багатьох українських митців, забезпечував їх коштами на лікування та інші потреби (своїм життєвим принципом мав тезу: «Треба любити свій народ до глибини власної кишені»). Задум новели виник під час відпочинку в маєтку мецената в селі Кононівка, хоч завершено твір у вересні 1908 року в Чернігові.					
	3	Новела М. Коцюбинського «Intermezzo» стала відгуком на політичні репресії після революції 1905 року.					
	4	Елементом драматичного твору в новелі М. Коцюбинського «Intermezzo» є наявність дійових осіб.					
	5	Особливістю є те, що твір за родовою ознакою є епосом з елементами драми (бо є дійові особи на початку твору) й елементами лірики (бо є ліричний герой, палітра емоцій і переживань, пейзажі тощо).					
	6	Своєрідністю новели є внутрішні монологи як засіб відтворення душевного стану героя; драматично напружені діалоги; звернення до пейзажу для розкриття психології митця. Це – «потік свідомості».					
	7	Слово «інтермеццо» з італійської перекладається як перепочинок, пауза .					
	8	Розповідь від першої особи, як композиційний прийом, єднає новелу «Intermezzo» Михайла Коцюбинського і «Я (Романтика)» Миколи Хвильового.					
	9	Символічними у творі постають образи трьох вівчарок (самозакохана Пава – уособлення дворянства, безжалісний Трепов – сукупний образ жандармерії. Пес, названий «дурним Оверком», уособлює принижене і втомлене селянство).					
	10	Новелу «Intermezzo» називають ще поезією у прозі.					

«Intermezzo»

(1908)

«Кононівським полям»

Дійові особи: *Моя втома, Ниви у червні, Сонце, Три білі вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города, Людське горе.*

Сюжет твору:

Ліричний герой – митець, який утомився від незліченних «треба» і безконечних «мушиш». Його чуливу душу потрясають несправедливість і людське горе. Уся його «трагедія» в тому, що він не може розминутися з людиною, тобто не сприймати людське горе, хоч би й хотів. Але сприймати його він теж більше не може, бо його душа, серце, врешті, нервова система гранично перенапружені. «*Моє серце не може більше вмістити. Воно повне щирсть*». Митця починають лякати тіні від людини, порожня вечірня кімната, де все сприймається як галюцинації. Його жахає і власний стан байдужості до людського горя, до тих дванадцяти повішених («білих мішків»), звістку про яких він заїв сливою. Ліричний герой на межі між нормальним і ненормальним психічним станом, тому хоче втекти від усього, відпочити, зустрітись і побути наодинці з природою, забути про все, розкошуючи серед навколишньої краси.

Жадаючи спокою та самотності, ліричний герой виривається із залізних обіймів міста й опиняється на самоті серед природи. Але й тут виявляється, що він не може бути повністю ізольованим від дійсності, що так його дратувала. Він ховається від людей: «*Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут захід не вільний*». Раптом посеред кононівських полів він зустрічає селянина, обіраного, розчарованого, нещасного чоловіка. Митець не роздратувався, не злякався, не втік, а почав з ним дружню розмову. Герой новели починає пожадливо, кваплячи селянина-оповідача («*говори, говори!*»), фіксувати у своїй пам'яті повні жаху картини селянських бідуваль. Він повернувся у світ людей, у світ громадських змагань: «*Йду поміж людей. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...*». Відпочинок повертає ліричному героєві сили. Поступово повертається до нього рівновага, зникає роздвоєння, він готовий знову до виконання свого громадського обов'язку.

Цитати з новели «Intermezzo» Михайла Коцюбинського	Висловлювання про Михайла Коцюбинського та про його твір «Intermezzo»
Признаюся – заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину (депресивний стан ліричного героя).	«Письменник сонячний. І не тільки тому, що «носив у душі сонце», як сам про себе казав... Уся його проза, попри соціально загострені драматизм і трагізм, – це світлий і відкритий простір для душі й духу» (О. Логвиненко).
Здавалосьь, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені, чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? (образ залізної руки города).	««Intermezzo» – симфонія звуків і барв» (С. Петлюра).
Мої дні тепер течуть серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба (ліричний герой серед нив).	«В імпресіонізмі, власне, принципово неможливий автор, який володіє остаточною, абсолютною істиною. Авторський інтерес спрямований не на типове, узагальнене, а на фіксацію безпосередньо сприйнятого, мінливого, одиничного... Якраз на цьому зіткненні відмінних оцінок, полярних точок зору й виникає могутній емоційний ефект новел та повістей Коцюбинського» (В. Агеєва).
Я утомився. / Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміять. Повідчиняти вікна! Провітрить оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що сміять. Нехай увійдуть у хату чистота й спокій.	«Ритмомелодика «Intermezzo» досягається своєрідною звуковою «оркестровкою» твору. Опинившись серед чарівної природи, ліричний герой вслухається в її «велику тишу», яка озивається безліччю незвичайних чарівних звуків: співом зозулі й жайворонка, ухканням сонної води криниці, прибором колосистого моря, співучою арфою нив. Персоніфікований образ-звук увиразнюють характерні для творчої палітри Коцюбинського алітерації, асонанси, метафоричність образного слова» (В. Гребньова).
На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом (ліричний герой серед нив).	«Часом колір поєднується з дотиковими, нюховими чи смаковими відчуттями: "Мене спиняє біла піна гречок, запашина, легка, наче збита крилами бджіл", "Білий пахучий напій пінився у склянці". Є в новелі назви кольорів, утворені за допомогою асоціацій: "срібне марево", "позолочені сонцем хребти нив". Колір іноді межує із звуком: "Срібна струна цвіркуна", "яскравий звук впав червоним куколом» (В. Гребньова).
З тьми «невідомого» з'явивсь я на світ, і перший віддих, і перший рух мій – у темряві матернього лона. І досі той морок наді мною панує – всі ночі, половину мого життя стоїть він між мною й тобою. Його слуги й хмари, гори, темниці – закривають тебе від мене – і всі троє ми знаємо добре, що неминуче настане час, коли я, як сіль у воді, розпущусь в нім навіки. Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість, – і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, у феєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене – творю твою подобу, даю наймення їй «ідеал» і ховаю у серці. І він мені світить (урочиста пісня сонцю).	«Коцюбинський напоєний соками багатющої землі своєї – і через це він став безсмертним: великі світочі людства давно вже розступилися, щоб дати місце і йому в черзі борців, мислителів і шукачів правди» (П. Тичина).
Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо із землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля (симфонія поля).	«Творчість Коцюбинського увійшла у золотий фонд української літератури, а коли говорити про літературу ХХ століття, то саме він був однією із найяскравіших зірок, які її утверджували» (В. Шевчук).
«П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка»; «Раз на тиждень б'ють людину в лице»; «Найближча людина готова продати»; «Між людьми, як між вовками» (розповідь селянина ліричному героєві).	
Прошайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає... (Видужання ліричного героя).	

Між оком, яке бачить, і рукою, яка записує, не повинно бути нічого...

Михайло Коцюбинський

Для нотаток _____

_____

_____

Михайло Коцюбинський «Тіні забутих предків»

**Михайло Михайлович
Коцюбинський**
(1864–1913)

Михайло займався самоосвітою, давав приватні уроки, пропагував передові ідеї серед народу.

У 1885 році увійшов до підпільної «Молодої громади» українців-соціалістів, за що був притягнутий до судової відповідальності.

1892 року Коцюбинський увійшов до таємного «Братства тарасівців», гаслом якого було національно-культурне відродження України. З 1892 року працює в складі філоксерної комісії, що вела боротьбу зі шкідниками виноградарів у Бессарабії та Криму. Восени 1896 року так застудився, що змушений був покинути працю в польових умовах. Негаразди зі здоров'ям привели до рішення повернутися в рідний край. З 1898 року оселяється у Чернігові, де працює в губернському земстві. Тяжким життєвим випробуванням для Коцюбинського була хвороба серця, яка щороку все більше заважала митцеві займатися творчістю. Тому витрачав чимало коштів і часу на лікування. Найкращі кардіологічні клініки Німеччини, Італії, Австрії мало чим допомагали. 25 квітня 1913 року Михайло Коцюбинський помер у місті Чернігові.

* * * * *

Поштовхом до написання твору «Тіні забутих предків» стало перебування Михайла Коцюбинського в селі Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області (на Прикарпатті), де він отримав багато вражень від життя, звичаїв і обрядів гуцулів.

В основу повісті ліг мандрівний сюжет: кохання Івана і Марічки зароджується на тлі споконвічної ворожнечі родів, родової помсти і протиставляється цій ворожнечі (як у творі В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»).

Рід:	епос	Жанр:	повість	Літературний стиль:	модернізм (поєднано імпресіонізм і неоромантизм)
Тема	Зображення життя гуцулів у Карпатах на межі XIX–XX ст. у гармонії з природою, традиціями та звичаями; поєднання язичницьких і християнських вірувань.				
Ідея	Оспівування високого й красивого почуття взаємного кохання.				
Особливості композиції	Композиційний прийом – використання колодійок. У фіналі повісті триумфус символізація життя в час індивідуальної смерті (у сцені похорону показано торжество життя над смертю).				
Герої	Іван Палійчук, Марічка Гутенюк (його кохана), мати й батько Івана, Палагна (дружина Івана), Юра-мольфар, сусідка Хима, ватаг, міфічні істоти: щезник (лісовий дух), нявки (лісові німфи), чугайстир (добрий лісовий дух, що полює на нявок і боронить від них людей), арідник (злий дух, що править усім).				
Додаткові відомості	1	Для повісті характерний літературний стиль модернізму, зокрема поєднання двох його течій: неоромантизму (життєсхвалення й поетизація природи) й імпресіонізму (поєднання звукових і зорових образів).			
	2	Життя гуцулів у повісті – це дивне поєднання християнського й язичницького начал (поганство присутнє у звичаях, обрядах, у всьому, чим характерний лад життя гуцула). Мовби тіні забутих предків ожили перед письменником у Криворівні, де він писав повість.			
	3	Митець відтворює почуте ним у Криворівні у творі: 1) малює екзотичні звичаї, обряди, ритуали гуцулів (життя на полонині, де випасають овець, процеси розведення ватагом ватри, варіння сиру; дотримання обряду на Святий вечір (у цю ніч душа Марічки має право прийти у хату Івана); ворожіння Палагни на Благовіщення і на Теплою Юри, відвертання Юрою-мольфаром грозової хмари, ворожбитство Юри й Палагни, щоб позбутися Івана; 2) зображує казково-демонічний, фантастичний світ довкола Івана й Марічки (цей світ представляють арідник, щезник, чугайстир, нявки, мольфар).			
	4	За ідейно-тематичним спрямуванням повість близька до: 1) твору «Ромео і Джульєтта» Вільяма Шекспіра; 2) драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.			
	5	У повісті живим уособленням поезії і прози є Марічка (ніжна й «дика» у своїй природно-поетичній «первозданності») і Палагна (приземлено-груба).			
	6	У сцені похорону Івана усі зайняті веселощами при багаті надворі й похоронними іграми. Біля мертвого Івана залишаються тільки три німі бабусі. Ці жінки асоціюються з античними мойрами – богинями долі людини: Лахесіс витягала жеребок, визначаючи долю, Кліо прядла нитку життя, Антропос обрізала нитку життя.			
	7	Повість «Тіні забутих предків» екранізував Сергій Параджанов у 1964 р. У фільмі головну роль зіграв Іван Миколайчук.			
	8	У 1965 році фільм «Тіні забутих предків» отримав нагороду Британської академії, приз у Римі, а на міжнародному фестивалі в аргентинському місті Мардель-Плаго завоював найвищу нагороду. Кінокартина отримала 100 різних міжнародних премій і увійшла до двадцятки кращих фільмів світу.			

«Тіні забутих предків» (1911)

Сюжет твору:

Розповідь про дитинство Івана Палійчука і про ворогування його родини із сім'єю Гутенюків.

Іван вперше зустрівся з Марічкою, коли їхні родини зійшлися в кривавому двобої, під час якого загинув Іванів батько. Хлопець вирішив помститися й «набити чужу дівку». Але скривджена Марічка на зло відповіла добром: поділилась з Іваном цукеркою. Хлопець здружується з Марічкою, між ними зароджується кохання. Іван-парубок іде на все літо вівчарити на високу полонину. Дівчина тужить за милим, виспівує своє кохання у колодійках. Повернувшись із полонини, Іван дізнається про смерть Марічки (коли дівчина переходила Черемош, раптово повинь накрила її й забрала із собою). Іван не вірить у смерть коханої, уважає, що це вигадки Гутенюків, і йде на пошуки дівчини. В одному селі люди знайшли тіло дівчини, проте в ньому, посинілому й розбитому річковим камінням, Іван не впізнає Марічки. Через 6 років блукань Іван повертається в рідне село і через рік одружується з Палагною – однією з найбагатших наречених у селі. З часом Палагна стає «любаскою» сусіда Юри (мольфара). Іван про це знає, проте йому байдуже, він не може забути своєї Марічки. Одного разу чоловік іде в гори й чує голос нявки Марічки, прямує за ним. Іван зустрічається в лісі з добрим духом карпатських нетрів чугайстром, який рятує людей від нявок. Але коли Іван бачить, що нявка має вигляд Марічки, то рятує її від чугайстра (йде з ним у танок), прямує за голосом Марічки-нявки і зривається в урвище. Наступного дня ледь живого Івана знаходять пастухи. Невдовзі трембіти сповіщають про похорон Івана ховають за місцевим звичаєм (з танцями і розвагами).

Цитати з повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського	Вислови про повість «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського
1 Іван був дев'ятнадцятою дитиною у гуцульській родині Палійчуків (насправді сім'я Івана була невелика, з 20 дітей вижило лише 5, а «решта спочило на цвинтарі»).	«Весь час проводжу в екскурсіях по горах, верхи на гуцульському коні, легкому й граціозному як балерина. Побував у диких місцях, доступних не багатьом... Гуцули – дуже оригінальний народ з багатого фантазією, зі своєю психікою. Глибокий язичник – гуцул – все своє життя, до смерті, проводить в боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води. Християнством він скористався лише для того, щоб прикрасити язичницький культ. Скільки тут красивих казок, переказів, вірувань, символів!» (Михайло Коцюбинський).
2 Туго росла дитина, а все ж підросла, і нестямилась навіть, як довелося шити їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і невідоме нікому або без причини кричить (Іван у дитинстві).	«У Коцюбинського "реальне" і міфічне займають два плани: у зображенні суспільного життя домінує реальний компонент, у змалюванні життя особи – міфічний» (Маріанна Кіяновська).
3 На камені, верхи, сидів «той», шезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплосивши очі, дув у флюяру (шезник грав мелодію, яку так давно шукав Іван, але не міг зіграти на своїй сопілці).	«Гуцульщині "Тінями забутих предків" поставив Коцюбинський в українському письменстві віковий пам'ятник» (Антон Крушельницький).
4 Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню (Іван-парубок).	«Повість начебто поділена навпіл. З одного боку (перша частина) – жива природа, жива Марічка. З другого (друга частина) – чорний ліс, Марічка-нявка. У центрі – Іван – світове дерево» (Світлана Лютіна).
5 Марічка любила, коли він (Іван) грав на флюярі... Марічка обзивалась на гру флюяри, як самічка до дикого голуба, – співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'явилися – не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще в колиці, хлопались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах... Марічка і сама вміла складати пісні... (про хист Марічки до складання пісень).	«Естет, поет інтелігенції, людина тонких почуттів, рафінованої мови. Таким його сприйняв один з найбільших естетів в українській культурі Сергій Параджанов, який за повістю "Тіні забутих предків" поставив у 1964 р. один з найвідоміших своїх фільмів, що відкрив ім'я Михайла Коцюбинського для західного світу» (Соломія Павличко).
6 І той сум виливала у співанках: «Іздай мні, мій миленький, // два рази на днину, // а я тебе ізгадаю // сім раз на годину...» (співала Марічка, коли Іван був на полонині).	«Прем'єра фільму "Тіні забутих предків" відбулася, коли "хрущовська відлига" вже завершувалася і почалися політичні репресії проти національно свідомої інтелігенції. Після перегляду фільму поет Василь Стус звернувся до присутніх у кінозалі зі словами: "Хто проти тиранії, встаньте!", і підвівся увесь зал. Отже, фільм за повістю Коцюбинського "Тіні забутих предків" розбудив національну свідомість і гідність, став поштовхом до прозріння і розуміння українцями себе як великого народу» (Ольга Слоньовська).
7 Палагна була з багачького роду, фудульна, здорова дівка, з грубим голосом і властою шиєю (Палагна).	«Митець сумлінно працював над поетикою назви своєї повісті. У чернетках повість "Тіні забутих предків" мала назви: "Тіні минулого", "Голос віків", "Відгомін передвіку", "Подих віків", "Дар предків забутих", "Голос забутих предків» (Ольга Слоньовська).
8 На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона, курила люльку, як Іванова мати, носила пишні шовкові хустки, а на властій шиї блищало в неї стільки намиста, що челядь із заздросів аж розсідалась (Палагна).	«Серед первісних народів існувало тверде переконання, що тінь є другим "я", "ego", душею людини... Уявляється, що Коцюбинський саме це значення надавав образу тіні. Душа-тінь здатна покидати тіло й переходити в тіло іншої людини (реінкарнація), тварини або в предмет (тотемізм). Таким чином, Іван і Марічка, на мій погляд, – тіні забутих предків, тобто Івана й Марічки, які жили в далекому минулому. Вони водночас далекі предки для тих Івана й Марічки, які житимуть в далекому майбутньому, бо в цих двох живе душа-тінь народу» (Світлана Лютіна).
9 Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови. Він газда, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка – чого ж ще більше?.. Вони їздили разом до міста або на храм... Іван обіймав молодичі, Палагну цілували чужі чоловіки – ото диво яке! – і вдоволені, що набулись так файно, вони вертались знову до щоденних турбот (про вільні стосунки Івана й Палагни).	
10 Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий і сильний, той градник і мольфар. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його боялись, але потребували всі (мольфар Юра).	
11 Він був без одежі. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилося на бороді й звисало на грудях... Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере (чугайстир).	

Для нотаток _____

_____

_____

Ольга Кобилянська

«Земля»

Ольга Юліанівна
Кобилянська
(1863–1942)

- Гірська орлиця
- «Лишина троянда в саду української літератури» (М. Старицький)

Найвідоміші твори: повісті «Людина», «Земля», «Царівна», «В неділю рано зілля копала».

Ольга Кобилянська народилася 27 листопада 1863 року на Буковині, у містечку Гура-Гумора (тепер Румунія) у сім'ї урядовця.

Майбутня письменниця закінчила чотири-класну німецьку школу в Кімполунзі, а далі навчатися їй не судилося. Проте Ольга постійно займалася самоосвітою, багато читала, брала приватні уроки з української мови. Згодом вона як вільна слухачка відвідувала лекції з української літератури в Чернівецькому університеті. Формування Ольги Кобилянської як творчої особистості відбувалося в атмосфері постійної праці над собою. Вона малювала картини, виступала в аматорських виставах, виконувала на сцені пісні (мала чудовий голос), грала на фортепіано.

Ольга Юліанівна жила в німецько-румунському оточенні, тому розпочинала свою творчість новелами, написаними німецькою мовою. Важливою подією в житті О. Кобилянської була зустріч 1881 року з Софією Окуневською (однією з найосвіченіших жінок Галичини, першою на Буковині жінкою-лікарем) та з письменницею, громадською діячкою Наталею Кобринською. Ці жінки очолювали феміністичний рух, ідеї якого були близькі й Кобилянській.

Рід:	епос	Жанр:	соціально-психологічна повість	Літературний стиль:	символізм
Тема	Зображення трагічної події, що сталася в гуцульській родині хлібороба на Буковині наприкінці XIX ст.				
Ідея	Роздуми над причинами братовбивства, тобто першопричина, зла у світі.				
Особливості композиції	У повісті є епілогові сцени, які засвідчують духовну смерть братовбивці. Сюжетно-композиційну організацію тексту зумовлює мотив влади землі.				
Герої	Івоніка (Іван) Федорчук, Марійка Федорчук (його дружина), Михайло (старший син), Сава (молодший син), наймичка Анна (кохана Михайла), циганка Рахіра (кохана Сави), Григорій (батько Рахіри), Василь Чоп'як, Докія (його дружина), Парасинка (їхня дочка), Тодорика (чоловік Парасинки), Петро.				
Додаткові відомості	1	Події у творі відбуваються в кінці XIX ст. на Буковині, коли ця земля входила до складу Австро-Угорської імперії.			
	2	Історія написання повісті: Повість написана на основі реальної трагедії братовбивства, що сталася восени 1894 року в селі Димка неподалік від Чернівців. Ольга Кобилянська знала родину Костянтина Жижицяна, який став прототипом Івоніки (Івана) Федорчука. Сава Жижицян – прототип Сави Федорчука, Михайло Жижицян – прототип Михайла Федорчука. Маріука Магіс – прототип Рахіри. Подія братовбивства глибоко вразила Ольгу Юліанівну: « <i>Факти, що спонукали мене написати "Землю", правдиві. Особи майже всі до одної також із життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала – ох, як хвилями ридала!..</i> »			
	3	Через увесь твір проходить символічний персоніфікований образ землі. Він – основа конфлікту, ставленням до землі герої перевіряються на людяність та справедливість.			
	4	Марійка та Івоніка – уособлення цінностей народної моралі (полюбляють землю, невтомно на ній працюють, люблять своїх дітей, наставляють на правильний життєвий шлях; коли сталося горе, дбають про бідних, підготовуючи обідами; синові Анни Івоніка відписує Михайлове поле; Івоніка усвідомлює свою провину за недогляд у вихованні синів; Марійка тяжко жалкує, що відштовхнула Михайлову дівчину і її дітей; Івоніка, вберігши Саву від суду, сам покарав його (не дав землі, не прийшов на весілля).			
	5	Батьки Сави були проти його стосунків з Рахірою, бо він був її двоюрідним братом, її батько мав проблеми з законом, вона погано впливала на Саву, була ледачою й злодійкуватою.			
	6	Сава і Рахіра – втілення духовної деградації (вони кровні родичі, Рахіра – злодійкувата, жорстока, нечесна; Сава – братовбивця).			
	7	Філософська проблема злочину й карі єднає повість «Земля» Ольги Кобилянської і роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика.			

«Земля» (1902)

Присвята: *Своєму батькові Юліанові Кобилянському*

Епіграф: *Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша (Юнас Лі)*

Сюжет твору:

Заможний газда Василь Чоп'як віддає свою дочку Парасинку за нелюба Тодорика (дівчина закохана в Михайла Федорчука). Старий Івоніка на весіллі каже, що пікодує за такою невісткою, як Парасинка, його Михайло був би прекрасною парєю, проте його скоро заберуть до армії. Михайло – чемний і працьовитий хлопець, а молодший син Сава – байдужий до господарства, не любить землі. Івоніка каже, що він не одержить у спадок землі, якщо не зміниться. Івоніка зізнається Докії, що має гроші, щоб відкупити Михайла від армії, проте не знає, чи вдасться. Марія (дружина Івоніки) була працелюбною і дуже економною газдинею, тому на селі її називали скупою. Якось вона пішла до ворожки. Та напроорочила їй, що роздаватиме своє добро бідним, а від людей ховатиметься, що близьке піде далеко від неї, а далеке стане близьким. Жид, з яким Івоніка домовився про Михайла й якому дав гроші за викуп із солдатчини, десь зник, тож Михайло вимушений йти до армії. Михайло все частіше думає про панську робітницю Анну, нещасну дівчину, яку бив рідний брат, а матір забирала зароблені гроші. Якось Михайло зустрівся з Анною, яка поверталася з лісу, їй привиділося, ніби з ліска летить щось темне з вогняними очима. Михайло заспокоїв дівчину. Тим часом Сава нишком носив Рахірі крадені вдома борошно, сир... Восени Федорчуки із сумом провели в армію Михайла. Хлопцеві дуже тяжко було в солдатах, навіть закрядалася думка про дезертирство. Тепер щотижня до нього приходив батько, усіляко підтримував сина. Марійка гнівалася на Саву, казала, що той не одержить землі, якщо і далі буде з Рахірою. Анна під серцем носила дитину, люди стали вже це помічати, мати й брат вигнали Анну з дому, її прихистила в себе Докія. Якось зустрілися на пасовиську Анна й Рахіра. Рахіра почала випитувати, хто ж батько майбутньої дитини. Вони почали сваритися, й Анна навіть ударила Рахіру і сказала, що про неї, ледащицю і відьму, кажуть у селі. Рахіра поскаржилася на Анну Саві. Михайло був удома у відпустці. Сава попросив Михайла піти разом з ним уночі до панського лісу й набрати там дерева, щоб відремонтувати огорожу.

Саме вони порадили писати українською мовою, прислужитися рідній культурі. У 1898 році О.Кобилянська відвідала святкування 25-річного ювілею літературної діяльності І. Франка, познайомилася з Василем Стефанюком. Через рік вирушила до Києва і Канева, де запрятувалася з М. Коцюбинським, М. Старицьким, М. Лисенком, а згодом і з Лесею Українкою. Усі визнавали великий талант Ольги Кобилянської. Доля не була прихильною до письменниці. У 1903 році тяжко захворіла матір, та й сама Ольга страждала від серцевої недуги. Давалася взнаки й матеріальна скрута. Долаючи усі негаразди, вона продовжує писати. Не полишає пера і під час Першої світової війни, і після розпаду Австро-Угорської імперії, коли Буковину окупувала Румунія. У складних умовах національного поневолення Буковини румунською владою Кобилянська мужньо долає перешкоди і пише все нові твори. Її не забували в Україні. У Харкові вийшли збірки її новел, повісті «Земля», «У неділю рано зілля копала», твори у дев'яти томах.

1927 року широко відзначалося 40-річчя літературної діяльності Ольги Кобилянської. На гонорар, одержаний з України, письменниця придбала будиночок із садом у Чернівцях (тепер це літературно-меморіальний музей).

У 1929 році уряд України встановив їй персональну пенсію і вона була прийнята до Спілки письменників України. Новий етап у житті О.Кобилянської настав у 1940 році, коли Буковина була возз'єднана з Україною. Нова влада демонструвала світові, як вона шанує кращих митців народу. Її твори ввели до шкільної програми для вивчення. З початком війни 1941 року Буковина знову опинилася під владою Румунії, яка була союзником фашистської Німеччини. Профашистський румунський уряд хотів відправити О.Кобилянську до трибуналу (проти неї відкрили судову справу), але не встиг – 21 березня 1942 року Ольга Юліанівна померла. Спочиває О.Кобилянська в родинному склепі на Чернівецькому кладовищі.

Для нотаток _____

Цитати з повісті «Земля» Ольги Кобилянської

Його висока горда постать перевишала всіх, мов дуб, а на його тепер ясно освітленим лиці з узад зачесаним волоссям, що спало на плечі, із вузьким білим чолом, відбивався цілий настрій його душі. Несамовита відвага незвичайної хвилі і жаль (Михайло).

Михайло був мов образець! І не саме великий, але плечистий і сильний, а з лица мов у якої дівчини, лише що над устами засіявся вус. Дівчата в селі знали добре, який він був, однак він держався від усіх так далеко, був такий соромливий і замкнений, що ніхто не міг про нього сказати, щоб глядів за одною довше, ніж за другою (Михайло).

«Росте й горнеться кудись... та не до доброго й не до нас. **Він роботи боїться, йому танець у голові. Зо стрільбою ходив би день і ніч по полі й по лісі, а про хату думає лише тоді, коли мамалига на кружок вивернеться»** (Івоніка про Саву).

Мав безустанно заблуканий погляд (Сава).

Була се слабосильна, ще доволі молода жінка з ніжними рисами обличчя, на яким за першим поглядом було пізнати, що тяжка, ненастанна праця й жура, що гнітила її, надали їй п'ятно старості (Марійка).

Середнього росту, з темним, як шовк, волоссям... на око ніжна, таїла в собі силу та вабила до себе, мов музика, гармонією жіночності (Анна).

...нічого не мала, була убога, а лиш виставлена на гнів матері і штовханці брата, якою ні один хлопець у селі не журився (Анна).

«Вона погана волошка, циганка. Дивися на її зуби й на її рот! Як клубки з м'яса стоять їй в лиці! Чи вона чим причарувала тебе? Дивися, яка вона погана! Чоло волоссям заросло, а очі, як у чортиці або в голодної собаки!» (Михайло Саві про Рахіру).

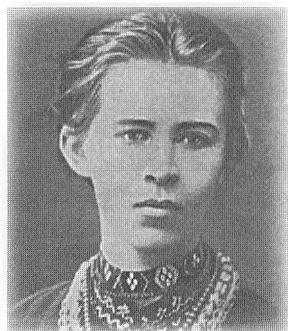
«Не для тебе, синку, була вона, а ти для неї! Ти ходив по ній, плекав її, а як виріс і став годний, вона отворила пащу й забрала тебе!» (Івоніка над труною Михайла про землю).

«Як я колись замкну очі, то хочу, аби моя земля перейшла в робучі руки. Я її не вкрав і не придбав оманю. Я й моя Марійка – ми обоє доробилися її, опими нашими руками дороблялися її... Вона підпливла нашою кров'ю і нашим потом. Кожна грудка, кожний ступень може посвідчити, як наші крижі угиналися тяжко, доробляючи її» (Івоніка (Іван) про землю).

«Лише Бог один знає, як я не раз із голоду скавуліла! Але зложеного крейцарика ми не дотикалися. Аби я раз булочку собі купила, то й то ні!» (Марійка говорить Саві про вкладену працю в землю).

Михайло вважав це крадіжкою, проте згодився. Наступного дня лісник приніс Марійці страшну звістку: у панському ліску знайдено вбитого Михайла. Багато людей зібралось у Федорчуків, коли зайшла до хати Анна й кинулася до Михайла. Усі збагнули, хто батько ще не народженої дитини. Анна кинулася до Сави і кричала, що він убивця. Івоніка вийшов надвір і став гаряче молитися, бо зрозумів, що «за землю підняв Сава руку на свого брата, лиш за землю!.. іншого тут не могло бути». Наступного дня приїхала комісія і встановила, що в Михайла стріляли зблизька, що він вижив би, якби відразу його знайшли в ліску. Сава був блідий і трусився, ніби від пропасниці. Лікар помітив на його штанах кров, проте Сава пробелькотів, що то від зайця. Саву запідозрили, але нічого не знайшли. Коли робили розтин тіла, з нього випала куля. Івоніка підняв її і заховав, кулю впізнав: саме такими стріляв Сава. Івоніка боявся втратити і другого сина. Саву забрали до міста, відбулося поховання Михайла. Анна народила близнят (2 хлопчиків). Навесні за порадою Докії Анна пішла до Марійки, аби та взяла хоч одного хлопчика на утримання, проте вона вигнала Анну. На Різдво, коли Марійка була сама в хаті, то до вікна підійшов якийсь чоловік і сказав, що бачив, як у ліс Михайло йшов із Савою, а говорить він про це тільки тепер, бо не хоче мати камінь на душі. Через брак доказів Саву відпустили. Він пішов до Рахіри, кажучи, що не потребує батькової землі й піде з жінкою на заробітки до Молдови. Анна жила з божевільною думкою вбити Саву, а той однієї її і боявся. Померли близнята Анни – і вона ніби збожеволіла (бродила полями, заходила до хат, не впізнаючи нікого). Івоніка картав дружину, що та не прийняла онуків. Анну відвезли до шпиталю (гроші на лікування зібрали всім селом). Пройшло 6 років. Івоніка і Марійка працювали й за Михайлову душу годували обідами бідних, Саву відділили, віддавши йому півхати, а землю не наділили (хай сам заробляє). Докіїн брат Петро став лісником і одружився з Анною. Минуло 5 років, і в них народився хлопчик. Вони хочуть віддати його до школи, щоби син здобув освіту і вибудував щасливішу долю. Івоніка потайки від Марійки записав на нього найкращий лан Михайла.

Леся Українка «Лісова пісня»

Лариса Петрівна
Косач-Квітка
(1871–1913)

► Символ нації
► Дочка Прометей
► Співачка досвітніх вогнів
Найвідоміші твори: збірка поезій «На крилах пісень»; поема «Давня казка»; драма-феєрія «Лісова пісня»; драматична поема «Бояриня»; вірш «Contra spem spero!».

Народилася Леся Українка (Лариса Петрівна Квітка-Косач) 25 лютого 1871 року в місті Звягелі (Новоград-Волинський) у родині відомого громадського діяча Петра Косача. Переведення батька сім'ї по службі зробило постійним місцем проживання родини село Колодяжне неподалік міста Ковеля. Саме там минули дитинство і юність Лесі. Через тяжку хворобу (туберкульоз кісток) Леся не могла ходити до школи, тому освіту здобувала вдома. З 12 років Леся під керівництвом матері (відомої української письменниці Олени Пчілки, що мала справжнє ім'я та прізвище Ольга Драгоманова) вивчає німецьку та французьку мови, потім польську, російську, давньогрецьку, латинську, італійську, болгарську, англійську. Перебуваючи в країнах Західної Європи, Леся Українка вільно контактувала з іноземцями, розмовляючи всіма європейськими мовами. Могла порозумітися і чеською, і грузинською, і арабською. Була добре обізнана з європейською та світовою літературою, мистецтвом, історією, кохалася в народній пісні та рідній літературі.

Рід:	драма	Жанр:	драма-феєрія	Літературний стиль:	неоромантизм
Тема	Зображення світу людини й світу природи в їх гармонійних і суперечливих взаєминах, краса Полісся.				
Ідея	Оспівування краси людських взаємин, пориву до щастя, незбагненної сили великого кохання. Головна думка твору вкладена у уста Лісовика: «Ніяка туга краси перемагати не повинна».				
Особливості композиції	Драма-феєрія складається з прологу і трьох дій, кожна з яких починається пейзажем відповідної пори року (рання весна, пізні літо, пізня осінь, яка переходить у зиму).				
Дійові особи	Лукаш, його мати, дядько Лев, Килина, діти Килини, Мавка, Лісовик, Перелесник, Водяник, Русалка Польова, Злидні, Доля, Пропасниця, Потерчата, Куць, «Той, що в скалі сидить» (Марище), «Той, що греблі рве».				
Додаткові відомості	1	Історія написання твору: Драма-феєрія «Лісова пісня» була створена влітку 1911 року за дванадцять днів («Писала я її дуже недовго, 10-12 днів, і не писати ніяк не могла, бо такий уже був непереможний настрій, але після неї я була хвора і досить довго "приходила до пам'яті"...»). Леся Українка перебувала далеко від рідного дому (в Грузії), і сум за рідним краєм (за красою Полісся) навів їй спогади.			
	2	Джерелом написання драми стала народна творчість. Фольклорно-міфічний образ лісової русалки (Мавки) глибинно переосмислений, творчо інтерпретований, поетично узагальнений авторкою. Вона символізує ідею нездоланності життя, ніжність, поетичність, волелюбність, велич боротьби за людину.			
	3	Риси неоромантизму у драмі-феєрії: у центрі – людина, її творчі здібності; утвердження свободи, поривання особистості до вищих ідеалів життя, вічних цінностей мистецтва, краси природи, почуттів.			
	4	Основний конфлікт у творі – суперечність між мрією і дійсністю, неспівмірність духовно-піднесеного й матеріально-приземленого в душі, конфлікт людини в людині.			
	5	Лукаш уособлює людину й відповідно дві грані її душі – духовну й матеріальну. Коли в Лукашеві переважає духовна грань, вона втілюється в образах дядька Лева і згодом Мавки, коли переважає матеріальна, утілюється в образах матері й згодом Килини. Визначальною рисою характеру Лукаша є роздвоєність між матеріальним і духовним.			
	6	Столітній дуб на галявині біля Лукашевої хати – символ єдності людини і природи. Його оберігає дядько Лев – уособлення мудрості й духовної краси.			
	7	Події в драмі відбуваються на Волині (Поліссі).			
	8	Рядки з драми-феєрії «Се вони вже не щебечуть, не тьохкають, як завжди, а співають "Цілуй! Цілуй! Цілуй!"» перегукуються з твором «Чари ночі» О.Олеся.			
	9	Неоромантична ідея незнищенності кохання єднає драму «Лісова пісня» Лесі Українки та повість «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського.			
	10	Проблема – «нерівня душ – це гірше, ніж майна» – єднає драму-феєрію «Лісова пісня» Лесі Українки і роман «Маруся Чурай» Ліни Костенко.			

«Лісова пісня» (1911)

Сюжет твору:

Пролог (провесін) вводить читача у світ казки, в якій діють фантастичні істоти.

Перша дія (рання весна). Старезний, предковичний ліс на Волині. До дуба, що на широкій лісовій галявині, прийшли будувати хату дядько Лев і його небіж Лукаш. Від зимового сну прокидається Мавка, почувши гру Лукаша на сопілці. Лукаш збирається наточити соку з берези, проте Мавка зупиняє його, адже береза – її сестра, а сік її – то кров. Мавка й Лукаш закохуються. Перший поцілунок. Лукаш розповідає про те, що восени його хочуть оженити, від чого Мавка засмучується.

Друга дія (пізні літо). Мати докоряє Лукашеві, що він все грає, а робота стоїть. Коли на подвір'ї з'являється Мавка, мати Лукаша каже їй, що не годиться дівці упадати за парубком, проте лісовій красуні ці людські міркування не зрозумілі. За Мавку заступається дядько Лев, аби його сестра не називала Мавку відьмою. Мати дає Мавці серпа й загадує жати. Мавці не вдається цього зробити, бо з жита вириває Русалка Польова й благає сестрицю не губити її красу. Мавка, щоб хоч якось виправдати себе перед матір'ю Лукаша, ріже собі руку серпом. На полі з'являється мати з молодницею й лає Мавку за неробство. Приходить Лукаш і допомагає молодиці жати. Лукаш проводжає Килину додому – засмучена Мавка плаче біля озера й просить Лісовика зробити її такою, як була. Лісовик вбирає її в багрянцю й срібний серпанок. У цей момент з'являється Перелесник і кружляє Мавку у вирі шаленого танцю. Раптом із землі з'являється страшне Марище і вмовляє Мавку піти з ним у далекий край, де «Ні дерево, ні злля не шелестить, не навіває мрій». Тут з'являється Лукаш, побачивши бліду Мавку, каже: «Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?». Лукаш поспішає до хати й просить матір готувати хліб для старостів, бо завтра буде сватати Килину. Почувши ці слова, Мавка зриває із себе багрянцю й просить Марище забрати її із собою. Вони зникають під землею.

Родина Косачів постійно спілкувалася з такими відомими людьми, як Старицькі, Лисенки, Стешенки. Великий вплив на формування світогляду дівчини зробив рідний дядько по материнській лінії – Михайло Драгоманов. Перший вірш Лесі Українки «Надія» був написаний у дев'ятирічному віці і присвячений рідній тітці, яку заарештували. А у 1884 році в журналі «Зоря» друкуються вірші «Конвалія» та «Сафо». Юна Леся у 1890 році написала «Стародавню історію східних народів», призначену для молодших сестер. Ця книжка в 1918 році була видана як підручник для національної школи. Мандрівниця не з власної волі, Леся Українка побувала в Європі, Азії та Африці. Потреба в лікуванні привела поетесу до Криму, в Італію, згодом до Єгипту і Грузії.

Першою поетичною збіркою була збірка «На крилах пісень», яка вийшла друком у Львові 1893 року.

Друга збірка – «Думи і мрії» (1899), третя – «Відгуки» (1902). У літературному доробку поетеси близько двадцяти творів, що належать до драм і драматичних поем. Писала їх Леся в час відчайдушної боротьби із хворобою (майже завжди підвищена температура, постійні виснажливі болі, лікувальні масажі, закутість у гіпс).

Вірним побратимом і чоловіком поетеси став відомий український фольклорист Климент Квітка, з яким вона одружилася у 1908 році.

Дворянська дочка, в останні роки життя вона змушена була долати, крім хвороб, ще й матеріальну скруту, відмовляти собі в найнеобхіднішому. Леся Петрівна займалася перекладами, давала учням уроки, навіть продавала нехитрі сімейні пожитки.

Померла Леся Українка 1 серпня 1913 року в містечку Сурамі, що в Грузії. Похована в Києві на Байковому кладовищі поряд з могилами батька і брата.

Цитати з драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки

Ну, як-таки, щоб воля – та пропала?

Се так колись і вітер пропаде! (Мавка Лісовику).

Що лісове, то не погане, сестро, – / усякі скарби з лісу йдуть... (дядько Лев про Мавку матері Лукаша).

Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки – сумтно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись (Мавка Лукашеві).

Не зневажай душі своєї цвіту,
Бо з нього виросло кохання наше (Мавка до Лукаша)

Ой лишенько! Іще не починала!
Ой мій упадоньку! / Що ж ти робила? / Нездарисько! / Нетхолице! / Ледащо! (Мати Лукашева про Мавку).

Я жива! Я буду вічно жити!

Я в серці маю те, що не вмирає (Мавка протистоїть Марищу – «Тому, що у скалі сидить»).

Я з кодлом лісовим не накладаю так, як твій рід! / Зрубай її, як хочеш, хіба я бороню? Ось на й сокиру (Килина Лукашеві).

І та вже відьма? – / Ба, то вже судилось / Відьомською свекрухою вам бути. / Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли (Лукаш до матері).

Я – загублена Доля. / Завела мене в дебрі нерозумна сваволя. / А тепер я блукаю, наче морок по гаю, / низько припадаю, стежечки шукаю до минулого раю (Мавка в образі загубленої Долі до Лукаша).

Я душу дав тобі? А тіла збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(Лукаш до Мавки у фіналі).

Я тебе за те люблю найбільше, –
чого ти сам в собі не розумієш,
Хоча душа твоя про те співає
виразно-широ голосом сопілки (Мавка каже Лукашеві).

...Але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, – там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш – і пропала воля! (Лісовик застерігає Мавку).

О, не журися за тіло!
ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палочим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попільець
ляже, вернувшись, в рідну землицю,
вкупі з водою там зростить вербицю, –
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,

їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.
Я їм тоді проспівую
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...
Грай же, коханий, благаю!
(Останній монолог Мавки).

Третя дія (пізня осінь, яка переходить у зиму). Хмарна осіння ніч. Біля хати Лукаша чорніє постає Мавки. З лісу виходить Лісовик і дивується, що Мавка тут, а не в «Того, що в скалі сидить». Мавка пояснює, що саме він визволив її своїм злочинном, перетворивши Лукаша на вовкулаку. Мавка розповідає, що, почувши вовче виття, яке доходило до кам'яної печери, прокинулася і силою чарівних слів урятувала Лукаша, повернувши йому людську подобу. Мати докоряє Килині, що та довго спить і погана господиня. Килина, вибігши по воду, помічає постає Мавки й запитує, чого та прийшла. Мавка відповідає: «Стою та дивлюся, які ви щасливі». Килина говорить: «А щоб ти стояла у чуді та в диві!» – Мавка раптом перетворюється на вербу. З лісу виходить Лукаш, на нього накинулася Килина й обізвала п'яницею, він відповів: «Мовчи! Не скигли!» На запитання Лукаша, куди подівся дядьків дуб, вона відповіла, що продала купцям, щоб не вмерти з голоду. З хати вибігає мати й радіє синові, скаржитись на тяжке життя з «отою відьмою». Лукаш докоряє матері, каже, що їй судилось бути відьомською свекрухою. До них підходить хлопчик із сопілкою, зробленою з Мавки-верби, і просить Лукаша заграти на ній. Лукаш починає грати й чує голос Мавки, випускає з рук сопілку й запитує в Килини, що то за верба. Килина просить Лукаша зрубати вербу. Лукаш ударив раз по стовбуру, замахнувся вдруге й опустив руки. Тут кинулася Килина, вихопила сокиру й замахнулася. У цю мить метеором-вогнем з неба злетів Перелесник і обійняв вербу. Спалахнув вогонь і, досягнувши верховіття, перекинувся на хату. Мати й Килина виносять із хати добро разом із Злиднями. Килина просить Лукаша покинути ліс і повернутися в село. Лукаш не погоджується. Килина йде геть. Аж тут з-за берези виходить легка, прозора постає Мавки і схилиється над Лукашем. Мавка ні в чому не звинувачує Лукаша. Твір закінчується ремаркою, що сприймається як вірш у прозі (Лукаш починає грати, тьмянний зимовий день міняється на ясну весняну ніч, Мавка спалахує давньою красою в зорянім вінці, Лукаш кидається до неї, білий цвіт огортає закохану пару, переходить у заметіль. Коли завірюха вщухла, стає видно Лукаша, що сидить сам, прихилившись до берези, на його вустах шаслива усмішка, очі заплющені, з неба падає сніг).

Цитати з драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки	Висловлювання про письменницю Лесю Українку та про її твори
... молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одяга на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами («Той, що греблі рве»).	«Письменниця революційно-демократичного напрямку кінця XIX – початку XX століття, учасниця загальнодержавного визвольного руху, полум'яний пропагандист ідей наукового соціалізму, вона оспівала «нащадків Прометея», разом з ними своєю творчістю світила «досвітні огні» революції, здобувши від народу величні і славні імена Дочка Прометея і Співачка досвітніх огнів...» (О. Білецький).
Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому – барви мулу, на голові корона із скойок. Голос глухий, але дужий (Водяник).	«Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як з уст сеї слабосилої хворої дівчини» (І. Франко).
...гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима (Перелесник).	«...ся хвора слабосила дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. Але, проте, вона дівчина, у неї є м'яке жіноче серце» (І. Франко).
...уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний... у полотняну одягу і в ясно-сиву, майже білу свиту; на ногах постолі, в руках кловня (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені (дядько Лев).	«З усім своїм культом нелюдської сили і мужніх чеснот, Леся Українка скрізь і завжди в своїй поезії зостається жінкою. Вона тим і сильна, тим і займає свою власну постать в історії українського слова, що завжди поєднувала в собі пристрасті. Прометеевим огнем пройняті пориви з нотами ніжності, з прославленням жіночого героїзму, терпіння й самопожертви» (М. Зеров).
...дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одягу, тільки з тоншого полотна; сорочка випущена, мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль; на поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку (Лукаш).	«Життя Лесі Українки і творчий поетичний її спадок – то її заповіт, її імперативний наказ потомній українській жінці... Не тільки пізнати, не тільки естетично споглядати, а перетворити її сильне, сміле, гаряче слово в меч, щоб ще краще, ніж він діяв у хворих руках Лесі Українки, він послужив її тим дочкам, що вкупі зі своїми братами і батьками відвоюють батьківщину... Де серед розквітлої знову національної культури творитимуть нове життя українські люди, такі, якою була Леся Українка» (Є. Ненадкевич).
...як дівчина... ба ні, хутчій як панна, бо й руки білі, і сама тоненька, і якомсь так убрана не по-наськи... (Мавка).	«Лісова пісня» – це діамантовий вінець Лесі Українки" (М. Рильський).
...зелена одяг на її просвічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квітки, ромен, березка (Русалка Польова).	«В драмі-феєрії "Лісова пісня" змальовано трагедію високої душі, що заблудилась серед болота буденного людського життя» (М. Драй-Хмара).
...молода повновида молодиця, у червоній хустці з торочками, у бурячкової спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жовтими стяжками; сорочка густо натикана червоним та синім, намисто дзвонить дукачами на білій пухкій шиї, міцна крайка тісно перетягає стан, і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою (Килина).	«Леся просто приголомшила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в окрузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка. Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти й людського життя» (М. Павлик).
Малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куниці (Лісовик).	<p><i>Вся ти – трепет, вогонь, ідея, Вся ти – вірна єдина струна, І хто знає співця Антея, Той тебе у ньому пізна. Ти себе Українкою звала, – І чи краще знайду ім'я Тій, що радістю в муках сіяла, Як отчизна – твоя і моя...</i></p>

Для нотаток

М. Рильський

**Лариса Петрівна
Косач-Квітка**
(1871–1913)

*Уривки з висловлювань Лесі
Українки про себе:*

...Коли я активна, я не знаю
страху.

Я люблю мати в усьому ясність, і я за правду. Я звикла... кінчати всі розпочаті справи. Я сама вибираю собі товариство свідомо, так само, як свідомо зрікаюся його. Ніщо мене так не мучить, як фальш.

Москалі кажуть: «Худой мир лучше доброй ссоры», але я вважаю якраз навпаки: ліпше щиро посваритися, ніж нещиро миритись. Всі мені толкують, що я повинна жити рослинним життям, але я не можу обернутись у рослину.

По-моєму, так: або жити, або вмирати, аби не скінити ціле життя.

Я б хотіла, щоб мене судили по щирості, не вважаючи ні на мою молодість, ні на молодість нашої літератури, а я б тоді відала, як з тим судом обійтись!.. Я ніколи не ображаюся, коли судять мою роботу...

...Я не боюся гіркої правди. Мої плечі витримують і не так вагу.

Всяка людина має право боронити свою душу і серце, щоб не вривалися туди силоміць чужі люди, немов у свою хату, принаймні поки живе господар тієї хати.

Стараюся нічого зайвого не купувати. Кажу по правді, тому що брехати сором.

Літературна гордість у мене є!
За популярністю не ганяюся.

Леся Українка «Contra spem spero!»

Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш	Вид лірики: особиста (філософська)	Літературний стиль: неоромантизм
Провідний мотив	Заперечення тужливих настроїв, протиприродних молодості; оптимізм людини за будь-яких життєвих обставин.		
Ідея	Утвердження незламності духу людини.		
Особливості композиції	Вірш побудований у формі драматичного монологу, сповненого схвильованих інтонацій, з відчутними елементами «внутрішнього» діалогу (із запитаннями й відповідями, із звертаннями, запереченнями й ствердженнями).		
Образисимволи	Вірш сповнений алегоричних образів: осінні хмари; золота весна; вбогий сумний переліг; барвисті квіти, посіяні на морозі; міцна льодова кора; крута кам'яна гора; важкий камінь; зірка провідна.		
Додаткові відомості	<p>1 Вірш «Contra spem spero!» написаний дев'ятнадцятилітньою дівчиною (2 травня 1890 року), але його сміливо можна взяти за епіграф і за життєве кредо всієї творчості Лесі Українки. У цей час поетеса тяжко хворіла, страждала від болю й палко хотіла вирватися з лещат недуги. Вірш народився в буянні весняного травня з-під пера дівчини, прикутої до ліжка і приреченої на операцію.</p> <p>2 Поезія побудована на антитезах. Строфи об'єднані прийомом градації (кожна наступна строфа посилює зміст попередньої).</p> <p>3 У третій строфі використано анафору.</p> <p>4 Головну думку увиразнює кільцеве обрамлення, яке створюється внаслідок того, що остання строфа з певною варіацією повторює другу строфу.</p> <p>5 Імпульсом до створення вірша стало загострення в авторки хвороби, проте подолання особистої недуги переросло в утвердження героїчної особистості, яка готова всі зусилля віддати боротьбі проти кривди.</p> <p>6 Вірш цікавий з огляду форми, бо має латинський заголовок і міфологічний образ Сізіфової праці («Я на гору круту крем'яную / Буду камінь важкий підіймать»), які демонструють інтелектуальну «європейськість».</p> <p>7 У вірші використано багато символічних образів, які змальовують явища дійсності, обставини, за яких доводиться жити ліричній героїні: «вбогий сумний переліг», «кора льодовая міцна», «гора крута кам'яна», «камінь важкий» (Сізіфів камінь), «довга темна ніч». Усі ці образи характеризують складність життєвої ситуації ліричної героїні, важкі умови боротьби, перешкоди на життєвому шляху. Неоднозначними змальовано й ті символічні образи, в яких ідеться про способи боротьби із труднощами життя: сіяння «барвистих квітів», сила «гарячих сліз», «весела пісня», незмикання «ні на хвилику очей» у шуканні «зірки провідної».</p> <p>8 Риторичні оклики в останній строфі («<i>Так! я буду крізь сльози сміятись</i>», «<i>Буду жити! Геть думи сумні!</i>») передають оптимізм героїні за будь-яких життєвих обставин.</p> <p>9 Остання строфа, яка містить оксиморон, стала афоризмом.</p>		

«Contra spem spero!» (Без надії сподіваюсь) (1890)

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть – і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилику очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

Олександр Олесь

«Чари ночі»

Олександр Іванович Кандиба
(1878–1944)

- *Поет*
  - «*Бард національного відродження*» (М. Неверлий)
  - «*Майстер віршованої форми і легких, граціозних пісень*» (І. Франко)
- Найвідоміші твори:** збірка «З журбою радість обнялась», «Княжа доба», «Айстри», «Чари ночі», «О слово рідне, орле скутий», драма «По дорозі в казку».

Олександр Олесь – творчий псевдонім **Олександра Івановича Кандиби**, який народився **5 грудня 1878 року** на хуторі біля містечка Білопільля (нині Сумська область) у родині дрібного службовця. У 4 роки мати навчила Сапка читати, а в 11 він знав напам'ять «Кобзар» Т. Шевченка. У Білопільлі Олександр закінчив початкову школу та двокласне училище, згодом навчався в Дергачівській землеробній школі. З 1903 року – в Харківському ветеринарному інституті. 1906 року, перебуваючи в Криму, поет упорядкував свою першу збірку «З журбою радість обнялась». Дружина називала його ласкаво Олесем. Так виник його псевдонім – Олександр Олесь. Збірка вийшла друком в Петербурзі. Ще юнаком митець читав в оригіналі твори німецьких, французьких, англійських митців, улюблені вірші перекладав українською. Він вивчив сербську, чеську, болгарську, польську, індійську мови.

В «Автобіографії» митець зізнався, що прагнув віддатись виключно літературній роботі, проте оскільки вона оплачувалася невисоко, був змушений працювати ветеринаром у 1909-1918 роках.

Рід: лірика	Жанр: романс (став популярною народною піснею)	Вид лірики: інтимна (любовна)	Літературний стиль: символізм
Тема	Захоплення красою життя й красою кохання.		
Ідея	Гімн кохання, життю і весні.		
Особливості композиції	Поет вибрав кільцеву композицію твору, яка є важливим складником авторської концентрації почуттів, відтворенням динаміки розгортання ліричного сюжету (перша строфа повторюється в кінці вірша, обрамлюючи його). Лірична оповідь у поезії складається з трьох суб'єктів: власне автора, ліричного героя і «ти», тобто адресата, умовного співрозмовника.		
Образи-символи	Солов'ї, весна, мить життя, земля, «обійми ночі», зорі, тумани, Фауст .		
Додаткові відомості	<p>1 Основним художнім засобом поезії є паралелізм: «людина – природа» (його використано уже в першій строфі).</p> <p>2 Оповідь починає власне автор, далі монолог веде ліричний герой, який звертається до адресата, спонукаючи його до дії: «<i>Чому ж стоїш без руху ти, / Коли весь світ співає? / Налагодь струни золоті: / Бенкет весна справляє</i>».</p> <p>3 У поезії важливу естетичну функцію відіграє паралелізм: зіставлення навколишньої краси, буяння природи і почуттів ліричного героя, його закоханості, щирої віри в добро.</p> <p>4 Метафоричні персоніфікації «<i>Сміються, плачуть солов'ї / І б'ють піснями в груди</i>», «<i>...уся земля тремтить / В палких обіймах ночі, / Лист квітці рвійно шелестить, / Траві струмок воркоче</i>», «<i>весь світ співає</i>» підкреслюють злитість природи й людини в прагненні жити, кохати й бути щасливими.</p> <p>5 У романсі використано антитезу («<i>Життя – єдина мить, / Для смерті ж – вічність ціла</i>»), анафору («<i>Весна іде назустріч вам, / Весна в сей час вам рада</i>»), інверсію («<i>Сміються, плачуть солов'ї</i>», «<i>На мент єдиний</i>», «<i>І серед мрій і забуття / В розкошах закохайся</i>», «<i>пахощі густі, верби п'яні</i>», «<i>На свято радісне квіток</i>»...).</p> <p>6 Романс «Чари ночі» – заклик не забувати, що життя – мить, яка так швидко спливає, тому треба насолодитися кожним прожитим днем, кожною хвилиною, до дна випити чашу щастя від молодості й кохання. Тим паче, що щастя надто швидкоплинне: <i>Лови летючу мить життя!..</i> <i>Гори! Життя – єдина мить,</i> <i>Для смерті ж – вічність ціла.</i></p>		

«Чари ночі»

(1907)
(із збірки «З журбою радість обнялась»)

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її, –
Знов молодість не буде!

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не вспіла, –
Гори! Життя – єдина мить,
Для смерті ж – вічність ціла.

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли весь світ співає?
Налагодь струни золоті:
Бенкет весна справляє.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе –
І струмись власної душі
Улий в шумляче море.

І сміло йди під дзвін чарок
З вогнем, з піснями в гості
На свято радісне квіток,
Кохання, снів і млости.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмелій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Загине все без вороття:
Що візьме час, що люди,
Погасне в серці багаття,
І захолонуть груди.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

І схочеш ти вернуть собі,
Як Фауст, дні минулі...
Та знай: над нас – боги скупі,
Над нас – глухі й нечулі...»

Відбилися зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її –
Знов молодість не буде!»

Олександр Іванович

Кандиба
(1878–1944)

Було чимало щасливих днів, цікавих подорожей поета Середземномор'ям і Карпатами. У гуцульській Криворівні, куди шоліта українські митці приїжджали на відпочинок, Олесь познайомився 1913 року з Франком. Побував поет в Австрії та Італії.

З проголошенням УНР Олександр Олесь долучився до відновлення Української держави. У лютому 1919 року він як дипломат представив уряд незалежної України в Будапешті. Після занепаду УНР Олександр Олесь емігрував за кордон. Мешкав поет у Відні, 1923 року переїхав до Чехо-Словаччини, де перебувала велика кількість українців-емігрантів. До нього прибули дружина і син із України, й родина оселилася під Прагою. Олесь пишався успіхами сина, який викладав у престижних вузах Європи й Америки, писав фундаментальні праці з археології, а під псевдонімом **Олег Ольжич** (належав до «Празької школи поетів») творив прекрасну лірику. Особливо підкосила митця **загибель сина**, поета і борця з фашизмом, у **концентраційному таборі Заксенхаузен**. Ця трагічна подія спричинила тяжку хворобу Олександра Івановича і смерть 22 липня 1944 року.

Похований був на Ольшанському цвинтарі Праги. **3 січня 2017 року** останки письменника та його дружини були ексгумовані. За чеськими законами, після поховання родичі або друзі померлих повинні платити ренту за місце на кладовищі. До недавнього часу ренту (20 тисяч чеських крон на 10 років) за могилу О. Олесь платив виходець з України Володимир Михайлишин, що був громадянином Чехії. Після його смерті син вирішив поховати батька на могилі Олександра Олесь. **Перепоховання поета та його дружини відбулося 29 січня 2017 року на Лук'янівському кладовищі у Києві після панахиди у Володимирському соборі.**

Олександр Олесь «О слово рідне! Орле скутий!...»

Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш-медитація	Вид лірики: патріотична	Літературний стиль: символізм
Тема	Любов до рідної мови і заклик до її збереження.		
Ідея	Возвеличення краси, мелодійності й багатства української мови.		
Особливості композиції	Поетія вибудована як монолог-звертання ліричного героя до рідного слова. Три частини композиції виконують роль тези, антитези і синтезу.		
Образи-символи	Скутий орел (рідне слово), Дніпро, слово-меч, слово-сонце, «судні дощі».		
Додаткові відомості	1	Меч символізує войовничу грань українського слова, сонце – миролюбну , окрилену , творчу властивість мови.	
	2	Анафора, яка розпочинає кожну строфу, « <i>О слово рідне!</i> » увиразнює композиційну єдність, змістову наповненість, підкреслює ширість ліричної оповіді, схвильованість героя, патріотичні почуття.	
	3	У першій строфі поет гнівно картає тих, хто нищить рідне слово і зневажає його, у серці митця виникає біль через історичне безпам'ятство співвітчизників.	
	4	У вірші використано яскраві метафори й епітети : українське слово уподібнюється « <i>скутому орлу</i> », тобто поневоленому народові, слово якого завжди звучало як « <i>співочий грім батьків моїх</i> », а тепер « <i>дітьми безпам'ятно забутий</i> ».	
	5	Зображуючи постичний образ неповторної краси української мови і Вітчизни, поет висловлює своє творче кредо: « <i>О слово! Будь мечем моїм! / Ні, сонцем стань! / Вгорі спинися, / Осяй мій край і розлетися / Дощами судними над ним</i> » (слово-меч стає атрибутом свободи і справедливості).	
	6	У вірші поет вдається до образів космічного простору (сонця, музики зір) та біблійних образів (слово-меч, судні дощі). Ці образи очищають рідний край від зла і стануть запорукою відродження нації, якщо вона поставить слово-меч собі на службу, оберігатиме рідне слово – символ безсмертя народу.	

«О слово рідне! Орле скутий!...» (1909)

(із збірки «*Будь мечем моїм*»)
О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

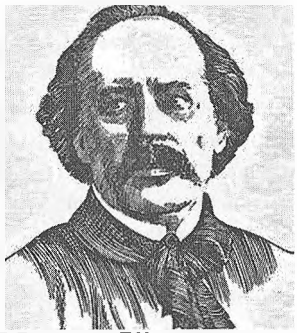
*   *   *   *

Олександр Олесь – найпопулярніший лірик початку ХХ століття. В його особі Україна дістала поета-лірика, котрого виглядала від часів Шевченка.

М. Грушевський

Микола Вороний

«Блакитна панна»

**Микола Кіндратович
Вороний**
(1871–1938)

- *Зачинатель українського модернізму (символізму)*
- *Поет, театрознавець*
- *Актор театру корифеїв*
- *Належить до митців «розстріляного відродження»*

Найвідоміші твори: поема «Євнан-зілля»; вірші «Блакитна Панна», «Інфанта», «Іванові Франкові».

Микола Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (сучасна Дніпропетровська область) у родині ремісника. Дитинство минуло в Харкові. Навчався в початковій школі, Ростовському реальному училищі, звідки був виключений за участь у нелегальних народовольчих гуртках, читання й поширення забороненої літератури. Виключення потягло за собою нагляд поліції з позбавленням права вступу до вищої школи й життя у великих містах Російської імперії. 1895 року Вороний виїжджає за кордон, навчається у Віденському, а потім у Львівському університетах (у тогочасній Австро-Угорській імперії). У Львові познайомився з Іваном Франком, згодом навіть став хрещеним батьком Франкового сина.

Захоплення театром 1897 року приводить митця до роботи в мандрівних трупах М. Кропивницького, П. Саксаганського (тому вважають актором театру корифеїв). З 1910 року проживає в Києві. Крах УНР зумовлює виїзд митця в 1920 році за кордон, але 1926 року він повертається до Харкова, де отримує посаду завідувача літчастини оперного театру. Згодом переїздить до Києва і поринає в педагогічну роботу. Микола Вороний активно перекладав взірці європейської літератури українською мовою (з французької, німецької, польської, російської, старондійської, перської, японської). Вороного було заарештовано у квітні 1937 року й розстріляно 7 червня 1938 року як ворога народу, а його твори заборонено друкувати. Лише в часи незалежності України ім'я Миколи Вороного реабілітовано.

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	пейзажна	Літературний стиль:	символізм
Тема	Змалювання краси природи навесні.						
Ідея	Возвеличення краси природи та єдність її з мистецтвом.						
Особливості твору	У поезії є специфічне розміщення рядків у строфах: вони ніби сходинок, по яких скрапує навесні талий сніг під грою сонячного проміння. Таке розміщення рядків поезії будить особливий темпоритм.						
	Форма у поетів-символістів – це надважливий засіб витворення потужного ліричного струменя.						
Образи-символи	Серпанки, блавати (волошки), блакить, горе, гай, луги, поля, пелюстки, роса, арабески, камеї, фрески, пісні, гротески.						
Додаткові відомості	1	Музичність вірша досягається завдяки нагромадженню внутрішніх рим, алітерацій, асонансів.					
	2	Блакитна Панна – символ Весни «у серпанках і блаватах», котрій «горе, гай, луги, поля – / Вся земля» виспівують: «Осанна».					
	3	Микола Вороний зазначав: «Я писав не так од образу, як од звуку. І дійсно мелос, спершу примітивний, а далі технічно все більш ускладнений, був джерелом моєї пісні-вірша». Отже, за словами автора, жанр твору – «пісня-вірш».					
	4	У поезії присутній такий фонетичний засіб, як асонанс («Довгождана, нездоланна... / Ось вона – Блакитна Панна!..», «Сяє вродою святою, / Неземною чистотою», «В'ються хмелем арабески, Миготять камеї, фрески»).					
	5	Музичність твору досягається використанням алігерації «Лине вся в прозорих шатах, / У серпанках і блаватах... / Сяє усміхом примар / З-поза хмар, / Попелястих, пелехатих.», «Довгождана, нездоланна... / Ось вона – Блакитна Панна!..»					
	6	У вірші використано зорові образи: блавати (волошки), хмари, гори, гай, луги, поля, роса, арабески, фрески.					
	7	Автор використовує біблійну урочисту лексику («Осанна!»), мистецькі терміни (арабески, фрески, гротески).					
	8	У творі використано метафору («Має крилами Весна / Запашна, / Лине вся в прозорих шатах, / У серпанках і блаватах...»), «в душі моїй, / в сляві мрій / В'ються хмелем арабески...»), персоніфікацію (Гори, гай, луги, поля – / Вся земля / Їй виспівує: «Осанна!», «Сміючись на пелюстках, / На квітках / Променистою росою»).					
	9	Микола Вороний мав псевдоніми: Віщий Олег, Арлекін, Sirius, Кіндратович.					
	10	Новаторство Вороного: розширення музичних можливостей українського вірша, значна увага до форми твору, художніх засобів, зорових образів. Поет дискутував із Франком щодо того, якою має бути основна функція літератури: естетичною чи виховною. М. Вороному належить вірш «За Україну!», він переклав «Інтернаціонал».					

«Блакитна Панна» (1912)

Має крилами Весна
Запашна,
Лине вся в прозорих шатах,
У серпанках і блаватах...
Сяє усміхом примар
З-поза хмар,
Попелястих, пелехатих.

Ось вона вже крізь блакить
Майорить,
Довгождана, нездоланна...
Ось вона – Блакитна Панна!..
Гори, гай, луги, поля –
Вся земля
Їй виспівує: «Осанна!»

А вона, як мрія сну
Чарівна,
Сяє вродою святою,
Неземною чистотою,
Сміючись на пелюстках,
На квітках
Променистою росою.

І уже в душі моїй
В сляві мрій
В'ються хмелем арабески,
Миготять камеї, фрески,
Гомонять-бринять пісні
Голосні
І сплітаються в гротески.

**Богдан-Ігор
Васильович Антонич**
(1909–1937)

- «Поет весняного похмілля»
- «П'яний дівчак із сонцем у кишені»
- «Закоханий в життя поганин»

Найвідоміші твори: збірки поезій «Привітання життя», «Три перстені», «Книга Лева», «Зелена Євангелія», «Ротації».

Богдан-Ігор Антонич народився 5 жовтня 1909 року в с. Новиці Горлицького повіту на Лемківщині (після Другої світової війни ці землі відійшли до Польщі) в родині сільського священника. Хворобливий хлопчик не міг ходити до школи, початкову освіту здобув удома. 1928 року закінчив гімназію в містечку Сяноку. Хлопець захоплювався світовою й українською класикою, перечитав у польських перекладах твори усіх Нобелівських лауреатів. У 1928–1934 роках Антонич навчався у Львівському університеті на філологічному факультеті. У 1934 р. одержав диплом магістра філософії. Після університету займався виключно літературною працею, з неї й жив. **Богдан-Ігор Антонич був членом АНУМ (Асоціації Незалежних Українських Митців)**, яка діяла у Львові і була осередком культурного життя. Багатогранність таланту полягає у тому, що Антонич, крім поезії, писав музику, грав на скрипці й чудово малював. Його збірка «Три перстені» (1934) була відзначена літературною премією ім. Івана Франка. Життя відміряло Антоничу всього 28 років. Після перенесеного апендициту та наступного запалення легенів перевтомлене довгою і високою гарячкою серце не витримало. Помер 6 липня 1937 року.

Богдан-Ігор Антонич

«Різдво»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	філософська
Провідний мотив	Таїнство різдвяного вечора (народження Ісуса Христа); переплетення християнських та язичницьких мотивів.				
Ідея	Уславлення християнського таїнства народження Спасителя, яке переплітається з язичницькими мотивами.				
Особливості композиції	Богдан-Ігор Антонич уміло взаємодоповнював дві однаково рідні українцям релігійні системи: християнське таїнство народження Спасителя тонко помережане язичницькими мотивами.				
Образи-символи	Бог, «лемки у крисанях (капелюхах)», «місяць круглий», Марія, «місяць – золотий горіх».				
Додаткові відомості	1	Образ місяця, що проймає увесь твір, – праукраїнський язичницький символ Різдва, народження нового світу.			
	2	Топографічна назва, використана у творі, – містечко Дуклі .			
	3	Антонич християнську містерію проектує на Лемківщину, для якої характерними є язичницькі (поганські) повір'я й поклоніння.			
	4	В українському середовищі розігрується біблійне дійство, бо лемки уподібнюються до волхвів: « <i>Прийшли лемки у крисанях / і принесли місяць круглий</i> », тобто подарували хліб. Справді, на Різдво лемки з хлібом і свяченою водою обходять обійстя (подвір'я) й освячують його. Образ місяця є ще й язичницьким символом народження нового світу , а отже, символом Різдва.			
	5	Поганським (язичницьким) знаком є «місяць – золотий горіх», який опиняється в долоні Марії, тобто Пресвятої Богородиці, яка тільки здогадується, які випробування доведеться витримати її синові.			
	6	Ліричний вірш «Різдво» поклав на музику кобзар Василь Жданків. Колядка на зивається «Народився Бог на саянх».			

Факт із життя письменника

«Не можу перетравити поезій Антонича, – обурювався у листі один із читачів львівського часопису “Назустріч”. 1935-го у ньому надрукували кілька віршів поета. – Скажіть, будь ласка, що це значить: “Антонич був хрущем і жив колись на вишнях”? Або: “росте Антонич і росте трава”? Або: “червоне сонце продають на ярмарку в Горлицях”?».

Інший шанувальник літератури перепинив працівників редакції на вулиці:

– Дайте собі спокій із тим вашим Антоничем. Та як ви можете друкувати такі речі? «Антонич був хрущем...» Ні, то вже якесь безголов'я. Ну, скажіть мені, що це значить? Яка це має бути поезія?

Коли Богдан-Ігор Антонич зайшов до редакції, обступили його:

– Або ви будете писати вірші по-людськи, як Бог приказав, або давайте до кожного вірша коментар. Бо інакше від «Назустріч» повтікають усі передплатники.

Автор і не намагався, щоб його вірші розуміли.

– Розуміння – це дія розуму, а мистецтво й поезія в загальному належать до царини почування, – відповів. – Хоч у літературному чи мистецькому творі всього не розуміємо, проте можемо цей твір відчутти, піддатися його впливу...

«Різдво»

(1934)

(із збірки «Три перстені»)

Народився Бог на саянх
в лемківськiм містечку **Дуклі**.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні у **Марії**
місяць – золотий горіх.

* * * * *

“Богдан-Ігор Антонич – яскрава, оригінальна мистецька постать в українській літературі, поет-новатор, чия творча доля переконливо засвідчує: великий талант обов'язково пробивається крізь тернові хащі ідейних манівців і хитань на шлях передових думок свого часу, шлях, поєднуючий серце художника і серце його народу. Він себе називав малим хрущем на дереві нашої національної поезії, яке вросло глибоко в шевченківську традицію» (Дмитро Павличко)

Павло Тичина

«Ви знаєте, як липа шелестить...»

**Павло Григорович
Тичина**
(1891–1967)

► «Феномен доби» (В. Стус)
► «Дивний мрійник з очима дитини і розумом філософа» (С. Єфремов)
Найвідоміші твори: збірки поезій «Сонячні кларнети», «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України»; поеми «Похорон друга», «Сковорода».

Павло Григорович Тичина народився 27 січня 1891 року в селі Пискачах, що на Чернігівщині, у багатодітній (тринадцятеро дітей) сім'ї дяка. Навчався в початковій земській школі, далі – у Чернігівській духовній семінарії та Київському комерційному інституті. Друкуватися почав з 1911 року. Справжнього поета у молодому Тичині побачив Михайло Коцюбинський, знайомство з яким було великою подією в житті Тичини. Старший наставник запросив Павла до участі в літературних «суботах». Тут зустрічалася творча молодь, обговорювалися літературні новини, шляхи розвитку модерного мистецтва. На цих «суботах» Павло Тичина зачитував свої вірші. За порадою Михайла Коцюбинського, Тичина почав інтенсивно працювати над поетичним словом. До своїх учителів Павло Григорович зараховував і Олександра Олеся, у поезиці якого йому imponувало музичне відтворення душевних станів героя, відтінків настроїв.

Перша збірка «Сонячні кларнети» з'явилася 1918 року.

Наступним для Тичини був 1920 рік: вийшли збірки «Плуг», «Замість сонетів і октав», у яких відбиті роздуми над катастрофічними подіями новітньої історії, вболівання за долю України. Перші збірки Тичини принесли йому визнання у світі. Чеські дослідники визнали Тичину «найбільшим ліриком сучасного слов'янства».

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	інтимна з елементами пейзажної	Літературний стиль:	Літературний символізм
Тема	Зображення світлого й радісного почуття кохання весняної ночі.						
Ідея	Оспівування глибокого почуття кохання весняної ночі.						
Особливості композиції	Вірш побудований на основі засобу паралелізму (картини природи пов'язуються з душевними настроями, події людського життя змальовуються як певна паралель до явищ природи) і нагадує фольклорні зразки (місяць, ніч, зорі, солов'ї є «героями» багатьох народних пісень).						
Образи-символи	Липа, місячні весняні ночі, кохана, гаї, місяць, зорі, солов'ї, дідугани.						
Додаткові відомості	1	Романтичний нічний весняний пейзаж, звукові й слухові образи емоційно наснажують цей вірш.					
	2	Серед художніх прийомів, використаних у вірші, виокремлюються риторичні запитання («Ви знаєте, як липа шелестить?», «Ви знаєте, як сплять старі гаї?»).					
	3	Характерними для вірша є риторичні оклики («А солов'ї!..», «Та ви вже знаєте, як сплять гаї!»)					
	4	Найцікавішим з точки зору поетичного синтаксису є риторичне окличне речення «А солов'ї!..». У ньому виявилася самотуння риса поезії Тичини – недомовленість (від надміру почуттів).					
	5	Риторичні запитання й оклики, звернені до читача, ніби зближують його з поезією.					
	6	Поезія «Ви знаєте, як липа шелестить...» – шедевр української лірики.					
	7	Твір побудовано на засадах діалогізму: ліричний герой звертається до уявного співрозмовника, оповідаючи про свою схвилюваність чудовою місячною ніччю і збентеженість силою почуттів до дівчини.					
	8	Застосовано прийом художнього паралелізму : природа, краса літньої ночі відтінює світ почуттів ліричного героя, його духовне багатство.					
	9	У творі природа персоніфікується : «сплять старі гаї», «вони все бачать крізь тумани».					
	10	Картина, змальована у вірші, увиразнюється за допомогою алітерації (« <i>липа шелестить / у місячні весняні ночі, сплять старі гаї</i> ») та асонансу (« <i>кохана спить, кохана спить, / піди збуди, цілуй їй очі, «ви знаєте, як сплять старі гаї, / вони все бачать крізь тумани</i> »).					
	11	Вірш «Ви знаєте, як липа шелестить...» своїм вітаїстичним (життєствердним) пафосом перегукується із романсом «Чари ночі» Олександра Олеся.					
	12	Вірш належить до першої збірки П. Тичини «Сонячні кларнети» (1918 рік). Образ-символ сонячних кларнетів якнайкраще втілює сутність індивідуального стилю молодого Тичини (кларнетизм), ним поет підкреслював сонячно-музикальний характер своєї творчості.					

«Ви знаєте, як липа шелестить...» (1911)

(із збірки «Сонячні кларнети»)

Ви знаєте, як липа шелестить
У місячні весняні ночі?
Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.

Ви знаєте, як сплять старі гаї?
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій» – десь чують дідугани.
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

* * * * *

«Ви знаєте, як липа шелестить»
– «це оригінальна естетично само-
цінна мелодія, яка звучить у тобі і
яку ти залюбки повторюєш, насоло-
джуючись нею щоразу» (Г. Клочек)

**Павло Григорович
Тичина**
(1891–1967)

У 1923 році поет переїхав до Харкова. Брав участь у діяльності спочатку літературного угруповання «Гарт», потім ВАПЛІТЕ. Його критикували за «націоналістичні ухили». Щоб уникнути фізичного знищення, йому довелося пристосовуватися до вимог «соціалістичного реалізму», оспівувати правлячу партію та її вождів. За досягнення у розвитку національної культури в 1929 році Тичину обрали дійсним членом Всеукраїнської академії наук. Під час війни знаходився в Башкирії. У 1943-1948 рр. був міністром освіти України, пізніше Головою Президії Верховної Ради УРСР. Партія пильно стежила, щоб поет був міцно прив'язаний. За півроку до кончини Тичина став Героєм Соціалістичної Праці, а ще мав аж п'ять орденів Леніна та два ордени Трудового Червоного Прапора. Остання збірка «Срібної ночі» (1964) пройнята філософськими мотивами, роздумами про життя і смерть, вічне і минуше. Павло Григорович Тичина мав чудовий голос, абсолютний слух, грав на багатьох музичних інструментах (фортепіано, кларнеті, бандурі), прекрасно володів пензлем, створював оригінальні малюнки. Поет знав старогрецьку, французьку, німецьку, вірменську, башкирську мови, переклав українською твори митців із багатьох мов, збагатив національну культуру духовними цінностями інших народів. Помер П. Тичина 16 вересня 1967 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

Павло Тичина «О панно Інно...»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	інтимна (любовна)	Літературний стиль:	літературний символізм
Тема	Нестерпна туга за втраченим коханням, поєднана зі світлим спогадом про нього.						
Ідея	Неповторність почуття кохання, його унікальність і несхожість на будь-чье ще.						
Особливості композиції	Твір побудовано як монолог ліричного героя, що складається із двох октав (восьмивіршів). Важливим композиційним прийомом розгортання ліричного сюжету є антитеза: холодним снігам протиставляється весняне квітання лугів, час, коли розквітало кохання.						
Герої	Панна Інна, її сестра.						
Образи-символи	Вікно, сніги, луки, музика, спів, зимовий вечір, небо, шепіт гаю.						
Додаткові відомості	1	Образи поезії мають символічне значення: вікно – розлука; сніг – безнадія, холод на душі; небо – злет почуттів.					
	2	Автобіографічна основа поезії «О панно Інно»: у юні роки Павло Тичина був закоханий у Поліну Коновал (саме їй присвячені десятки віршів, написаних у 1913-1915 роках), але та не відповіла йому взаємністю, натомість молодша сестра Поліни – Інна – любила поета.					
	3	Велику роль у вірші відіграє займенник «Ви» з великої букви. Цим словом підкреслено шляхетне ставлення до дівчини, делікатність у стосунках.					
	4	Ліричний герой перебуває в стані психологічного роздвоєння: він розмовляє з юною Інною, а йому здається, що перед ним постала її сестра. Це почуття роздвоєння («Сестра чи Ви?») відтворює особливу ауру навколо образу Інни, яка є немовби двійником його коханої.					
	5	Для характеристики своєї закоханості ліричний герой добирає неологізми («Дитинно, злотоцінно»), аби підкреслити унікальність свого кохання, його первозданність, несхожість на будь-чье ще («дитинно», бо саме для дитини найбільш характерні наївність, ширість, захват; «злотоцінно», бо цінувалася ця любов вище за будь-який скарб).					
	6	Відчуття самотності, безнадії поет увиразнює рефреном «сніги, сніги, сніги...»					
	7	У поезії використано алітерацію («О панно Інно, панно Інно! / Я сам. Вікно. Сніги...», «Дитинно, злотоцінно.»), асонанс («О панно Інно, панно Інно!», «Дитинно, злотоцінно.»), риторичне звертання («О панно Інно»), риторичні питання («Любови?», «Сестра чи Ви?»), порівняння («Як музику, як спів.»), метафору («Любові усміх квітне раз»), персоніфікацію («шепіт гаю...»).					
	8	Змальовуючи Інну та її сестру, поет майстерно застосовує називні (короткі) речення, прийом умовчання, логічні, психологічні й ритмічні паузи, повтори.					

«О панно Інно» (1915)

(із збірки «Сонячні кларнети»)

О панно Інно, панно Інно!
Я сам. Вікно. Сніги...
Сестру я Вашу так любив –
Дитинно, злотоцінно.
Любив? Давно. Цвіли луки...
О панно Інно, панно Інно,
Любові усміх квітне раз – ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги...

Я Ваші очі пам'ятаю,
Як музику, як спів.
Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Я Вам чужий – я знаю.
А хтось кричить: ти рідну стрі! /
І раптом – небо... шепіт гаю...
О ні, то очі Ваші. Я ридаю.
Сестра чи Ви? Любив...

Павло Тичина

«Пам'яті тридцяти»

**Павло Григорович
Тичина**
(1891–1967)

Драматизм долі Тичини полягав у тому, що його «репресували» визнанням. *«Покара славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом»*, – писав Василь Стус, який висвітлює причини трагедії генія в умовах тоталітаризму в праці «Феномен доби. Сходження на Голгофу слави».

У кінці життя Павло Тичина все частіше почав приходити до висновку, що змарнував свій талант, так і не зумів на повну силу відбутися в літературі. Коли в Київ приїхав Мікулаш Неврлий зі Словаччини, Павло Григорович запросив цього братиславського гостя до себе додому й почав наполягати, щоб той напам'ять зачитував йому вірш Євгена Маланюка, в якому є рядки про пофарбовану дудку. Неврлий довго відмовлявся, бо не хотів справедливими, але досить жорстокими словами травмувати Тичину. Проте автор «Сонячних кларнетів» умовив гостя й уважно вислухав Маланюків присуд. А потім *«Павло Григорович гірко посміхнувся, нервово оглянувся і притишеним, майже розпачливим голосом відповів: «Миколо Ярославовичу, він єдиний мене зрозумів, він єдиний сказав мені правду... А інші мені кадили... Так воно й сталося... Від кларнета мого пофарбована дудка осталась... Всі мені кадили, а він один сказав мені правду»*.

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш-реквієм	Вид лірики:	громадянська	Літературний стиль:	символізм
Тема	Уславлення героїзму студентів, полеглих за незалежність України.						
Ідея	Утвердження патріотизму, гуманізму; засудження жорстокості, терору, ненависті.						
Основна думка	Любити Вітчизну, віддавати за її свободу життя – це найвища етична і духовна цінність людини.						
Особливості композиції	Поет майстерно застосував кільцеву композицію (вірш починається і закінчується однаковими рядками <i>«На Аскольдовій могилі / Поховали їх»</i> – це обрамлення твору)						
Герої	Тридцять мучнів українців, Каїн.						
Додаткові відомості	1	Вірш «Пам'яті тридцяти» розповідає про події під Крутами. Уперше поезію опубліковано в газеті «Нова рада» в березні 1918 року.					
	2	Історична основа твору: після проголошення незалежності в 1917 році Україні довелося опинитися перед суворими випробуваннями. 25 грудня 1917 року в Харкові радянську владу проголосили більшовики, заявивши, що визнають Українську республіку як федеративну частину Російської радянської соціалістичної республіки, і закликали вести боротьбу з Центральною Радою. Так почалася громадянська війна. У січні 1918 року Червона армія (більшовики) на чолі з генералом М. Муравйовим наступала на Київ. Командування української армії послало їй назустріч гайдамаків-козаків, а також декілька сотень київських студентів та гімназистів. Бої були нерівні. В оточення потрапив загін із 300 гімназистів, які мужньо оборонялися і майже всі загинули біля станції Крути 29 січня 1918 року. Тридцять героїв Крут потрапили в полон, після жадливих знущань їх стратили. Їхні тіла перевезли до столиці й поховали на Аскольдовій могилі (це старовинне кладовище було знищене радянською владою в 1935 році, а на його місці було створено парк).					
	3	Поет іменує загиблих київських студентів , які захищали Київ від більшовиків, «українським цвітом» , а російських загарбників – «каїнами» , себто братовбивцями.					
	4	За допомогою біблійного образу Каїна – символу вбивці, кровопролиття й підлої зради – автор вимальовує драматичну картину братовбивчої війни.					
	5	У вірші використано художні засоби: епітети (<i>«славних», «молодих»</i>), метонімію (<i>«зрадника рука»</i>), антитезу (чудовій природі, красі світу (<i>«Квітне сонце, грає вітер / І Дніпро-ріка»</i>)) протиставляються образи пролитої крові, зради (<i>«На кого завзявся Каїн / Боже, покарай! / Понад все вони любили / Свій коханий край»</i>)).					

«Пам'яті тридцяти» (1918)

На Аскольдовій могилі
Поховали їх –
Тридцять мучнів
українців.
Славних, молодих...

На Аскольдовій могилі
Український цвіт! –
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого посміла знятись
Зрадника рука? –
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...

На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. –
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

Додаткові відомості	Вислови про письменника Павла Тичину та про його твори
<p>Павло Тичина, попри всі нагороди й звання, не втратив своїх суто людських якостей. Розповідають про його надзвичайну доброту й людяність, патріотизм: як віддав свою зарплатню вчителю, що організував навчання в селах після звільнення їх з окупації; як підміняв у міністерстві жінку-швейцаря, матір трьох дітей, щоб та мала змогу отримати за карточками хліб; як звільнився з посади, щоб не підписувати зросійщений варіант українського правопису.</p>	<p>«Вірш “Партія веде”, написаний у рік штучного голодомору, коли Україна корчилася в агонії, у житті Тичини відіграв фатальну роль. З одного боку, цей опус гарантував йому життя, привілеї, конкретне матеріальне забезпечення, псевдославу. З іншого – саме за цей вірш Бог покарав Тичину найстрашнішою карою: забрав талант, за силою рівний хіба що Шевченковому...» (О. Слоньовська).</p> <p>«...Від кларнета твого пофарбована дудка зосталась...» (Є. Маланюк).</p>
<p>У 1920 році за гонорар від збірки «Шлуг» Павло Тичина купив цілу бібліотеку для своїх односельців. Цей щирий і благородний жест виявився недоречним: піщани книги розтягли й скурили.</p>	<p>«Феномен доби. Його доля свідчитиме про наш час не менше за страшні розповіді істориків: поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет погодився на цю роль... Він обрізав усякі живі контакти, замінивши їх цілком офіційною інформацією. У цих умовах міг тільки конати, а не рости. Свіжого повітря до нього надходило все менше і менше, аж поки поет у Тичині не задушився од нестачі кисню... Тичину репресували визнанням. Покара славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом» (В. Стус).</p>
<p>Улітку 1943 року під час поранення внаслідок нальоту німецької авіації під Харковом Тичина потрапив у лікарню й під наркозом почав віршувати. Так народилася одна з кращих його поезій «Я утверждаюсь»:</p> <p style="text-align: center;"><i>Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була. Яка біда мене, яка чума косила! – а сила знову розцвіла.</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Щоб жить – ні в кого права не питаюсь. Щоб жить – я всі кайдани розірву. Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу...</i></p>	<p>«Він став придворним поетом, бо не хотів розділити долю найближчих друзів, які в роки сталінських репресій загинули чи надовго зникли в таборах. Більшовики багато що могли йому нагадати. Хоч би й вірш “Пам’яті тридцяти”» (В. Стус).</p> <p>«...“Сонячні кларнети” – це переважно книга передчуття сподіваного щастя, – передчуття, яке так і не справдилося. І це чи не єдина збірка Тичинівського генія» (В. Стус).</p> <p>«...“Сонячні кларнети” – книга мажорних тонів, книга радісного сприйняття життя особистістю, звільненою від усякого гніту» (О. Білецький).</p>
<p>Літературознавець Юрій Лавріненко назвав творчу манеру письма Тичини кларнетизмом, розуміючи його як «український варіант міжнародного символізму, а потім і як власного синтезу поетичного стилю».</p>	<p>«Поет, мабуть, світового масштабу, Тичина формою глибоко національний, бо зумів у своїй творчості використати все багате попередніх поколінь надбання. Він неначе випив увесь чар народної мови і вміє орудувати нею з великим смаком та майстерністю у найтрудніших на вислів зворотах» (С. Єфремов).</p>
<p>«В. Стус бачив для себе Тичину в чотирьох іпостасях: перша – геніальний автор «Арфами, арфами...», романтик, співець Весни, володар сонячних кларнетів; друга – автор низькопробного «Трактор в полі: «Дир-дир-дир», збаналізований і до кінця не вияснений як блазень чи як пародист; третя – орденоносець, академік, вчений, міністр; четверта – «геній, змушений стати пігмеєм, блазень при дворі кривавого короля». Кожна з цих іпостасей, подобається нам чи ні, існувала, і вибір за нами, яким сприймати Тичину. Інша річ, що, як писав О. Довженко, один дивиться в калюжу – й бачить болото, а другий у цій же калюжі – зорі. Отже, виключно від нас самих залежить, що саме ми сприйmemo з творчого доробку митця» (О. Слоньовська).</p>	<p>«Україна знає двох найбільших новаторів – Тичину й Шевченка» (М. Рильський).</p> <p>«Збіркою “Сонячні кларнети” розпочався ренесанс української поезії» (Д. Павличко).</p> <p>«Тичину важко уложити в рамки одного якогось напрямку чи навіть школи. Він з тих, що самі творять школи, і з цього погляду він самотній, стоїть ізольовано, понад напрямками, віддаючи данину поетичну всім їм – од реалізму до футуризму,... одинцем верстаючи свою творчу путь. Це привілей небагатьох – такий широкий мати діапазон...» (С. Єфремов).</p>

Для нотаток _____

_____

_____

_____

_____

_____

Максим Рильський

«Молюсь і вірю»

**Максим Тадейович
Рильський**
(1895–1964)

- *Поет, перекладач, літературознавець*
- *Неокласик (представник київської школи неокласиків («п'ятірного грона»));*

Найвідоміші твори: збірки поезій «На білих островах», «Під осінніми зорями», «Крізь бурю і сніг», «Троянди й виноград», «Голосіївська осінь».

Максим Рильський народився 19 березня 1895 року в місті Києві в родині поміщика, який був громадським діячем та вченим. Батько особисто навчав Максима читати й писати українською мовою (у школах панувала виключно російська). Коли хлопчику виповнилося 7 років, помер батько. Сім'я перебралась у село Романівка. З осені 1908 року М. Рильський навчався в приватній гімназії в Києві, мешкав у родині Миколи Лисенка. У 1915 році вступив на медичний факультет Київського університету, проте 1917 року митець перевівся на історико-філологічний факультет. Викладав українську мову і літературу в школах, читав лекції у вузах. У 1931 році, якраз у його день народження, Рильського заарештували, звинувативши в належності до міфічної української контрреволюційної організації. Поет змушений був «покаятися» і представити слідчому написану ним у в'язниці пісню про Сталіна. Рильського було звільнено. Під час війни митець перебував в евакуації в Уфі. Коли повернувся до Києва, поринув у громадську та літературну роботу. Помер 24 липня 1964 року (мав рак підшлункової залози). Похований на Байковому кладовищі в Києві.

Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш-рефлексія	Вид лірики: філософська	Літературний стиль: неокласицизм
Провідний мотив	Молодечий оптимізм, відчуття польоту.		
Ідея	Утвердження віри й краси як стрижнів, які тримають людину в цьому світі; возвелчення краси й гармонійності світу; висловлення бажання жити.		
Особливості композиції	Композиційно твір будується як монолог. Оповідь веде ліричне «я», звертаючись до «ти» як до «іншого», внаслідок чого виникає діалогізм. Вірш має обрамлення (повторюється частково перша і остання строфа), яке допомагає поетові відтворити вдачу героя, його захоплення голубами «ясної вроди», що прагнуть досягнути безмежних просторів неба.		
Образисимволи	«Голубів тремтячі зграї», «неба береги», «вітер», «пречиста надія», «веселий світ» – «моє дитя», «дух життя», «щасливі води».		
Додаткові відомості	1	У вірші майстерно відтворено красу почуттів ліричного героя, його єдність із природою, стан закоханості у світ.	
	2	Символічними у творі виступають окремі образи : голуби – символ божественної присутності; пречиста надія – символ чистоти, асоціація з Пречистою Дівою Марією як символом надії, захисту; неба береги – символ досяжної гармонії.	
	3	Ліричний герой називає навколишній світ « <i>моє дитя</i> », щоб підкреслити чистоту і непорочність світу, готовність його захищати.	
	4	Поезія наснажена багатьма художніми засобами: епітетами (« <i>п'яно віє</i> », « <i>пречистої надії</i> », « <i>синій глибині</i> », « <i>веселий світе</i> », « <i>щасливі води</i> », « <i>ясної вроди</i> »); метафорами (« <i>вітер грає</i> », « <i>даль ясніє</i> », « <i>вид пречистої надії / стоїть у синій глибині</i> »); порівнянням («серце б'ється, як в огні»); риторичними окликами (« <i>Мені дозволить дух життя!</i> », « <i>Ходім!</i> »); риторичними звертаннями (« <i>веселий світе</i> », « <i>моє дитя</i> »); інверсіями (« <i>І голубів тремтячі зграї / Черкають неба береги</i> », « <i>Шумлять щасливі води, / І грає вітер навкруги</i> »); анафорами (єдинопочатком сполучника «і» на початку окремих рядків у першій, другій, четвертій строфах; слова « <i>Кленусь</i> » у третій строфі); рефреном (повтором рядка « <i>Черкають неба береги</i> »); алітерацією (« <i>Голубів тремтячі зграї / Черкають неба береги</i> »).	
	5	У вірші виразно проступає неокласицистична поетика : витонченість образів, захоплення красою світу, гармонія думки і почуттів.	

«Молюсь і вірю...»

Молюсь і вірю. Вітер грає
І п'яно віє навкруги,
І голубів тремтячі зграї
Черкають неба береги.

І ти смієшся, й даль ясніє,
І серце б'ється, як в огні,
І вид пречистої надії
Стоїть у синій глибині.

Кленусь тобі, веселий світе,
Кленусь тобі, моє дитя.
Що буду жити, поки жити
Мені дозволить дух життя!

Ходім! Шумлять щасливі води,
І грає вітер навкруги,
І голуби ясної вроди
Черкають неба береги.

**Микола
Костянтинович Зеров**
(1890–1937)

- ▶ *Належить до митців «розстріляного відродження»*
- ▶ *Лідер неокласиків*
- ▶ *Основоположник неокласичної школи поетів*

Найвідоміші твори: збірка віршів «Камена».

Микола Зеров народився 26 квітня 1890 року в містечку Зінькові на Полтавщині в учительській сім'ї. Навчався в Зіньківській початковій школі (в одному класі з гумористом Остаєм Вишнюю). Згодом закінчив Першу київську гімназію, 1914 року – Київський університет Святого Володимира. Учителював у навчальних закладах України. З 1923 року Зеров працював професором Київського інституту народної освіти. Двадцять років української літератури пройшли «під знаком Зерова», коронованого терновим вінком вождя «неокласиків» («гіягічне гроно неокласиків» – М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович, Ю. Клен). У 1923 році вийшла книжка Миколи Зерова «Камена», яка принесла авторові велику славу. Митець брав активну участь у літературній дискусії 1925-1928 рр., став помітною постаттю.

1 листопада 1934 року наказом ректора без жодних пояснень причини професора М. Зерова вигнали з університету. Щоб якось вислизнути з пастки і отримати роботу, професор виїжджає в Москву, але 25 квітня 1935 року його заарештовують, звинувативши в терористичній діяльності. Поета засудили до 10 років виправних робіт у таборі на Соловках, проте 3 листопада 1937 року його розстріляли.

Микола Зеров «Київ – традиція»

Рід:	лірика	Жанр:	сонет	Літературний стиль:	неокласицизм
Провідний мотив	Уславлення духовності старого міста, яке є свідченням високої культури народу.				
Ідея	Утвердження незнищенності краси стародавнього Києва, культури, духовних вимірів народу, його безсмертя.				
Особливості композиції	Поет застосував поступальну композицію твору: відповідно до класичного канону сонет складається з чотирьох частин (два чотиривірші та два тривірші, що відзначаються смисловою викінченістю, – 14 рядків).				
	Сонет будується на засадах діалогізму як медитація, розмова ліричного героя з містом, яке персоніфікується .				
Образи-символи	Войовничі готи, Данпарштадт, Золоті ворота, Ляссота, Левассер Боплан, аспанфути, Тичина, давній міт (міф), «Плуг», сонячні комуни.				
Додаткові відомості	1	У сонеті поет змальовує образ Києва як прадавнього могутнього державного й культурного центру України, Європи, в якому й нині продовжуються славні предковичні традиції творчості. Сонет «Київ – традиція» увійшов до циклу «Київ».			
	2	Логічно й послідовно розвивається думка про нездоланність Києва перед напасниками. Перша строфа – своєрідна зав'язка сюжету, в якій говориться про непереможність міста, котре прагнули завоювати «войовничі готи». Данпарштадт – готське місто IV століття над Дніпром (деякі вчені ідентифікують його з Києвом). У наступному катрені представлені нормани та воїни польського короля Болеслава Хороброго, який 1018 року «щербив мечом об Золоті ворота». Зеров згадує про те, що Київ 1594 року відвідував Еріх Ляссота, посол німецького імператора Рудольфа II, пізніше описавши місто та Україну у своєму «Щоденнику». Згадується в сонеті й французький інженер Гійом Левассер де Боплан, який з симпатією змалював наші землі в «Описі України» (1650 рік). Своєрідною кульмінацією твору і підсумком попереднього висловлювання є тривірш, який утворює так званий «сонетний замок». Митець пов'язує часи від давнини до сучасності. Витримавши важкі випробування часу, Київ «і в наші дні зберіг чар-отруту: / В тобі розбили табір аспанфути». Аспанфути – це асоціація панфутуристів. М. Зеров пов'язує національне відродження не з деструкцією (порушенням або руйнуванням) мистецтва, проголошеною футуристами, а з новаторством «голосного і юного» Павла Тичини, який прокладав своєю поезією шлях у майбутнє («Плуга» вів у сонячні комуни) («Плуг» – збірка Павла Тичини, яка вийшла друком у 1920 році).			
3	У творі «Київ – традиція» Микола Зеров згадує футуристів («аспанфути») і Павла Тичину (це були митці, протилежні за світовідчуттям), тобто автор наголошує на свободі творчості, що панувала тоді в Києві.				
4	Сонет написаний у 1923 році (час національної поразки). Цим твором М. Зеров закликав земляків не впадати у відчай, а зосередитися на духовності, творчості.				
5	Композиція сонета: перших 8 рядків – зав'язка; 3 строфа – своєрідна кульмінація; 4 – розв'язка. Тому сонет вважають сюжетним віршем і відносять (є така думка) до ліро-епосу.				
6	Девізом неокласиків були слова: «На теми, що нові, античний вірш складаймо».				

«Київ – традиція» (1923)

Ніхто твоїх не заперечить прав.
Так, перший світ осяв твої висоти,
До тебе тислись войовничі готи,
І Данпарштадт із пуці виглядав.

Тут бивсь норманн, і лядський Болеслав
Щербив мечом об Золоті ворота,
Про тебе теревені плів Ляссота
І Левассер Боплан байки складав.

І в наші дні зберіг ти чар-отруту:
В тобі розбили табір аспанфути –
Кують, і мелють, і дивують світ.

Тут і Тичина, голосний і юний,
Животворив душею давній міт
І «Плуга» вів у сонячні комуни.

* * * * *

«Микола Зеров – це один з найяскравіших талантів українського пореволюційного письменства, людина франківського взірця, всеосяжний гуманітарій, поет, критик, перекладач, історик і теоретик літератури, педагог, лідер неокласиків, натхненник багатьох унікальних видань...» (Д. Павличко)

Микола Хвильовий «Я (Романтика)»

Микола Григорович Фітільов
(1893–1933)

- «Революціонер з голови до п'ят»
- «Основоположник справжньої нової української прози» (О. Білецький)
- Ініціатор літературної дискусії 1925–1928 років
- Засновник ВАПЛІТЕ
- Належить до митців «розстріляного відродження»

Найвідоміші твори: збірка «Сині етюди», новела «Я (Романтика)», повість «Санаторійна зона», роман «Вальдшнепи»; памфлети «Камо грядеши?», «Думки проти течії».

Микола Хвильовий (Микола Григорович Фітільов) народився 16 грудня 1893 року в Прослянці на Харківщині в родині вчителя. Після початкової школи вчився в гімназії, з якої виключили за революційну пропаганду. У 1916 році мобілізували до армії. Брав участь у Першій світовій війні, далі воював у складі Червоної армії, вітав революцію і став членом партії більшовиків. З 1921 року працював на заводах Харкова. У 1923 році видав першу збірку новел «Сині етюди». Був членом письменницької організації «Гарт». 1925 року разом з однодумцями створив літературну організацію ВАПЛІТЕ, став зачинателем літературної дискусії 1925–1928 рр. Усе більшою тривоگوю проймається за долю України та рідного народу. Після переосмислення подій М. Хвильовий не бачить перспективи в подальшому житті. Справжньою трагедією для письменника став арешт друга і соратника М. Ялового. У стані глибокого розчарування радянською політикою в Україні, яка призвела до жорстокого голоду й масових репресій, осуканий і морально знищений, Хвильовий 13 травня 1933 року покінчив життя самогубством (від пострілу в скроню) у місті Харкові.

Рід:	епос	Жанр:	новела	Літературний стиль:	імпресіонізм	Присвята:	«Цвітові яблуни»
Тема	Протистояння добра і зла в душі героя («чекіста і людини»), його роздвоєність («розкололось моє власне «я»), протистояння фанатизму й гуманізму.						
Ідея	Фатальна невідповідність між ідеалами революції та засобами їх досягнення, розвінчання й засудження революційного фанатизму.						
Особливості композиції	Складається з ліричного заспіву і трьох частин.						
	Розповідь ведеться від 1-ї особи, яка роздвоєна: «Я – чекіст, але я і людина»;						
	Поєднання картин-марень (у які час від часу впадає перевтомлений злодіяннями головний герой) і картин моторошної реальності.						
Герої	Кульмінація твору – убивство чекістом рідної матері.						
	«Я» – главоверх «чорного трибуналу», доктор Тагабат, дегенерат, Андрюша, мати «Я», татарин, чоловік у пенсне, жінка в чорному, черниці, Ігрек, Зет, лакеї.						
Додаткові відомості	1	Твір має присвяту «Цвітові яблуни». Таку назву має новела Михайла Коцюбинського («...Шукання Хвильового почалися там, де урвалися шукання Коцюбинського» (М. Рильський)).					
	2	Засідання «чорного трибуналу» комуні відбувалися в будинку розстріляного шляхтича (період громадянської війни 1917–1922 рр.).					
	3	Ім'я матері чекіста Марія – символ, утілення безмежної доброти й милосердя Богоматері.					
	4	Протистояння фанатизму й гуманізму закінчилося катастрофічно: убивство чекістом власної матері.					
	5	Герой оповідач у новелі – чекіст, голова революційного трибуналу, який в ім'я революційного обов'язку (як він його розуміє) власноручно розстрілює свою матір – уособлення любові й доброти, навіть не пробуючи визначити міру її провини.					
	6	Відомий філософ Мирослав Попович стверджує, що персонажі новели (мати, Тагабат, дегенерат, Андрюша, голова «чорного трибуналу») – «усе це різні «кінці душі» одного й того самого романтичного «Я».					
	7	У новелі використано небуденну лексику (інсургенти, версальці) часів Паризької комуні, а отже, поставлено революцію 1917 року в один ряд світових революційних катаклізмів.					
	8	Іменами Я, Ігрек і Зет М. Хвильовий показує, що жорстока революційна дійсність нівелює людську індивідуальність.					
	9	Дегенерат – єдино вірний пес, страж революції, що не знає сумнівів. Доктор Тагабат – садист, злий геній. Андрюша – «невеселий комунар», який творить усе супроти своєї психіки.					
	10	Новела «Я (Романтика)» в радянські часи була заборонена.					
	11	Дослідження душі ліричного героя єднає новелу «Я (Романтика)» Миколи Хвильового і новелу «Intermezzo» Михайла Коцюбинського.					
	12	Новела має ще одну спільну ознаку з новелою «Intermezzo» Михайла Коцюбинського: розповідь від першої особи як композиційний прийом.					

«Я (Романтика)» (1924)

«Цвітові яблуни»

Сюжет твору:

Новела починається ліричним заспівом, з якого постає зримий образ Матері, опромінений сонцем, теплом і душевним спокоєм: «З далекого туману, з тихих озер загірної колони шелестить шелест: то йде Марія... Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна... І мій неможливий біль, і моя незносіма мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом...». Зачин має тривожне забарвлення і допомагає передбачити трагедію, яка розгортається у процесі боротьби людяності зі сліпою відданістю абстрактній ідеї.

У помешканні «фантастичного» палацу – будинку розстріляного шляхтича – засідає «чорний трибунал комуні». Членів трибуналу три: главоверх «чорного трибуналу» (ліричний герой, від особи якого ведеться розповідь), доктор Тагабат і Андрюша. Охороняє місце, де «засідає садизм», вартовий дегенерат. Вони справжні воїни революції, які стоять на варті її завоювань, оберігаючи від найменшого зазіхання з боку ворогів-контрреволюціонерів. Цих «ворогів» безліч, їх постійно приводять у зал засідань, де передають у руки чорного трибуналу, від рішення якого залежать життя сотень людей. Вирок, що виносять ці фанатики революції, один і той самий: «Розстрілять!» Кожного дня до вбивства їх кличе святий обов'язок. Ось привели «Женщину в траурі й мужчину в пенсне». Судять їх за те, що в них у квартирі збиралися люди, які шукали істини, говорили про Христа-спасителя, про нового месію, про кризу в Європі й Азії. Про все це серйозно, без ноти іронії, як потребує справжнє правосуддя, розпитують підсудних на засіданні трибуналу. Тут немає ні прокурорів, ні адвокатів: слуги революції безоглядно подарували собі неподільне право вершити людські долі. Звучить грізний вирок: «Так якого ж ви, чорта, мати вашу перетак, не зробите цього Месію з чека?» – «Розстрілять!» Усі троє засідателів ставлять свої підписи під вирок. Усе. Суд закінчено. Після «слухання» справи «доктор Тагабат нажав кнопку. Тоді лакеї приносять на підносі старі вина... і вони п'ють пожадливо-хижо». Після робочого дня, що проходить у криваво-п'яному угарі, «Я» («м'ятежний син революції») спішить до матері, бо вона одна може заспокоїти його розтерзану душу. Та ось одного дня до будинку чорного трибуналу приводять черниці, які нібито займалися антиреволюційною агітацією. Серед них ліричний герой впізнає свою матір. Щоб довести свою відданість революційній справі, яка призначила його на цю посаду, він сам застрелив матір.

Цитати з новели «Я (Романтика)» Миколи Хвильового	Висловлювання Миколи Хвильового, про нього та про його твір
З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія (початок новели).	«Я вірю в “загірну комуну” і вірю так божевільно, що можна вмержи. Я – мрійник із висоти свого незрівнянного нахабства плюю на слинявий «скепсис» нашого скептичного віку» (М. Хвильовий).
Я – чекіст, але я і людина («Я» про своє роздвоєння).	«Арешт Ялового – це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю перш за все я...» (М. Хвильовий).
...вірний вартовий із дегенеративною будівлею черепа, трохи безумні очі... низький лоб, чорна копа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс. Мені він завше нагадує каторжника, і я думаю, що він не раз мусив стояти у відділі кримінальної хроніки (опис дегенерата).	«Зайшла непоказна, середнього зросту, шупленька, зі смуглявим обличчям, людина. Присутні заворушилися й відразу обступили її... Я глянув і остовпів. Оцей непомітний маленький чоловічок, (...) оце Хвильовий? Оце той грізний полеміст, що потрясав і потрясає українським культурним світом?» (Г. Костюк).
...невеселий комунар, коли треба енергійно розписатись під темною постановою – «рострілять», завше мнеться, завше розписується так: не ім'я і прізвище на суворому життєвому документі ставить, а зовсім незрозумілий, зовсім химерний, як хетейський ієрогліф, хвостик (опис Андрюші).	«... жоден з творів української літератури не розвінчав так соціалістичної революції і громадянської війни, як це зробив комуніст Хвильовий у своїй новелі “Я (Романтика)”».
Цей доктор із широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем замість серця, – це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт (опис доктора Тагабата).	«Революціонер з голови до п'ят, Хвильовий міцно зв'язаний з кращими традиціями української художньої літератури: можна сказати, що шукання Хвильового почалися там, де урвалися шукання Коцюбинського» (М. Рильський).
...я, главоверх чорного трибуналу комуни, – нікчема в його руках, яка віддалася на волю хижої стихії (самохарактеристика).	«У його творі закодовано вибір, що невблаганно поставав перед українським комуністом, роздвоюючи його свідомість: вибір між вірністю фанатичній догмі й синівською любов'ю до Матері України...» (І. Дзюба).
Коли доктор – злий геній, зла моя воля, тоді дегенерат є палац із гельйотини (роздуми «Я»).	«Творча спадщина Миколи Хвильового більш як на півстоліття була вилучена з українського літературного процесу, а ім'я письменника якщо згадувалось у друці, то неодмінно з зайливими епітетами та вбивчими характеристиками: “ворог народу”, “куркульський підспівувач”, “ідеолог націоналізму” і навіть ... “фашист”. Такою невблаганно жорстокою була доля таланту, що дав себе опукати» (О. Боячук).
...воістину моя мати – втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на границях невідомих віків. Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом (опис матері «Я»).	*****
На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонно наспівує азійське: «ала-ла-ла».	Микола Хвильовий був ініціатором літературної дискусії 1925-1928 років і написав памфлети («Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?»), у яких порушував питання літературної дискусії: 1) бути чи не бути українській літературі; 2) якщо бути, то якою; 3) виступав проти непрофесіоналізму і «масовізму» в літературі; 4) закликав орієнтуватися на кращі зразки світового (західноєвропейського) мистецтва (висунув гасло «Даймо психологічну Європу!»); 5) брати на озброєння «Азіатський ренесанс» (відродження); 6) висунув ідею «месіанства України» (гасло «Геть від Москви»).
Я дивлюсь на портрети: князь хмурить брови, княгиня – надменна зневага, княжата – в темряві столітніх дубів.	
І в цій надзвичайній суворості я відчуваю весь древній світ, всю безсилу грандіозність і красу третьої молодости минулих шляхетних літ.	
Це чіткий перламутр на бенкеті дикої голодної країни.	
І я, зовсім чужа людина, бандит – за одною термінологією, інсургент – за другою...	
...Шість на моїй совісті? Ні, це неправда. Шість сотень, шість тисяч, шість мільйонів – тьма на моїй совісті!!! – Тьма? І я здавлюю голову.	
...Я зупинився серед мертвого степу: – там, в дальній безвісті, невідомо горіли тихі озера загірної комуни (кінець).	

Для нотаток _____

_____

_____

Валер'ян Підмогильний «Місто»

**Валер'ян Петрович
Підмогильний**
(1901–1937)

- Письменник, перекладач
- Творець модерного роману
- Належить до митців «розстріляного відродження»

Найвідоміші твори: романи «Місто», «Невеличка драма», повість «Остап Шапгала», оповідання «Історія пані Ївги».

Валер'ян Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 року в селі Чапці на Катеринославщині (тепер околиця міста Дніпропетровська – Дніпра) в родині управителя маєтку місцевого поміщика. Після церковно-приходської школи юнак із відзнакою закінчив Катеринославське реальне училище, а в 1918 році вступив на математичний факультет Катеринославського університету, потім перейшов на юридичний факультет. Через матеріальну скруту, голодні 1921–1922 роки мусив покинути науку. Учителював, займався самоосвітою: досконало опанував французьку, німецьку, англійську мови, студював західноєвропейські літератури, перекладав, цікавився новітньою філософією та психологією. У 1920 році вийшла перша збірка його оповідань «Твори, том І». Переїхавши 1924 року з дружиною до Києва, Підмогильний активно включився в літературне життя.

	Рід:	епос	Жанр:	урбаністичний роман (модерний)
Тема	Підкорення людиною міста.			
Ідея	Розкриття характеру людини, яка підкорює місто.			
Особливості композиції	2 частини, 14 розділів у кожній частині, 2 епіграфи.			
	Розповідь ведеться від 3-ї особи, але читач сприймає світ очима Степана Радченка. Розповідач ідентифікується з внутрішнім життям головного героя, відтворює його думки і почуття. Усі події переломлюються через свідомість Степана Радченка.			
Герої	Складові сюжету: експозиція – приїзд Степана до Києва; зав'язка – поселення Степана в Гнідих; кульмінація – самогубство Зоськи; розв'язка – оренда дорожньої квартири.			
	Степан Радченко, Надійка, Тамара Василівна («мусінка»), її чоловік Лука Гнідий, їхній син Максим, Зоська Голубовська, Рита, Левко, Михайло Світозаров (критик), Вигорський (поет), Борис Задорожний.			
Додаткові відомості	1	Роман «Місто» Валер'ян Підмогильний написав у 1927 році, а видавали його у 1928, 1929 та 1930 (російською мовою) роках. Офіційна критика оцінила його як твір «ідеологічно хибний», «ворожий пролетаріату», в якому село протиставляється місту. Сам В. Підмогильний так пояснював свій задум: «Написав “Місто”, бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав це й тому, щоб наблизити в міру змоги місто до української психіки, щоб сконцентрувати його в ній, і коли мені частина критики закидає «хуторянську ворожість до міста», то я собі можу закинути тільки невдячність проти села. Але занадто вже довго жили ми під стріхами, що лишається романтиками їх».		
	2	Роман «Місто» не є автобіографічним, хоча «деякі колізії життя героя роману» Степана Радченка накладаються на колізії життя самого Валер'яна Підмогильного.		
	3	Сюжетними мотивами твір Підмогильного нагадує західноєвропейський «роман кар'єри»: у цьому жанровому різновиді роману герой з нижчих верств пробивається у вищі.		
	4	В. Підмогильний у своєму романі заперечує безоглядну романтизацію «життя під стріхами» так само, як і романтизацію міського життя.		
	5	Степан Радченко – новітній український Растіньяк (головний герой роману «Батько Горію» Оноре де Бальзака): як Париж притягує честолюбного Растіньяка, так і Київ стає для Степана Радченка місцем, де має змінитися його доля. Спільним у цих персонажів є те, що вони зазнають впливу міста, підкорюючи його собі.		
	6	Використання поширеного мандрівного сюжету допомогло автору в образі Степана Радченка психологічно проникливо розкрити маргінальний (знаходиться в межовій ситуації – уже не селянин, але ще й не справжній житель міста) тип української людини, що опинилася на межі села й міста, що має у своїй душі непереможний конфлікт між своїм первісним, природним еством селянина і потребами, зовнішніми спонуками нового, міського життя.		

«Місто» (1927)

Роман має два епіграфи:

- 1) «Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина – людина їсть і п'є: як тварина – вона множитья і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум, як янгол – ходить просто і як янгол – священною мовою розмовляє» (Талмуд. Трактат Авот).
- 2) «Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?» (Анатоль Франс, «Таїс»).

Сюжет твору:

І частина. Степан Радченко разом з односельцями Надійкою і Левком дісталися пароплавом по Дніпру до Києва на навчання. Степан оселився на Подолі, у дядькового знайомого крамаря Гнідого. Спочатку він жив у столярній майстерні, через стіну поряд з коровами, спав на дошках, їв черствий хліб із салом. Степан пішов до інституту, але треба було ще пройти приймальну комісію, намагався влаштуватися на роботу, проте його ніхто ніде не чекав, незважаючи на заслуги перед революцією. Він навідався до Левка, потім до Надійки, яка все більше йому подобалася. І ось нарешті Радченко склав іспити – і став студентом. Господар Гнідий запропонував Степанові перебраться жити в будинок, на кухню, але за це він має допомагати по господарству. У Надійки на квартирі збиралося товариство. Один з юнаків запропонував відвідати літературну вечірку. Степан із заздністю слухав майстерне читання творів молодих і вже відомих письменників, а також оплески, якими обдаровувала митців вдячна аудиторія.

Він створив об'єднання «Ланка» (згодом воно було перейменоване на **МАРС** – Майстерня революційного слова), працював редактором у видавництві «Книгоспілка», виявляв енциклопедичні знання. Друзі жартома називали його «університетом на дому».

З 1929 року письменник мешкав у Харкові, тодішній столиці УРСР, напружено працював, змальовуючи у своїх творах дійсність такою, як вона є. Тому Валер'яна Підмогильного звільнили з роботи, перестали друкувати його твори.

8 грудня 1934 року Валер'яна Петровича було заарештовано як «учасника терористичної організації», засуджено до 10 років таборів. У 1937 році справу «політично неблагонадійного» в'язня було переглянуто і згодом (3 листопада 1937 року) письменника було розстріляно на Соловках (на честь двадцятиліття жовтневої революції 1917 року). До 1989 року творчість Валер'яна Підмогильного була заборонена.

Валер'ян Підмогильний, на відміну від інших, хто з ним проходив за однією кримінальною справою, не мав права працювати, перебувати надворі, користуватися шпиталем. Для нього була відведена камера-одиночка. З-поміж усіх засуджених українських письменників за таких нелюдських умов відбували покарання лише Микола Куліш та Валер'ян Підмогильний.

Додаткові відомості	
7	«Місто» є відцентровим романом, оскільки його дія розвивається довкола головного персонажа.
8	«Місто» – урбаністичний роман (український відповідник до прикметника урбаністичний – міський).
9	Час і місце дії у творі: 1920-ті рр., період українізації, місто Київ.
10	Українізація для Степана Радченка була способом здобути славу, утвердитися в місті, а також можливістю заробляти гроші.
11	Головний герой роману - маргінальний образ українського інтелігента, в якому поєднуються біологічне, духовне і соціальне начало (біологічне – приятельські стосунки, закоханість у Надійку, Зоську, потім брутальна поведінка, елементарне задоволення матеріальних потреб, згодом прагнення до комфорту; здоровий спосіб життя як засіб самозбереження; інстинкт завойовника. Духовне – мрія принести на село «нове життя»; чітко поставлена мета й прямування до неї; прагнення слави, визнання; наполегливість, працелюбність, прагнення до знань; емоційність, схильність до філософських роздумів, самоаналізу. Соціальне – висока громадянська активність; ділові якості, що дозволили зробити кар'єру; вибір пріоритетів). У Степанові біологічне начало переважає над духовним.
12	Стосунки Степана Радченка з кожною із жінок - це окрема модель поведінки героя на певних відрізках його духовної еволюції, його входження в міську культуру. Степан не знає справжнього почуття любові, кожному з жінок використовує для свого сходження на вершину слави, достатку. Разом із тим він хапається за кожен нову жінку, як за свій порятунок від самотності, дисгармонії, душевної роздвоєності.
13	Надійка – атрибут сільської ментальності, маргінальності. Вона вабить Степана доги, доки він відчуває внутрішню причетність до рідного села. Щира, довірлива, мрійлива, вона змінюється на «погордливу», справжню міщанку-обивательку.
14	Тамара Василівна («мусінка») – мешканка передмістя, дружина Луки Гнідого, у якого проживав Степан Радченко. Вона вдвічі старша за героя, нещасна в подружньому житті, відчайдушна, нерозважлива. Додала Степанові впевненості, досвідченості й стала черговою сходиною на шляху завоювання міста.
15	Зоська Голубовська – корінна городянка, романтично екзальтована, непередбачувана, жвава та оригінальна. Найміцніше прив'язала хлопця до себе. Саме «при ній» Степан кинувся багато читати, надолужуючи згаяний час, відвідувати музеї й театри, виставки й лекції, особливо посилено працювати, виробив стійкий ритм своїх виробничих буднів. Саме із Зоською, яка любила називати його «божественним», Степан поступово перетворюється на міщанина. Закономірно, що, ставши ним, швидко знувдився, відчув потребу рухатися далі. А Зоська в його уяві поставала «маленькою блідою постаттю, похилою й скорботною, як придорожня жєбращка», тому лише заважала йому. Стосунки із Зоською розриваються, коли йдеться про одруження. Гордий і незалежний, Степан побоюється, що в шлюбі він втратить особисту свободу, загрузне в міщанському побуті, навіть поставить хрест на творчості. Егоїзм Радченка, його необдуманий вчинок приводить до самогубства Зоськи.

Радченко вирішив написати оповідання про свою бритву, якою, як полонений повстанець, викупився у черкеса з денікінського полону, а потім повернув її собі, бо того солдата було вбито. «Долю своєї бритви він підніс до історії громадянської війни, зробив її символом виборюваної влади». Підписав свій твір більш благородним ім'ям «**Стефан Радченко**». Він поніс оповідання відомому літературному критику Світозарову, але той навіть не захотів з ним розмовляти. Знищений і принижений, Степан пішов до Надійки. Гуляючи в парку, він грубо схопив її в обійми й стиснув так сильно, що дівчина розплакалася. Степан сказав, що йде від неї назавжди. Уночі до Степана почала приходити дружина Гнідого, Тамара Василівна. Коли її син Максим дізнався про таємні нічні зустрічі матері з квартирантом, то вчинив бійку зі Степаном і покинув дім. Радченко мав успіхи в навчанні. Професор, який приймав іспит з української мови, був здивований глибокими знаннями хлопця, а коли дізнався про те, що він живе в матеріальній скруті, порадив читати лекції з української мови на курсах для держслужбовців. Так Степан і зробив.

Заробивши грошей, хлопець купив новий одяг і переїхав до кімнати знайомого Бориса. На курсах Степан познайомився з поетом Вигорським, якого слухав на літвечірці. Вони потоваришували.

II частина. Хоч Степан і позбувся злиднів, проте й далі жив скромно. Його твори почали друкувати в журналах, хлопець був на десятому небі. Він познайомився з городянкою Зоською, коли купував лотерею. Степан все більше захоплюється Зоською, передусім її непередбачуваністю й невгамовністю. Він дарує їй цукерки й квіти, водить до театру й кіно. Радченко відвідує редакцію журналу, бере участь у літературних дискусіях. Згодом покидає інститут і більше читає лекцій української на курсах.

Висловлювання про письменника Валер'яна Підмогильного та про його творчість

«Він був одним, може, єдиним справді великим українським прозаїком, який зобразив місто, – не в тому сенсі, що не писав віршів, а в тому сенсі, що його проза справді була прозою» (Ю. Шевельов).

«Він ніколи не збивається в «Місті» на поезію в прозі – вічна біда нашої прози... Він уміє загнздувати свої почуття розумом...» (Ю. Шевельов).

«Підмогильний був яскравою творчою індивідуальністю, цілковито український талант, що надзвичайні події після 1917 року умів спостерігати тверезо, всебічно і критично. Але за багатством суспільних подій свого часу він не загубив людини. Він бачив її, розумів і творив її образ в усій суспільній, психологічній складності. Він не любив людини-янгола, бо знав, що людина є водночас і тварина. Він знав людську силу, велич її розуму, її здібності, але також усвідомлював всі її слабості. В цьому – європеїзм Підмогильного» (Г. Костюк).

«Коли б хтось із читачів оцих моїх спогадів та запитав мене, кого з молодих українських письменників двадцятих-тридцятих років я вважаю найбільш інтелектуально заглибленим, душевно тонким або, по-простому кажучи, найбільш інтелігентним, то я б ні на хвилину не задумався і відказав: – Валер'яна Підмогильного» (Ю. Смолич).

«“Місто” – це перший у пореволюційну добу роман європейського рівня про селянську українську молодь, яка, розбурхана революцією, на початку 20-х років тисячами потягнулась у чужі колись її міста. І пішла вона туди, щоб виконати покладену на неї історію подвійну місію: «вийти в люди», створити нові зағони свідомої державотворчої української інтелігенції; завоювати і зробити своїм зрусифіковане українське місто...» (Г. Костюк).

Додаткові відомості

16	Балерина Рита – жінка-загадка, з якою Степан познайомився на вечірці, куди його запросила Зоська. Рита складалася з двох тонів: чорного і смуглого, дівчина опанувала балетне мистецтво в Харкові, тому в Києві бувала рідко. Степан зустрічається вдруге з Ритою (як з останньою надією) ближче до фіналу. У ньому сколихнеться «радість знайдення», але Рита – фальшива й тимчасова, як і все у місті (так спочатку сприймав місто Степан).
17	Девіз Степана Радченка – <i>«Не ненавидіти треба місто, а здобути!»</i> Уже з першого свого знайомства з містом Степан відчув штучність, неприродність усіх життєвих процесів, що тут відбуваються. Він згадував село, все частіше відчував свою самотність у місті, хоч мав добру роботу, квартиру, гроші, славу. Степана постійно мучила внутрішня роздвоєність душі: продовжувати рухатися кудись уперед і не мати сили відродити в собі первісне єство. Згодом до нього приходить почуття відповідальності й обов'язку, а разом з ним – відкриття: <i>«Люди – різні! Божевільно відмінні попри разючу зовнішню схожість!.. Кожне обличчя зберігало свою загадку – загадку людини»</i> . І Степан вирішує, що людина має стати головним предметом його творів.
18	У романі «Місто» Валер'яна Підмогильний умістив розповідь про враження від читання творів Михайла Коцюбинського. Для Степана Радченка Михайло Коцюбинський був зразком найвищої письменницької майстерності.
19	Прототипи героїв твору: в образі поета Вигорського вгадуються риси Євгена Плужника, в образі критика Світозарова пізнається Микола Зеров.
20	Степан Радченко написав оповідання про бритву, підписавши його псевдонімом Стефан Радченко. Він збагнув, що в житті знайшов найбільшу нагороду – творчість.
21	Місто не дало Степанові Радченку найголовнішого – душевного комфорту. Закінчення роману – натяк на його сюжетну відкритість. Степан у фіналі збігає на свій шостий поверх – це алегорія вершинного становища в його кар'єрі. Автор завершує роман на оптимістичній ноті: «Воно покійно лежало внизу хвилястими брилами скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому з п'ятьми горбів гострі кам'яні пальці. Він завмер від слясного споглядання цієї величі нової стихії і раптом широким рухом зронив униз зачудований поцілунок» . Сама логіка розвитку характеру підказує, що попереду – нові випробування, тобто сюжет залишається відкритим.
22	У романі «Місто» поєднуються імпресіонізм з романтикою вітаїзму та екзистенціалістськими мотивами (автора хвилюють екзистенційні питання – що є існування людини, у чому його сенс: це сукупність випадковостей, абсурд чи упорядкована довершеність).

Приходить звістка, що збірку оповідань Степана опублікують і йому належить отримати гонорар у 350 карбованців. Якось хлопець зустрів земляка Бориса, той розповів йому, що одружується. Радченко за описом упізнав Надійку, і йому стало прикро, що гарна дівчина стане куховаркою й прибиральницею в самовдоволеного міщанина. Радченка беруть на посаду секретаря в журналі. Кинувся в роботу, став наводити лад, зробився незамінною людиною. Обрали до культкомісії місцевому. Вийшла друком друга збірка оповідань Стефана Радченка. Став рідше зустрічатися із Зоською. Необдуманно запропонував одружитися, вона погодилася. Степан уявив, як романтика перетвориться в будні, й передумав, вирішив порвати з дівчиною. На вечірці в присутності Зоськи став залиятися до інших жінок, познайомився з Ритою. Розуміє, що Зоська лише заважає йому. Задумав написати великий твір, уже продумав структуру, але не писалося. Степан у розпачі: захотів побачити Зоську, помиритися з нею, але виявилось, що дівчина отруїлася через нього. Радченко відчуває провину, намагається віднайти душевний комфорт. Хлопець переїхав до нової квартири, обставив меблями, улаштував усе, як хотів, але помешкання все одно здавалося чужим. Зустрів Левка, який їхав працювати на Херсонщину. Сам згадав село та свої мрії, подумав, що і йому треба було б поїхати. Згадав про Надійку, захотів побачити, розшукав. Ця зустріч його розчарувала. Степан зустрів Риту, це здалося йому щастям. Побіг додому, сів за стіл і почав писати свою повість про людей. З вікна своєї квартири на шостому поверсі споглядає місто. Степан Радченко щасливий, але лише тимчасово.

Для нотаток

Цитати з роману «Місто» Валер'яна Підмогильного

За свої двадцять п'ять років він був підпасичем-приймаком, потім просто хлопцем, далі повстанцем і наприкінці секретарем сільбюро Спілки робземлісу (опис Степана на початку твору).

«Культурних сил треба нам, от що», – міркував Степан, і йому приємно було, що він тільки тимчасово, на три роки, покинув свої стріхи, щоб вернутися потім при повній зброї на боротьбу і з самогоном, і з крадіжками, і з недіяльністю місцевої влади (позиція Степана на початку твору).

На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі. Молоді м'які волосинки, не голені вже тиждень, надавали йому неохайного вигляду. Але брови мав густі, очі великі, сірі, чоло широке, губи чутливі. Темне волосся він одкидав назад, як багато хто із селянок і дехто тепер з поетів (опис Степана на початку твору).

Левко, студент-сільськогосподарник... він був лагідний і грубший, ніж дозволяв його зріст, отже, з нього був би колись ідеальний панотець, а тепер – зразковий агроном... Учився він дуже акуратно, ходив завжди в чумарці й над усе любив полювання. За два роки голодного перебування в місті цілком виробив і оформив закон людського існування. З поширеного за революції гасла: «хто не робить, той не їсть» він вивів собі категоричну тезу: «хто не їсть, той не робить» і прикладав її до всякого випадку й нагоди (опис Левка).

...зненацька згадав про фізкультуру. Йому конче захотілось розпочати день нормально, по-міському, так, ніби він уже зовсім у нових обставинах освоївся. Важливо ж відразу поставити себе в норму, бо норма й розпорядок – перша запорука досягнень! (Степан першого ранку в місті).

Справді, Надійка здавалася йому кращою від усіх жінок на пароплаві. Довгі рукава її сірої блузки були миліші йому за голі руки інших; комірць лишив їй тільки вузьку стьожку тіла на видноті, а інші безсоромно давали на очі всі плечі й перші лінії грудей. Черевики її були округлі й на помірних каблуках, і коліна не випинались раз у раз з-під спідниці. В ній вабила його нештучність, рідна його душі. До тих інших жінок він ставився трохи погордо, трохи боязко (опис Надійки).

Ця дівчина, що ще недавно так його вабила, враз стала його кошмаром. Його кохання виявилось фальшивим папірцем, втрученим серед метушні, і він викинув геть цей непотріб, лютуючи і себе маючи за обдуреного. Вона ж була від села, що зблякло в ньому, була дрібним епізодом того зруху, що його охопив, хоч болочим, тяжким, мало виправданим (спогад Степана про Надійку після розриву з нею).

Для нотаток _____

_____

_____

У неї була товста, округла спина – роздобріла на довільних харчах! В її умінні любити не було нічого штучного, хоч слово «любов» було її найулюбленішим жартом... Мусінька ніколи ні про що серйозно не казала, ніколи не турбувала його своєю душею, і він мусив би вельми вдячним їй за цю пільгу бути, бо знати чужу душу надто важкий тягар для власної душі (стосунки Степана й мусіньки (Тамари Василівни)).

Він глянув на неї, вражений її задержуватим тоном. **Мале на зріст – йому якраз під пахви, худеньке, в плескатому капелюшкові...** Вона зиркнула спідлоба на юнака, руку свою прибрала й ішла далі своїм чітким, майже військовим кроком (опис Зоськи під час знайомства зі Степаном).

Саме міськість і вабила його в ній, бо стати справжнім городянином було першим завданням його сходу. Він ходитиме з нею скрізь по театрах, кіно та вечірках, дістанеться з нею суто міського товариства, де його, певна річ, приймуть та вшанують (Степан про роль Зоськи у його сходженні до вершини).

Вона складена була з двох тонів, без жодних переходів між ними, чорного: волосся, очі, сукня й лаковані черевики; та смуглого: обличчя, тіло рук і плеча та нанчохи, і це просте поєднання надавало їй постаті гордого чару; жодних кучерів чи гребінців у рівній зачісці, жодних прикрас чи гаптування в рівній сукні, що від стану трохи ширшала й немов підрізана була внизу, як і пасмо над чолом. Все чорне мінилось на ній від жвавих очей, а смугле застигло, життя було в убранні, а в тілі сон (опис Рити).

Розумів тепер, що вона завжди присутня була в його душі, як кличний дзвін із далечини, що породжувала в ньому своїм подихом тривогу, з'явилась йому в мріях, і він не пізнавав її аж досі: що і в інших він любив тільки її, а в ній любив щось безмежно далеке, якийсь неспізнаний спогад, ледве чутну луну з-за горбів свідомості. Він почував тепер, що не забував її ніколи, що шукав її весь час у нетрях міста, і вона була тим вогнем, що горів у нім, пориваючи вдалеч. Вертаючись до неї, він знаходив себе. Вертаючись до неї, він ніби відживляв те, що загинуло, те, що зникло від його хибності, що сам у засліпленні зруйнував (усвідомлення Степаном ролі й місця Надійки в житті після того, як став успішним письменником і його статки збільшилися).

Юрій Іванович Яновський
(1902–1954)

- «Поет людської чистоти» (О. Гончар)
- Письменник
- Кіноредактор і кіносценарист

Найвідоміші твори: збірки оповідань «Мамутові бивні», «Кров землі»; повість «Байгород»; романи «Майстер корабля», «Чотири шаблі», «Вершники».

Народився Юрій Яновський 27 серпня 1902 року в с. Нецаївці на Кіровоградщині в селянській родині. Навчався в земській школі, Єлисаветградському реальному училищі. Працював статистом та інспектором в різних установах. У 1922 році вступив до Київського політехнічного інституту, де провчився два роки, брав активну участь у літературному житті. Того ж року 1 травня в газеті «Пролетарська правда» надруковано першого вірша «Море» (російською мовою, за підписом Георгій Ней). Перша книжка оповідань «Мамутові бивні» вийшла 1925 року. Починаючи в 1925 року і до 1927 працював на посаді головного редактора Одеської кіностудії, згодом переїхав до Харкова. Там став членом ВАПЛІТЕ. 1939 року письменник переїхав до Києва. Під час війни був евакуйований до Уфі, де змінявся редагуванням журналу «Українська література». У 1945 році митець був одним із кореспондентів радянської преси на Нюрнберзькому процесі. Помер 25 лютого 1954 року від серцевого нападу.

Юрій Яновський «Дитинство»

	Рід: епос	Жанр: новела
Тема	Розповідь про яскравий світ дитинства Данила Чабана, майбутнього комісара, у дореволюційному селі південного степу.	
Ідея	Розкриття першовитоків входження людини у великий, прекрасний, але жорстокий світ; оспівування нетлінної вартості національних основ буття, спадковості поколінь і духовної пам'яті.	
Особливості композиції	Авторські відступи, розповідь від третьої особи, степові пейзажі, уривки з народних пісень. Експозиція – розповідь про Перекопську рівнину й маленького Данилка. Зав'язка – оповідь про дружбу Данилка з прадідом Данилом. Розвиток дії – похід Данилка з прадідом на південь до моря. Кульмінація – смерть прадіда Данила. Розв'язка – переживання самотності Данилком і втеча від померлого прадіда.	
Герої	Данилко, прадід Данило, батько Ригор, мати Ригориха, Вустя (сестричка Данилка, яка померла), Грицько Нечоса, турбаї.	
Додаткові відомості	<p>1 Малий Данилко показаний органічною часточкою свого великого народу, носієм його моралі, звичаїв, традицій, а також частиною «завязтого й непосидючого» роду турбаїв. Прадід виховує в малому Данилові одвічне прагнення до волі, до боротьби за краще життя («<i>І ми з роду турбаїв, не були кріпаками зроду-віку, і Данило хай не буде</i>» – так закінчує свою розповідь про турбаїв і про повстання в селі Турбаях 1789 року прадід Данило).</p> <p>2 У новелі докладно описано такі свята: Теплого Олексі, Сорока святих, Вербну неділю, Великдень, Юріїв день, Миколая Весняного, Симона Зілога.</p> <p>3 Мандрівка прадіда з правнуком у степ, до моря символізує пошуки світлої долі.</p> <p>4 Усі події відбуваються на тлі детально описаного степу.</p> <p>5 Ю. Яновський у долях Данилка й старого Данила втілює ідею про сутність життя, його вічність і водночас швидкоплинність, а також просту народну мудрість: людина щаслива вже тим, що живе на цій землі, може сприймати красу довколишнього світу.</p> <p>6 Постає прадіда нагадує героїв українських дум та казок, у яких узагальнюється віковий життєвий досвід народу, утверджується його невичерпна мудрість і оптимізм.</p> <p>7 Новела «Дитинство» сприймається як своєрідний гімн «незайманому степові», гімн народові.</p> <p>8 Юрій Яновський використав у новелі розповіді Миколи Куліша про дитячі роки і рідний Таврійський край; відтворив факти, пов'язані з життям драматурга та його роду; використав географічні назви, пов'язані з його біографією: Джарилгацька коса, острів Тендра, Гола Пристань, Олешки, Херсон, Каховка.</p> <p>9 Символом наступності і неперервності роду в новелі є несподівана смерть прадіда Данила.</p>	

«Дитинство»
(новела з роману «Вершники»)
(1935)

Сюжет твору:

Твір починається з опису Перекопської рівнини – **широкого степу** на півдні України (який названо українським Техасом). Далі, познайомившись із маленьким Данилком, читач спостерігає за факторами, які впливають на його формування: заклопотана мати-господиня, батько-п'яничка, який умів чудово співати, мудрий прадід Данило, котрий знав усе: і коли краще риба ловиться, і коли бджоли більше меду кладуть, і яку користь кожна квітка дає, і багато іншого. Новела закінчується мандрівкою старого з правнуком до моря, під час якої маленький хлопчик дізнається про могутність народу, історію своїх предків. Кульмінаційним моментом стає несподівана смерть прадіда, який в останню мить повчає хлопчика: «*Топчи землю, синок*». Маленький Данилко озирається навколо, уперше відчуває себе самотнім і біжить сонячним степом.

* * * * *

За жанром «Вершники» Юрія Яновського – роман у новелах (тобто твір «Вершники» поєднує ознаки двох літературних жанрів: роман і новелу), який складається з восьми новел, пов'язаних не стільки тематично, сюжетом, скільки ідейно. Автор прагне показати через внутрішній світ окремих героїв історичну необхідність перетворення земної світобудови. Новела «Дитинство» є однією з восьми новел роману «Вершники».

Цитати з новели Юрія Яновського «Дитинство»	Вислови про письменника Юрія Яновського та про його твір
Перекопська рівнина починається за Дніпром, на південь від Каховки, смуга пісків тягнеться вздовж ріки з південного заходу, незайманий степ аж до Мелітопольщини, на півдні – Чорне море, і Джарилгацька затока, і саме місто Перекоп на вузькому суходолі, що завжди правив за ворота до Криму (початок новели).	«Яновський у прозі був поетом» (Ю. Смолич).
...Один із них [степовиків. – Авт.] народився в цьому Техасі, до Перекопа – п'ять годин ходи, і ріс серед степу, а його смалило сонце й обпікав вітер, і завше йому хотілося їсти, бо народився в бідній хаті, і першим спогадом дитинства був степ (Данилко).	«Він жив для літератури, а не з літератури» (М. Бажан).
Той дикий степ був полем бою на гранях багатьох епох, і це не заважало Перекопській рівнині пишно зацвітати шовесни й вигоряти на літо, мокнути восени й замерзати на зиму, тоді по ній ходили люті й прокляті хуговії, а по селях плодилися степовики...(опис степу).	«Герої “Вершників” нічого не говорять про Україну... але Україна тут живе в хлопчикові Данилку, у звичаях і образах степового села, у народній моралі й педагогіці...» (В. Панченко).
...морем пливла навантажена пхуна і тримала курс на захід – повз Джарилгацьку косу, острів Тендру, Кінбурнську косу й Очаків, пливучи на Збур'ївку, Голу Пристань, Кардашин чи Олешки, а може, й у самий Херсон, Британи, Каховку (топографічні назви у творі).	«Яновський відкрив і завоював нам море, море в значенні не географічному чи навіть геополітичному, а в значенні психологічному, як окремий духовний комплекс, який був або ослаблений у нас, або й цілком спаралізований» (Є. Маланюк).
«Ходімо, синку – сказав прадід, – сьогодні Симона Зілота і копають цілющі трави, ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще топтати грішну землю, а мені стати на одвіт» (прадід Данило звертається до Данилка).	«Йому властивий піднесений романтичний тон вічної молодості, любові, доцільної праці і мудрості людської. Ці мотиви є основними і визначальними в усій його творчості» (Гр. Костюк).
«Рід завзятий і непосидючий, козакували й землю робили, на Пслі осілися, село було Турбаї, тої турбації, турботи й турбанини повне житло, от і були ті люди турбаї справжні, а пан собі думав з них кріпаків мати, а в Катерини-цариці полюбовник був із запорозького коша – Грицько Нечоса, і сказав турбаям про таку рахубу, стали турбаї козачих своїх прав допоминатися, а пан їхні метрики з церкви покрав та попалив, і суд не міг козачих прав ізнайти, то турбаї й повбивали панів, і побили суд, і одбивалися п'ять років. Та військо оступило голодранців, і смерть прийшла. А той Грицько Нечоса характерник був, як і всі запорожці, пройшов крізь військо і турбаїв вивів, і повів на дві сторони: до Дністра й до Перекопу, і ми з роду турбаїв, не були кріпаками зроду-віку, і Данилко хай не буде» (розповідав прадід Данилкові).	«Остаточно зійти з дистанції “Вершникам” не дав лише могутній талант письменника, вміння його наснажити окремі розділи твору («Шаланда в морі», «Дитинство», «Лист у вічність» та ін.) ... загальнолюдським змістом» (М. Насенко).
...Прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв	Роман «Вершники» складається із 8 новел: «Подвійне коло», «Дитинство», «Шаланда в морі», «Батальйон Шведа», «Лист у вічність», «Чубенко – командир полку», «Шлях армій», «Адаменко».
Дуже радісно, коли хтось умирає, – без Данилка та справа не обходиться: прадіда кличуть читати, а правнук іде за поминальника, отак удвох і годуються... (Голодне дитинство Данилка).	
А білий тиждень, коли білять хати, чепурять подвір'я, Данилкова мати хоч і бідна господиня, що й кози у дворі не має, а й вона той двір обмете, і обміє, і хату обмережить цяточками й рожами, коло печі цілісінський день товчеться, і нема ні в кого на селі такого хисту прикрасити піч (хист матері Ригорихи).	
І цього чабана Ригора частували всі, і Ригор лаяв багатирів, у яких пив, розповідав байки про попівські діла, і кричав, і проклинав пропаще життя, а його слухали й не перебивали, бо знали всі, що Ригор зараз заспіває, і після того співу нічого вже людині не треба (співочий талант батька Ригора).	
Данило – «малий чабанець, що може вивчитися на чабанчука й вийти на чабаненка, і, нарешті, заступити батька-чабана».	
Сонце пекло й розморювало, Данилко ніс повні руки трав, і корінців, і квітів; дажкорінь пах солодким хлібом, «ось тобі, Данилку, і степовий турецький сльоз», – сказав прадід і нахилився до квітки, і раптом підломився в ногах і розкинув руки, мов обіймаючи землю, упав, мов тайну почувши, задерлася в траві біла борода, мутні очі блимнули на Данилка, «топчи землю, синок», і прадід став неживий (про останні хвилини життя прадіда Данила).	
Тоді Данилко озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місця, побіг безвісти під пекучим сонцем степу, і відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь (закінчення новели).	

Для нотаток _____

_____

_____

Микола Куліш «Мина Мазайло»

**Микола Гурович
Куліш**
(1892–1937)

- *Драматург*
- *Належить до митців «розстріляного відродження»*
- *Творець модерної драми*

Найвідоміші твори: п'єси «97», «Народний Малахій», «Патетична соната», «Маклена Граса», «Мина Мазайло».

Микола Гурович Куліш народився 18 грудня 1892 року в селі Чаплинці на Херсонщині у нужденній селянській родині. Навчався в Чаплинській народній школі, потім на кошти односельців продовжив навчання в Олешківському міському училищі. У 1909–1913 рр. навчався в приватній гімназії міста Олешки. Гімназію раптово закрили, Микола склав гімназійний курс екстерном. Під час Першої світової війни потрапив до Одеської школи прапорщиків, з лютого 1915 року служив у Смоленську, воював на передовій, кілька разів був поранений. Після громадянської війни повернувся до Олешків, редагував газету, завідував відділом народної освіти, з його ініціативи було відкрито ряд шкіл, дитбудинків. М. Куліш створив **перший** на той час український **буквар «Первинка»** і **читанку для початкової школи**. 1924 року вийшла його перша драма – «97». З 1925 року жив у Харкові, де поринув у літературне життя, був **президентом ВАПЛІТЕ**, познайомився з режисером-новатором Лесем Курбасом. На початку 30-х років почалося цькування Хвильового та його однодумців, у тому числі й Куліша. 7 грудня 1934 року Миколу Куліша заарештували. Далі – доля в'язня, катування і смерть. З листопада 1937 року був розстріляний в урочищі Сандормох біля Медвежегорська в Карелії (розстріляли однією кулею з Лесем Курбасом – засновником театру «Березиль»).

4 листопада 1956 року Миколу Куліша реабілітували посмертно «за відсутністю складу злочину».

	Рід: драма	Жанр: сатирична комедія («філологічний водевіль»)
Тема	Зображення українізації й міщанства в Україні у 20-і роки ХХ ст.	
Ідея	Засудження міщанства, національної упередженості й зверхності.	
Особливості композиції	Складається з чотирьох дій; кульмінацією є звільнення Мيني Мазайла з посади за «систематичний опір українізації». Визначальною жанровою рисою комедії є єдність місця, часу і дії.	
Дійові особи (герої)	Мина Мазайло, Лина (Килина) Мазайлиха, Рина (Мокрина), Мокій, дядько Тарас (з Києва), тьотя Мотя (Мотрона Розторгуєва з Курська), Уля Розсоха; Тертика, Губа, Аренський (друзі-комсомольці Мокія).	
Додаткові відомості	1	В основу твору лягли реальні події, що сталися з харківським службовцем «Донвугілля» з Н-ської вулиці на Холодній Горі.
	2	У грудні 1928 року М. Куліш завершив сатиричну комедію «Мина Мазайло», а вже в березні 1929 року відбулася її прем'єра в Дніпропетровському театрі у постановці Дмитра Ровинського. 18 квітня 1929 року відбулася прем'єра п'єси у «Березолі» Леся Курбаса.
	3	Комедію неможливо перекласти іншою мовою, оскільки при перекладі втрачається обігрування українських та російських слів, а також зіставлення спільного й відмінного в цих мовах.
	4	Автор визначив жанр твору як комедію, але в наш час усе більше літературознавців схиляється до думки, що «Мина Мазайло» – це трагікомедія, адже у творі висвітлено катастрофічне становище української мови й фіктивність національної незалежності.
	5	Мина Мазайло уособлює духовну порожнечу й малоросійську меншовартість міщан. Він є українцем, але таким себе не вважає, називає малоросом. Працює службовцем апарату тресту «Донвугілля». Причину своїх життєвих і службових поразок вбачає в прізвисьті. На його думку, українізація принижує, робить з нього другосортну людину.
	6	До дискусії залучаються родичі Мيني, а також в уяві виникають перед ним символічні предки – дід Чумак, дід Запорожець, дід Селянин.
	7	Мокій («вдарений мовою») не хоче міняти прізвище Мазайло на Мазенін, а вважає, що до нього треба додати колись втрачену частину «Квач» (Мазайло-Квач). Мокій називає батька «валуєвським асистентом».
	8	Мокій і дядько Тарас відстоюють своє виразно українське прізвище і своє право говорити українською мовою, але не можуть вважатися позитивними персонажами, бо дядько Тарас надто полохливий і поступливий, непослідовний у думках і вчинках, а Мокій – рафінований науковець, якого рідна мова цікавить лише з фахової точки зору. Мокій порубав сокирою подаровані шаровари і вишиту сорочку, бо виступав проти «шароварщини».
	9	Події, зображені в комедії, відбуваються в Харкові 20-х років ХХ ст.

«Мина Мазайло» (1929)

Сюжет твору:

Перша дія

Розмова Рини Мазайло з її подругою Улею. З'ясується, що в родині Мазайла відбуваються сварки: Мокій Мазайло дуже захоплюється українською мовою і хоче переробити своє прізвище на Мазайло-Квач, у той час як його батько Мина прагне найняти вчительку російської мови. Написано листа до тьоті Моті в Курськ, щоб вона негайно приїхала і вмовила Мокія змінити погляди. Мати повідомляє, що листа до тьоті Моті надіслано. Але Рина пропонує надіслати телеграму. Подруги продовжують розмову, і Рина складає план, щоб Уля закохала Мокія в себе і відвернула його від української мови. Мати і дочка обговорюють текст телеграми, зупиняються на такому: *«Мрія воскресла. Мина міняє прізвище. Мокій збожеволів укрмови. Станеться катастрофа. Приїзди негайно»*. Подруги продовжують розмову про Мокія. Обговорення змісту телеграми, яку треба скоротити. Коли з'являється Мокій, Рина починає діяти. Знайомлячи Улю з Мокієм, вона перероблює її прізвище Розсохина на Розсоху, намагається впевнити його, що Уля дуже цікавиться українською мовою. Мокій із захопленням розповідає про звучання різних українських слів, про важливість збереження чистоти мови. Рина намагається продовжити спілкування брата з Улею і просить його піти з подругою в кіно. Мати пропонує скоротити текст телеграми таким чином: *«Катастрофа. Мока українець. Мина. Негайно приїзди»*. Мати і дочка сваряться. Приходить Мина Мазайло і розказує родині про свої переживання: він так натерпівся у загсі, просто серце вискакує з грудей, але прізвище йому таки поміняють. Сім'я приміряє різні прізвища: Алмазов, Тюльпанов... Рина боїться, що Мокій улаштує скандал. Батько сердиться. Домовляються скликати родичів на сімейну раду.

Цитати з комедії «Мина Мазайло» Миколи Куліша

Побачу ото неправильно писану афішу, вивіску або таблицю – і досади тобі на цілий день. А які жакливі афіші трапляються, як перекручують українську мову (Мокій).
Ще як підходив до загсу – думалось: а що, як там сидить не службовець, а українець? Почує, що міняю, так би мовити, його українське – і запоровиться (Мина).
Заставлю! Виб'ю з голови дур український! А як ні – то через труп перестушю. Через труп! (Мина про Мокія).
Провокація. Хто стане нищити двадцять мільйонів одних лише селян українців, хто? (Мокій).
А як хочеться знайти собі такого друга, теплого, щирого, щоб до нього можна було промовитись словом з Грінченкового словника та й з власного серця (Мокій до Улі).
Не бачили, не читали? «Харків» – написано. Тільки що під'їхали до вокзалу, дивлюсь – отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь – не «Харьков», а «Харків»! Нашо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город? (тьотя Мотя).
Тоді я не розумію, що таке українці, хто вони такі: євреї, татари, вірмени?.. Будь ласка, скажіть мені, кого у вас називають українцями? (тьотя Мотя).
Тепер я розумію, що таке українська мова. Розумію! Австріяцька видумка, так? (тьотя Мотя).
Серцем передчуваю, що українізація – це спосіб робити з мене провінціала, другосортного службовця і не дати мені ходу на вищі посади (Мина).
Їхня українізація – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було... Попереджаю! (дядько Тарас).
Та в «Днях Турбіних» Альоша, ти знаєш, як про українізацію сказав: все це туман, чорний туман, каже, і все це минеться. І я вірю, що все оце минеться. Зостанеться єдина, неподільна... (тьотя Мотя згадує твір М. Булгакова).
Боже!.. По-моєму, прілічніє бить ізнасілованной, нежелі українізірованной (тьотя Мотя).
Кажіть руською мовою, не гвалтуйте української... Питаю: навіщо українізують чужих? Хіба щоб погонич скидався на українця? (Мина Мазайло).
Двадцять три роки, кажу, носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті – Мазайло!.. Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти – Мазайло! За репетитора не брали – Мазайло! На службу не приймали – Мазайло! Од кохання відмовлялися – Мазайло! (Мина Мазайло про своє прізвище).
Всі козаки говорили по-руському. Донські, кубанські, запорозькі. Т а р а с Бульба, наприклад,.. – Т а р а с Бульба, Остап і Андрій – і я не знаю, як дозволив наш харківський Наркомос виступати їм і співають по-українському, та ще й де?.. У городській опері. – Сто... Сто ж просто безобразіє!.. – Доводи? Будь ласка, – доводи. Да етого не может бить, потому што етого не может бить нікада (тьотя Мотя доводить дядькові Тарасові, що Тарас Бульба і його сини говорили тільки по-російськи).
– Тараса Мазайла? Господь з тобою!.. Та чи не в нього наш Мокій і вдався? Там такий, що в нього кури по-українському говорять (Жилина Мазайлиха про дядька Тараса).

Для нотаток _____

_____

_____

_____

Друга дія

Рина умовляє Улю прискорити процес «закохування» Мокія. Мокій до цього часу не здогадується про плани батька змінити прізвище. До Мيني приходить учителька російської мови Баронова-Козино, від якої Мокій і почув уперше про майбутні зміни. Мока обурений. Вчителька даремне намагається навчити Мину правильної російської вимови – у того нічого не виходить. З Курська приїхала тьотя Мотя. Вона зневажливо ставиться до всього українського, чим безперестанку дратує Мокія. Приїжджає і брат Мина – дядько Тарас.

Третя дія

Рина попереджає Улю, що настав вирішальний момент у їхньому житті. Тьотя Мотя викликала Мокія на дискусію. Мокій же запросив ще й своїх друзів-комсомольців. З-за дверей чути крики. Але в особі Улі Рина більше не може знайти одностудця, бо подруга вже сама захоплена українською мовою. Дядька Тараса звинувачують у шовінізмі, чим він дуже незадоволений. Дискусія з приводу українізації триває.

Четверта дія

Уля розказує Рині, що привернула до себе Мокія (вона відшукала у бібліотеці вірша, якого Мокій давно не міг знайти). Закоханий Мокій запропонував їй жити разом. Рина пропонує поставити йому таку умову: або він міняє прізвище, або Уля їде до тітки в Одесу. Мина Мазайло вичитує в газеті, що зміна прізвища вже відбулася. Рина, Мазайлиха і тьотя Мотя божеволіють від радості. Їхні репліки закінчуються рядками з того російського вірша, за допомогою якого вчителька вчить Мину правильно говорити російською мовою. Але замість «г» Мина все одно вимовляє «к». Газету вставляють у раму. Дядько Тарас почуває себе непотрібним. За дверима своєї кімнати страждає Мокій. Приходить привітати Мину вчителька російської мови. З'являються комсомольці разом з Улею. Їм пропонують прочитати радісну звістку в газеті, але один з них читає: «За постановою комісії в справах українізації, що перевірила апарат Донвугілля, звільнено з посади за систематичний і зловмисний опір українізації службовця М. М. Мазайла-Мазєніна...». Усі розгубилися, Мина заляк. Уля говорить Мокієві, що більше ніколи не поїде до тітки.

Остап Вишня «Моя автобіографія»

**Павло Михайлович
Губенко**
(1889–1956)

- Письменник-гуморист
- «Король українського тиражу»
- «Поет полювання»
- Увів жанр усмішки
- Належить до митців «розстріляного відродження»

Найвідоміші твори: гумореска «Моя автобіографія», збірки «Вишневі усмішки (сільські)», «Мисливські усмішки»

Остап Вишня (Павло Михайлович Губенко) народився 13 листопада 1889 року на хуторі Чечва (містечко Грунь на Сумщині) в селянській родині. Закінчив початкову школу, потім Зіньківську двокласну школу (учився разом з Миколою Зеровим в одному класі), згодом – Київську військово-фельдшерську школу, працював фельдшером у Київській залізничній лікарні. З 1917 року навчався у Київському університеті на історико-філологічному факультеті, який не закінчив. Революція закинула у Кам'янець-Подільський. У літературу ввійшов під псевдонімом Павло Грунський, яким підписав перший сатиричний твір «Демократичні реформи Денікіна (Фейлетон. Матеріалом для конституції бути не може)», опублікований 2 листопада 1919 року в кам'янець-подільській газеті «Народна воля».

Після повернення в Київ митець був заарештований чекістами як контрреволюціонер і відправлений у харківську тюрму. На щастя, у перебіг подій втрутився Василь Еллан-Блакитний і заарештований Губенко у квітні 1921 року вийшов на волю. У 1921 році Павло Губенко вперше використав псевдонім Остап Вишня, опублікувавши фейлетон «Чудака, їй-богу!»

	Рід:	епос	Жанр:	гумореска
Тема	Розповідь про батьків, дитинство, навчання й формування світогляду письменника.			
Ідея	У гумористичній формі висвітлити фактори, які впливали на формування митця.			
Особливості композиції	Складається із трьох розділів: 1) вступний етюд-розділ про батьків Остапа Вишні, його народження й витівки дитинства; 2) і 3) – розповіді про навчання хлопця та формування світогляду майбутнього митця.			
Герої	Павло Губенко (перший псевдонім Павло Грунський), батько, мати, дід-швець, дід-хлібороб, «бариня-експлуататорша», учитель Іван Максимович, Микола Зеров (вчився з Губенком у Зіньківській двокласній школі), Василь Блакитний (працював у «Вістях»), Агатангел Кримський та Модест Левицький (вивершували мову Павла Губенка).			
Додаткові відомості	1	Остап Вишня оглядається на своє минуле з незмінним гумором. Майстерно вплітає у свою розповідь діалоги, невеликі жанрові сценки, якими створюється враження більшої переконливості, відчуття присутності в минулому часі.		
	2	На перший погляд, оповідач у гуморесці «Моя автобіографія» – пасивний спостерігач, до всього байдужий учасник подій. Насправді перед читачем постає образ людини мудрої, талановитої, дотепної.		
	3	Текст притягує не подіями, а гумором і особливістю вислову.		
	4	У назві гуморески «Моя автобіографія» використано тавтологію .		
	5	Топографічні назви: Місто Грунь, хутір Чечва, місто Зіньків, Полтавщина, Лебедин, Київ, Свята лавра, «Кам'янець на Поділлі».		
	6	Найбільше і найсильніше враження на автора справила книга «Катехізіс» Філарета. Її треба було не просто читати, а знати напам'ять. Дуже любив книжки з м'якими палітурками: «їх і рвати легше, і не так боляче вони б'ються, як мати, було, побачить. Не любив «Руського паломника», що його років двадцять підряд читала мати. Велика дуже книжка. Як замахнеться, було, мати, так у мене душа аж у п'ятах. А решта книг читалася нічого собі».		
	7	Хронологічні рамки подій, зображуваних у «Моїй автобіографії»: від народження митця до 1921 року – письменницького «старту», коли почав працювати в газеті перекладачем, обрав псевдонім та почав писати фейлетони.		
	8	Остап Вишня пояснював причину свого «ягідного псевдоніма» так: вишня і солодка, і кислувата, й саме таким він уявляє гумор: щоб і приємно було читати й водночас щоб нападла оскома на тих, кого покритиковано.		

«Моя автобіографія» (1927)

Сюжет твору:

Письменник не має жодного сумніву, що він таки народився, хоч мати років з десять казала синові, що його «втягли з колодязя, коли напували корову Оришку». Ця подія відбулась 1 листопада (за ст. ст.) 1889 року, у містечку Груні Зіньківського повіту на Полтавщині. Але насправді він народився на хуторі Чечві, поблизу Груні в маєтку поміщиків фон Рот, де працював батько.

Умови для розвитку були непогані, бо мама була поруч з малим сином, годувала його, а він їв, спав і ріс собі помаленьку. Один дідусь, швець, жив у Лебедині, другий, хлібороб, у Груні.

У батьків було аж сімнадцятеро дітей, «бо вміли вони молитись милосердному». Одного разу батько сказав про сина, що той писатиме, і це віщування з часом справдилось. Письменниками так просто не стають, їх завжди супроводжують якісь незвичайні явища, події, а якщо цього у житті не буває, то не буває й письменника.

Однак головну роль у становленні майбутнього письменника відіграє все ж таки природа – картопля, коноплі, бур'яни. Саме вона навівала на дитину різні думки, а «дитина сиділа собі і думала, думала». Все це відбувалося на городі, у картоплі, де хлопець сидів і колупав ямку, підриваючи картоплю.

Хлопчик ріс вразливим змалку. «Як покаже, було, батько череска або восьмерика – моментально під ліжко й тіпаюсь».

З раннього дитинства добре запам'яталась авторові одна подія, коли упав з коня. Тоді він зрозумів, що, мабуть, потрібний для літератури, якщо в такий момент не вбився. Ось так проминули перші роки дитинства. Пізніше хлопця віддали до школи – не простої, а «Міністерства народного просвещенія». Вчив старенький учитель Іван Максимович, білий, як бувають хати перед зеленими святами. Вчив сумлінно, інколи застосовуючи лінійку, що ходила по школярських руках. Може, ця лінійка виробляла літературний стиль письменника.

Цитати з гуморески «Моя автобіографія»

У мене нема жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появилення на світ білий і потім – років, мабуть, із десять підряд – мати казали, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку. Трапилася ця подія 1 листопада (ст. стилю) 1889 року в містечку Груні Зіньківського повіту на Полтавщині... Власне, подія ця трапилася не в самому містечку, а в хуторі Чечві, біля Груні, в маєткові поміщиків фон Рот, де мій батько працював у панів.

Умови для мого розвитку були підходящі. З одного боку – колиска з вервечками, з другого боку – материні груди. Трішки поссеш, трішки поспиш – і ростеш собі помаленьку. Так ото й пішло, значить: їси - ростеш, потім ростеш – їси.

А взагалі батьки були нічого собі люди. Підходящі. За двадцять чотири роки спільного їхнього життя, як тоді казали, послав їм Господь усього тільки сімнадцятеро дітей, бо вміли вони молитись Милосердному.

Почав, значить, я рости.

– Писатиме, – сказав якомсь батько, коли я, сидючи на підлозі, розводив рукою каложу. Справдилось, як бачите, батькове про-рокування. Але нема де правди діти, – багацько ще часу проминуло, доки батькове віщування в життя втілилося.

Про письменника подай, обов'язково подай: що впливало на його світогляд, що його оточувало, що організовувало його ще тоді, коли він лежав у матері на руках і плямав губами, зовсім не думаючи про те, що колись доведеться писати свою автобіографію. А от тепер сиди й думай, що на тебе вплинуло, що ти на письменника вийшов, яка тебе лиха година в літературу потягла, коли ти почав замислюватися над тим, «куди дїрка дівається, як бублик їдять». Бо письменники так, спроста, не бувають.

Пориви чергувались. То вглиб тебе потягне, – тоді сто ямки колунаеш, – то погирить тебе в височінь, на простір, вгору кудись. Тоді лізеш у клуні на бантину горобців драти або на вербу по галенята.

Конституції я був нервової, вразливої змалку: як покаже, було, батько череска або восьмерика – моментально під ліжку й тіпаюсь. – Я тобі покажу бантини! Я тобі покажу галенята! Якби вбився зразу, то ще нічого. А то ж покалічишся, сукин ти сину!

А я лежу, було, під ліжком, тремтю, носом сьорбаю й думаю печально: «Господи! Чого тільки не доводиться переживати через ту літературу?!»

Із подій мого раннього дитинства, що вплинули (події) на моє літературне майбутнє, твердо врзалася в пам'ять одна: упав я дуже з коня. Летів верхи на полі, а собака з-за могили як вискочить, а кінь – убік! А я – лясь! Здорово впав. Лежав, мабуть, з годину, доки очунався... Тижнів зо три після того хворів. І отоді я зрозумів, що я на щось потрібний, коли в такий слухний момент не вбився. Неясна ворухнулася в мене тоді думка: мабуть, я для літератури потрібний. Так і вийшло.

Школа була не проста, а Міністерства народного просвещенія. Вчив мене хороший учитель Іван Максимович, доброї душі дідуган, білий-білий, як білі бувають у нас перед зеленими святами хаги.

Учив він сумлінно, бо сам він був ходяча совість людська. Умер уже він, хай йому земля пухом. Любив я не тільки його, а й його лінійку, що ходила іноді по руках наших школярських замурзаних. Ходила, бо така тоді «система» була, і ходила вона завжди, коли було треба, і ніколи лото.

Поїхали ми до Києва. В Києві я роззявив рота на вокзалі і так ішов з вокзалу через увесь Київ аж до святої Лаври, де ми з матір'ю зупинились. Поприкладався до всіх мощей, до всіх чудотворних ікон, до всіх мироточивих голів і іспити склав. Та й залишився в Києві. Та й закінчив школу, та й зробився фельдшером.

Писати в газетах я почав 1919 року за підписом Павло Грунський. Почав з фейлетону.

У 1921 році почав працювати в газеті «Вісті» перекладачем. Перекладав я, перекладав, а потім думаю собі:

«Чого я перекладаю, коли ж можу фейлетони писати! А потім – письменником можна бути. Он скільки письменників різних є, а я ще не письменник. Кваліфікації, – думаю собі, – в мене особливої нема, бухгалтерії не знаю, що я, – думаю собі, – робитиму».

Зробився я Остапом Вишнею та й почав писати.

І пишу собі...

Саме тоді почала розвиватися у автора «класова свідомість», і хоч за наказом батька він цілував пані ручку, та потім толочив їй квіткові клумби, тобто поводився, «як чистий лейборист». А коли пані починала кричати на хлопця, він ховався під веранду та й шелотів: «*Пожди, експлуататоршо! Я тобі покажу...*»

До школи пішов дуже рано, не було й шести років. Коли скінчив школу, батько повіз сина в Зіньків у міську двокласну школу, де навчався з М. Зеровим в одному класі. («...наші з М. К. Зеровим стежки розійшлися. Він – на Рим, я – на Шенгеріївку»). Цю школу закінчив 1903 року, зі свідоцтвом, яке дозволяло «бути поштово-телеграфним чиновником дуже якогось високого (чотирнадцятого, чи що) розряду». Але працювати було ще рано, адже хлопцеві виповнилося лише тринадцять років.

Повернувся додому, а батько сказав, що доведеться знову його вчити, бо в сім'ї було вже дванадцять дітей. Мати повезла сина до Києва у військово-фельдшерську школу, оскільки батько, як колишній солдат, мав право в ту школу дітей оддавати на «казонний кошт». Уперше попавши до Києва, автор йшов, роззявивши рота, бо все йому було цікаво. Закінчив школу, став фельдшером. А потім було нецікаве життя. Служив, вчився. Згодом вступив до університету.

Найбільше і найсильніше враження на автора справила книга «Катехізіс» Філарета. Її треба було не просто читати, а знати напам'ять. Дуже любив книжки з м'якими палітурками.

У 1919 році почав писати в газетах, підписуючись псевдонімом Павло Грунський. Перші матеріали – фейлетони. 1921 року працював в газеті «Вісті» (разом з Василем Елланом-Блакитним) перекладачем. Перекладаючи, зрозумів, що треба цю справу кинути і стати письменником. Зробився Остапом Вишнею та й почав писати...

Для нотаток _____

Остап Вишня

«Сом»

**Павло Михайлович
Губенко**
(1889–1956)

Щороку виходило друком по десять-п'ятнадцять книжок Остапа Вишні, а 1929 року в Україні випущено рекордну кількість його видань – двадцять вісім.

25 грудня 1933 року митця заарештували, звинувативши у контрреволюційній діяльності, тероризмі, й засудили до розстрілу, який потім змінили десятирічним ув'язненням, яке відбував у селищі Чиб'ю Ухтинського табору (Республіка Комі) під егідою ГУЛАГу. Зміг вижити тільки завдяки стійкості характеру й життєвому оптимізму. А ще – завдяки підтримці дружини, яка оселилася неподалік (разом жити не дозволили), слала посилки й листи. Ув'язнені називали її декабри-сткою ХХ ст. У вкрай несприятливих умовах Остап Вишня вів табірний щоденник, який за формою дуже схожий на заhalieвні книжечки Т. Шевченка. Його сторінки списані мікроскопічними літерами. Цей щоденник вийшов друком аж у 1989 році під назвою «Чиб'ю». У грудні 1943 року Остап Вишня був перевезений з концтабору до Бутирської тюрми в Москві, трохи підлікований і випущений на волю як хвора людина, з «милосердя» уряду, не добувши всього 23 дні свого терміну ув'язнення. Перший твір після заслання «Зенітка» (26 лютого 1944 року) ознаменував початок другого періоду у творчості гумориста. З 1948 року почав вести щоденник, який дістав назву «Думи мої, думи мої...». У 1955 році Остап Вишня був реабілітований судовими органами за півроку до смерті. Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

Рід:	епос	Жанр:	усмішка
Тема	Гумористична розповідь про сома, що жив у річці Оскіл і міг з'їсти гусака, гімалайського ведмеда і навіть парового катера.		
Ідея	Виховання любові до природи.		
Особливості композиції	4 частини: 1 – оповідач запрошує читача побувати на річці Оскіл; 2 – дід Панько застерігає бути обережним біля ковбані, у якій живе сом; 3 – розповідь про сома, який тягав за собою моторного човна; 4 – розповідь про те, чим живляться соми і як їх ловити.		
Герої	Дід Панько, пан, сом, собака Джой, дівчина Христя, рибалка.		
Додаткові відомості	1	В усмішці як літературному жанрі поєднано риси гуморески й фейлетону. Своєрідність жанру усмішки полягає в поєднанні побутових замальовок і жанрових сценек із частими авторськими відступами, їй властиві дотепність і лаконізм.	
	2	А ще усмішка – оригінальний синтез народного анекдота й пейзажної лірики.	
	3	В Остапа Вишні гумористичний жанр усмішки нагадує «ліричну поезію в прозі».	
	4	Усмішка «Сом» вперше надрукована в журналі «Дніпро» (1953, №11), згодом увійшла до збірки «Мисливські усмішки». Ця збірка присвячена Максиму Рильському, з яким Остап Вишня дружив і якого жартома називав Максимом Черешнею.	
	5	У творі згадуються пісні «Човник гоїдається серед води», «Тихо, тихо Дунай воду несе...», «Дівка косу чеше», «Якби ж таки того пана чорти були узали...».	
	6	В усмішці сом може проковтнути бурого чи гімалайського ведмеда, а от «білого ведмеда сом не бере», бо не любить холодних звірів.	
	7	Дід Панько вимірював глибину ковбані в Осколі досить своєрідно: казав, що в неї може пірнути «дзвіниця з хрестом».	
	8	У творі дід Панько згадує Сабанєєва, який написав книжки про рибальство, про полювання і про мисливських собак, тобто був і письменником, і рибалкою, і мисливцем, і професором.	
	9	В усмішці «Сом» акварельний український краєвид змінюється майстерним діалогом, влучні деталі супроводжують репліки, опис комічних і фантастичних ситуацій.	
	10	У творі відчувається щирий захват митця красою рідної природи, неприхована залюбленість у неї, відчуття казки з дитинства, святковості.	

«Сом»
(1953)

(із циклу «Мисливські усмішки»)

За славним містом Енськом на Харківщині тече річка Оскіл, що впадає у Північний Донець. Усмішка починається із запрошення побувати «на річці Осколі», щоби помилуватися красою довколишнього світу – своєрідною ідилією гармонійного поєднання людини й природи. На річковому плесі змальовано сім'ю чирят: матір й «манісіньких чиряточок», а далі – «качка – крижень з криженнятами», «легесенькі болотяні курочки». Усе тут рухається, міниться барвами-звуками, з-поміж яких пробиваються дівочі «різні чудові пісні» («Тихо Дунай воду несе»). Якраз проти радгоспу річище в Оскола широченьке, вода чиста-чиста. Дід Панько розповідає, що там така глибочінь – і дна не дістанеш, така «велика ковбаня», у яку може і «дзвіниця пірнути з хрестом». Але купатися там не можна, закрутить, завертить – і немає чоловіка. Живуть там величезні соми. Якось дід Панько сидів із паном на березі. Пливе великий табун панських гусей. Раптом один гусак як закричить. Залопотів крилами і зник під водою, а на тому місці щось як ляпне по воді, ніби чорною лопатою. Сом! Вирішили дід із паном впливати того клятого сома. Коваль зробив спеціального гака, насадили туди, як приманку, підсмажену гуску, прив'язали налігачами до осокора й закинули вночі в річку. Сидять, дрімають, слухають пісню, що її Христя, пасучи панські корови, виспіває («Якби ж таки того пана чорти були взяли...»). Пан ніби не чує, налігача в руці тримає. Раптом як смиконе! І потягло! Пан віршовку тримає, а дід – пана, Панько кричить, щоб він пускав, адже налігач все одно до дерева прив'язаний, а пан вирішив поводити сома, щоб стомився. Довго водили, поки й витягли рибину – пудів на п'ять! Розчинили – а там таке, що й поперелякувалися. Справа в тому, що в пана пропав мисливський собака – сетер-гордон Джой. Де тільки пан його не розшукував, листи писав – немає.

Цитати з усмішки «Сом» Остапа Вишні	Висловлювання про письменника Остапа Вишню та про його творчість
Ви були коли-небудь на річці на Осколі, що тече Харківщиною нашою аж у річку Північний Донець? Не були? Побудайте! (початок усмішки).	Ви – сміху й гумору до пари, Ви – укрсаири Головишні! (Ю. Яновський).
Вирішили ми з паном, або, вірніше, пан зі мною, ввіймати того клятого сома! От наказав пан ковалеві зробити величезного гака. Зробив коваль гака. Насталив його, загострив, приніс до пана. «Ну, Паньку, – пан мене питає, – а чим ми того гака наживляти будемо?» – «Не інакше, – кажу, – паночку, як гусаким. Сом, – кажу, – вже поласував гусячим м'ясом, і на гусака він піде обов'язково!» (дід Панько розповідає про риболовлю з паном).	Без гучних прожив він декламацій, – А в душі поезія пвіла! Друг людини, друг природи й праці, Грізний ворог нечисті і зла (М. Рильський).
– Одного разу, – розповідав мені один дуже заядлий і дуже справедливий рибалка, – стою на човні з вудками на Дніпрі. Отам, трохи нижче од Плотів. Тягаю ляці, язі, краснопери. Добре тоді клювало... Коли гульк – серединою Дніпра мчить проти води човен. Швидко мчить, а мотора не чути (рибалка розповідає нібито дідові Панькові).	«Гумор можна вважати синонімом свободи – принаймні внутрішньої свободи людини. Очевидно, Вишня володів секретом внутрішньої свободи з важких ситуацій, свободи від «нечистої сили» і своєї, і чужої» (Ю. Лавріненко).
Аж ось і сам сом виринає і перевертається голічерева на воді. Буса ворущається, і бульки з рога булькотять. Так, ніби не скаже: «Ох і стомився ж я, товариші рибалки! Дайте відпочити, я вас до Києва доведу!» Витягли ми сома на берег. Я й кажу: «Не вір, бо звір. Бий веслом по голові!» Дід як гагакне сома веслом по голові і промовив: «Аміль!» (рибалка порятував якогось чоловіка (діда), що його сом тягнув на човні аж з-під Канева).	«Автор “Усмішок” – дуже своєрідний художник. Його манеру не сплутаєш ні з чиєю. Можна й треба вчитися в нього творчого ставлення до життя, але марна річ – наслідувати його» (М. Рильський).
На великих сомів на гака, як ви мали нагоду пересвідчитися з нашої розповіді, найкраще чіпляти гусака або гуску, собаку сегера-гордона або бурого чи гімалайського ведмеда. На білого ведмеда сом не бере, бо білий ведмідь – звір полярний, а сом любить теплі води й не дуже холодних звірів (ліричний герой дає рибальську пораду).	«Кожна мисливська усмішка – це сонячна палітра звуків, барв і запахів, ліричного й комічного» (О. Бойко).
За царського режиму, як свідчать дореволюційні рибалки-письменники, сом важив до чотирьохсот кілограмів, ковтав собак і ведмедів. Можливо, що з розвитком рибальства сом важитиме тонну і ковтатиме сивентальських бугаїв і невеличкі буксирні пароплави... (ліричний герой передає уяву рибалок).	«Багато його усмішок – це розгорнуті сцени, де дієйові особи живуть і діють немовби на підмостках, вони такі сценічно довершені, що самі просяться, аби їх зіграли...» (Ю. Бурляй).
	«Люди сміялись, тільки-но побачивши його підпис під фейлетоном чи гуморескою, наперед смакуючи її зміст...» (Б. Гжицький).
	«Остап Вишня – майстер динамічного діалогу та ліричної оповіді, барвистого пейзажу і точної портретної деталі, тонкого психологічного аналізу і скульптурного образу» (І. Дузь).
	«Остап Вишня, хто він для нас? Країна веселої мудрості. Слава України, її невмируща краса» (О. Гончар).
	«У творі «Моя автобіографія» – увесь Вишня: любов до життя, любов до людини, іронія до отого «щасливого» дитинства...» (М. Рильський).
	«Він світив як сонце, до нього люди тяглися, як до сонця. Він умів і гриміти як грім, і того грому боялись усі плазуни й негідники» (М. Рильський).

А Джой любив у річці купатися. От сом його й ковтнув, усередині нього знайшли хвоста й шерсть собаки. Дід Панько сказав панові, що його Джой знайшовся. На питання пана, де ж він, Панько відповів, що пан сам його з'їв із сомом. Було тоді всім від пана, але й панові було гикавки та нудоти.

Коли діда питали, чи він не обманює, той відповідав, що навіть у книжці відомого письменника й рибалки Сабанєєва описано, як в Уфимській губернії сом проковтнув ведмеда. Соми – вони такі, й катера б проковтнули, та шуму бояться.

Ця історія змінюється наступною. Сом – дуже сильна риба, могутня, адже проти течії притягнув від Канева до Києва рибалку на моторному човні: якось один дуже завзятий рибалка розповів, що вудив він на Дніпрі. Раптом повз нього промчав човен – і без мотора. Потім став на місці, закрутився, а з нього почувся одчайдушний крик про допомогу. Рибалка підплив ближче, а там – дідок переляканий. Однією рукою в човна вчепився, а друга у воду звисає – заплуталася у волосіні. Тільки рибалка хотів допомогти, а сом як рвоне – так і домчав два човни до сусіднього села. Коли втопився, то рибалкам вдалося зачепитися за кущ і зупинитися. Витягли сома, а той завбільшки з човен. Ледь руку дідові не перерізав.

Завершальна четверта частина містить історію, яка нагадує своєрідну інструкцію з риболовлі сомів, – це як авторське узагальнення з рибальськими порадами, на яку принаду ловити сома. Сом – риба осідла, живе в якійсь ковбані. Найкраще ловиться літніми ночами. Інколи в його череві можна знайти й холодну закуску, наприклад, копчену ковбасу, вареного рака, шпроти й т. ін. Рибальська уява з року в рік додає сомам і ваги, і розмірів.

Інтересна риба сом!

Для нотаток _____

Володимир Сосюра «Любіть Україну!»

**Володимир Миколайович
Сосюра**
(1898–1965)

► *Поет*

► «Співець кохання»

Найвідоміші твори: роман «Третя Рота»; збірка поезій «Поезії»; поєми «Червона зима», «Мазепа», «Розстріляне безсмертя»; вірші «Любіть Україну!», «Так ніхто не кохав».

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве (зараз Донецька область). Дитячі роки пройшли в селищі Третя Рота. Початкову освіту здобув удома, потім були двокласне і сільськогосподарське училища, після смерті батька покинув навчання і пішов працювати. Брав активну участь у революції. Під час громадянської війни перебував у загоні українського війська Симона Петлюри (1918–1919). Після поразки петлюрівського війська хотів перейти кордон разом з розбитими його частинами, але в останню мить передумав і пішов служити в Червону армію, воював проти білополяків та армії Махна. Перша збірка творів «Поезії» та поема «Червона зима» вийшли відповідно 1921 та 1922 років. Володимир Сосюра входив до літературного угруповання «Плуг», пізніше – «ВАПЛІТЕ», а згодом – «ВУСПП». Друкувався постійно і часто (мав близько 60 поетичних збірок, десятки поем, прозовий автобіографічний роман «Третя Рота»). Під час Великої Вітчизняної війни перебував в евакуації в Уфі, але постійно виїздив на фронт. Був удостоєний Сталінської премії за збірку «Щоб сади шуміли» та Державної премії ім. Т. Г. Шевченка за збірку «Ластівки на сонці» та «Щастя сім'ї трудової». Помер 8 січня 1965 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	патріотична
Провідний мотив	Щира любов до рідної України.				
Ідея	Утвердження почуття патріотизму; любити рідну землю, шанувати інші народи, бути щедрим на добрі вчинки – означає звеличити і прославити своє ім'я, свою Україну у віках.				
Особливості композиції	«Любіть Україну» – це є вірш-заклик, у якому автор звертається до всіх узагальнено й до кожного окремо. Поезія має форму послання.				
Образні символи	«Вишнева Україна», «мова солов'їна», верби, електровогні (кривенькі тини – у першому варіанті вірша), купина, «турпурові хмари», «зойки гудків», хвилі Дніпра, «грім канонад», чужинці, юнак, дівчина.				
Додаткові відомості	1	З історії вірша: вірш «Любіть Україну!» був написаний у роки Великої Вітчизняної війни і звучав як пристрасний патріотичний твір. Його було надруковано в червні 1944 року в газеті «Київська правда». Твір було перекладено російською й опубліковано в газеті «Правда». Пізніше розміщено у збірці «Щоб сади шуміли», за яку Сосюрі присвоїли Сталінську премію. Але вже 1951 року ця поезія стала приводом для звинувачень поета в націоналізмі, тому що В. Сосюра в патріотичному пориві дав зрозуміти, що його Батьківщина – Україна, а не СРСР, і вже це влада вважала злочином.			
	2	У цьому вірші поєдналися пристрасність поета-патріота і ніжність поета-лірика, що дало йому змогу виразити найзаповітніші думки, почуття й переконання людської душі.			
	3	Автор поезії натхненно прославляє свою палку любов до батьківщини головним чином через змалювання пейзажних картин рідного краю.			
	4	У вірші чути відгомін Шевченкового «Нема на світі України, немає другого Дніпра», але звучить він по-новому, свіжо і по-своєму поетично. Це не просто повторення слів Великого Кобзаря – це нове поетичне відкриття.			
	5	Поезія «Любіть Україну!» – це патріотичний вияв душі митця, заповітне слово Володимира Сосюри і своєрідний національний гімн.			
	6	Анафора «Любіть Україну» робить твір щирим, композиційно завершеним. Емоційно схвильований заклик «Любіть Україну», виражений двічі риторичним звертанням, загострює увагу читача, передає емоції автора, є також ідейно-пафосною, ідейно-композиційною основою твору.			
	7	Виразність твору посилюється інверсією , яку автор використовує, коли подає епітети : «годину щасливу», «красу її, вічно живу і нову», «мову її солов'їну», «садом рясним», «стягів багрянtimer шумі», «хмарах отих турпурових», «весен і світлих, і щирих». Ці інверсовані епітети підсилюють звучання і зміст означуваного ними слова.			
	8	У вірші використано постійні епітети , які мають символічне означення: «вишневу свою Україну», «мову її солов'їну». Епітет «вишнева» допомагає створити унікальний зоровий образ України, землі, на якій розквітають вишневі сади (згадаймо «Садок вишневий коло хати» Т. Шевченка). Епітет «солов'їна» розкриває красу рідного слова, синівську любов до рідної мови.			

«Любіть Україну!» (1944)

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіє вона над віками...

Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...

Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці, в пташині, в **електровогнях**,
у пісні у кожній, у думі,

в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянtimer шумі...

Як та купина, що горить – не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,

в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...

Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.

Коханий любіть не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...

Любіть у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...

Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею!

Цікаві факти з біографії В. Сосюра	Додаткові відомості	Висловлювання про письменника та про його твір
1 Своїм національним походженням Сосюра не українець: по батькові він француз (прізвище Сосюра – українізоване де-Сосюр). Мати – мадярка. Тому цікавим є той факт, що такий «інтернаціональний» мішанець став українським патріотом.	9 Малюючи неповторний образ Батьківщини, автор користується засобом градації (інтонаційного й смислового перерахування всіх тих складників, великих і маленьких, глобальних і на перший погляд зовсім не значних, які в гармонійній єдності і є тим, що зветься Україною).	«Володимир Сосюра – це глибинно-бентежний березень і замряно-прозорий вересень української поезії. Як не можна уявити весни без березневої безпосередності, а осені без вересневої щедристі, так не можна уявити нашої поезії без Володимира Сосюри» (М. Стельмах).
2 В. Сосюра – уособлення двоїстості української людини, роздертої психологічними складниками: комуністичною свідомістю та національним почуттям. Про це писав митець у вірші «Два Володьки»: «Рвали душу мою / два Володьки в бою, / і обидва, як я, карооки, / і в обох ще незнаний, невиданий хист, – рвали душу мою / комунар і націоналіст...»	10 У творі використано метонімію (перейменування), тобто заміну понять на основі їх зв'язку, перенесення назви одного явища на інше: <i>багнети і грім канонад</i> уособлюють народ, армію, яка принесла визволення від фашистських окупантів (треба пам'ятати, що поезія написана в 1944 році). Метонімію «чужинці в зелених мундирах» поет використовує для зображення фашистів.	«Такий я ніжний, такий тривожний...» Ти весь, поете, в цих словах! Твій кожен вірш, рядок твій кожний Життя тривожністю пропах (М. Рильський).
3 Восени 1918 року В. Сосюра добровольцем вступив у ряди петлюрівців, у цій армії перебував аж до лютого 1920 року. Після розгрому петлюрівських загонів більшовиками Сосюра кілька разів тікав від червоних і знову влився в Українську армію. Мало-відомими залишаються в поетовій біографії факти перебування митця в Гуляйполі в Махна, який навіть подарував Сосюрі годинника з дарчим написом. Пізніше В. Сосюра написав поему «Махно», але рукопис твору не зберігся, а за опубліковані уривки автор мав великі непрямості.	11 Для розкриття ідейного змісту автор жив риторичні звертання («Юначе!», «Дівчино!»), якими просить бути вірними у своїй палкій любові до рідної України. 12 Особливе смислове навантаження має вислів «Як та купина, що горить – не згора». Це своєрідний перифраз біблійної неопалимої купини як символу безсмертя народу, Батьківщини, яких не поневоляти фашистам. 13 Мегафори «сіє вона над віками...», «одна / в просторів солодкому чарі...» образно і сконденсовано передають красу отчого краю, його природи.	«...І цікавим при цьому є один надзвичайно характеристичний для Сосюри момент. Два Сосюри – українець і комуніст – живуть в одному Сосюрі-поеті поруч, але зовсім окремим життям... Не якісь низькі особисті інтереси привели його до більшовиків, а такі бажання жити й працювати для України на Україні... А при цьому треба ще мати на увазі, що, по суті, вибір Сосюри, дарма що й не свідомий, був вибором каторги замість волі, бо чим іншим, як не моральною, а врешті-решт і фізичною каторгою є роль українського підсоветського поета з тавром вчорашнього «петлюрівця» і з тягарем любові до України в серці» (В. Гришко).
4 У роки громадянської війни (1917–1921) В. Сосюрі двічі довелося пережити розстріл: спочатку денікінці (білогвардійці) розстрілювали поета як петлюрівця, але куля пройшла попід саме серце й митець вижив. Вдруге Сосюру засудили до страти червоноармійці, але, почувши талановиті поезії юнака, скасували вирок.	14 У шостій і сьомій строфах використано метафору , яка натякає на важкий шлях України до миру та розквіту. 15 Порівняння («як сонце, любіть», «як вітер, і трави, і води», «мов садом рясним», «як та купина», «як пісню») доповнюють поетичний образ рідної землі.	«Щоб належно оцінити значення вірша Володимира Сосюри “Любіть Україну”, треба тільки взяти до уваги, що вірш було написано в несвобідних умовах жорсткої сталінської диктатури, своїм вістрям скерованої протягом десятиліть насамперед проти України. Може, саме тому цей вірш такий сильний, сильніший за будь-коли написаний на еміграції» (І. Багрянний).
5 У 1934 році поета звинуватили в націоналізмі і виключили з партії та Спілки письменників. Доведеного до відчаю митця помістили до психіатричної клініки. Розтоптаний морально, В. Сосюра написав листа до Сталіна. Тільки після цього листа Сосюрі пробачили його «національні ухили» й відновили у Спілці письменників.	16 Вірш «Любіть Україну!» став хрестоматійним, проте й досі друкується не за першою публікацією 1944 р., а за публікацією, «причесаною» радянською цензурою. Порівняймо, наприклад, різні варіанти п'ятої строфи: у тексті вірша 1944 р. було: «у квітці й пташині, в кривеньких тинах», а в редакції твору після 1951 року ці рядки було замінено на «у квітці, в пташині, в електровогнях». Електровогні – символ радянської влади, кривенькі тини – символ споконвічного селянського хліборобського краю, не завжди щасливого, але свого, рідного, єдиного.	«Найголовнішим і найважливішим є те, що вірш “Любіть Україну” пройшовся по всіх серцях і душах української молоді в тих колоніальних умовах, формуючи їх, мобілізуючи до боротьби...» (І. Багрянний). Такий я ніжний, такий тривожний, моя осіння земля! Навколо вітер непереможний Реве й гуля.

В. Сосюра

Для нотаток _____

Олександр Довженко «Україна в огні»

**Олександр
Петрович Довженко**
(1894–1956)

- Письменник, кінорежисер
- Один з основоположників національного кінематографа
- Засновник жанру кіноповісті в українській літературі

Найвідоміші твори: кіноповісті «Україна в огні», «Земля»; автобіографічна кіноповість «Зачарована Десна», новела «Воля до життя»; «Щоденник».

Олександр Петрович Довженко народився 11 вересня 1894 року в Сосниці на Чернігівщині в родині хлібороба. Батьки письменника були заможними селянами. Батько був неписьменним, тому намагався дати Сашкові добру освіту, щоб відкрити дорогу в широкий світ. У сім'ї народилося 14 дітей, але вижило лише двоє – Сашко і його сестра Поліна. Коли Сашкові не було ще й року, пошесть забрала відразу чотирьох його братів.

1903 року батько віддав Сашка до Сосницької парафіяльної школи. Олександр продовжив навчання в Сосницькому училищі, після закінчення вступив до Глухівського учительського інституту. Вчителював у Житомирі, викладав фізику, географію, історію, гімнастику. Далі в Києві навчався у Комерційному інституті на економічному факультеті і як вільний слухач відвідував лекції в Академії мистецтв. Брав активну участь у революційних подіях, сповідував ідею незалежної України, за що більшовиками був засуджений до страти, врятований від розстрілу «боротьбистами» за активної участі Василя Еллана-Блакитного.

Рід:	епос	Жанр:	кіноповість
Тема	Зображення жакливого початку війни з фашистськими загарбниками й відступу радянських військ.		
Ідея	Утвердження ідеї невмирущості української нації, високої моралі українців у кривавий час воєнного лихоліття, осуд війни, агресії, що призводить до загибелі родів та родин.		
Особливості композиції	50 епізодів; наявність пісні на початку і в кінці твору; перехід від прозової форми до драматичної (елементами драми є діалоги). Про специфіку сюжету й композиції «Україна в огні» митець писав, що в ній видно «сліди битви сценариста з письменником». Особливістю твору є наявність кількох сюжетних ліній, які нерідко обриваються після одного-двох епізодів.		
Герої	Лаврін, Запорожець, Тетяна (дружина), дочка Олесея, 5 синів – Роман, Іван, Савка, Григорій, Трохим; Христя Хуторна, Купріян (її батько), Павло (брат, що став поліцаєм), Микола (брат, що став партизаном), Антоніо Пальма (чоловік Христі); Мина Товченик, Устим Товченик (їхній син, що став поліцаєм), Одарка Товченик (дружина Мина), Василь Кравчина (коханий Олесея), Максим Заброда (зрадник), Ернст фон Крауз, Людвіг фон Крауз (син), Лиманчук, Сіроштан, дід Демид Запорожець, Мотря Левчиха, Демид Бесараб.		
Додаткові відомості	1	О. Довженко сміливо й реалістично передав гіркоту поразок і відступу та героїзм українського народу в боротьбі з фашизмом , розвінчував сталінську концепцію класової боротьби, критикував методи виховання нашої молоді, незнання нею історії й відсутність національної гордості.	
	2	Основна сюжетна лінія – лінія роду Запорожців; другорядні сюжетні лінії – лірична лінія Олесея Запорожець та Василя Кравчини; Христі Хуторної; Ернста й Людвіга Краузів; незакінчені сюжетні лінії (які нерідко обриваються після одного-двох епізодів) – лінії Мотрі Левчихи, Лиманчука, Сіроштана, Демида Бесараба, Максима Заброди.	
	3	Для твору «Україна в огні» О. Довженка характерним є використання обрамлення (наявність пісні «Ой, піду я до роду гуляти» на початку і в кінці твору).	
	4	Родина Лавріна Запорожця на початку кіноповісті «Україна в огні» виконує пісню «Ой, піду я до роду гуляти» (святкують 55-річчя від дня народження матері Тетяни Запорожець), у кінці твору утілилі з родини Запорожців (не було матері, діда Демида, Савки та Григорія) знову співають цю пісню.	
	5	Твір, заборонений Сталіним для друку й кіно, – «Україна в огні».	
	6	Ліричне звертання «О українська земле!» в кіноповісті «Україна в огні» Олександра Довженка є наслідуюнням «Слова про похід Ігорів».	
	7	У кіноповісті використано позасюжетні компоненти: портрети, пейзажі, батальні картини, авторські коментарі, ліричні відступи, гострі діалоги, які надають епізодам напруженості, сприяють глибшому розкриттю ідеї твору.	
	8	За художнім розмахом «Україну в огні» можна віднести до жанру народно-героїчної епопеї .	
	9	Топографічні назви у творі: село Тополівка, Німеччина, Берлін (у цьому місті на торзі взяла Олесею дружина Ернста фон Крауза), Десна, Дніпро.	

«Україна в огні»
(1942–1943; 1966 друк)
Сюжет твору:

Умовно твір поділяється на три частини. Перша – відступ Червоної Армії, друга – німецька окупація та партизанський рух, третя – наступ.

Починається кіноповість досить мирною картиною: родина колгоспника Запорожця – батько Лаврін, мати, п'ятеро синів та дочка Олесея – святкує материн п'ятдесятип'ятирічний ювілей. Щаслива родина збиралася разом.

Але картина раптово змінюється. Прийшла війна – і заплакана мати вже виряджає своїх синів на війну. Батько везе синів до переправи. Німці стали бомбардувати міст. Брати Запорожці кинулися врозтіч, лише Савка залишився на возі і через хвилину впав мертвим. Вона зупинили німецькі диверсанти, викинули Савку, забрали коней і поїхали, сміючись.

Радянські війська відступають, за ними йдуть біженці. Олесея, що боїться приходу ворогів, вирішує віддати свою дівочу честь одному із солдатів-співвітчизників. До її хати потрапляє танкіст Василь Кравчина.

Єдина їхня ніч поєднує молодих людей назавжди. Вони обіцяють одне одному знову зустрітись після війни.

Село Тополівка потрапляє в окупацію. Заправляють тут полковник німецької розвідки Ернст фон Крауз та його син лейтенант Людвіг фон Крауз. Велять обрати старосту села, але ніхто не згоджується.

Тоді людей загнали по шию у воду і почали стріляти над головами. Запалола кілька хат у селі. Стояли селяни довго, померзли, ледве трималися і почали просити Лавріна Запорожця «взяти гріх на душу», стати старостою. Запорожець вирішив урятувати село, погодився. Раптом Заброда сказав, що Лавріна обирати старостою не можна, бо той був головою колгоспу, у нього п'ятеро синів у Червоній армії і всі комуністи. Запропонував себе, бо втік аж із Сибіру, куди його вислала радянська влада, перейшов лінію фронту і більше годиться для такої посади. Ернст фон Крауз вирішив призначити Заброду начальником поліції.

Лаврін Запорожець виконує обов'язки старости, але одночасно допомагає партизанам. Пропадають худоба, хліб. Фон Крауз злиться, катує народ, нічого не може від людей дізнатися. Всі мовчать. Лаврін змушений скласти список мо-

Довженко був секретарем Київського відділу народної освіти, комісаром українського театру ім. Т. Шевченка. У 1921–1923 роках перебував на дипломатичній роботі у Варшаві та Берліні й консульствах УРСР. Проживаючи в Німеччині, вступив до приватного художнього училища професора Геккеля, де опанував композицію, живопис, графіку, ілюстрацію.

З 1923 року Довженко працював художником-ілюстратором у Харкові. Відвідував засідання студії «Гарт», став одним із засновників ВАПЛІТЕ.

1926 року доля «посилає» до Одеси, яка в ті роки була колискою українського кіномистецтва. Незабаром виходять перші його короткометражні фільми – «Вася-реформатор» (1926), «Ягідка кохання» (1927), а потім повнометражні – «Сумка дипкур'єра» (1927), «Звенигора» (1930), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930) та інші. У 1933–1935 рр. працював на кіностудії «Мосфільм». Перед війною Довженка прийняли до Спілки письменників СРСР, призначили художнім керівником Київської кіностудії. Тут він, як і раніше біля Одеської кіностудії, посадив яблуневий сад, адже вважав, що краса навколо одухотворюватиме колектив, спонукатиме до зйомок гарних фільмів. У 1940 році Довженко зняв хронікально-документальний фільм «Визволення українських і білоруських земель від гніту польських панів» – про воз'єднання Східної і Західної України.

Під час війни спочатку перебував в евакуації в Уфі, а потім працював військовим кореспондентом. У фронтових умовах восени 1943 року митцев завершив кіноповість «Україна в огні», яку Сталін заборонив друкувати і ставити за нею фільм, тому що автор у ній не прославляв «вождя народів», а намагався з'ясувати причини ганебного відступу і колосальних утрат радянського народу у війні. Після «кремлівського розп'яття» над автором «України в огні» 31 січня 1944 року нависла реальна загроза фізичного знищення. «Сьогодні роковини моєї смерті. 31 січня 1944 р. мене було привезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття і окровавлені частинки моєї душі було розкидано на поталу й ганьбу на всіх зборищах...» – писав у «Щоденнику». Митцеві заборонили працювати в Україні. Щоб остаточно унеможливити повернення Довженка на Батьківщину, влада відібрала у нього 1946 року київську квартиру. З туди за рідним краєм народився шедевр автобіографічної прози «Зачарована Десна». До останніх днів Олександр Петрович жив творчо й повноцінно. Незважаючи на хворе серце, він відмовлявся лягати в лікарню, власноручно робив ескізи для «Поєми про море». За цю кіноповість Довженко посмертно (1959 рік) удостоєний найвищої державної премії ім. Т. Шевченка. Під час роботи над кінострічкою «Поєма про море» Олександр Довженко помер (25 листопада 1956 року). Похований у Москві на Новодівичому цвинтарі.

Додаткові відомості	
10	Історія написання: Кіноповість Довженко писав в екстремальних фронтових умовах під враженням від страшних руйнувань і мільйонних жертв. Написанню кіноповісті передували публіцистичний нарис «Україна в огні» та оповідання «Незабутнє», «На колючому дроті», «Перемога». У прифронтовій смузі в селі Померки митець читав свій твір генерал-лейтенантові Микиті Хрущову, радів, що кіноповість є надзвичайно подобається цій впливовій особі. Незабаром рукопис зник, а невдовзі кіноповість в оригіналі й у перекладі російською мовою лягла на стіл Берії, який з особистими коментарями передав твір Сталіну. 31 січня 1944 року вождь «усіх часів і народів» скликав засідання Політбюро Комітету ВКП(б) й виголосив доповідь «Про антиленінські помилки й перекручення в кіноповісті О. Довженка “Україна в огні”». Українського кіномитця звільнили з роботи й зарахували в резерв, що означало повне усунення від роботи в кінематографі.
11	Чому Сталін не знищив Довженка? Сталін усвідомлював високий мистецький рівень розгромленої ним кіноповісті й рівень таланту Довженка. Він так і не дав вказівки арештувати й розстріляти митця, бо, можливо, розраховував, що стане головним героєм геніального Довженкового твору, а отже, увійде у вічність. Можливо, й інше: кіноповість настільки вразила вождя, що він по-іншому оцінив трагічні втрати українського народу під час війни. Адже у «Щоденнику» Довженка є таке припущення: «“Україна в огні” прочитана, і буде на Україні через оце недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри».
12	Родина Запорожців: На чолі роду – голова колгоспу Лаврін Запорожець. Мати Тетяна Запорожчиха – центр родини, її душа. Сини: Роман – лейтенант прикордонних військ (стане командиром партизанського загону), Іван – артилерист (буде воювати пліч-о-пліч з Василем Кравчиною, не відаючи, що його командир є нареченим сестри Олесі), Савка – чорноморець (першим загине), Григорій – агроном, «майстер урожаю», Трохим – рільник, батько п'ятьох дітей; дочка Олеся – «всьому роду втіха». І пасічник дід Демид, колишній чорноморець, з «божественною білою бородою», якому «хочеться їхати в чисте поле літа доганяти».
13	У кіноповісті важливим є момент, коли Лаврін Запорожець тримає в руках портрет Сталіна , гнівно дорікає вождю за відступ, окупацію німцями України. Окрім тривоги за долю нації, висловлено гіркий сумнів у правильності сталінських рішень, непогрішимості самого вождя.
14	Цікавим і напруженим є діалог Максима Заброди і Лавріна Запорожця на колючому дроті концтабору. Обидва вони українці, але між ними прірва: розкуркулення, страждання на чужині, голод і холод Сибіру, з одного боку, та віра в справедливість ідей «вождів пролетаріату» – з другого.
15	Колоритною у творі є постать Мини Товченика , наділеного рисами невловимого козака-характерника. Він ненавидить окупантів, незважаючи на похилі літа, стає зв'язковим партизанського загону. Коли Ернст фон Крауз наказав, щоб Товченика повісили і селянинові накинули петлю на шию, він раптом почав співати фашистський гімн так, що його кати вимушені були стати струнко і простягти руки для фашистського вітання.

лоді, яку німці можуть відправити до Німеччини. Христя Хуторна докоряє Олесі за несправедливість, бо батько дочку в список не записав. Максим Заброда намагався довести фон Краузу, що не довіряє Запорожцеві, бо в списку Олесі немає. Лаврін усе чув за дверима, увійшов і сказав, що помилково не вписав дочки, пожалів, але тепер просить внести і її прізвище, адже «сила прикладу – велике діло». Заброда вважав себе переможеним. Олеся не вірить, що її записано самим батьком. Мати в розпачі. У хату заходить Мина Товченик, якому Лаврін Запорожець передає листа і каже, що від нього залежить доля багатьох людей. Цього листа Мина має передати партизанам. Поліцай Павло Хуторний непомітно викрадає листа. Лавріна заарештовують, він зізнається, що в листі просив партизан знищити по дорозі охорону і забрати до себе молодь. Фон Крауз повідомляє Лавріну, що молодь і дочку вивезли до Німеччини, хата його спалена, а жінка вбита. Запорожця вкидують до табору, який німці зробили й обтягнули колючим дротом у проваллі за селом. У табір до Лавріна приходять Мотря Левчиха, приносить йому хліба, картоплі та груш. Раптом постріл вартового вбиває жінку, а над Лавріном стає Заброда з автоматом. Чоловіки кинулись один на одного через колючий дріт. Зчепилися й душили один одного, виказуючи свої давні кривди і ненависть. Під час цієї бійки дріт порвався. В'язень був майже на волі. Але з-за дерева вибіг Людвіг фон Крауз, витягуючи маузера. Запорожець блискавично вискочив і вбив офіцера одним ударом кулака. Взяв Забродин автомат і гукнув людям, щоб тікали. Захоплені подихом свободи, невільники не зважали на автоматні черги, кидалися в Десну і перепливали її навіть ті, хто не вмів плавати. Ернст фон Крауз жорстоко помстився за смерть сина. Він спалив село і перестріляв усіх жителів. Лаврін Запорожець потрапив до партизанів, які навіть хотіли його розстріляти. Випадок порятував чоловіка: приїхав з-за Дніпра син Роман – командир партизанського загону.

Цитати із «Щоденника»	
<p>Для О. Довженка великим ударом було те, що у вересні 1941 року Сталін здав столицю України без бою. Саме тоді вражений митець з болю й розпачу розпочав свій «Щоденник», усіх частин якого й досі не знайдено.</p> <p>«На українських ланах і селах в огні і полум'ї вирішується доля людства – вирішується велетенська проблема світової гегемонії, вирішується доля людства на нашій недолі. Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива» (5 квітня 1942 р.)</p> <p>«Чи зберуться наші люди знову на Україні? Чи повернуться вони з усіх нетрів, далеких далекостей нашого союзу і заповнять її замість померлих од ворога, од мору, од кулі і петлі? Чи так і залишаться там, а на наші руїни найдуть чужі люди і утворять на ній мішанину. І буде вона не Росія, не Україна, а щось таке, що й подумати сумно».</p> <p>«Я знаю: мене обвинувачуватимуть в націоналізмі, в християнстві і всепрощенстві, будуть судити за нехтування класової боротьби і ревізію виховання молоді... Але не це лежить в основі твору, не в цьому річ... Погано здали ми Гітлерові Україну і звільняємо її людей погано... Всі давно вже забули, що ми винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, винуватими перед нами дезертирооточенопристосуванцями. Ми славні воїни, але у нас не вистачило доброти до своїх рідних людей».</p> <p>«Товаришу Сталін, коли б ви були навіть богом, я й тоді не повірив би вам, що я націоналіст, якого треба плямувати і треба тримати в чорному тілі. Невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм... у невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?»</p> <p>«Моя повість “Україна в огні” не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постанови... Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо не потрібно, крім панегірика... Блюстители партійних чеснот, чистоїшої і перевиконавці завдань бояться, щоб не збаламутив я народ своїми критичними висловлюваннями».</p>	

Додаткові відомості	
15	<p>Так Мина виграв кілька хвилин життя. Доля не зрадила й цього разу - наскочили партизани й врятували його.</p>
16	<p>Серед жіночих образів, виписаних у кіноповісті, особливе місце посідає Христя Хуторна. Спочатку дівоче серце травмується передчасною смертю батька (брат Павло став поліцаєм, а батько (Купріян Хуторний) хотів забрати зброю, бо не міг змиритися зі зрадою сина, але рушниця вистрелила і Купріян помер). Дівчина страждає і тоді, коли бачить, що радянські воїни відступають, а їх залишають на поталу ворогові. Хуторна сповідує ідею справедливості й чесності, коли відверто запитує Олесю, чому у список молодих людей, яких мали вивезти до Німеччини, Лаврін Запорожець не вніс прізвище своєї дочки. Хуторна чуває себе зрадницею, коли покидає Олесю біля річки (бо та не вмiла плавати) на наругу німцям-переслідувачам.</p> <p>Найкраще розкривається її образ, коли вона постає перед партизанським судом (за те, що стала дружиною італійського капітана Антоніо Пальми, який служив у німецькому карному загоні), де її називають устiлкою, фашистською сукою, нагадують про дівочу гiднiсть. Переживши чимало подiй, Христя прозрiває, гiвно звинувачує представника влади Лиманчука у своїх нещастях. На запитання: <i>«Де твоя національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь?»</i> – Христя з гідністю каже: <i>«Так скажіть мені, хоч перед смертю, чому ж оцього в мене нема? А де ж воно, людоньки? Рід же наш чесний... Яка я повія? Мученія я... Чому в нашому районі ви міряли наші чесноти на трудодень і на центнери бурякові... Мене життя вже так покарало, що більшої кари й не придумаєш».</i></p>
17	<p>Найповніше в кіноповісті виписано образ Олесі Запорожець – це ідеал української дівчини. Красива й чепурна, невсипуща в роботі й скромна, цнотлива й співуча, вона вірить у торжество добра і перемоги, не осуджує військових за відступ, співчуває полоненим солдатам. У хвилини смертельної небезпеки дівчина виявляє твердість духу і рішучість, зважується на ризиковану втечу з невідомого ешелону, а згодом – і з дому Краузів від розлючених німкенів, котрі, довідавшись про смерть Людвіга, готові розтерзати дівчину, яка раптом стала для них символом нескореної України. Олеся – не войовнича, навпаки, спокійна і врівноважена. Вона відверто каже Христі, що не хоче помсти, адже жінки – берегині свого народу, тож жіноче діло – не забирати життя, а дарувати. На торзі у Берліні Олеся співала пісню <i>«Летіла зозуля через мою хату»</i>.</p>
18	<p>Типовий національний характер уособлює Тетяна Запорожчиха. Вона – вірна дружина, добра ненька, берегиня роду. Коли настає час прощання з п'ятьма синами, яких батько везе на війну, матирина пісня з величальної переходить у плач-голосіння за синами. Робота на землі не може чекати навіть у страшній військовій ситуації, тому й прострочило її кулеметом з ворожого літака, коли полола город. Хоч Тетяну від цього поранення вилякують, але смерті їй не уникнути. Останню, що почула жінка перед смертю, коли лежала серед трупів у погребі, був голос її сина Романа, який приїхав у рідне село з партизанами.</p>

У цей час Олеся і Христя намагалися втекти від сторожі, стрибнули з поїзда на ходу, довго бігли, але втікачок спіймали і знову відправили поїздом у неволю. На одній із станцій Олеся і Христя знову втекли. Христя кинулася перепливати річку, а Олеся не вмiла плавати, її схопили, привезли в Берлін. Дівчину на торзі взяла дружина Ернста фон Крауза. Фрау Крауз разом із невісткою наказали Олесі розповісти про полтавське село, де німкеня сподівалася одержати землю. Раптом почувся дзвінок, принесли лист про загибель Людвіга. Жінки заревли, а потім прибігли до Олесі і кинулися на неї, ледь живою дівчина вирвалася від них і вистригнула у вікно. Пройшовши через страшні випробування і страждання у фашистській неволі, Олеся Запорожець повертається в рідну Україну. У Тополівці, біля обгорілої хати, зустрічає Христю Хуторну зі зброєю. Від неї дізнається, що та стала дружиною італійського офіцера Антоніо Пальми, щоб не потрапити знову до Німеччини, а потім її захопили партизани і хотіли розстріляти. Судив її Лиманчук (прокурор партизанського загону), той самий, який колись тікав через їхнє село і який на питання *«Чи займе ворог село?»* відповів, щоб та не ставила провокаційних питань. Він утік, а вона залишилася під німцем. Тепер він чистий, а вона – ні. Командир партизанського загону вирішив допитати її ще й сам і запропонував помститися ворогові за всі кривди. Таку історію розказала Христя Олесі.

Німці відступали. Наші війська їх наздоганяли. Як не лютував Крауз, ніщо не допомагало. Ламалися його грандіозні плани і втікала з-під ніг земля, яку «можна їсти». Отак з вогнем і мечем метався кат українськими просторами, поки нарешті не потрапив у полон. Постав перед партизанами не героєм, а злочинцем. Пробирав неправдовуватися, але Лаврін Запорожець його не став слухати. Так загинув Крауз.

Капітан Василь Кравчина кілька разів був пораненим, у госпіталях марив і завжди згадував ім'я Олесі. Вертався знову на фронт. Одного разу в бою зустрівся з Іваном Запорожцем. Вони разом визволяли Тополівку, а допомагали їм Роман Запорожець з батьком та партизанами. В'їжджали у рідне спалене село як переможці. Вранці наступного дня Олеся знову проводжала свого коханого і братів на війну. Навколо стояло спалене село, попереду було багато страждань...

Цитати з кіноповісті «Україна в огні» Олександра Довженка

1	Тиха, без єдиної хмаринки на чолі, майстриця квітів, чарівних вишивок і пісень... Вона не була звичайною дівчиною. Вона була красива й чепурна. Олесею пишалася округа. Бувало, після роботи, вечорами, вона, як птиця, ну так же багато співала коло хати на все село, так голосно і так прекрасно, як, мабуть, і не снилося ні одній припудреній артистці з орденами. А вишивки Олесі висіли на стінах під склом в європейських музеях: у Лондоні, у музеї Альберт-Вікторія, у Парижі, у Мюнхені і Нью-Йорку, хоч вона про це й не знала... Була Олеся тонкою, обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботящою і бездоганно вихованою хорошим чесним родом. Легковажні хлопці трохи соромились Олесі, вважаючи її за горду і неприступну... (Олеся).
2	Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою. Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш чорна, і хвора, і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене і плестимеш колючі німецькі дроти проти мене, і сіятимеш для ворога хліб під нагаями, ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти... Коли ж так станеться, що не найду, – може, уб'ють мене, чи вибухну я десь, мо', на фугасах і розлечуся шматтям по полю, так що і кісток моїх не знайдуть для могили, я все одно вернусь до тебе! Я пам'ятником стану з бронзи у твоєму селі, отамось за вікном! Я зрозумів, Олесю, – стежка назад до тебе одна, один є шлях. Шлях геройства... (Василь до Олесі).
3	Цю землю можна їсти! На! Їж! Я хочу дивитися на тебе, мій сину, як на символ свого буття отут! Так не підкорятися і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки. Коли я дивлюсь на їхню смерть, я завжди тремчу од жаху... (Ернст фон Крауз каже синові Людвігу).
4	Людвігу, ти мусиш знати, у цього народу є нічим і ніколи не прикрита ахіллесова п'ята. Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім'я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання Бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова нація остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників. От ключ до скриньки, де схована їхня загибель (повчання Ернста фон Крауза, адресовані синові Людвігу).
5	Це був расовий гітлерівський пес останньої формації, жорстокий, лихий мерзотник, герой шибениць, масових палійств і гвалтувань. Цей неук не раз ошарашував навіть свого старого вовка-батька одчайдушною своєю рішучістю і брутальною винахідливістю в розправах з ворогами імперії. Часом старий Крауз жажався свого виродка, проте німецька батьківська сентиментальність і давня жадібність мрійника завоювань заспокоювали його і радували. Ернст фон Крауз зневажав Гітлера, але він визнавав його цілковито (Людвіг і Ернст фон Краузи).
6	Вони плювали один одному в очі Сибіром і стражданням, голодом і смертю. Вони плювали один одному в лице Гітлером, німецькими погромами і пожежами, шибеницями, рабством і шаленою ненавистю до Гітлера усього світу... Вони били один одного важкими іржавими уламками своєї важкої історії і стогнали обидва від ударів... Запорожець неначе скам'янів увесь. Він побачив свою смерть – ось вона, топчеться зовсім близько, люта, неблаганна. І стрепенулася в Запорожця нелюдська жадова життя. З широких українських степів, з ярів і темних байраків повіяло на нього смалятиною історії, головешками, димом і кривавою парою (двобій між Лавріном Запорожцем і Максимом Забродою на колючому дроті концтабору).
7	Я знаю, що мені не вийти звідси живою. Щось мені тут ось, – вона поклала руку на серце, – каже, що прийшла моя смерть, що зробила я щось запертне, зле і незаконне, що нема в мені ні отієї, що ви казали, національної гордості, ні честі, ні гідності (Христя Хутірна в партизанському полоні).
8	В цій війні не буде переможців і переможених, а будуть загинулі й уцілілі.. (Антонію Пальма каже Ернсту фон Краузу).
9	О українська земле, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем... Степи гнівом утопано, та прокляттям, та тугою і жалем.
10	Прощайте, товаришу. Не думали ми з вами, що так вийде, та сталося, - не малою, великою кров'ю на [своїй] території, - тихо промовив він до портрета. – Що буде з народом нашим? Виживе він чи загине, що й сліду не стане ніякого? Розженуть його по лісах, байраках та гнилих болотах, як вовків сіромах, та натруять одне на одного, так що й живі завидуватимуть мертвим. Горє нам... (Лаврін Запорожець говорить із портретом Сталіна).
11	Донечко моя, до останнього подиху свого молитимуся я зорями вечірніми і ранішніми, щоб обминуло тебе горе лихе і лихая наруга. Щоб вистачило тобі силоньки у неволі, щоб не покинула тебе надія, голубонько моя... (Тетяна Запорожець прощається з дочкою востаннє перед від'їздом в Німеччину на примусові роботи).
12	А рано-вранці Олеся знов проводжала на війну весь свій рід, аби ніколи не подумали лихі люди, що не був він щедрим на кров і вогонь, послані йому ганебною історією Європи (так закінчується кіноповість).

Для нотаток _____

_____

_____

**Олександр Петрович
Довженко**
(1894–1956)

«Він був дуже вродливий... Олександр Довженко, зі своєю усмішкою, ледь квапливою мовою, з м'якою українською вимовою. Він взагалі був вродливий тією не солодкою, а мужньою і серйозною вродою, якою природа обдаровує своїх обранців. Срібло сивини з роками ніби ще більше звеличує цю красу ореолом пережитого».

«В обрамленні білосніжного сивого волосся високе скульптурне чоло. З-під злегка зламаних енергійних брів дивляться вдалину сіро-блакитні очі. Погляд довірливий, пильний, вдумливий, уважний. Вольове, напружено-серйозне загоріле мужнє обличчя, вирізьблене з незвичайною довершеністю. Вражає рідкісне поєднання духовної і фізичної сили»

У 1958 р. на Міжнародному кінофестивалі в Брюсселі фільм «Земля» О. Довженка було визнано одним із 12 найкращих фільмів «усіх часів і народів».

«...його "Зачарована Десна" – це задушевна лірична сповідь, по вінця напоєна любов'ю до рідного краю, до трудового народу, до України з її великим, але скорбним минулим...» (Максим Рильський)

«Слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного великого митця, мислителя, поета – Олександра Довженка» (Чарлі Чаплін)

Олександр Довженко «Зачарована Десна»

Рід:	епос	Жанр:	кіноповість («автобіографічне кінооповідання»)
Тема	Зображення дитинства й джерел формування митця.		
Ідея	Оспівування краю дитинства, його людей, природи.		
Особливості композиції	Твір не має чіткого сюжету, це ніби окремі новели-спогади про чарівний світ дитинства. Композиційною особливістю є двоплановість зображення (I – окремі розповіді, в яких діє головний герой – малий Сашко; II – філософські роздуми та спогади дорослого митця – О. Довженка).		
Герої	Два ліричні герої: Сашко (у новелах) і Олександр Довженко (в авторських відступах), Одарка Єрмолаївна (мати), Петро Семенович (батько), прабаба Марусина, дід Семен, дядько Самійло, дід Захар, Тихін Бобир (мисливець), Леонтій Созонович Опанасенко (учитель), собака Пірат, коні Мурай, Тягнибіда.		
Додаткові відомості	1	Довженко розпочав роботу над кіноповістю «Зачарована Десна» 1942 року, а оприлюднив твір у журналі «Дніпро» в 1956 році, окремою книжкою твір вийшов у 1957 році.	
	2	Жанрове визначення твору дав автор – «автобіографічне кінооповідання»	
	3	На специфіці сюжету позначився почерк сценариста: замість цілісної сюжетної лінії – набір епізодів, картин, які зринають у пам'яті митця.	
	4	Основною формою змалювання життя, головним композиційним засобом для висловлення різноманітних вражень є спогад.	
	5	Основний лейтмотив повісті – це гімн людині праці, її духовному багатству і красі, безмежному терпінню.	
	6	Основна думка твору: митець може сформуватися, тільки пізнавши історію, традиції, культуру рідного народу.	
	7	Живим символом епохи, уособленням народної мудрості, втіленням споконвічних національних традицій виступає дід Семен (він «дуже схожий на Бога», найбільше любив сонце, був письменним (мама називала його чорнокнижником, бо читав Псалтир, який вона не розуміла), любив гарну бесіду і добре слово, був «добрим духом лугу і риби»).	
	8	Чи не найбільше місця в повісті відведено спогадам про батька письменника – Петра Семеновича. Про нього автор говорить як про людину внутрішньо інтелігентну, чия духовна краса була виявом етичної культури всього трудового народу. Він був взірцем людської досконалості, виразником і носієм народної моралі. Народженому продовжувати славний козацький рід, батькові довелося поховати 12 дітей, що померли від пошесті. «Гірко плакав він над ними: «Дітки мої, соловейкі! То чого ж так рано відіспали?...» Олександр Довженко, уже як зрілий майстер, вдається до аналогії: подібна сила страждання, розпачу і гніву зазвучить у словах Петра Семеновича на початку війни, коли німці захоплять Київ і Україна втрачатиме тисячі своїх безталанних синів-соловейків.	

«Зачарована Десна» (з 1942 до 1956, 1957 друк) Сюжет твору:

- Спогади малого Сашка:
- Опис городу. «До чого ж гарно й весело було на нашому городі».
  - Мати, дід Семен, прабаба Марусина.
  - Маленький Сашко поєдирав моркву.
  - Поновлення втраченої святості, шанування дорослих людей, діда-ковалев Захарка.
  - Сашко в човні.
  - Однчасна раптова смерть чотирьох братів.
  - Опис батька, його горя. У часи фашистської неволі, коли схожий був на старця, все одно залишався чистим і красивим душею.
  - Народження сестри і смерть прабаби в один день. «Закрились всевидячі вічки, уиухла народна пристрасна її творчість».
  - Старці у дворі.
  - Повінь на Великдень. «Як ми з батьком рятували людей, про це можна написати цілу книгу». «Батько ... почував себе спасителем потоплюючих, героєм мореплавателем, Васко до Гамою».
  - Про село (згадка про те, що рідне село було спалене німцями). «Загибло й щезло геть з лиця землі моє село не від води, а від воєни. Горів і я тоді у тім вогні, загинув усіма смертями людськими, звірячими, рослинними».
  - Про призначення митця. «...там'ятати, що митці покликані народом для того, щоб показувати світові, що життя прекрасне, що само по собі воно є найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ».
  - Косовиця, на яку Сашко їде разом з дорослими. «Я не оглядаюсь. Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго не один десяток років буде проводити мене мати, двелючись крізь сльози на дорож, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і вранішніх».
  - Бійки (реальні й уявні) на косовиці, під час яких дід показує свій завзятий войовничий норов. Зустріч з «руськими» людьми. Батько Сашкові про національну належність (ми мужики, хахли).
  - Лев на березі Десни.
  - Про домашніх тварин: пес Пірат, один кінь Мурай, другий Тягнибіда. Уявна розмова коней.
  - Колядники в хаті. «Молодець Сашечко та по торгу ходив...» (коли Сашко слухає колядку, то весь світ здається незвичайною казкою).
  - Сашко з батьком у вчителя Леонтія Созоновича Опанасенка (старий, нервовий, сердитий). «Не развятий!» – промовив нерозумний учитель».
  - Ліричний відступ.

Цитати з кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка

1	Він був високий і худий, і чоло в нього було високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати Псалтир... Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кінями, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо... Більш за все на світі любив він сонце . Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час (Дід Семен).
2	Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго, що, скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду (дід Семен).
3	Вона була маленька й така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що схватись од неї не могло ніщо у світі, їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня . Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі (прабаба Марусина).
4	Сама мати божилася, що буде в раю між святими, як боляща великомучениця , що годує ворогів своїх – діда й бабу – та догоджає їм (Одарка Єрмолаївна).
5	Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності й несвободи . Весь у полоні в сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою культурою думок і почуттів. Скільки він землі виорав, скільки хліба накопив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу шкоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість...
6	Одне, що в батька було некрасиве, – одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну стагуо укрили брудом і рванням. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись у малині з Піратом. І все одно був красивий, – стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били полінаї, – однаково. Коли, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв він на майданах безпритульний у фашистській неволі, і люди вже за старця його приймали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний. З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів – він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку (Петро Семенович).
7	Уздрівши здалека весь наш рід і хату, він упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину й голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у Святому Письмі (собака Пірат) .
8	Любила «саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало» (мама Одарка Єрмолаївна).
9	Мати боялась і ненавиділа старців, але подавала їм завжди щедро. Вона була гонориста, і їй дуже хотілось, аби хоч сліпі вважали її за багату. Батько ненавидів всякий нестаток. Навіть слово «бідність» ніколи не вживав до своєї особи. Замість «моя бідність» міг сказати «мое багатство» наприклад: «Мое багатство не дозволяє купити мені нові чоботи».
10	Але більш за все на світі любив я музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку музику я любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси (згадає малий Сашко).
11	Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Він навіть не був добрим хліборобом. Але, як і кожна майже людина, мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що забули його прізвище і звали його Самійло-косар... Орудював він косою, як добрий маляр пензлем чи ложкою. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю (про дядька Самійла).
12	Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюся я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну... Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (філософські роздуми про час) .
13	Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (захоплення красою Десни).

Для нотаток _____

_____

_____

**Василь Андрійович
Симоненко**
(1935–1963)

- «Витязь (лицар) молододі української поезії» (О. Гончар)
- Шістдесятник

Найвідоміші твори: збірка віршів «Тиша і грім», вірш і збірка «Лебеді материнства», вірш «Ти знаєш, що ти – людина?», збірка оповідань і новел «Вино з троянд»; казка «Цар Плаксії і Лоскотон».

Василь Андрійович Симоненко народився 8 січня 1935 року в селі Біївці на Полтавщині. Дитинство його випало на воєнні й повоєнні роки. Хлопець ріс без батька, мати день і ніч працювала, аби заробити шматок хліба, а Василя доглядали бабуся й дідусь. Багато прикростей випало на долю Василя. У школу йому довелося ходити за дев'ять кілометрів, зодягнений він був найгірше у класі, але учився краще за всіх у школі. «Десятирічку закінчив із золотою медаллю». У 1952 році вступив на факультет журналістики Київського університету, після закінчення якого працював у редакціях різних газет Черкащини (газети «Молодь Черкащини» та «Черкаська правда»). У літературі Василю Симоненку судилося працювати менше ніж п'ять років, проте він устиг увіковічнити своє ім'я. **За життя вийшла єдина збірка творів «Тиша і грім» (1962).** Василь Симоненко належав до когорти «шістдесятників», митців, які не боялися говорити правду, не корилися владі. Для тоталітарної системи та-лаповиттій правдолюб виявився небезпечним. За ним вели стеження спецслужби.

Василь Симоненко «Задивляюсь у твої зіниці...»

	Рід: лірика	Жанр: ліричний вірш	Вид лірики: громадянська (патріотична)
Провідний мотив	Синівська любов до України-матері.		
Ідея	Утвердження думки про справжній патріотизм, про синівську любов, тривогу, відданість, готовність до самопожертви в ім'я України.		
Особливості композиції	Написано у формі монологу ліричного героя, щирої розмови сина з матір'ю Україною.		
Образисимволи	«Червоні блискавиці революцій, бунтів і повстань», недруги, друзі, священне знамено, Україна-мати.		
Додаткові відомості	1	«Задивляюсь у твої зіниці...» – це звернення сина до матері України, для якого Вітчизна – сенс його існування на землі.	
	2	За допомогою риторичних звертань («Україно!», «мамо горда і вродлива», «нене») ліричний герой передає свої почуття до рідної землі, України, яка асоціюється у нього з рідною матір'ю. Використано у вірші й інші риторичні звертання («недруги лукаві», «друзі»).	
	3	У рядках «Хай мовчать Америки й Росії» використано інверсію й метонімію . Ці художні засоби акцентують увагу на тому, що ні в кого ми не повинні питати дозволу любити свою Україну понад усе на світі.	
	4	Вірш насичений епітетами («голубі й тривожні», «червоні», «горда і вродлива», «лукаві», «синівське», «куці та малі», «споконвічний», «вікова», «люта», «бурякові», «священне»).	
	5	У поезії використано анафори («Ради тебе... / Ради тебе», «Хай палають... / Хай сичать»), які передають відданість ліричного героя, його готовність до самопожертви в ім'я Батьківщини.	
	6	Монолог ліричного героя досягає найбільшої напруги в заключній строфі, де поет заявляє про свою готовність, коли доведеться, пролити кров на священне знамено своєї Вітчизни.	
	7	Центральний образ у вірші – Україна, яка для ліричного героя є «дивом», «молитвою», «розпукою віковою».	
	8	Вірш «Задивляюсь у твої зіниці...» є взірцем найвищого рівня художності, громадянської позиції, національної свідомості автора.	

«Задивляюсь у твої зіниці...» (1962)

Задивляюсь у твої зіниці
Голубі й тривожні, ніби рань.
Крешуть з них червоні блискавиці
Революцій, бунтів і повстань.

Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік...

Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
З матір'ю побути на самоті.

Рідко, нене, згадую про тебе,
Дні занадто куці та малі,
Ще не всі чорти живуть на небі,
Ходить їх до біса на землі.

Бачиш, з ними щогодини б'юся,
Чуєш – битви споконвічний грюк!
Як же я без друзів обійдуся,
Без лобів їх, без очей і рук?

Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

Ради тебе перли в душу сію,
Ради тебе мислю і творю...
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю.

Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи – все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.

**Василь Андрійович
Симоненко**
(1935-1963)

У середині 1962 року В. Симоненка жорстоко побили працівники міліції залізничної станції в місті Сміла і кинули до камери.

Мабуть, внаслідок цього побиття в Симоненка невдовзі розвинувся рак нирок. Помер поет 13 грудня 1963 року. Похований у Черкасах. На гранітному пам'ятникові викарбувано безсмертні рядки поета:

*Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.*

У 1965 році Василя Симоненка по-смертно нагородили найвищою в Україні премією ім. Тараса Шевченка.

Поет ніби готував свої рядки для бронзових чи гранітних літер, тому окремі слова його стали афоризмами:

Народ мій є! Народ мій завжди буде!

Ніхто не перекареслить мій народ!

* * * * *

«Василь Симоненко коротким життям заробив чесне безсмертя, хоч про свою дочасну і позачасну славу ніколи не думав» (Д. Павличко)

Василь Симоненко «Ти знаєш, що ти – людина?»

	Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	філософська
Провідний мотив	Неповторність кожної людини-особистості.					
Ідея	Утвердження гідності окремої людини.					
Особливості композиції	Вірш має обрамлення (приблизно однаковими словами починається і закінчується).					
Образисимволи	Усмішка, мука, очі, озера, гаї, степи					
Додаткові відомості	1	Автор переконаний, що кожна особистість – це окремий космос, самоцінний за своєю суттю.				
	2	Поезію В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?» вважають гімном людської індивідуальності.				
	3	Основна думка твору: роздуми про індивідуальність кожної людини, її призначення на землі, про те, що потрібно, щоб бути справжньою людиною, про швидкоплинність часу й життя.				
	4	Перші два рядки поезії починаються анафорою й містять риторичні запитання , які стимулюють до осмислення нашого життя та історичної місії людини на землі, неповторності кожної особистості.				
	5	У вірші використано епіфору («Усмішка твоя – єдина, / Мука твоя – єдина, / Очі твої – одні»), яка стверджує про неповторність кожної особистості. Інша епіфора («І жити <i>спішити треба</i> , / Кохати <i>спішити треба</i> ») примушує замислитися над швидкоплинністю життя.				
	6	У поезії є поєднання анафори з епіфорою (« <i>Інші ходитимуть люди, / Інші кохатимуть люди</i> ») – симплока.				
	7	Вірш «Ти знаєш, що ти – людина?» прозвучав як гнівна інвектива всім, хто намагався розтоптати людську гідність, нівелювати особистість, перетворити людину на гвинтик і коліщатко страшної «советської» системи.				
	8	Цей простий вірш є викликом і застереженням для тих, хто свідомо нищить людську гідність іншого, а також повсякденним нагадуванням кожному з нас про те, щоб ми самі не позбавляли себе цього гордого імені своєю часто не вельми гречною поведінкою. Кожному з нас не є зайвим ще раз подумати, чи так ми живемо, переглянути своє ставлення до життя і до інших людей, щоб могли про нас сказати добре слово, «щоб про нас без нас говорили добре» .				

«Ти знаєш, що ти – людина?»

(1962)

Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити *спішити* треба,
Кохати *спішити* треба –
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

**Василь Семенович
Стус**
(1938–1985)

► *Поет-дисидент*

► *Шістдесятник*

Найвідоміші твори: збірки поезій

«Зимові дерева», «Веселий цвинтар»,

«Палімпсести», «Дорога болю»;

вірші «О земле втрачена, явися!..»,

«На колімацькій морозі калина», «Сто років, як

скончала Січ», «Як добре те, що смерті не боюсь я...».

Василь Семенович Стус народився на Святвечір, 6 січня 1938 року, у селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області в селянській родині. Ще до шести років пішов до школи, а в шістнадцять став студентом історико-філологічного факультету Донецького педінституту. Закінчивши інститут у 1959 році, поїхав вчителювати на Кіровоградщину. Але пропрацював там усього два місяці, бо призвали в армію. Того ж року виїшла перша публікація поезій в «Літературній газеті». Після армії в 1961 році вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. 4 вересня 1965 року на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» став ініціатором протесту проти арештів серед шістдесятників, зокрема Івана Світличного. За таке «систематичне порушення норм поведінки аспірантів і працівників наукового закладу» 15 вересня 1965 року був звільнений з аспірантури. І почалися поетові поневіряння. На роботу його не брали ніде, довелося працювати навіть кочегаром. Друкувати його, звичайно, перестали. Однак, незважаючи на утиски та переслідування, Василь Стус продовжував і поетичну творчість, й активну громадську діяльність, виступав на захист прав людини, проти свавілля й беззаконня у брежнєвські роки. Поет знав, який тернистий шлях йому судився, та не прагнув «сховатися од долі».

Василь Стус

«О земле втрачена, явися!..»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	патріотична	Літературний стиль:	екзистенціалізм
Провідний мотив	Мрія про повернення на рідну землю, туга за Україною.						
Ідея	Світлі спогади про дитинство і юність, щира розмова сина з рідною землею, далекою і втраченою.						
Особливості композиції	Поезія побудована у формі молитви-звернення сина до рідної землі. У вірші використано обрамлення , яке підсилює тужливі настрої ліричного героя.						
Образи-символи	Сонця, «сині ниви», «чорне вороння лісів», «голубів вільготні лети», «бризки райдуги».						
Додаткові відомості	1	Вірш «О земле втрачена, явися!..» належить до невольницької лірики .					В. Стус, перебуваючи в засланні, з ніжністю згадує рідний край, який пізнавав змалку і який залишився теплим спогадом.
	2	Поезія починається риторичним звертанням до України («О земле втрачена»), яка є рятівницею зболеної душі поета.					
	3	Основну частину поезії складають світлі спогади про дитинство і юність поета («сиві ниви, в сум пойняті», «світання тіні пелехаті», «плескіт крил і хлюпіт хвиль», «солодавий запах винниць», «мосянжний перегуд джмелів»). Саме ці спогади окреслюють чарівний світ природи та буття ліричного героя.					
	4	У вірші використано рефрен (повторюване слово «де»), який повертає нас до сумної дійсності, коли все найкраще, що було пов'язано з дитинством і юністю, зникло.					
	5	Ліричний герой, для того щоби передати, які образи виринають перед ним, коли він згадує рідний край, використовує питальну інтонацію (риторичні питання займають більшу частину вірша) .					
	6	Незвичайними у вірші є метафори і порівняння («дня розгойдані тарілі», «бризки райдуги в крилі», «солодавий запах винниць, як гріх, як спогад і як біль»).					
	7	Останні рядки розкривають оптимістичний настрій твору. Поет має надію, що спогади дитинства і юності порятують його душу від зневіри і скверни. Одне з головних місць у цих спогадах посідають поетичні, мальовничі описи рідної української природи («сиві ниви», «чорне вороння лісів», «сонця хлюпочуться в озерях», «голубів вільготні лети», «мосянжний перегуд джмелів»).					
	8	Провідний мотив вірша «О земле втрачена, явися!..» єднає творчість Василя Стуса і Євгена Маланюка.					

«О земле втрачена, явися!..»

(1971–1974)

О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні
і лазурово простелися,
пролийся мертвому мені!
І поверни у дні забуті,
росою згадок окропи,
віддай усе благій покуті
і тихо вимов: лихо, спи!..
Сонця хлюпочуться в озерах,
спадають гуси до води,
в далеких пожиттєвих ерах
мої розтанули сліди.
Де сині ниви, в сум пойняті,
де чорне вороння лісів?
Світання тіні пелехаті
над райдугою голосів,
ранкові нашепти молільниць,
де плескіт крил, і хлюпіт хвиль,
і солодавий запах винниць,
як гріх, як спогад і як біль?
Де дня розгойдані тарілі?
Мосянжний перегуд джмелів,
твої пшеничні руки білі
над безберегістю полів,
де коси чорні на світанні
і жаром спечені уста,
троянди пуп'янки духмяні
і ти – і грішна, і свята,
де та запади́ста долина,
той приярок і те кубло,
де тріпалося лебедина,
туге ламаючи крило?
Де голубів вільготні лети
і бризки райдуги в крилі?
Минуло, озовися, де ти?
Забуті радощі, жалі.
О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні,
і лазурово простелися,
і душу порятуй мені.

Василь Семенович Стус
(1938–1985)

13 січня 1972 року Василя Стуса заарештували, восени відбувся суд, і його позбавили волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму строком на 5 років та із засланням на 3 роки.

1979 року Стус повернувся до Києва після ув'язнення в мордовських таборих і колимського заслання. Роки неволі не зломали його. За цей час за кордоном вийшли друком дві його збірки – «Зимові дерева» (1970) і «Веселий цвинтар» (1971). **За життя Василя Стуса в Україні не вийшло жодної збірки.** Його ім'я стало широко відомим у цілому світі, поезії перекладали англійською, німецькою, російською, іспанською та іншими мовами. Через півроку (у 1980 році) судовою колегією в кримінальних справах Київського міського суду Стусу оголошено новий вирок: 10 років позбавлення волі і 5 років заслання (звинувачення в належності до Української Гельсінської групи). У 1985 році німецький письменник Генріх Белль висунув українського поета-політв'язня на здобуття Нобелівської премії, але її присуджують тільки живим. А Василь Стус 4 вересня 1985 року після оголошення сухого голодування на знак протесту помер. Поховали його в безіменній могилі №9 у с. Копальна Пермської області. 19 листопада 1989 р. прах перепоховали в Києві на Байковому цвинтарі. Через чотири роки Стус був повністю реабілітований, виправданий за всіма статтями звинувачення «за відсутністю складу злочину». Посмертно В. Стуса нагороджено Державною премією імені Тараса Шевченка.

Василь Стус

«Як добре те, що смерті не боюсь я...»

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш-медитація, поезія-заповіт	Вид лірики:	патріотична і філософська	Літературний напрям:	екзистенціалізм
Тема	Незламність, здатність залишатися людиною за будь-яких обставин.						
Ідея	Утвердження волі до життя, бажання протистояти випробуванням долі.						
Особливості композиції	Є два варіанти поезії «Як добре те, що смерті не боюсь я...»						
Герої	Леся Українка, Франко, Шевченко, Сковорода.						
Додаткові відомості	1	Ця поезія безпосередньо перегукується з віршем «Як умру, то поховайте...» («Заповіт») Т. Шевченка.					
	2	У вірші «Як добре те, що смерті не боюсь я...» відбита філософія стоїцизму (стійкості у життєвих випробуваннях), зокрема у таких словах: <i>«смерті не боюсь я», «не питаю, чи тяжкий мій хрест», «перед вами, судді, не клонюся».</i>					
	3	Жанр твору – ліричний вірш, різновид жанру – вірш-медитація, в якому висловлено глибокі почуття й екзистенціальні (пов'язані із буттям, існуванням людини) роздуми автора.					
	4	У поезії використано метафору (<i>«в смерті обернуся до життя»</i>), ця метафора містить у собі антитезу <i>«життя – смерть»</i> . У II варіанті є ще метафора – <i>«в смерті з рідним краєм поріднюсь».</i>					
	5	Дієслівні форми <i>«не питаю», «не боюсь», «не клонюся»</i> виконують спільну функцію – заперечення страху перед смертю, випробуваннями, катами.					
	6	У вірші є біблійний образ хреста. Автор свідомий того, що йде важкою дорогою на Голгофу, вказаною духовним подвигом Ісуса Христа (так, як Ісус Христос ніс свій «тяжкий хрест»), але йде без нарікань на долю і без страху перед смертю. Для Стуса смерть є просто вищою, суто духовною формою існування людини, тобто гине тіло, а душа продовжує свій шлях. Його ж душа після смерті тіла повернеться до рідного народу, до України, яким він присвячує всю свою творчість і все своє страждання, але чесне життя: <i>«Народе мій, до тебе я ще верну, / і в смерті обернуся до життя».</i>					
	7	Поєднання метафори з метонімією у рядках <i>«Хай прийдуть в гості Леся Українка, / Франко, Шевченко і Сковорода»</i> розкриває нам, наскільки важливими для Стуса є ці світочі української культури.					
	8	Автор все ж таки живе надією, що не скоро зустрінеться зі смертю. Метафори <i>«моя розів'ється біда»</i> і <i>«суше... розпукнеться в грядущє / і ружею завітне коло шиб»</i> передають сподівання поета на те, що ще не все втрачено в його житті.					

«Як добре те, що смерті не боюсь я...»

(1982; 1986 друк)

(із збірки «Час творчості»)

I варіант

Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест. Що вам, боже, низько не клонюся в передчутті недовідомих верств. Що жив-любив і не набрався скверни, ненависті, прокльону, каяття. Народе мій, до тебе я ще верну, і в смерті обернуся до життя своїм стражданням і незлим обличчям, як син, тобі доземно поклонюсь і чесно гляну в чесні твої вічі, і чесними сльозами обіллюсь. Так хочеться пожити хоч годинку, коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка, Франко, Шевченко і Сковорода. Та вже! Мовчи! Зблуканий у пущі, уже не ремствуй, позирай у глиб, у суше, що розпукнеться в грядущє і ружею завітне коло шиб.

II варіант

Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест. Що вам, судді, не клонюся в передчутті недовідомих верств. Що жив, любив і не набрався скверни, ненависті, прокльону, каяття. Народе мій, до тебе я ще верну, і в смерті обернуся до життя своїм стражданням і незлим обличчям, як син, тобі доземно поклонюсь і чесно гляну в чесні твої вічі, і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Андрій Самійлович Малишко
(1912–1970)

► *Поет, автор пісень, що стали народними («Пісня про рушник», «Стежина», «Вчителько моя», «Київський вальс», «Ми підем, де трави похилі»)*

Найвідоміші твори: «Пісня про рушник», «Чому, сказати, й сам не знаю...» («Стежина»), «Київський вальс», «Ми підем, де трави похилі...», «Вчителько моя», «Журавлі», «Білі каштани».

Андрій Самійлович Малишко народився 14 листопада 1912 року в с. Обухів на Київщині в родині певця. Після Обухівської семирічки вчився в Київській медичній школі, але полишив медицину і вступив до Київського інституту народної освіти, по закінченні якого в 1932 році вчителював, служив в армії, працював у Харкові, пізніше переїхав до Києва. З 1936 року Малишко повністю присвятив життя літературі. Свою першу книжку назвав «Батьківщина» (1936). Під час Великої Вітчизняної війни перебував на фронті військовим кореспондентом, писав вірші, нариси, статті. Після війни у складі делегації українських діячів культури побував у США та Канаді. Серед повосенних видань збірка «За синім морем» (1950) відзначена Сталінською премією на честь 50-річчя поета, збірка «Дорога під яворами» (1964) – Державною премією ім. Т. Шевченка. Помер 17 лютого 1970 року в Києві, де й похований.

Андрій Малишко «Пісня про рушник»

Рід:	лірика	Жанр:	пісня	Вид лірики:	особиста
Провідний мотив	Материнська любов і відданість своїм дітям.				
Ідея	Вічність і безкорисливість материнської любові та благословення.				
Особливості композиції	«Пісня про рушник» – це монолог-звернення сина, який знаходить у душі найніжніші слова, щоб подякувати матері за всі її турботи, вірну любов і безмежну ласку.				
Образи-символи	Мати, рушник, дорога, «поля край села», «росяниста доріжка», «зелені луги», «солов'їні гаї», «материнська усмішка», «засмучені очі», «шелест трав», «щебетання дібров».				
Додаткові відомості	1	Історія написання пісні: написана до фільму «Літа молодії» (1958 р.) на прохання Платона Майбороди, який і поклав слова на музику.			
	2	Вишитий рушник – народнопоетичний символ, який відомий і шанований у народі здавна. Він символізує життєву дорогу людини і материнське благословення одночасно.			
	3	Поезія «Рідна мати моя» («Пісня про рушник») присвячена материнській любові й відданості, материнській печалі й величі. Образ матері тут набуває узагальненого значення й асоціюється з образом України, яка для ліричного героя така ж ласкава, щедра, любляча; у розмаїтті кольорів, звуків, стихій озивається в пісні до кожної чутливої душі.			
	4	У пісні використано багато епітетів («росяниста доріжка», «зелені луги», «солов'їні гаї», «незрадлива материнська ласкава усмішка», «засмучені очі хороші блакитні»), які змальовують спогади ліричного героя про матір, дитинство і рідні краї.			
	5	У поезії використана анафора «і», якою починаються 14 рядків з 18.			
	6	Сполучники «й», «і» (який у багатьох випадках виступає анафорою) виконують роль градації (підсилення) синівських почуттів до рідної людини.			
	7	Кожна строфа закінчується рефреном (тобто повтором), який надає поезії мелодійності й особливого пісенного ліризму.			
	8	Пісня багата на інверсію («дорогу далеку», «рушник вишиваний», «очі хороші твої», «цвіте росяниста доріжка»).			
	9	Є у пісні порівняння «наче долю»; мегафора («на ньому цвіте росяниста доріжка... луги... гаї... усмішка.. очі»).			

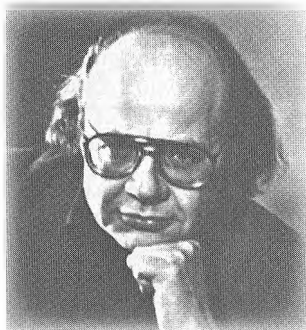
«Пісня про рушник» (1959)

Рідна мати моя, ти ночей недоспала
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі
проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі
проводжала,
І рушник вишиваний на щастя,
на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче
долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров,
І на тім рушничкові оживе все знайоме до
болю –
І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до
болю –
І дитинство, й розлука, й твоя материнська
любов.

* * * * *
"Людина полум'яного темпераменту, творчого шаленства, він згорів дочасно. Упав на півшляху. Полишивши нам золоті розсипи своїх поезій, нев'янучу красу своїх пісень... Вогнистий син України, улюбленець народу ... співець життя, молодості, любові – такий він для нас, незабутній Андрій Малишко» (Олесь Гончар)

**Іван Федорович
Драч**

(нар. у 1936 р.)

- *Сонячний поет*
- *Реформатор балади в українській літературі ХХ ст.*
- *Кіносценарист*
- *Шістдесятник*
- *Герой України*

Найвідоміші твори: «Балада про соняшник», «Етюд про хліб», «Крила», «Чорнобильська мадонна».

Іван Федорович Драч народився 17 жовтня 1936 року в селі Теліжинці Тетіївського району, що на Київщині. По закінченні середньої школи в Тетіїві працював учителем, служив в армії, вступив до Київського університету, який не закінчив через вільнодумство. Пізніше працював у редакції «Літературної України» під керівництвом Павла Загребельного. Тоді починав друкуватися, опублікував кілька добірок віршів, проте найбільшу сенсацію зробив вихід у 1961 році «феєричної трагедії» «Ніж у сонці». Навчався на Вищих сценарних курсах у Москві, працював у сценарній майстерні кіностудії імені О. Довженка, згодом перейшов до редакції журналу «Вітчизна». З середини 80-х років – у правлінні Київської організації Спілки письменників України, був його головою. Нині Іван Драч – поет-громадянин, державний діяч, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, недавній Голова Народного Руху України.

Іван Драч «Балада про соняшник»

Рід:	ліро-епос	Жанр:	балада (модерна)
Провідний мотив	Талант бачити красу в повсякденні.		
Ідея	Утвердження неперервності руху й відкриття краси в повсякденному житті.		
Особливості композиції	Реформовано жанр балади: відкинуто традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні атрибути, залишено ліро-епічну структуру, напружений сюжет, елементи метаморфози.		
Образи-символи	Соняшник – поет; вітер; сонце (дядько) – поезія; велосипед.		
Додаткові відомості	1	«Балада про соняшник» – твір незвичний. Йому притаманні: 1) баладні елементи фантастики (зокрема персоніфікація (олоднення) образів соняшника і сонця, їх «одивнення» за рахунок навмисного заземлення, спрощення); 2) особливий драматизм (адже справжнє потрясіння переживає химерний персонаж із зеленими руками і ногами від дивовижного видава – сонця на велосипеді).	
	2	Сюжет твору доволі кумедний: живе соняшник, який своєю поведінкою нагадує звичайного хлопчика, що бігає наввипередки, рве на груші гнилиці, купається біля млина, стріляє горобців з рогатки тощо (єдина відмінність – шорстке зелене тіло). І от якось після купання, стрибаючи на одній ніжці, щоб вилити з вуха воду, цей хлопчик-соняшник побачив сонце «У червоній сорочці навипуск, / Що їхало на велосипеді, / Обминаючи хмари на небі...» Соняшник-хлопчик просить, щоб сонце або дало покататись на велосипеді, або посадило його на раму. На перший погляд, цей вірш – просто весела забавка. Але своєрідний висновок твору примушує визнати, що перед нами – не потішна оповідка про дивні події, а притча про красу й силу поезії: « <i>Поезіє, сонце моє оранжеве! / Щомиті якийсь хлопчисько / Відкриває тебе для себе, / Щоб стати навіки соняшником.</i> »	
	3	У баладі цілком по-новому подана тема обдарованості й таланту: тільки той творець зможе відкрити сонце поезії, хто, поглянувши на це сонце, навіки ним захопиться.	
	4	Досить цікавим є вибір образів на роль поезій та поета. Якщо сонце – символ світла, тепла, чистоти, життя – цілком підходить на роль поезії, то на соняшник вибір випав через його національну символіку. Можна говорити, що заглиблений корінням у землю соняшник, який тягнеться голівкою до сонця і нагадує його (сонце) формою і кольором, досить точно передає думку автора: поет має прагнути високості в поезії, але при цьому «закорінюючись» у рідний ґрунт, національну творчість.	
	5	Новим у творі є те, що Іван Драч звернувся не до класичного римованого вірша, а до верлібру , тобто вірша без рими і розмірів з довільним чергуванням рядків різної довжини.	
	6	Образ соняшника символізує хлопця-поета, який навічно буде закоханий у сонце-поезію. Образ сонця символізує поезію (сільський дядько на велосипеді), що навіки причарує соняшника-хлопця.	

«Балада про соняшник» (1962)

В соняшника були руки і ноги,
Було тіло, шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу,
і рвав у пазуху гнилиці,
І купався коло млина, і лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки.
Він стрибає на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду,
І раптом побачив сонце,
Красиве засмагле сонце, –
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск,
Що їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари на небі...
І застиг він на роки й століття
В золотому німому захопленні:
– Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

* * * * *

Цей твір цікавий... По-перше, тема обдарованості й таланту подана цілком по-новому... По-друге: розв'язання теми цілком своє, а не традиційне... По-третє: колір сонця у поета оранжевий, тобто жовтогарячий. Це, як мені здається, цілком відповідає характерові творчого сприймання світла українським народом...

П. Тичина

Олесь Гончар «Залізний острів»

Олесь Терентійович
Гончар
(1918–1995)

- Письменник
- Герой України
- Інтелектуал світу 1993 року

Найвідоміші твори: романи «Прапорonoсці», «Тронка», «Собор», «Людина і зброя», «Циклон», «Твоя зоря», новела «За мить щастя».

Олесь Терентійович Гончар народився 1918 року в слободі Суха на Полтавщині в сім'ї робітників. Коли Олесю було три роки, померла його мама. Хлопчика на виховання взяли дідусь і бабуся. Саме тут Сашко одержав відоме світові прізвище Гончар (це дідове прізвище, доти йменувався батьківським – Біличенко). Після закінчення семирічної школи в селі Бреусівка працював у редакції районної газети, потім навчався в Харківському технікумі журналістики. У 1938 році став студентом філологічного факультету Харківського університету. У 1941 році пішов добровольцем на фронт, був двічі поранений. Після війни демобілізувався з армії, закінчив Дніпропетровський університет у 1946 році, переїхав до Києва, вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук України, почав професійну літературну діяльність. Його твори вражали високою художністю. У нього була репутація не просто великого письменника, а порядної, не запламованої «негативом» людини. Олесь Гончар сприймали як духовного лідера українців, як совість нації. У 1993 році Міжнародний біографічний центр у Кембріджі визнав Олесь Гончара «Всесвітнім інтелектуалом 1992–1993 років».

14 липня 1995 року О. Гончар помер, похований у Києві на Байковому кладовищі.

	Рід:	епос	Жанр:	новела (новела-засторога)
Тема	Зображення першого кохання й смертельної небезпеки, яку несуть зброя й війна.			
Ідея	Захоплення першим юнацьким коханням, застереження від смертельної небезпеки, яку несуть людству зброя й війна.			
Особливості композиції	Основний композиційний прийом – контраст (протиставляються невмируща краса природи й неприродність «залізного острова» – старого проіржавілого корабля, який служить мішенню для літаків; мир і праця – восний загрози). У новелі немає розв'язки дії, відкритий фінал. Є такі композиційні особливості: портретні замальовки, авторські відступи, екскурси в минуле, морські пейзажі.			
Герої	Тоня Горпищенко, чабан Горпищенко (батько Тоні), Петро (брат Тоні), Віталік, Лукія Назарівна (мати Віталіка), Яцуба, дядько Сухомлина, капітан Дорошенко.			
Додаткові відомості	1	Новела «Залізний острів» є дев'ятою з дванадцяти новел роману «Тронка», який написаний у 1962 році і який спочатку мав назву «Полігон».		
	2	За жанровою ознакою спорідненим до роману «Тронка» Олесь Гончара є роман «Вершники» Юрія Яновського (обидва твори є романами в новелах).		
	3	12 новел роману «Тронка» – це дванадцять завершених історій, об'єднаних авторським задумом, а також спільними героями. Тронка – це невеликий дзвоник на шпій у вівці (щоб не заблукала), зроблений із гілзи, а водночас і промовистий символ, що втілює ідею корінного зв'язку кожної людини з рідним краєм, а також торжества життя над смертю. Тронка – це ще й голос українського степу, голос життя поетичного образу України.		
	4	Через особливості ідейного спрямування твір «Залізний острів» називають новелою-засторогою, у якій висловлюється тривога за долю рідної землі, усієї планети і кожного з нас.		
	5	Події у новелі розгортаються протягом доби, участь у них беруть тільки двоє героїв. Вони поставлені в такі умови, за яких діяти їм майже не доводиться.		
	6	Композиція новели: зав'язка – розповідь про Тоню Горпищенко (вожату піонерського табору); Тоня відпрошується на вихідний, щоб зустрітися з коханим Віталіком; розвиток дії – молоді закохані на мотоциклі їдуть на безлюдний берег до моря, плывуть до затонулого корабля; кульмінація – Віталік забув прив'язати човен, і той відплив у відкрите море, закохані залишаються на судні, який служить мішенню для літаків; розв'язка відсутня.		
	7	Новела закінчується словами «А ці двійко, що на судні, забравшись на бак, сидітимуть на своєму залізному острові, ждучи нічного удару, сидітимуть, мовчазно зіщулені, мов останні діти землі, мов сироти людства». Отже, фінал залишається відкритим, що символізує смертельну небезпеку всього людства, гуманістичних цінностей, які в будь-який момент під дією неминучих цивілізаційних процесів можуть опинитися під загрозою знищення.		
	8	Тоня й Віталік на судні перебувають під загрозою бомбардування, так само як людство живе під загрозою атомних вибухів.		
	9	Розв'язка новели «Залізний острів» подана в останній (дванадцятій) новелі роману – у новелі «Тронка».		

«Залізний острів»

(1963)

(роман у новелах «Тронка»)

Сюжет твору:

Твір починається із зав'язки – оповідь про Тоню Горпищенко, яка працює в піонерському таборі, любить своїх вихованців, цікавиться історією рідного краю. Тоня відпрошується на вихідні, щоб зустрітися зі своїм хлопцем Віталіком, переходить убрід затоку, поспішаючи на побачення. Закохані їдуть на мотоциклі по степу. Свого залізного коня залишають на безлюдному березі, в обійсті дядька Сухомлина. Хлопець і дівчина прагнуть романтики – вони вирушають до затонулого в Чорному морі крейсера (який у творі названо «залізним Апаратом»). Нарешті закохані опиняються на великому військовому судні, вони в передчутті звабливих таємниць і спокус. Згадують усесвітньо відомих мореплавців: Магеллана, Васко да Гама. Як почали відчувати спрагу, згадали студентів Куби. Коли Віталік виліз на щоглу, то побачив, що їхній човник пливе у відкрите море (Чорне море). Виявляється, він не прив'язав його як слід... Поступово приходять усвідомлення жакливої трагедії: «залізний острів» (цей старий проіржавілий військовий корабель) служить мішенню для бомбардувань, але вони тішать себе надією, що «важко бомбити море в зоряну ніч». Відчуваючи смертельну небезпеку, Тоня і Віталік сидять на залізному острові в спогадах і роздумах...

* * * * *

Так широко, правдиво і поетично, як Олесь Гончар, у нас ще мало хто наважувався осмислити другу половину ХХ ст.

Д. Павличко

Цитати з новели «Залізний острів» Олесея Гончара

Блакитніє море. Дитячим щебетом починається ранок на одному з мальовничих півостровів, що по-тутешньому зветься просто кут. На куті великий старовинний парк, один з тих парків, що їх колись насаджували та поливали в таврійських маєтках заробітчани та місцеві степовики, ті, чиї внуки та правнуки зараз ціле літо щебечуть у затінках цього парку та смаглявіють біля моря до мулатної смаглості. **«Комуна» зветься цей кут і цей парк**, тому що тут ще в двадцяті роки справді була комуна демобілізованих червонофлотців, і хоч комуни давно нема, але ймення від неї ще й досі зосталось **(початок новели)**.

І хоч тут здебільшого все люди веселі, але й серед них своїми вигадками та голосом, що як веселий дзвіночок, виділяється Тоня Горпищенко. Коли не глянеш, вона в оточенні дітлашні, і хоч нікому Тоня не потурає, як і їй самій батько не потурав, всякого вміє приструнчити, все ж, незважаючи на це, малюки чомусь линуть до неї найбільше, їм з нею весело, Тоню вони по-справжньому люблять, її енергії вистачає і на танці, і на співи, і на різні ігрища, а дітям, що прибули сюди аж з обласного центру, ніхто так цікаво, як Тоня, не розповість про різні трави та про комах, про муравок та степових птахів, вона тобі й цикаду, і ящірку сама зловить, щоб зблизька її з дітьми роздивитись **(про Тоню Горпищенко)**.

Ось тоді й дізнаються вони від Тоні-вожатої, що це **криниця** не проста, що про неї ходить **легенда**, нібито в ній дно подвійне, і коли довго дивитись отак, то можна помітити, як на дні, між отим сторчма накиданим камінням, зблисне уламок **шаблі козацької (Тоня розповідає дітям легенду про козацьку шаблю)**.

«Через лимани, через усе Чорне море до тебе брела! – беззвучно сміялася Тоня. – Акули на мене кидались, спрути, восьминоги...» **(Тоня розказує Віталіку, як ішла до нього на зустріч)**.

... бачить вона весь час перед собою тонку, ще зовсім хлоп'ячу Віталікову шию з глибокою ямкою, що буває тільки в брехунів. Він і не з брехливих, а ямка на потилиці наче гніздечко, хоч перепелине яйце клади. Але ж веде – такого мотоцикліста пошукати! Вперше зазнає Тоня такої швидкості, такої бурхливої їзди з перешкодами, але їй ніскільки не боязко, бо ніякого ж нещастя не може бути, коли такий водій сидить за кермом! **(Тоня захоплюється Віталіком)**.

В одному купальнику стояла, красуючись на весь берег відкритим дівочим тілом, струнким, засмаглим. Аж лячно хлопцеві стало, що вона така гарна. Невже це він, шкет, цілував ось її? Перед ним стояла, усміхаючись, ніби незнайома, зовсім доросла дівчина **(про красу Тоні й захоплення нею Віталіком)**.

Почуття гостре, нервово-лоскотне охопило її. Хотілось сміятись, кричати, галасувати так, щоб всі почули! Їхній крейсер. Двоє їх, двоє закоханих, на великому військовому судні. Ніколи, звичайно ж, не було на цьому військовому судні закоханої пари, щоб отак – він і вона. Лунали тут суворі команди, накази, радіопозивні, номери, шифри – все службове, суворе, владне. А тепер їм скорилося це тисячотонне сталеве громаддя, на сталевій арені могутніх рудо-іржавих палуб владарює сміх, їхня любов! **(Тоня і Віталік на крейсері)**.

І раптом Віталій застиг, закам'янів, задивлений кудись у море, і Тоні здалося, що він зблід, що на обличчі йому відбився жах **(Віталік зрозумів, що їхній човник відв'язався і пливе у відкрите море)**.

Він щось белькотів їй, що ніби ж прив'язував, ніби ж накинув кінець вірьовки петлею на якийсь гак, не сказав Тоні лише того, що, коли проробляв це, увагу його відволікли саме її босоніжки, що їх треба було кинути на палубу... **(Віталік зрозумів, коли допустився помилки)**.

По суті, нічого ще не зроблено в житті, хіба що примус кому полагодив та керогаз, а всі оті будовані і незбудовані твої кораблі, вони всі попереду, вони помандрують в майбутнє без тебе, а ти, хлопче, куди ти звідси помандруєш? **(роздуми Віталіка над минулим і майбуттям)**.

Колись, на світанку життя, гріховна спокуса нібито погубила легендарних Адама і Єву; хай це вигадка, хай Віталій у все це не вірить, але знову ж таки – хіба тільки пустощами, легковажним своїм хлоп'яцтвом пояснить він і свій сьогоднішній вчинок? Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в каючок, якби і її не штовхало оте чортеня зваби, спокуси, жадання торкнутися чогось заборонного, звідати незвіданого? **(Віталік і Тоня опинилися на судні через бажання торкнутися чогось забороненого)**.

Віталій не почував ніяковості, він був зараз сповнений тривоги, бо знав більше, ніж Тоня, припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала й стукала думка: «Ми – ціль! Ми – мішень! Нас летять бомбити! Нас бомбитимуть!»...

...А Тоні чомусь згадалися в цей час братові слова про те, що важко бомбити море в зоряну ніч... **(Віталій і Тоня зрозуміли, що їм загрожує смертельна небезпека, адже судно залишено в морі для того, щоб його бомбити і щоб по ньому влучати (цей військовий корабель слугує полігоном для нічних бомбардувань))**.

Для нотаток _____

**Григір Михайлович
Тютюнник**
(1931–1980)

- *Письменник*
- *Шістдесятник*

Найвідоміші твори: «Оддавали Катрю», «Три зозулі з поклоном», «Зав'язь», «Син приїхав», «Климко», «Вогник далеко в степу»; збірки оповідань «Деревій», «Коріння».

Народився Григір Михайлович Тютюнник 5 грудня 1931 року в с. Шилівка на Полтавщині. У 1937 році органи НКВС заарештували батька, який із заслання не повернувся. Григора виховував батьків брат (дядько з Донбасу). Мати вийшла заміж за іншого, і стосунки з сином стали складними. Учився в семирічній школі, закінчив Зіньківське ремісниче училище, здобув спеціальність слюсаря, працював на заводі, у колгоспі, на будівництві. З 1951 по 1955 рік служив у радянській армії на флоті у Владивостоку, де почав писати оповідання російською мовою, але під впливом старшого брата Григорія (відомого письменника) перейшов на українську. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті Харківського університету. Учителював, у 1963 р. переїхав до Києва і працював у «Літературній газеті», на кіностудії ім. О. П. Довженка, у видавництві «Молодь». Лише в тридцять років було надруковане його перше оповідання «Дивак». Часто звинувачували за «очорнення світлої радісної радянської дійсності». В атмосфері чиновницького диктату над літературою письменник не зміг повністю реалізувати свій талант. Це й стало причиною його самогубства. Передчасно пішов з життя 7 березня 1980 року, похований на Байковому кладовищі в Києві. Посмертно нагороджений Національною премією України ім. Т. Шевченка.

Григір Тютюнник «Три зозулі з поклоном»

	Рід:	епос	Жанр:	новела (автобіографічна)
Тема	Складність людських стосунків, виражена через історію нещасливого кохання.			
Ідея	Возвеличення любові як високої християнської цінності, яка вивіщує людину над буденністю, очищує її душу.			
Особливості композиції	У новелі розповідь ведеться від першої особи . Використано лист як композиційний прийом (цей лист є «новелою в новелі»); наявність обрамлення (безпосередня розповідь ліричного героя на початку і в кінці твору); розшитування сином матері; 3 частини ; зміщення часових площин ; переплетіння голосів Софії, Михайла та їхнього сина ; повторюваний образ «татової сосни» .			
Герої	Студент (ліричний герой-оповідач), Михайло і Соня (батьки оповідача), Марфа Яркова, Карпо Ярковий (чоловік Марфи), дядько Левко (поштар).			
Додаткові відомості	1	Новела написана під враженням від пісні «Летіла зозуля через мою хату». Історія написання новели: 1976 року до Ірпінського будинку творчості завітав сліпий бандурист. Серед виконаних ним пісень була «Летіла зозуля через мою хату», де йшлося про нещасливе кохання. Очевидці розповідають, що, почувши цю пісню, Григір Тютюнник підхопився і побіг до своєї кімнати, де почав писати новелу «Три зозулі з поклоном».		
	2	Григір Тютюнник написав цей твір тоді, коли зовсім не вільно було говорити про арешти, заслання в Сибір.		
	3	В основу написання новели ліг арешт у 1937 р. батька, який не повернувся із заслання, куди його відправили як ворога народу.		
	4	Автобіографічні моменти в новелі: 1) образ оповідача, хлопця-студента, нагадує самого автора; 2) образ Михайла асоціюється з батьком письменника (навіть ім'я не змінено).		
	5	Новела має присвяту «Любові Всевишній присвячується». Епітет «всевишній», який в українській мові вживається у сполученні зі словом «Бог», підкреслює велич найбільшого людського почуття – кохання.		
	6	Ключовими героями є Марфа і Софія н чоловік Михайло (батько оповідача), ті, кого торкнула своїм крилом всевишня любов .		
	7	Фраза «Три зозулі з поклоном» означає «кохання без відповіді», «забудь, відпусти». Є й інші пояснення: числівник «три» символізує щастя, сподівання на краще. Михайло передає Марфі «три зозулі з поклоном...» – це значить, що він бажає їй щастя, заспокоєння, душевної рівноваги.		
	8	Зозуля – символ жіночої самотності, смутку, туги за життям. Заголовок новели також може символізувати три долі: Марфіну, Софіїну і Михайлову – любовний трикутник.		
	9	Образ любові в новелі – втілення високої християнської цінності, яка підносить людину над буденністю, очищує її душу.		
	10	Про сталінські репресії в новелі Гр. Тютюнника «Три зозулі з поклоном» нагадує вислів « <i>Сибір несходиму</i> » було <i>нерішучою рукою закреслено</i> ». Вислів «Сибір неісходиму» є в поемі «Кавказ» Тараса Шевченка.		

«Три зозулі з поклоном» «Любові Всевишній присвячується» Сюжет твору:

Розповідь ведеться від імені молодого студента, який повертається додому, у село, проходить повз хатину Карпа Яркового і бачить на порозі його дружину Марфу. Хлопець вітається з жінкою, а вона проводить його дивним поглядом, поки той не вийде у великі сосни, «*ті, що твій тато садив, як у селі говорять*». Вдома хлопець стрічає маму, у якої оповідач запитує, чому тітка завжди дивиться на нього так. Мама розповідає, що Марфа любила його батька, а він на нього схожий. Софія (а так звали маму оповідача) згадує, як колись, коли арештували батька і відправили у Сибір, Марфа відчувала, що має прийти від нього лист. Вона втікала з роботи, чекала на поштаря, щоби той дав листа хоч у руках потримати. Дядько Левко («*височенний, худючий, як сама худорба...*») намагався прогнати жінку, бо лист приходив не їй, а Софії. Але потім, дивлячись на повні сліз очі, змилосерджувався. Марфа пригортала листа до грудей, цілувала, а потім віддавала поштареві. А ще завжди давала карбованця, щоб дядько Левко випив за здоров'я Михайла. Хлопець запитує маму, звідки вона це знає. Мати відповідає, що сама це бачила і чула, бо теж тікала слідом за Марфою з роботи. Просто Марфа завжди знала, коли прийде лист, а вона – ні. Софія розповіла, що Марфа була молодшою за його батька. Йому – 33, а їй – 19. Два роки прожила вона з Карпом і нажилася за сто. Карпо і Марфа ходили до них на посиденьки. І гомоніли, бувало, утрюх або співали потихеньку. А Карпо в цей час то у вуса дмухав, то галушки наминав, тільки сопів. Товстопикий був, товстоногий і рудий. Марфа проти нього – як переплочка. Михайло був красенем, він якийсь і не старів навіть. Софія знала, що Марфа закохана в Михайла, іноді навіть казала: «*Ти, Михайле, хоч би разочок на неї глянув*». А він: «*Навіщо людину мучити, як вона і так мучиться?*». Очі мамині при цій розповіді сухі, голос не здригнеться: її спогади вже закам'яніли від болю.

Останній лист від тата.

Батько писав, що глянув якийсь на себе в уламок дзеркальця – увесь сивий. Часто сниться, як робить вікна, двері, столи. Тепер вирізає хлопцям на дозвіллі ложки. А цю ніч снилася йому його сосна, «*а за нею річки сине крило*». Далі просить, щоб дружина не судила його гірко, але відчуває, що десь витас біля нього нещасна Марфіна душа. Тож хай Соня піде й скаже Марфі, що послав він їй три зозулі з поклоном...

Герой-оповідач думає, як вони відчували одне одного – Марфа і тато. А ще міркує – чому не одружилися, коли отак одне одного чули? У відповідь шумить велика «*татова сосна*»: «*Тоді б не було тебе...*»

Цитати з новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном»	Вислови про письменника Григора Тютюнника та про його твір
Я виходжу з-за клубу в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачу, – хата Карпа Яркового. А перед нею – рівними рядочками на жовтому піску молоденькі сосни (студент-оповідач новели).	«Близкучим новелістом і повістярем увійшов у свідомість сучасного читача Григiр Тютюнник. Живописець правди – так можна б визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю. Не кожному з тих, хто пише, вдається здобути визнання сучасників. Не все із читаного залишає глибокий слід у серцях людей. Григiр Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго. Прийшов, щоб не розлучатися» (О. Гончар).
Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса – колись її волосся сяяло проти сонця золотом, тепер не сяє. Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина (опис Марфи Яркової).	«Як людина і як художник Григiр Тютюнник уявляється мені ідеальним втіленням найголовніших рис українського національного характеру, у вимірах непокірливості і задуми» (П. Загребельний).
Марфа – тоді її в селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою» – знала, що лист від тата приходить раз на місяць. Вона чула його, мабуть, ще здалеку, той лист, мабуть, ще з півдороги. І ждала (Марфині передчуття).	«Дивна б, здавалося, річ: з тих, власне, слів, якими говорять мільйони людей і якими користуються десятки й сотні письменників, раптом з'являється один, який ці ж, власне, прості слова ставить у таким порядку, що вони в нього живуть, як у нікого й ніде, і, скільки би ти їх не читав, до них, до їхнього автора хочеться повертатися ще й ще. Саме таким письменником і є Григiр Тютюнник. Він – дорогоцінне обличчя нашої літератури. Він – її гідність, постава і шляхетність. Його твори не борються із часом. Вони самі – час» (М. Вінграновський).
– Чорнила слізьми не розмаж, – каже Левко й одвертається: жде. Марфа, якщо поблизу не видно людей, нескоро віддає йому листа; мліючи з ним на грудях, і шепоче, шепоче: – Ну от бачите, нічого я йому і не зробила... Тепер несить Софії... Спасибі, дядечку, рідненький... (Поштар дядько Левко дає потримати листа від Михайла Марфі).	«Думаючи зараз про книги, що їх нам залишив Григiр Тютюнник (а все це були збірки переважно оповідань), я ще раз переконуюсь у тому, як багато можна сказати про життя, про свій час навіть на кількох сторінках...» (О. Гончар).
– І ви на неї не сердилися? – У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе. – А як же то – вона вгадувала, а ви – ні? – Хтозна, сину. Серце в усіх людей не однакове (Софія відповідає синові про Марфу).	«Задум нового твору виношував у собі. “Програвав” окремі епізоди, відтворюючи міміку персонажів, жести, інтонацію голосу. (...) [Я] слухав, як [він] читав напам'ять “Три зозулі з поклоном”, і голос його зривався, перехоплений спазмами» (М. Григорів).
...він якось і не старів, однаковий залишався і в двадцять, і в тридцять годочків... сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть чорнючі. Гляне було – просто гляне і все, а в грудях так і потерпне. А востаннє, як бачила його... (ходила аж у Ромни, їх туди повезли)... то вже не пекли, а тільки голубили – такі сумні. Дивиться ними – як з туману (опис Михайла).	«Струна затремтіла, коли в таборі я прочитав у збірці Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» – оповідання про зека в серпанку любові – твір, злеланий на дні душі в глибокій самоті» (Є. Сверстюк).
А Карпа хоч викинь. Сидить, у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий – розпушує. То я йому галушок миску гарячих (він їсти страх любив), ложку в руки і їж, Карпе! І тьопає, як за себе кидає... Товстопикий був, товстоногий. І рудий – матінко ти моя... Як стара солома (опис Карпа Яркового).	Григiр Тютюнник писав: «Іноді я відчуваю людину, як рана сіль». «І що я в Бога за людина!!! Ні в чому немає мені ані міри, ані втіхи – ні в любові, ні в стражданні, ні в захопленнях, ні в сумі пекельному. Неприкаяний я».
Соню! Не суди мене гірко. Але я нікому не казав правди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір несходиму, а чи впадуть від морозу («Сибір несходиму» було нерішучою рукою закреслено густим чорним чорнилом, а вгорі тою ж рукою написано знову: «Сибір несходиму») Сходи, моя єдина у світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття. Обіймаю тебе і несу на руках колиску з сином, доки й житиму... (з останнього листа Михайла).	

Для нотаток _____

_____

Ліна Костенко

«Страшні слова, коли вони мовчать...»

**Ліна Василівна
Костенко**
(нар. у 1930 р.)

► *Поетеса*

► *Шістдесятниця*

Найвідоміші твори: роман у віршах «Маруся Чурай»; історичний роман «Берестечко»; збірки віршів «Над берегами вічної ріки», «Сад нетанучих скульптур», «Неповторність», «Гіацинтове сонце»; прозовий роман «Записки українського самашедшого».

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві, що на Київщині, в учительській родині. Коли дівчинці виповнилося 6 років, сім'я перебралася жити до Києва. Саме тут заарештували батька письменниці як ворога народу. Після закінчення школи Ліна Костенко вступила спочатку до Чернівецького університету (не провчилася там навіть року), потім до Київського педагогічного інституту, але Богом даний талант спонукав дівчину покинути педагогічний вуз і подати документи в Московський літературний інститут імені М. Горького, який 1956 року закінчила з відзнакою. Вірші вона писала з дитинства. Перша збірка її поезій – «Проміння землі» (1957), друга – збірка «Вітрила» (1958), невдовзі (у 1961 році) було опубліковано збірку «Мандрівки серця». А далі – 16 років мовчання, хоча поетеса подавала до друку спочатку збірку «Зоряний інтеграл», а потім нову збірку – «Княжа гора».

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	філософська
Провідний мотив	Значення слова в житті людини, сутність поетичного мистецтва.				
Ідея	Утвердження творчості як категорії краси. Справжньою поезією стає лише те, що читача вразить і здивує новизною думки чи художньою формою.				
Особливості композиції	Невеликий за розміром у три строфи вірш наповнений почуттями й експресією. Перша строфа твору – це одне складнопідрядне речення, у якому кожне підрядне речення посилює звучання головного.				
Образи-символи	«Людей мільярди і мільярди слів», краса, потворність, асфальти, спориші, поезія, «безсмертний дотик».				
Додаткові відомості	1	Вірш суголосний з поезією «Contra spem spero!» Лесі Українки та «Стилет чи стилос?» Є. Маланюка.			
	2	У вірші «Страшні слова, коли вони мовчать...» Ліна Костенко закодувала своє розуміння значення слова в житті суспільства і кожної людини. Поетеса впевнена, що митці, як ніхто інший, мають обережно й відповідально ставитися до сказаного.			
	3	Філософські роздуми поетеси над словом і творчістю породжують в уяві читача образ ліричного героя, який висловлює свої думки щодо проблеми добору слів, завдань мистецтва в суспільстві.			
	4	У першій строфі другий і третій рядки починаються анафорою (словом «коли»), яка підкреслює і пояснює використаний у вірші оксиморон «слова ... мовчать». Цей оксиморон одночасно виступає і метафорою .			
	5	Метафори («слова ... мовчать, ... причаїлись», «хтось ними (словами) плакав, мучився, болів») оживлюють, олюднюють слова.			
	6	У вірші є лише два епітети : « <i>страшні слова</i> », « <i>безсмертний дотик</i> ».			
	7	У поезії використано антитези (« <i>краса й потворність</i> », « <i>асфальти й спориші</i> »), які змальовують різноманітність світу і його повторюваність, а ще підводять до висновку : « <i>Поезія – це завжди неповторність</i> »			
	8	Головний мотив поезії Ліни Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать...» єднає його з твором «Contra spem spero!» (без надії сподіваюсь) Лесі Українки.			

**«Страшні слова,
коли вони мовчать...»**
(1980)
(із збірки «Неповторність»)

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й
потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

**Ліна Василівна
Костенко**
(нар. у 1930 р.)

Ліна Костенко «Українське альфреско»

Рід:	ліро-епос	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	філософська
Тема	Розрив живого зв'язку між поколіннями, між селом і містом.				
Ідея	Ідилія традиційного українського сільського світу і відсутність його зв'язку з містом, людська самотність як руйнування гармонії.				
Особливості композиції	Ця поезія – розповідь про життя селянської родини. У першій строфі поетеса малює елегійну і разом з тим зворушливу картину , нав'яну, очевидно, казкою, а також роздумами про людську долю. Тільки вираз « <i>на самоті</i> » дещо порушує гармонію. Ідилію українського традиційного сільського світу доповнює друга строфа, але ця ідилія переходить у драму в наступних строфах: самотня старість відчувається у всьому.				
Образи-символи	« <i>Біла-біла хатка</i> », дід та баба, курочка ряба, «яечка золоті», любисток, « <i>вишні чорноокі</i> », пагляшки, лелека, дитя, сусідські діти, шовковиця, дорога, « <i>остання в світі казка</i> », жоржини.				
Додаткові відомості	1	У творі є два головних образи – дід і баба, які тихо доживають свій вік серед чудової природи. Подружжя не має дітей – і в цьому його трагедія.			
	2	Альфреско – фреска, виконана водяними фарбами по сирій ґрунтуватурці, часто з ідилічним сюжетом. Щоб змалювати ідилію традиційного українського сільського світу , авторка використовує відомі кожному українцеві з дитинства фольклорні образи-архетипи : шлях, долину, білу хатку, діда і бабу, курочку рябу, лелеку.			
	3	Елегійну картину , співзвучну з казкою, змалювано у творі Ліни Костенко «Українське альфреско».			
	4	У вірші є епітети (« <i>яечка золоті</i> », « <i>вишні чорноокі</i> », « <i>шляхом золотим</i> »), які автор подає, використовуючи інверсію .			
	5	Метафори (« <i>хатка стоїть на самоті</i> », « <i>вишні чорноокі стоять</i> », « <i>дорога лежить за гарбузами</i> », « <i>остання казка сидить під образами</i> », « <i>жоржини виглядають</i> ») зображують застиглисть картини.			
	6	Персоніфікація (« <i>Остання в світі казка сидить під образами</i> ») допомагає зрозуміти, що дід і баба жили щасливо, були одне для одного як «остання в світі казка», але вони позбавлені найважливішого – дітей та онуків.			
	7	Персоніфікація-уособлення (« <i>Навшпиньки виглядають жоржини через тин...</i> ») створює конкретний зоровий образ, що дозволяє уявити висоту тину, вигляд квітів.			
	8	У вірші Ліна Костенко, використавши пасторальний малюнок і контрастне до нього життя, зобразила трагедію діда і баби, їхню самотність, яку прикрашають тільки квіти, лелека, сусідські діти.			

Ліну Костенко вимушено ізолювали від читачів, її прізвище обминали мовчанкою критики, поетеса перебувала під пресом влади, під наглядом спецслужб із ризиком ув'язнення або й фізичного знищення. І все ж відстоювала право митця на власні переконання й погляди на світ. Тим часом на руках у мужньої жінки було двоє дітей. Беручи це до уваги, ідеологи сподівалися з часом зламати поетесу-матір, дотиснути матеріальними нестатками, хронічною немилістю з боку влади, ізоляцією від народу. Та її вірші панувальники поетичного слова переписували від руки, тонесенькі самвидавні книжечки жили серед українців навіть у Казахстані. Жодного разу Ліна Костенко не попросила у можновладців пощади, не проміняла «*совість на харчі*».

«Відлига» у ставленні влади до поетеси й творів Ліни Костенко позначилась виходом збірки віршів «Над берегами вічної ріки» у 1977 році. Після цього було випущено історичний роман у віршах «Маруся Чурай» (1979) та збірку «Неповторність» (1980), за які Ліна Костенко була відзначена 1987 року Державною премією імені Т. Г. Шевченка, що було виявом повномасштабного визнання творчості поетеси.

«Українське альфреско» (1989)

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
де біла-біла хатка стоїть на самоті,
живе там дід та баба, і курочка в них ряба,
вона, мабуть, несе їм яечка золоті.

Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів.
Хитаються пагляшки уздовж всієї стежини,
і стомлений лелека спускається на хлів.

Чись дитя приходить, беруть його на руки.
А потім довго-довго на призьбі ще сидять.
Я знаю, дід та баба – це коли є онуки,
а в них сусідські діти шовковицю їдять.

Дорога і дорога лежить за гарбузами.
І хтось до когось їде тим шляхом золотим.
Остання в світі казка сидить під образами.
Навшпиньки виглядають жоржини через тин...

Ліна Костенко «Маруся Чурай»

Ліна Василівна
Костенко
(нар. у 1930 р.)

	Рід:	ліро-епос	Жанр:	історичний роман у віршах
Тема	Зображення нещасливого кохання Марусі та Грицька в поєднанні з широкою картиною життя України XVII ст. і роль митця в історії.			
Ідея	Незнищеність українського народу (особистості з багатим духовним світом), глибока віра в його (її) духовну силу і могутність.			
Особливості композиції	Дві сюжетні лінії, які переплітаються, – особиста (Маруся – Грицько) й історична (боротьба українського народу проти загарбницької політики польської шляхти). Роман складається з 9 різних за обсягом розділів. Частина твору розташовані не в хронологічному порядку. Твір починається із розв'язки, що посилює емоційну напругу. Зав'язку і кульмінацію сконцентровано в розділі «Сповідь», який є екскурсом у минуле Марусі.			
Герої	Маруся Чурай, Гордій Чурай (батько), Чураїха (мати), Грицько Бобренко, Орихна Бобренчиха (мати Грицька), Федір Вишняк та Галя Вишняківна (його дочка), Іван Іскра (син гетьмана Якова Остряниці, закоханий у Марусю), Богдан Хмельницький, Семен Горбань, Лесько Черкес, Мартин Пушкар (його голову на списі Виговському подадуть), Северин Наливайко (спалили в мідному бичу), мандрівний дяк, Ярема Вишневецький, Яким Шибиліст, Ящиха Балаклійська.			
Додаткові відомості	1	В історичній сюжетній лінії змальована національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького (1648–1656 років), оборона Полтави.		
	2	В основі роману лежить так званий «мандрівний сюжет». Твір «Маруся Чурай» написаний за мотивами пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (авторство приписують легендарній піснярці Марусі Чурай).		
	3	Головна героїня роману показана Ліною Костенко як геніально обдарований митець, як один із творців українських пісень, що набули найбільшого поширення й принесли всесвітню славу нашому народу.		
	4	Розділ «Дідова балка» є позасюжетним. У ньому розповідається про діда Галерника, який 20 років перебував у полоні та зберіг свою гідність. Дід – символ невмирущості й незборимості свого народу.		
	5	Позасюжетним є і фантастичний образ Хо. Хо – не просто витвір уяви ув'язненої Марусі, а матеріалізоване вираження гнітючої самотності, коли спілкування з людьми для приреченої на смерть дівчини вкрай боліоче, а спілкування з самою собою – єдиний порятунок від крайнього розпаду й божевілля.		
	6	У розділі «Проща» введено образ мандрівного дяка, з яким Маруся долає шлях до Києва. Мандрівний дяк – яскравий представник високоосвіченої давньої України, який над усе цінує національну гідність. З його уст разом з Марусею дізнаємося про події з минулого України, про Северина Наливайка, Ярему Вишневецького (ката України).		
	7	Маруся почала творити пісні після смерті батька (як почувала думу про нього).		
	8	Проблема – «нерівня душ – це гірше, ніж майна» – єднає роман «Маруся Чурай» Ліни Костенко і драму-феєрію «Лісова пісня» Лесі Українки.		
	9	Один історичний період відображений в історичному романі у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко та в історичній пісні «Чи не той то хміль...»		

1990 року в Америці відбувся Всесвітній конгрес «Ліна Костенко – поет і мислитель». Ліну Костенко запросили читати лекції про літературу в американських університетах, її творчість відзначили премією Фундації Антоновичів (США).

1994 року Ліна Василівна стала лауреатом престижної премії Франческо Петрарки (Італія), якою її відзначили за поетичну збірку «Інкрустації». Поетеса також є лауреатом премії Олени Теліги. У 90-х роках перестала брати участь у громадському житті, відмовилася від звання Героя України. Лише в період «помаранчевої революції» у 2004 р. на деякий час повернулася до громадського життя. 2010 року вийшов перший прозовий роман Л. Костенко – «Записки українського саманедшого», що викликав великий ажіотаж. У лютому 2011 року вийшла поетична збірка Л. Костенко «Річка Геракліта» з аудіодиском, куди ввійшли раніше написані вірші та 50 нових поезій (автор читає вірші під акомпанемент скрипки Мирослави Которович). Живе і працює Ліна Костенко в Києві.

«Маруся Чурай» (1979)

Сюжет твору:

I розділ. «Якби знайшлася неопалима книга». Доценту знищена пожежею Полтава 1658 р., тому немає ніяких документальних свідчень про Марусю. Суд над Марусею, яку звинувачено в отруєнні коханого Грицька Бобренка. На захист Марусі стають козаки – полковник Мартин Пушкар та Іван Іскра. Марусі виносять смертний вирок.

II р. «Полтавський полк виходить на зорі». Полтавський полк на зорі вирушає боронити волю свого народу.

III р. «Сповідь». Маруся перебуває у в'язниці, вона згадує дитинство, батьків, родинні стосунки; дитинство Гриця, його батьків і їхні сімейні стосунки; далі постає історія кохання Марусі й Гриця і його зрада з Галею Вишняківною. У кінці розділу (він найбільший у творі; центральний) Марусю виводять на страту.

IV р. «Гінець до гетьмана». Іван Іскра мчить до гетьмана Богдана Хмельницького, щоб сповістити про суд над Марусею. Гетьман своїм універсалом скасовує смертний вирок Марусі.

V р. «Страта». Марусю виводять для страти на площу, де зібралася чи не вся Полтава, люди по-різному висловлюються щодо Марусиної трагедії. В останній момент перед стратою на площу вривається Іван Іскра з добутим універсалом, у якому наказано скасувати вирок з огляду на пісенний талант Марусі й героїзм її батька Гордія, якого, як оборонця України, було покарано на горло у Варшаві.

VI р. «Проща». Маруся вирушає на прощу до Києва і по дорозі знайомиться з мандрівним дяком-філософом, який розповідає їй про Якова Остряницю, Северина Наливайка та Ярему Вишневецького. Маруся глибоко осмислює історію України з розповідей дяка і з побачених у дорозі картин зруйнованої Батьківщини.

VII р. «Дідова балка». Іван Іскра відвідує старого заporожця, колись визволеного з двадцятилітньої турецької неволі, який оселився під Полтавою й займається різьбярством. Іван попереджає діда про наступ ворожих військ, але той вирішив не покидати своєї домівки.

VIII р. «Облога Полтави». Брама Полтави зачине-ні, гармати націлені на ворога. Полтава мужньо тримається в польській облозі вже четвертий тиждень. Іван Іскра відвідує самотню Марусю (її мати померла) і пропонує одружитися. Маруся відмовляє парубкові.

IX розділ. «Весна, і смерть, і світле воскресіння». Маруся попрощалася з Іскрою; виснажена горем і хворобою, чекає свого кінця. Облогу знято, і місто повертається до звичного життя. Повз будинок Марусі проходять козаки й співають її пісні, а далі дівчата – пісню «Ой не ходи, Грицю...».

Цитати з історичного роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко		Вислови про письменницю Ліну Костенко та про її твір
Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой не кожна! Чужа душа – то тихе море сліз. Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна (Чураїха про дочку Марусю на суді).	Моя душа здригнулася словами. Співають пісню, Боже мій, мою! І «Зелененький барвіночку» й « <i>Не плач, не журися, й за свого миленького Богу помолися</i> » (дівчата у кінці твору співають пісню Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки»).	«Поетів такого масштабу, такого дарування народжується мало – один-два на століття. Вона наближена до Істини. У неї абсолютний слух до «голосів віків» (Г. Ключек).
І каже дядько: – Спитати б цього крука, Він крук старий, набачився всього, – Чи думав Байда про такого внука, Що зрадить славу прадіда свого?! (Маруся співала «Пісню про Байду» – дядько згадав про його правнука Ярему Вишневецького).	А слово скаже – з пам'яті не викинеш. А більш мовчить, не щедрий на слова. Таке обличчя, зразу і не звикнеш, – Різке, як меч. Тонке, як тятива. (опис Івана Іскри).	«Ліна Костенко – це позиція. Національна. Горда. З глибинним почуттям людської гідності... Поетеса в повсякчасному внутрішньому діалозі з історією, сьогоднішнім днем і днем майбутнім» (М. Жулинський).
Ще Україна в слові не зачата. Дай, Боже, їй родити це дитя! Бо те, що пишуть, то ще половою, То ще не засів для таких полів... (дядько про українську мову).	Вона піснями виспівала душу. Вона пісні ці залишає нам (Іван Іскра про Марусю).	«Ліна Костенко нагадує нею ж витворений образ «пілігрима віків», який подорожує дорогами історії, прямує до свого Слова. А це чи не єдиний спосіб переживання свободи. І її набуття» (Я. Голобородько).
Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишемо кров'ю на своїй землі. Ми пишемо плугом, шаблею, мечем, Піснями і невільницьким плачем. Могилами у полі без імен, Дорогою до Києва з Лубен! (мандрівний дядько про історію України).	Як він уміє красно говорити! Які у нього займища і луки! Вся Україна полум'ям горить, він і на цьому теж нагрів руки (характеристика Вишняка).	«...Критерії поетеси високі – вона вимагає від митця, а отже і від себе, не лише щирості і вікінченості, а й гаряче обстоює думку: право на існування має лише те, що потрібно сучасності» (В. Симоненко).
Грицько ж, він міряв не тією міркою, В житті шукав дорогу не пряму. Він народився під такою зіркою, що щось в душі двоїлося йому. Від того кидався берега до того. Любив достаток і любив пісні. Це як, скажімо, вірувати в Бога і продавати душу сатані (характеристика Гриця Бобренка Якимом Шибилістом на суді).	Такі пухкі у Галі рученята, Коса білява, куца і товста. Як реп'яшки, зелені оченята І пишно закоплені уста. Глуха до пісні, завжди щось спотворить... (опис Галі Вишняківни).	«Ліна Костенко з тих поетів, які здатні кризь вселюдське бачити національне, а кризь національне прозирати вселюдське. Її сюжети завжди мають другий вимір і вже цим рішуче спростовують погляд на історію як на іконоста» (В. Базилевський).
Моя любов чолом сягала неба, А Гриць ходив ногами по землі (цими словами Маруся пояснює першопричину їхньої з Грицем трагедії).	То – козак. Таке нещастя хоч кого знеможе. Це ж можна тут рішитися ума. Любив же він Марусю, не дай Боже! Тепер силить, лиця на нім нема (опис Івана Іскри на суді).	«Багатотемність, поліфонізм роману Ліни Костенко потребували витонченої, «багатоюрусної» композиції. «Маруся Чурай» нагадує класичний архітектурний ансамбль, що втілює великий план, велику ідею. Поетичний матеріал розгортається «сам із себе» за законом внутрішньої необхідності і зовнішньої доцільності. Кожна частина необхідна для цілості, а цілість надає кожній частині вищого значення. Все живе наскрізною симфонічною взаємопов'язаністю, взаємопідсиленням» (І. Дзюба).
Ця дівчина... Обличчя, як з ікон. І ви її збираєтесь карати?! А що, як інший вибрати закон, – не з боку вбивства, а із боку зради? Ну, є ж про зраду там які статті? Не всяка ж кара має бути незбожна. Що ж це виходить? Зрадити в житті державу – злочин, / а людину можна?! (гонень-запорожець захищає Марусю на суді).	Загине теж, в бою заживши слави, в недовгим часі після Пушкаря, вертаючи до попелу Полтави з посольства до московського царя. (про смерть Івана Іскри).	«Я скоро буду виходити на вулиці Києва / з траурною пов'язкою на рукаві – / умирає мати поезії мого народу! / Все називається Україною – / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське / На горілчаній етикетці / експортний гетьман з булавою. / І тільки мова чужа у власному домі. / У шовінізму кіткі підсвідомі. / Сім'я все ж вільна і нова. / Та тільки мати ледь жива. / Вона була б і вмерла вже не раз, / та все питає, і на смертнім ложі, – / а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!» (Ліна Костенко).
Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа (Іван Іскра про Марусю).	Ще не старий. І славу мав, і силу. (Про нього потім думу іскладуть. Мине сім літ – і голову цю сиву Виговському на списі подадуть) (про Мартина Пушкаря).	
	Бенкетував, сів на шию хлопю, пускав дівчат по світу без коси. Стрільав козуль, возив пшоно в Європу і на поташ випалював ліси (про Ярему Вишневецького).	
	Був молодий і гарний був на вроду. І жив, і вмер, як личить козаку. За те, що він боровся за свободу, Його спалили в мідному бику! (про Северина Наливайка).	

Іван Багрянний «Тигролови»

Іван Павлович
Лозов'ягін
(1906–1963)

- ▶ Людина-легенда
- ▶ Письменник-емігрант

Найвідоміші твори: романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою», повість «Огненне коло», роман у віршах «Скелька», збірка поезій «Золотий бумеранг»; із публіцистики «Чому я не хочу вертатись до СРСР?»

Іван Багрянний (справжнє прізвище Лозов'ягін) народився 19 вересня 1906 року в селі Куземині, що на Полтавщині (тепер Сумська область) у родині муляра. Після закінчення початкової школи навчався в Охтирській технічній школі, згодом – у Краснопільській художньо-керамічній школі. З 1926 року навчався в Київському художньому інституті, та, закінчивши вчз, не отримав диплом як «політично неблагонадійний». Його не допустили до захисту дипломної роботи з огляду на антирадянські націоналістичні переконання. У 1926 році вперше підписується псевдонімом «Іван Багрянний» під добіркою віршів у Київському журналі «Глобус». Івана Багряного заарештували 16 квітня 1932 року в Харкові. У камері одиночного ув'язнення митця тримали цілий рік. Звинувативши у контрреволюційній агітації, все ж не розстріляли, а вислали на 3 роки на «вільне поселення» на Далекий

Рід:	епос	Жанр:	пригодницький роман
Тема	Зображення трагічної долі людини-особистості в радянському тоталітарному режимі; життя українців-переселенців у Зеленому Клину (Далекий Схід).		
Ідея	Утвердження думки про неминучість перемоги добра і правди навіть у тому жорстокому світі, де носіїв цих ідеалів позбавляють права на життя; за будь-яких обставин кожен передусім має бути Людиною.		
Особливості композиції	Дві частини, 12 розділів. Основним композиційним принципом, за яким побудовано роман, є принцип дихотомії, тобто сюжетні лінії розгортаються паралельно, протиставляються і зіставляються: Григорію Многогрішному протистоїть майор НКВС Медвин.		
Герої	Григорій Многогрішний (молодий український інженер-авіатор – правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного), Денис Сірко, Сірчиха, Гриць (син), Наталка (дочка), майор НКВС Медвин, сім'я Морозів (батько, зять-приймак, дочка Ганна з немовлям, дочка Марійка), Арсеньєв, Пятро Дядоров, Фійона (дружина Дядорова), собаки Заливай, Нерпа і Рушай.		
Додаткові відомості	1	Складові елементи сюжету: зав'язка – втеча Григорія Многогрішного з поїзда; розвиток дії – порятунок Наталки від розлюченої ведмедиці; кульмінація – вбивство Медвина; розв'язка – перехід Григорієм і Наталкою кордону.	
	2	Тематика роману: 1) тема трагедії України в умовах тоталітарної системи; 2) відображення впливу сталінського терору на долю окремої людини – молодого українського інтелігента, інженера-авіатора Григорія Многогрішного; 3) показ жорстокості й нищості прислужників сталінського режиму; 4) змалювання побуту і традицій нащадків переселених у тайгу українців; 5) зображення романтичного кохання Григорія і Наталки.	
	3	Топографічні назви, використані у творі: Транссибірська магістраль, тайга, Забайкалля, Уссурійський край, Зелений Клин, Далекий Схід, праліси Сіхоте-Аліня, річка Мухеня, Хабаровськ, падь Голуба, річка Амур, Маньчжурський кордон.	
	4	Образ Григорія Многогрішного уособлює нескорену й волелюбну Україну, кращі сини якої борються за її незалежність. Майор НКВС Медвин – новітній тигролов, який переслідує не прирученого тоталітарним режимом «тигра» – Григорія Многогрішного.	
	5	У зав'язці роману змалювано два експреси, які мчать сибірськими просторами. Вони показують, що в одній державі існують два світи: світ репресій, пекла, мук, п'тьми і світ ілюзорного раю, примарного вільного життя (образ радянської імперії).	
	6	Цим твором, на думку Юрія Шевельова (Юрія Шереха), Іван Багрянний утвердив саме «український пригодницький роман, український всім своїм духом, усім спрямуванням, усіма ідеями, почуттями...»	

«Тигролови» (1944)

Сюжет твору:

Оригінальний початок у формі казки: Сибірськими просторами (Уссурійським краєм) «летів дракон». «Шістдесят суглобів у дракона – то шістдесят рудих домовин» – вагонів, у яких везуть в'язнів ГУЛАГу! Серед них – Григорій Многогрішний. Юнак тікає з «ешелону смерті», підпилявши неймовірними зусиллями дошки вагона і вистрибнувши на ходу зі скаженого поїзда.

Тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший комфортабельний експрес – так званий «Тихоокеанський експрес нумер один» – «Нагорелое – Владівосток». Цей ешелон віз партійну еліту, ударників, інженерів, авіаторів, прокурорів, військових працівників – «відповідальних товаришів». Серед них – майор ОГПУ-НКВС Медвин, який вів слідство у справі Григорія Многогрішного і через якого присудили хлопцеві 25 років каторги.

Григорій іде безмежними тайговими нетрями, без їжі, у лахмітті, без будь-яких засобів для оборони чи полювання, без напрямку, але не втрачає віри. Випадково знаходить у землі мисливського ножа, яким скористався, щоб порятувати мисливця від розлюченої ведмедиці, хоча сам був на межі смерті від фізичного виснаження (5 днів блукав нетрями).

Родина Сірків, які є українцями-переселенцями, що живуть у Зеленому Клину в лісових нетрях Сіхоте-Аліня, виходжує Григорія (врятований мисливець – дочка Дениса Сірка Наталка). Хлопець користується гостинністю цієї сім'ї, стає їм за сина та брата, згодом виявляє себе чудовим мисливцем. Юнак заковується в Наталку, страждає, але приховує свої почуття, щоб не наражати дівчину на небезпеку. Разом із названим братом Грицьком Сірком їде до Хабаровська експресом «Владівосток – Москва», «котрий возит дрова і лес», а насправді – людей.

Григорія Многогрішного родина Сірків бере на полкування. На снігу Григорій читає: «Фійона Медвину привіт передавала» і здогадується, що в тайзі є його лютий ворог. Щастя і спокій зникли в одну мить. Вполповали двох тигрів, одного з них живим. А коли поверталися, то з'ясували, що хтось пограбував Сірків мисливський намет. Побачивши недопалок цигарки «Золота марка»,

Схід. Але Багряного «охопила страшна туга за Україною. Непереможна. Отож сів на поїзд і рушив на захід». У Томську Івана Павловича перехопила залізнична агентура НКВС. За втечу із заслання йому присудили три роки ув'язнення в Байкало-Амурському таборі. Відбувши покарання, Багряний повернувся до Охтирки, де й одружився. Проте 16 червня 1938 року був повторно арештований. У Харківській в'язниці УДБ-НКВС на Холодній Горі відбув два з половиною роки, 83 дні з яких у камері смертників. З підірваним здоров'ям (туберкульоз легень), але з незламним духом митець вийшов з радянської в'язниці аж тоді, коли Харків захопили німці. Усі ці події лягли в основу романів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський». У 1943 році, коли радянські війська звільнили на якийсь час від фашистів Охтирку, Багряного призвали до війська, але ешелон з призовниками під Козотопом потрапив під німецькі бомби. Усі, хто уцілів, подалися додому. Коли письменник з'явився в Охтирці, за нього знову взявся НКВС. Довелось тікати на територію, яка була ще під німцями. У 1943 році Багряний приїхав до Львова, де взяв участь у літературному конкурсі. Його роман «Звіролови» (згодом **перероблений і виданий під назвою «Тигролови»**) розділив перше місце з повістю Тодося Осьмачки «Старший боярин». Фронт посувався на захід. Утікаючи, німці грабували Україну, вивозили на каторжні роботи її працьовитих людей. За однією версією, як остарбайтер потрапив у Німеччину й Іван Багряний. За іншою – письменник емігрував у Словаччину, потім в Австрію, а звідти в Баварію. Після війни митець оселився в місті Новий Ульм (Німеччина), яке стало центром українського культурного життя для емігрантів. Іван Багряний у цей час був серйозно хворий (туберкульоз, цукровий діабет, серцева недостатність), але продовжував творити.

Документом доби називають памфлет Багряного «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», перекладений багатьма мовами світу. Памфлет читався на засіданні ООН, де вирішувалося питання репатріації емігрантів. Від імені тисяч українців Іван Багряний роз'яснював, чому не хоче повертатися додому. Значну частину свого еміграційного життя Іван Багряний був прикутий до ліжка. Писав письменник на спеціальній дощечці, оскільки навіть сісти не міг. Помер 25 серпня 1963 року в місті Шварцвальді. Похований у Новому Ульмі (Німеччина).

Додаткові відомості про письменника	
1	Іван Багряний належав до різних літературних організацій: - член бюро Охтирської філії письменницького угруповання «Плуг»; - у 1926 році вступає в літературну організацію «МаРС» (Майстерня революційного слова); - після Другої світової війни брав участь у створенні МУРУ (Мистецький український рух); - член-основоположник об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово» (існувало в 1954–1997 роках).
2	На могилі Івана Багряного у місті Новий Ульм (Німеччина) споруджено пам'ятник, який спроектував Лев Молодожанин, той самий скульптор, що є автором пам'ятника Шевченку у Вашингтоні. Поруч з барельєфом Івана Багряного викарбувано слова з його поеми «Мечоносці», які можна вважати життєвим кредо письменника: Ми є. Були. І будем Ми! Й Вітчизна наша з нами.
3	Івану Багряному належать слова: <i>«Людина – це найвеличніша з усіх істот. Людина – найнещасливіша з усіх істот. Людина – найтідлиша з усіх істот. Як тяжко з цих трьох рубрик вибрати першу для доведення прикладом.»</i>
4	«Я не тільки не є злочинцем супроти своєї Вітчизни, а, навпаки, я витерпів за неї третину свого життя по радянських тюрмах і концтаборах ще до війни. Вона мені сниться щоночі, і все ж я не хочу нині вертатись до неї. Чому? Бо там більшовизм» (Із памфлету «Чому я не хочу вертатися до СРСР?»).
5	«Людині, що виросла в нормальних людських умовах, тяжко повірити у все, що діялось там, на одній шостій частині світу, за китайським муром. Нам світ може не повірити! Добре! То нехай нам влаштують суд, нехай нас судять, але в Європі, перед лицем цілого світу. Нехай нас обвинувачують в чому хочуть, але нехай нас судять представники цивілізованого світу. Всі оті сотні тисяч нас, утікачів від більшовизму, сядуть на лаву підсудних. Нехай нам влаштують суд, але на такий суд Сталін не піде. Ми того суду не боїмося, але він того боїться – «сонцюподібний», «батько народів», «найдемократичніший з демократичних», боїться такого суду, бо то був би суд над ним і над цілим більшовизмом, то був би небувалий й найцікавіший скандал в історії. Сталін це знає і поспішає вихопити нас найшвидше, а іноді застосовуючи і методи викрадання, і фізичного знищення окремих осіб у руйнах гітлерівського рейху. Злодій є злодій, і такі його методи» (Із памфлету «Чому я не хочу вертатися до СРСР?») .
6	«Я повернусь до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, у Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна більшовицька система буде знесена так, як гітлерівська...» (Із памфлету «Чому я не хочу вертатися до СРСР?») .

Григорій зрозумів, що в тайзі перебував слідчий Медвин, якому він поклявся помститися й за себе, й за тисячі замучених ним людей. Многогрішний вбивас майора Медвина і його друга-чекіста, якого не збирався знищувати, але той пробував застрелити Григорія. Першим, що побачив юнак після цього, були... очі закоханої Наталки. Мусив пояснювати свій вчинок, розказувати свою страшну таємницю арештанта й втікача. Дівчина серцем повірила, що Григорій вчинив справедливо, й зізналася у своїх почуттях. Наталка віддала коханому свій вінчестер, порадила, куди йти, і пішла зі слізьми геть.

Григорій рушив до кордону, але захотів попрощатися із сім'єю Сірків, яка замінила йому рідну. Наталка вирішує втікати з коханим. Батьки благословляють молодих, які разом, сміливо кинувши виклик долі, переходять кордон і опиняються в безпечному місці (у Маньчжурії). Про успішний перехід кордону Григорієм і Наталкою Сіркам повідомляє пес Заливай, якому Наталка прикріпила записку до нашпийника зісподу. Роман закінчується словами *«Сміливі завжди мають щастя»*. (події відбуваються в 30-х роках ХХ ст.)

Назви розділів роману:

Частина I. Розділи: **1. Дракон. 2. Світ на колесах. 3. Навзаводи із смертю. 4. Родина тигроловів. 5. «П'ятнування». 6. В пралісах Сіхоте-Аліня: На марші. Зустріч з Морозами. Діалог під накомарниками. Паць Голуба. Пантовка. Сіркове чаклування. Щастя, як трясця. Золоті арабески.**
Частина II. Розділ **7. Momento Mori: Тунгуз Пятро Дядоров. Історична довідка. Снівуні. Заколот і капітуляція. Мавка. Вгирлі Мухені (річка).**
Розділ **8. Осінь у тайзі: Коли досягає виноград. Весела робінзонада. Бог Кохання. Коли вирує кров.**
Розділ **9. Зима: Перед великим полюванням. Ціною дружби. «Злодюжка». Різдво в пралісах.**
Розділ **10. Рейд на Хабаровськ: Експрес, «коптий возит дрова і ліс». Хабаровськ. Смішні й печальні походеньки. Не ходи босий!**
Розділ **11. На кішку.**
Розділ **12. Навзаводи з щастям.**

Цитати з роману «Тигролови» Івана Багряного

1	...Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон... Шістдесят коробок-вагонів – шістдесят суглобів у дракона. Спереду вогненноока голова – велетенський двоокий циклоп – надпотужний паротяг «Й. С.» (Йосиф Сталін). Ззаду – такий же надпотужний паротяг «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський). На тендері прожектор – довгий вогненний хвіст. Біля кожного вагона – щетина багнетів. Наїжився ними дракон, мов їжак... Ні, мов дракон! І гнався зі скреготом... Шістдесят суглобів у дракона – то шістдесят рудих домовин, і в кожній з них повно проглинених жертв, повно живих мертвяків (опис поїзда, у якому везли політ'в'язнів та Григорія Многогрішного).
2	В грюкоті коліс зринає пісня, важка, бурлацька. І наростає, наростає... Вона починається з одного голосу – з того голосу, що говорив «Я... Григорій!..». Понурий і глибокий, він починає пісню, ніби віддираючи стьожку від серця: «Та забіліли сніжки... Забіліли білі... Ще й дібровонька...» (в'язні разом з Григорієм співають пісню).
3	Стрибнув у певну смерть, але не здався. 99 шансів проти одного було за те, що від нього залишаться самі шматки, але стрибнув (втеча Григорія Многогрішного).
4	Тим часом по всій Трансирійській магістралі і по всіх прикордонних заставах летіла телеграма-блискавка про втечу і розшук страшного державного злочинця, з підкресленням важливих прикмет: «Юнак – 25 літ, русявий, атлет, авіатор тчк... Суджений на 25 років тчк... На ймення – Григорій Многогрішний».
5	Поблискуючи нікельованими ручками м'яких купе, сяючи яскраво освітленими вікнами, тим же маршрутом по Трансирійській магістралі йшов інший експрес – так званий «Тихоокеанський експрес номер один». М'яко погойдуючись, як у мрійному вальсі, пишаючись шовком фіранок на вікнах, мерехтячи люстрами, котився він, ніби разок блискучих коралів, і миготів емалевими девізами на боках вагонів: «Нєгорслє – Владівосток». Віз, заколисуючи, екзальтованих пасажирів десь в невідомий і вимірний, казковий край, в дивне золоте ельдорадо (опис експреса, що віз партійну еліту).
6	Поїзд іде Забайкаллям. Розважаючи пасажирів і пишаючись своєю ерудицією, якийсь професор історії – кругленьке пузце, окуляри над волосатою бородавкою і розчепірені перед носом карти – викладав, як легенду, історичну довідку про перших-найперших каторжників Сибіру, про перших-найперших політичних засланих, що склали тут свої кості, і саме в цій Забайкаллі, в цій найсуворішій і найпонуришій закутку Східного Сибіру. І було їх двоє, тих піонерів: навіжений протопоп Аввакум... Але цей розкольник був другим. А першим був – бунтар і «ізмєнник» – «малоросійський» гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний. Це вони були відкривателями і зачинателями тієї жахливої сторінки, першої сторінки в епопеї невимовних людських страждань на цій землі... (згадка про Дем'яна Многогрішного).
7	Либонь, вони встали з-під землі – цілі ті покоління каторжників, армії їх!.. Вони вишикувалися обабіч колії, вздовж насипу безконечною хмарою і стояли, спершись на кайла, на лопати, на тачки... По коліна в воді і в болоті... У ровах і ямах... – Ребята!!! Сматрі!!! Бамлаг!!! Все кинулося до вікон. Боже ж мій!.. Так ось вони!!.. Справжні, реальні, невігдані і – незчислимі. Як розгадка болючої і жаскої таємниці. Як сама таємниця, на яку страшно було дивитись... А вони стояли безконечними шпалерами, безконечною тичбою – вимучені, виснажені... В химерних і страшних бамлагівських одностроях: в ганчіряних шапочках-ушанках і в такім лахмітті, що здавалося, ніби їх рвали всі собаки всього світу і тріпали всі сибірські й трансирійські вітри та буревії (опис політичних в'язнів).
8	...бравий майор – чорнобривий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ, – майор ОГПУ-НКВД... Зсунув синій кашкет на потилицю, розстебнув комір і попиває червоне бордо, тримає склянку біля уст, а очі втопив у газету, поставивши її сторч. Смокче бордо і читає-смокче «Правду», студіює промову вождя... Він дисциплінований і точний, і не схильний вдаватись у дрібниці (опис майора Медвина).
9	Але знай, – з усіх злочинів, сотворених мною за життя, – це найбільший і за це варто приліпити мені двадцять п'ять років. А то мені приліпили лихо його знає за що... (Григорій у тайзі забрав горішки у бурундучка і вважає це за найбільший свій злочин).
10	Не журися, синку. Вір у своє щастя! А воно в тебе є. О, я хоч і стара, й дурна, але дещо знаю. У сміливих щастя завжди є (Сірчиха говорить Григорію Многогрішному).
11	Це була наша друга Україна, нова Україна, синку, але щасливіша. І назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринославка, Переяславка тощо. Тут, де не поїдеш, – то з Києва виїдеш, а в Чернігівку приїдеш, з Чернігівки виїдеш – в Полтавку приїдеш, в Катерино-Славку, в Переяславку... По всім Уссурі і по всьому Амуру, як дома... Але це там, де все люди наші осіли понад річками, де можна сіяти хліб. Жили! Жили ми, синку!.. Ну, а потім пішло все шкереберть... Десь прогнівили Бога. Нові часи, нові порядки. І настало таке, що люди за голови хапаються. Прийшла советська власть і все перевернула. (Сірчиха розповідає Григорієві про Зелений Клин).
12	... в очіпку і в рясній стародавній спідниці... Їй понад п'ятдесят років, а вона виглядає ще молодо і бадьоро. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий гострий, якийсь тепліший, ближчий (опис Сірчихи).

Цитати з роману «Тигролови» Івана Багряного

13	Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у краї чужі, далекі, за тридцять земель-морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали. Мимо берега турецького, ще й мимо Босфору пропливали, Царгород-Стамбул і всю Туреччину обминали, де діди й прадіди на гаках та палях загубали, бо султанові страху нагонили... А потім якоюсь «канавою» в інше море вибирались і увесь світ кругом на обмин об'їздили. Коло Індії їх дощі обливали-мочили, біля Цейлону вітри пекли-сушили. В Бомбеї вони воду пили, в Сінгапурі сльози лили... Китай обминали, – на голому чердаку купою лежали, пальці гризли і сльозами запивали... Та віри в щастя своє шерbate і в силу свою двожили не теряли (розповідь Дениса Сірка про те, як українці-переселенці покидали Україну, нагадує українську народну думу).
14	...дебелий, спокійний голос. Батьківський. Такий сердечний, а гуде, як із барила, і жартома... вусатий дідуган, дебелий, високий, червоновидий, з волохатими грудьми (опис Дениса Сірка).
15	...високий, як батько, дебелий красень. Молодий – років 25. На ньому військовий старенький френч. На ногах ічиги, на голові набакир кепка, з-під неї буйний чуб кучерявиться. При боці – ніж, а за плечем новенький дробовик (опис Грицька Сірка).
16	..хороша та бистроока, із стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця, що виступає, мов горлиця... якась дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера, і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна (опис Наталки Сірка).
17	Сірки святкували його (Різдво), як з діда-прадіда велося: з кутею на Свят-вечір і з усім тим зворушливим і романтичним ритуалом, що такий пам'ятний Григорію з дитинства. З віршуванням, з колядками.
18	Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи! (життєвий девіз Григорія Многогрішного).
19	... Він пригадує ту виняткову епопею перед двома роками – епопею веденого ним слідства над одним бортмеханіком та авіаконструктором, приятелем літуна Чухновського, – над тим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини. Брр... Тії очі з кривавими росинками на віях, – вони стоятимуть перед ним вічно... Що він з ним не робив!.. Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повивертав суглоби... Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч за-скавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі... Авжеж! Дивиться вираченими очима – і тільки. Як каменюка. Спершу зухвало і сказано відбивався, вибухав прокльонами й сарказмом, плював в обличчя йому – слідчому, а потім лише хекав крізь зуби і мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо... Його вже носили на рядні, бо негоден був ходити... Він уже конав – але ні пари з уст (Медвин пригадує в експресі Григорія Многогрішного).
20	«Я тебе переслідуювиму все твоє життя. І всі ми... переслідуюватимемо і проводжатимемо тебе до могили, – тисячі нас, замучених, закатованих... Ти матимеш дітей, але не матимеш радості, – з дитячих очей дивитимемося ми. І ти втікатиш од них геть... І ніде від нас не втечеш...» (Григорій Многогрішний каже Медвину).
21	А Медвин – бравий герой і грізний суддя та володар душ людей і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, – стояв і тіпався... Так, тіпався. Губа йому тіпалась, а очі... очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали на ковнірі – як мазки крові. – Великий начальник?! Так... Поздоровляю... Другий тихенько відступав назад, непомітно; з однією шпалою – якийсь начрайону. «Чорт його припарував, дурака», – подумав Григорій, а вголос промовив: – Так... Ну, все, товариш следователь! Все. – І важко задихав: – Кінчаю слідство... - І підніс голос, повільно, грізно: – Тут... я тобі... й трибунал! – Підкинув гвинтівку і вистрелив. Аж тому з голови пихнуло. Другий кинувся упоперек, до лісу. Григорій дивився йому услід, слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою... Тут утікач обернувся і вистрелив з пістоля. Уже майже видряпався на урвище до лісу. Куля тьохнула десь у сніг. – Хіба так стріляють? – промовив Григорій задумливо. Пересмикнув закривку і стрельнув (Григорій Многогрішний вбиває Медвина і його поплічника).
22	«Цей пес відбивав мені печінки, ламав кістки, розчавлював мою молодість і намагався подрятати серце, якби дістав. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину. І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відіру йому голову. Я втік з божевільні... Потім мене знову піймали і знову мучили такі, як він, – його поплічники... А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги. І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і народ...» (Григорій Многогрішний пояснює Наталці, чому вбив Медвина).
23	Бог не без милості, козак не без щастя... Та й часи такі... Нехай же шляхи вам будуть рівні, люди привітні і щастя довіку, – щоб ні сили темні, ні око злеє, ні куля ворожа... (Денис Сірко благословляє Григорія і Наталку).

Для нотаток _____

Євген Маланюк

«Стилет чи стилос?»

**Євген Філімонович
Маланюк**
(1897–1968)

- «Імператор залізних строг»
- «Український Одісей»
- «Внук кременого чумака,
Січовика блідий праправнук»
- Співець «абстрактів і контрастів»
- Лідер «Працької школи поетів»
- Письменник-емігрант

Найвідоміші збірки: «Стилет і стилос» (1925 – перша збірка), «Гербарій», «Земля і залізо», «Перстень Полікратга».

Найвідоміші вірші – «Сучасники», «Шевченко».

Народився Євген Маланюк 20 січня 1897 року в селищі Архангород на Херсонщині (тепер Кіровоградська обл.) в родині українців козацько-чумацького походження.

Навчався в Єлисаветградському реальному училищі, був курсантом Київської військової школи, отримав звання офіцера, служив під час Першої світової війни в російській армії.

У 1917 році перейшов на бік УНР, працював в Генеральному штабі УНР. Після трьох літ відчайдушних битв за українську державність у жовтні 1920 року поет разом з іншими інтернованими захисниками УНР потрапляє до Польщі (табори біля Каліша). У 1923 році переїхав до Чехії, вступив до Української господарської академії в Подєбрадах. Після завершення навчання працював у Варшаві.

У 1945 році опинився в Західній Німеччині, увійшов до складу МУРУ. Рятуючись від енкаведистів, поет змушений податися вже на другу еміграцію. У 1949 році переїхав до США, де працював чорноробом, креслярем, але не припиняв активної діяльності на літературній ниві.

16 лютого 1968 р. помер у передмісті Нью-Йорка.

Рід:	лірика	Жанр:	ліричний вірш	Вид лірики:	філософська, громадянська	Провідний мотив:	роль слова, митця в житті суспільства
Зміст твору	Ліричний герой поезії «Стилет чи стилос?» пливе по воді, яка символізує життя. І перед ним стоїть проблема вибору: обрати «береги краси», тобто вигаданий світ, світ мистецтва, «там», де «дивний ліс зітхає ароматом», «співа трава», «гіпнотичні кобри», «пестощі золототілих дів», чи продовжувати плисти по воді, де «жаха набряклий вітром обрій».						
	Глибока персоніфікована метафора обрій «привабить, звабить і віддасть воді» допомагає передати всю складність ситуації ліричного героя, який опинився під час бурі на воді.						
	Та як би не лякало невідоме майбутнє (символ майбутнього – обрій) ліричного героя, він залишається «тут», на воді, тобто в реальному світі, де «веселий галас бою», де йому потрібно боротися і з «розгоном бур», і з «божевіллям хвиль», тобто з усіма труднощами життя.						
	Отже, ліричний герой вибирає боротьбу: «Безмежжя! Зачарований тобою, / Пливу в тебе! В твій п'яний синій хміль!»						
Додаткові відомості	1	Автор вірша усе життя прагнув, щоб його слово було гострим, як кинджал, тобто стало зброєю на сторожі української культури і державності, у формуванні нового типу українця.					
	2	Митець, на думку Є. Маланюка, повинен служити національним інтересам, а не тільки естетичним потребам.					
	3	У вірші використано символ терезів («Двоєко вагаються трагічні терези»). Терези символізують невизначеність, вагання, потребу подолання подвійної ситуації.					
	4	Ідея вірша «Стилет чи стилос?»: роль слова, митця в житті суспільства.					
	5	У вірші «Стилет чи стилос?» автор часткою «чи» вказує на певну нерішучість ліричного героя перед неминучим вибором: служіння красі чи служіння суспільним інтересам.					
	6	У вірші використано асонанс («Там зачарують гіпнотичні кобри / Під пестощі золототілих дів...») та алітерацію (А тут – жаха набряклий вітром обрій: // Привабить, зрадить, і віддасть воді).					
	7	У вірші використано персоніфікацію («ліс зітхає», «співа трава», «жаха обрій», «обрій привабить, звабить і віддасть воді», «веселий галас бою»).					
	8	У збірці «Стилет і стилос» в єдиному образі зливаються стилет і стилос, зброя і перо, сила і краса. Вони разом символізують боротьбу за ідеали народу, свідомий вибір і жертвоне служіння красі й правді.					
	9	Головна ідея збірки «Стилет і стилос»: поет повинен безкомпромісно служити народові, формувати свідомість нації.					

«Стилет чи стилос?» (1924)

(із збірки «Стилет і стилос»)

Стилет чи стилос? – не збагнув. Двоєко
Вагаються трагічні терези.
Не кинувши у глaб надійний якор,
Пливу й пливу повз береги краси.

Там дивний ліс зітхає ароматом
І весь дзвенить од гімнів п'яних птиць,
Співа трава, ніким ще не зім'ята,
І вабить сном солодких таємниць,

Там зачарують гіпнотичні кобри
Під пестощі золототілих дів...
А тут – жаха набряклий вітром обрій:
Привабить, зрадить, і віддасть воді.

Та тільки тут веселий галас бою –
Розгоном бур і божевіллям хвиль.
Безмежжя! Зачарований тобою,
Пливу в тебе! В твій п'яний синій
хміль!

У назві збірки, як в однойменному вірші, загострювалася проблема світової літератури: що має бути визначальним у художній творчості – краса чи служіння суспільним інтересам, тобто митець «має витати в далекому від життя світі мрій, понадземної краси, незворушного спокою чи має боротися за вдосконалення реального світу, наближення його до ідеалу». Ці дві настанови символізують у назві збірки і у вірші образи стилета і стилоса: стилет – це холодна зброя, різновид кинджала, тобто символ боротьби за волю, за ідеали; стилос – загострена паличка для писання на вкритій воском дощечці, тобто інструмент фіксування думки та краси, символ мистецтва.

Додаткові відомості	Висловлювання про письменника Євгена Маланюка та про його творчість								
<p>1 Є. Маланюка назвали «українським Одиссеєм», тому що його перебування за кордоном мало широку географію – Польща, Чехо-Словаччина, Західна Німеччина, США. Сам Є. Маланюк назвав себе «імператором залізних строф».</p>	<p>«Творчість Маланюка надовго визначила ті незабутні і трагічні дні, коли він покинув Україну і потяг його ридав на захід, на захід. Відтоді Україна для нього стала далека, стала ненависна – і водночас – блакитний міст, степова Еллада...</p>								
<p>2 Євген Маланюк належав до різних літературних організацій: – лідер «празької школи» («празька школа поетів» – умовна назва об'єднання українських поетів в еміграції, яке діяло здебільшого в Празі та Подєбрадах, з 1921 року до Другої світової війни (Євген Маланюк, Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Леонід Мосендз, Юрій Клен, Наталя Лівницька-Холодна, Олег Ольжич, Олена Теліга); – один із фундаторів літературної групи «Танк» (організував у 1929 році у Варшаві); – член МУРУ (Мистецький український рух – об'єднання українських емігрантських письменників, які після Другої світової війни (з 1945 року) опинилися в таборах для перемішених осіб на західнонімецьких землях (Улас Самчук, Євген Маланюк, Святослав Гординський, Тодось Осьмачка, Іван Багряний)); – почесний голова (з 1958 року) об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово» (об'єднання українських письменників у діаспорі, що існувало у 1954–1997 роках. До членів-основоположників «Слова» належали: Іван Багряний, Богдан Бойчук, Наталя Лівницька-Холодна, Оксана Лятуринська, Євген Маланюк, Теодосій Осьмачка, Богдан Рубчак, Улас Самчук, Юрій Тарнавський, Юрій Шевельов (Юрій Шерех) та інші).</p>	<p>3 цього конфлікту між тим, якою є Україна і якою вона мала б бути за подумом (і збройною боротьбою) поета, впливає і філософія поезії Маланюка, і її стиль» (Ю. Шерех).</p> <p>«Він свідомо протистояв сентиментальності й мелодраматизмові, «українській» розляпаності й солодкавості, культивував стиль строгий і лапідарний, дисципліну вислову; він не потопав у емоціях, а формував їх напругою думки; з цієї ж напруги народжувалася і його чітка разюча метафорика... Недарма ж поета називають «імператор залізних строф» (І. Дзюба).</p> <p>«У творчості Маланюка стилет і стилос у вічних зустрічах. Часом поетові ніби хочеться поринути в те плесо, де мрія відображає сама себе, але свідомість обов'язку та відповідальності (чи точніше свідомість як така) йому на це не дозволяє» (Б. Рубчак).</p> <p>«Автор долучається до споконвічної літературної дискусії: митець може витати у далекому від життя світі мрій, понадземної краси, незворушного спокою чи має боротися за вдосконалення реального світу, наближення його до ідеалу, до Бога» (В. Пахаренко).</p> <p>«... він єдиний мене зрозумів, він єдиний сказав мені правду... Так воно й сталося... від кларнета мого пофарбована дудка зосталась.. Всі мені кадили, а він один сказав мені правду...» (П. Тичина).</p>								
<p>3 Євгену Маланюку належать рядки:</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;"><i>Як в нації вождя нема,</i></td> <td style="width: 50%;"><i>Давали форму почуттям,</i></td> </tr> <tr> <td><i>Тоді вожді її – поети!</i></td> <td><i>Ростили й пестили надії,</i></td> </tr> <tr> <td><i>Міцкевич, Пушкін недарма</i></td> <td><i>І стало вічністю життя</i></td> </tr> <tr> <td><i>Творили вічні міти й мети.</i></td> <td><i>Їх в формі Польщі і Росії....</i></td> </tr> </table>	<i>Як в нації вождя нема,</i>	<i>Давали форму почуттям,</i>	<i>Тоді вожді її – поети!</i>	<i>Ростили й пестили надії,</i>	<i>Міцкевич, Пушкін недарма</i>	<i>І стало вічністю життя</i>	<i>Творили вічні міти й мети.</i>	<i>Їх в формі Польщі і Росії....</i>	<p>«Маланюкова поезія залишиться... доказом суворої сили українського слова, його здатності бути не лише мелодійним, ніжним, барвистим, гнучким, вигадливим, – а й згустком волі й думки, що концентруються в пекуче почуття» (І. Дзюба).</p> <p>«Євген Маланюк визначив програму свого життя та творчості назвою першої збірки – “Стилет і стилос”» (М. Неврлий).</p>
<i>Як в нації вождя нема,</i>	<i>Давали форму почуттям,</i>								
<i>Тоді вожді її – поети!</i>	<i>Ростили й пестили надії,</i>								
<i>Міцкевич, Пушкін недарма</i>	<i>І стало вічністю життя</i>								
<i>Творили вічні міти й мети.</i>	<i>Їх в формі Польщі і Росії....</i>								
<p>4 Основні теми творів Євгена Маланюка: – боротьба за національне та соціальне відродження України, її державність; – розпач з приводу втрачених політичних здобутків; – образ Батьківщини як символ степової Еллади («О моя степова Еллада, ти й тепер антично-ясна... // А мені ти – фата-моргана на пісках емігрантських сахар...»)</p>	<p style="text-align: center;"><i>Збагнеш оце, чим серце билось, Який це зір нагледів мет, Чому стилетом був мій стилос і стилосом бував стилет.</i></p>								
<p>5 «Геній поневоленої нації завжди є скаліченим Прометеем» (Є. Маланюк).</p>	<p style="text-align: right;">Є. Маланюк</p>								

Для нотаток _____

_____

_____

_____

_____

_____

Сучасний літературний процес

Визначення	Характерні тенденції	Мистецькі групи
Процес розвитку української літератури, який здійснюється письменниками в період із середини 80-х рр. ХХ ст. й до останнього часу і виявляється в результатах їх творчої діяльності – художніх творах і навколо-мистецькій активності (у формуванні літургувань, проведенні різноманітних акцій, дискусіях про шляхи й перспективи розвитку вітчизняної літератури тощо). Сучасний літературний процес відбувається в епоху, яку загалом можна означити як добу постмодернізму.	Підняти нові теми й проблеми, особливо націо- й державотворчого характеру. Повернути до читачів твори «заборонених митців» (представників Розстріляного Відродження 20–30-х рр. ХХ ст.); шістдесятників, які «пішли у внутрішню еміграцію» й писали «в шухляду»; письменників-емігрантів. Творити літературу, яку не можна «прочитати однаково», яка надолужує все те позитивне (урешті, як і негативне), що вже зробили світові літератури (<i>тенденція до ацентризму</i>). Периферійні осередки розвитку української літератури намагаються протистояти й протиставити себе центру (Києву), що, на їх думку, був і є осередком «офіційної», «заідеологізованої», «традиціоналістської» літератури (<i>відцентрова тенденція</i>).	«Бу-Ба-Бу» (Бурлеск, Балаган, Буфонада, м. Львів, з 1985 р.) Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець. «Нова дегенерація» (м. Івано-Франківськ, з 1992 р.) І. Андрусак, С. Процюк, І. Ципердюк. «Пропала грамота» (м. Київ, з 1991 р.) В. Недоступ, С. Либонь, Ю. Позаяк. «Західний вітер» (м. Тернопіль, з 1992 р.) В. Гайда, А. Махно, Б. Щавурський, Г. Безкоровайний. «ЛуГоСад» (м. Львів, з 1986 р.) І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський. «Червона фіра» (м. Харків, з 1991 р.) С. Жадан, Р. Мельників, І. Пилипчук АУП (Асоціація українських письменників) – об'єднання українських митців, яке утворилося 1996 року Вони були не згодні із діями Національної спілки письменників України, яка того часу ще функціонувала за радянськими традиціями. Митці проголосили своїми критеріями фаховість, подолання колоніального синдрому в українській літературі, орієнтування на світове мистецтво. До АУП входять: Ю. Андрухович, О. Забужко, І. Римарук, Ю. Винничук, В. Герасим'юк, В. Голобородько, С. Жадан, О. Ірванець, І. Лучук, І. Малкович та інші.

Представники

Представник	Найвідоміші твори	Про твір
Юрій Андрухович (1960 р. н.) – поет, прозаїк, есеїст, перекладач (найпомітніший творець постмодерного роману).	Поетичні збірки: «Небо і площі», «Середмістя», «Екзотичні птахи і рослини», «Пісні для Мертвого півня». Романи: «Рекреації», «Перверзія», «Московіада», «Дванадцять обручів», «Таємниця», «Лексикон інтимних міст».	Роман «Рекреації» побудований на концепції середньовічної «карнавальної культури».
Оксана Забужко (1960 р. н.) – поет, прозаїк, перекладач і науковець.	Поетичні збірки: «Травневий іній», «Диригент останньої свічки», «Автостоп». Повісті: «Інопланетянка», «Казка про калинову сопілку», «Польові дослідження з українського сексу».	У творі «Казка про калинову сопілку» на основі традиційного фольклорного сюжету осмислюється мотив братовбивства (вбивство сестри сестрою).
Ігор Римарук (1958–2008) – лірик сучасної української літератури, лауреат Шевченківської премії 2002 р.	Поетичні збірки: «Висока вода», «Упродовж снігопаду», «Діва Обида», «Золотий дощ», «Бермудський трикутник», «Сльоза Богородиці».	Характерним для його віршів є вживання певного поняття-символу (улюбленим символом є образ води, що уособлює собою час, силу, яка активно діє та очищає).

Постмодернізм як літературне явище

Визначення	Характерні ознаки	Відмінності		Розподіл сучасного літ. процесу	
		«Світовий» постмодернізм	Український постмодернізм	Елітарна література	Масова література
<p>Постмодернізм – період у розвитку культури загалом й літератури зокрема, що розпочався в Європі та США у 60-х рр. ХХ ст., збігшись з етапом постіндустріального (інформаційного, технологічного) суспільства, як реакція на кризу ідеалів Просвітництва (віри в «позитивний» і прогресивний розвиток суспільства, віри в людину, беззаперечну вагу її життя, визнання принципів необхідності й важливості існування незаперечних ідеалів тощо).</p> <p>Постмодернізм – стильовий напрям, який виник наприкінці ХХ ст. та характерний для сучасної української літератури.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ «ставити під сумнів» наукову об'єктивність і можливість істинного знання, універсальність, всеохопність етично-моральних систем і принципів; ➤ «висловлює недовіру» філософським і політичним побудовам, «руйнує» ідеології й «зневажає» ієрархії, розвінчує «авторитети», указує на відносність усього; ➤ «визнає» рівноправність загальноприйнятого, центрального з унікальним, помежовим (маргінальним); ➤ відстоює плюралізм позицій і поглядів; ➤ стирає кордони між мистецтвом і немистецтвом; ➤ поєднує різні елементи форми і змісту: сюжети, жанри, образи, цитати тощо (гіперрецептивність); ➤ використовує у текстах образи з інших творів національної та світової літератур (інтертекстуальність); ➤ зрідка нехтує національним, відмовляється від культурних традицій; ➤ іронічно ставиться до дійсності; ➤ сприймає реальне життя як театр абсурду, апокаліптичний карнавал; ➤ характеризується пародійністю, парадоксальністю, містифікацією. 	1. Став в основному запереченням епохи модернізму.	1. Підхопив, розвинув перервану тоталітаризмом у 30-ті рр. ХХ ст. модерну традицію і лише потім поступово почав заперечувати, переростати її.	Тексти, які вирізняються інтелектуальністю, естетичною ускладненістю, наявністю глибокого підтексту, зашифрованої образності; твори «елітарної літератури» розраховані на освіченого й розвиненого читача.	Розважальна й повчальна література, яка видається великими тиражами; зазвичай це пригодницькі та любовні романи, детективи, фентезі, комікси, що найчастіше закінчуються хепі-ендом; таку літературу ще називають «попсою».
		2. Не має «національної прописки»	2. Є національно забарвлений, що було зумовлено потребою ствердження національної ідеї в період посттоталітаризму.		
		3. Бореться, сміється з ідей глобального характеру.	3. Намагається найбільшою мірою знищити тоталітарну ідею та подолати «рецидиви» викривленої свідомості «постсовєтських» українців.		

Для нотаток _____

_____

_____

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. М. Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі: I ч. / О. М. Авраменко, М. Б. Блажко. – 5-е вид.; змінене й доповнене. – К.: Грамота, 2015. – 560 с.
2. Авраменко О. М. Українська мова та література: Збірник завдань у тестовій формі: II ч. / О. М. Авраменко. – К.: Грамота, 2015. – 80 с.
3. Авраменко О. М. Українська література: Міні-конспекти для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / О. М. Авраменко. – Вид. 5-те, доповн. – К.: Грамота, 2016. – 160 с.
4. Дубчак О. П. Українська мова та література. Збірник тестових завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / О. П. Дубчак, О. Б. Рудницька, С. І. Ковальчук, С. П. Босак, В. С. Чала. – К.: Генеза, 2011. – 336 с.
5. Коваленко Л. Т. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з української літератури: 9-й клас / Л. Т. Коваленко, Н. В. Михайлова. – К.: Центр навчально-методичної літератури, 2014. – 120 с.
6. Коваленко Л. Т. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з української літератури: 11 кл. / Л. Т. Коваленко, Н. В. Михайлова, О. Л. Данилейко. – К.: Центр навчально-методичної літератури, 2012. – 160 с.
7. Кривка Н. В. Українська література. 11 клас. Плани-конспекти уроків. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. – 240 с.
8. Куриліна О. В. Українська мова та література. Збірник завдань у тестовій формі / О. В. Куриліна, Г. І. Земляна. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2015. – 468 с.
9. Куриліна О. В. Українська мова та література. Комплексні варіанти завдань у тестовій формі. Зошити 1, 2 / О. В. Куриліна, Г. І. Земляна. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2015. – 108 с. – 115 с.
10. Левченко О. П. Українська мова. Українська література. Практичний довідник / О. П. Левченко. – Чернігів: КММЕДІА, 2015. – 224 с.
11. Ломакович С. В. Українська мова і література. Збірник типових тестових завдань: навчальний посібник / С. В. Ломакович, А. О. Панченков, І. О. Радченко. – К.: Український центр підготовки абітурієнтів, 2013. – 240 с.
12. Молочко С. Р. Українська література. Матеріали для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / С. Р. Молочко. – Х.: Країна мрій™, 2009. – 128 с.
13. Молочко С. Р. Українська література. Усі теми шкільного курсу. – Х.: Країна мрій™, 2012. – 256 с.
14. Парашук В. В. Українська література 10 клас. Академічний рівень. Плани-конспекти уроків для шкіл з укр. мовою навч. – Х.: В-во «Ранок», 2010. – 320 с. (Майстер-клас)
15. Слоньовська О. В. Українська література: Підручник для 7 кл. загальноосвітнього навчального закладу. – К.: Освіта, 2007. – 352 с.
16. Слоньовська О. В. Конспекти уроків з української літератури для 11-х класів: Нове прочитання творів / О. В. Слоньовська. – К.: Рідна мова, 2001. – 797 с.
17. Соловей Н. В. Українська література: зб. тест. завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. 11 кл. / Н. В. Соловей. – К.: Генеза, 2008. – 128 с.
18. Цимбалюк В. І. Українська література: підручник для 8 класу загальноосвітнього навчального закладу / В. І. Цимбалюк. – К.: Освіта, 2008. – 336 с.
19. Чупринін О. О. Українська література. 9 кл. I семестр, II семестр. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Х.: Вид. група «Основа», 2013 – 128 с. – 135 с. (Серія «Мій конспект»).
20. Збірник типових тестових завдань: навчальний посібник / С. В. Ломакович, А. О. Панченко, І. О. Радченко. – К.: Український центр підготовки абітурієнтів, 2013. – 240 с.
21. Українська література. Питальник: збірник тестових завдань у запитаннях та відповідях. Упоряд. Г. Василевич, І. Голодюк. – Івано-Франківськ, 2013. – 204 с.
22. Українська література: Підручник для 9 класів загальноосвітнього навчального закладу / М. П. Ткачук, М. М. Сулима, В. Л. Смілянська, В. І. Сулима. – К.: Освіта, 2009. – 416 с.
23. Українська література: Підручник для 10 класу загальноосвітнього навчального закладу (профільний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська та ін.; за загальною редакцією Г. Ф. Семенюка. – К.: Освіта, 2010. – 416 с.
24. Українська література: Підручник для 11 класу загальноосвітнього навчального закладу (рівень стандарту, академічний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська та ін.; за загальною редакцією Г. Ф. Семенюка. – К.: Освіта, 2011. – 416 с.
25. Українська мова і література. Комплексна підготовка: Навчальний посібник для учнів загальноосвітнього навчального закладу / С. В. Ломакович, А. О. Панченков, Т. О. Лук'янчук та ін. – Х.: Факт, 209. – 308 с.